

JEAN-CLAUDE LARCHET

**TRADIȚIA
ORTODOXĂ
DESPRE
VIAȚA
DE DUPĂ
MOARTE**

JEAN-CLAUDE LARCHET

**TRADIȚIA
ORTODOXĂ
DESPRE VIAȚA DE
DUPĂ MOARTE**

CUVANT INAINTE

Mare este taina morții! După cum au spus mai toți filosofii, e singurul lucru de neocolit din viața noastră, și totuși nu știm ce este cu adevărat și unde ne duce.

Sfintele Scripturi spun despre moarte că vine pe neașteptate („Nu știți ziua, nici ceasul...” - Mt. 25, 13), că pricina ei e păcatul dintâi (Rom. 5, 12); încă vestesc învierea morților și viața ce va să fie a împărăției, dar nu spun nimic despre răstimpul dintre moartea omului și Judecata din urmă. Din istorisirea învierii fiului văduvei din Nain (Lc. 7, 11-6) și cea a lui Lazăr (In. 11, 1-43), înviați de Domnul, nu aflăm nimic despre ce s-a petrecut cu ei până să se întoarcă la viață. Așadar, e limpede că Dumnezeu n-a îngăduit morților să le descopere celor vii tainele lumii de dincolo, pentru că n-a socotit a fi lucrul acesta de folos spre mântuire. Insuși Domnul spune în pildă că le e de-ajuns că „*au pe Moise și pe proroci; să asculte de ei!*” (Lc. 16, 29). De aici însă nu trebuie să înțelegem că Dumnezeu poruncește să nu ne punem întrebări despre viața de dincolo. În primele două cazuri citate, tăcerea evangheliștilor se explică prin faptul că esențială aici este învierea celor doi, cu rostul de a preînchipui învierea de obște, la sfârșitul veacurilor, și de a vădi puterea lui Dumnezeu de a o săvârși; iar cât privește pilda cu bogatul nemilostiv, Sfinții Părinți¹ arată că diavoli s-ar folosi în chip viclean de asemenea prilejuri, ca să-i înșele pe oameni cu mărturii amăgitoare; fie lucrarea dracului, fie mintea tulburată de boală i-ar fi făcut pe mulți să se dea drept morți întorși la viață, iar oamenii ar fi avut parte mai mult de tulburare și amăgire, decât de folos.² Astfel, prin cuvintele: „*au pe Moise și pe proroci; să asculte de ei!*”, Domnul nu poruncește să nu iscodim soarta omului după moarte, ci ne îndeamnă ca pentru aceasta să cercetăm Scripturile³ și să luăm aminte la cuvintele prorocilor, la mărturia și învățătura sfinților, din care aflăm tot ce ne este de trebuință spre mântuire.

Intr-adevăr, prin scrutare profundă și prin tâlcuire duhovnicească, multe texte din Sfânta Scriptură, îndeosebi pilda despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv (Lc. 16, 19-31), ne pun la îndemână învățături neprețuite în această privință⁴. În *Cuvintele de folos ale sfinților celor bătrâni* și în *Viețile sfinților* - pe care neîndoios îi putem pune în rândul

¹ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Lazăr*, IV, 3: „diavolul ar însămânța dogme rele cu multă înlesnire. Că ar putea să arate de multe ori năluci sau să-i însufle pe unii a se preface morți [...], iar după aceea se arata în chip de inviați din morți, și prin aceia să bage tot ce vrea în capul celor amăgiți [...] și dracul cel spurcat ar urzi mii de viclenii și multa amăgire ar aduce în viața noastră.” Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XVI: „Ca morți a învia și diavolul s-ar fi mestesugit după nalucire, și prin aceasta ar fi amăgit pe cei fara de socoteala, semanand dogme pentru cei vrednici de iad, dogme pe măsura rautății lor.”

² Învățătura Părinților se arată o dată mai mult a fi adevărată dacă ne gândim, pe de o parte, la tulburarea iscată de textele publicate de Dr. Moody și discipolii săi, cuprinzând mărturii cel mai adesea contradictorii referitoare la experiențele trăite la limita dintre viață și moarte, iar pe de altă parte, la tulburările mintale și manifestările demonice care însoțesc spiritismul și celelalte practici oculte prin care, chipurile, morții pot să se arate și să comunice cu cei vii.

³ Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Lazăr*, IV, 3: „Chiar dacă mort ar învia și dacă înger din cer s-ar pogori, Scripturile sunt mai vrednice de crezare decât oricine [...] Să nu cerem, dar, a auzi de la morți ceea ce Scripturile ne învață cu mult mai limpede în fiecare zi [...] Dumnezeu învățându-ne să socotim dumnezeieștile Scripturi mai vrednice de crezare decât orice, fiindcă ne-a arătat în ele lucruri cu mult mai mari decât învierea unor morți”; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XVI: „Nimic nu ne folosește așa de mult precum cercarea Scripturilor cea cu de-adinsul [...]. Când Scripturile sănătos se cearcă, nu e loc de amăgire; că acestea sunt făclie și lumină [...]. Deci acestora se cuvine să credem, și să nu căutăm învieri ale morților!”

⁴ Dintre vechile tâlcuiuri, a se vedea mai cu seamă cele ale Sf. Ioan Gură de Aur. Din *Omiliile la pilda despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv*, I-VII; iar dintre cele recente, remarcabila interpretare a Mitropolitului Hierotheos Vlachos, din *Life after Death*, Levadia, 1996, p. 19-33.

proorocilor, căci au grăit insuflați de Același Duh - aflăm multe istorisiri, vedenii și descoperiri minunate legate de soarta și starea sufletelor după moarte. Tâlcuirile Sfinților Părinți, la rândul lor, ne luminează și ne limpezesc deopotrivă cuvintele Scripturii și ale marilor bărbați duhovnicești. Avem încă și pe Maica noastră, Biserica, cu slujba de înmormântare și parastasele înțelept rânduite (mai cu seamă într-a treia, a noua și a patruzecia zi de la petrecerea din această lume), cu rugăciunile pentru răposați, toate faceri ale Părinților insuflați de Sfântul Duh. Din ele se vede limpede felul în care Biserica privește moartea fie când fiii ei se află pe patul morții, fie când clipa morții a sosit, și apoi în toată cealaltă vreme; vedem iarăși cum se grijește și se cinstește trupul ce se pune în groapă, și cum se cugetă soarta sufletului pornit pe calea veșniciei.

Toate aceste învățături ale Tradiției se află presărate ici și colo și nu sunt întotdeauna cu totul limpezi. Însă o dată adunate laolaltă, puse cap la cap și bine orânduite, ele oferă imaginea limpede a învățaturii creștine despre viața de după moarte⁵.

Sa fie oare un lucru necuvenit a dezvălui în întreaga ei amploare și amănunțime această reprezentare? Oare puținătatea cuvintelor Sfintei Scripturi în această privință este un îndemn la a nu iscodi taina, păstrând tăcerea?

Tăcerea Scripturii însă își are rostul ei; în felul acesta ne învață că se cuvine să credem chiar și cele pe care nu le vedem cu ochii noștri, că e de trebuință să ne gătim de moarte și de lumea de dincolo, iar nu să cunoaștem ce și cum sunt ele, lucru greu câtă vreme noi suntem în trup și aici, pe pământ, iar viețuirea aceea va fi cu totul alta⁶. Pe de altă parte, Părinții care, insuflați și mânați de Duhul Cel Sfânt, au socotit a fi lucru bun să le vestească și să le tâlcuiască oamenilor oarecare descoperiri minunate despre cealaltă lume, au rupt tăcerea tot cu rost ziditor, dând astfel semne celor care aveau folos din ele. Nu e lipsită de înțelepciune cercetarea semnelor timpului (Mt. 16, 3) și a nevoilor oamenilor, și potrivirea învățăturilor Bisericii la ele. Nu că ea s-ar schimba o dată cu vremurile, ci unul și același adevăr neștirbit se rostește altfel și altfel, mai luminos ori mai umbrit, dezvăluindu-i-se altă și altă latură.

Dintotdeauna omul s-a întrebat ce-i dincolo de moarte, și filosofii toate, și toate religiile s-au străduit în van să-i dea un răspuns. Tăcerea creștinismului în această privință este ea însăși, într-un chip cu totul nou, un răspuns și o mare învățătură. Creștinismul cere de la oameni o credință infinit mai profundă și mai spiritualizată, care nu are nevoie de minuni și semne. Celor însă care cer semne (Mt. 12, 39; Mc. 8, 12), adeseori li se dau, fie pentru a fi aduși la credință, fie pentru a se întări în ea.

Marele succes pe care-l au astăzi cărțile în care se istorisesc experiențe-limită sau post-mortem, oferind concluzii ce se pretind adevărate învățăminte (ca cele ale Dr. R. Moody și E. Kubler-Ross), nu este expresia unei curiozități nesănătoase, ci dezvăluie o reală și îndreptățită neliniște a omului legată de ieșirea sa din viață și de ce se întâmplă cu el după moarte.

E bine oare ca creștinismul să lase autorilor profani, sectelor ori religiilor necreștine dreptul de a da învățături legate de moarte și viața de dincolo, îngăduind astfel larga răspândire a unor credințe cu totul fanteziste pe această temă? E bine oare să lăcătuiască, fără o pricină temeinică⁷, comoara de învățături pe această temă, dobândită de-a lungul timpului?

⁵ Prima sinteză de anvergură a epocii moderne în această privință a realizat-o episcopul rus Ignatie Briancianinov, recent canonizat, în lucrarea sa, *Slovo o smerti (Cuvânt despre moarte)*, în *Opere complete*, Sankt Petersburg, 1886, p. 69-183 (în lb. rusă). Bine cunoscuta scriere a Arhim. Serafim Rose (*The Soul after Death*, Platina, 1980) se folosește mult de ea, însă ca răspuns la tezele Dr. Moody (vezi mai jos). O excelentă sinteză a fost realizată recent de Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *E zoe meta ton thanato*, Levadia. 1994 (în greacă); tr. engl. *Life after Death*. Levadia, 1996. (Toate aceste cărți sunt traduse în lb. rom. - n. tr.)

⁶ Vezi Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre sfintele nevoințe*. 30: "Scriptura nu ne-a tâlcuit ce sunt lucrurile veacului viitor [...] bunătățile viitoare sunt de necuprins și nu au vreo asemănare oarecare cu cele de aici."

⁷ Părinții spun întotdeauna că necunoașterea ceasului morții e cu totul întemeiată, dar nu vorbesc tot așa despre neștiința în legătură cu viața de dincolo, ci doar că ea nu poate fi înțeleasă de om în starea lui de-acum (vezi Sf. Isaac Sirul, *loc. cit.*). Sfantul Ioan Gură de Aur arată că, de altfel, o asemenea cunoaștere nu aduce nimic esențial

Credem că, în această privință, ca și în altele, nu e deloc binevenită tăcerea jenantă a teologilor creștini, intimidați în fața materialismului și scientismului modern, care propovăduiesc, sperând să fie bine priviți de agnostici, „demitologizarea” religiei noastre, în numele unei credințe pe care o doresc cât mai pură, dar care cel mai adesea devine abstractă și ireală. În felul acesta îi îndepărtează pe oameni de Biserică, lăsându-i pradă sectelor ori religiilor care nu se sfiesc să-și clameze credința. Ne place ori nu, răspunsul pe care o religie îl dă interogațiilor legate de moarte a fost mai întotdeauna unul dintre motivele pentru care oamenii aderă la ea. Iar aceasta nu doar pentru că omul caută în religie sprijin și mângâiere în fața morții⁸, ci pentru că moartea este, fără nici o îndoială, marea sa problemă, iar de soluția dată acestei probleme depinde însuși sensul existenței sale.

Marele răsunet pe care l-au avut în America autori creștini - ca Părintele Serafim Rose⁹ - care au replicat la difuzarea de false învățături despre moarte și lumea de dincolo prin prezentarea învățăturilor Tradiției noastre, arată calea ce trebuie urmată de pastorală și cateheza creștină.

În scrierea de față, înfățișăm învățătura pe această temă a Tradiției creștine ortodoxe care, în unele puncte, este mult diferită de cea catolică ori protestantă. Între Tradiția răsăriteană și cea apuseană există deosebiri încă din veacul al V-lea, dar ele s-au accentuat după veacul al XII-lea, când Apusul, potrivit expresiei istoricului J. Le Goff, „a inventat Purgatoriul”¹⁰. Însă, la rădăcinile sale, Tradiția latină este în perfect acord cu Tradiția răsăriteană. De aceea, cu toate că vom cita mai mult din Părinții răsăriteni, nu vor lipsi din această lucrare nici mărturiile ori învățăturile Părinților și hagiografilor latini din vechime.

Nădăjduim ca în felul acesta să facem mai bine cunoscute chiar ortodocșilor învățăturile proprii lor Tradiții, risipite prin mulțimea de scrieri ale Părinților și, din pricina aceasta, adesea neștiute¹¹. Dorim totodată să le descoperim catolicilor și protestanților învățături ale Bisericii pe care le ignoră sau care au ieșit de multă vreme din sfera credinței lor, dar care aparțin bogatului tezaur al vechii Tradiții creștine care, în principiu, aparține - sau ar trebui să aparțină - tuturor.

Mai înainte de a intra în subiectul nostru, credem că e necesar să mai facem o ultimă precizare: pentru a înfățișa lumea de dincolo, Părinții se folosesc de un limbaj simbolic. Aceasta pentru că, așa cum am arătat mai sus, e vorba de o realitate existențială imposibil de experiat în veacul de acum și deci cu neputință de redat ca atare. Astfel, potrivit principiilor simbolismului, cele ce nu se văd și duhovnicești se închipuie prin cele ce se văd în această lume. Mai cu seamă atunci când auzim de loc și durată, nu trebuie să ne luăm după literă, ci să le cugetăm duhovnicește, pentru că e vorba, iarăși, de stări ce nu cunosc nici timp, nici loc. Mai bine zis, de lucruri ce aparțin unui tărâm și unei curgeri a timpului de neajuns pentru firea pământească.

celui ce crede și nu poate convinge pe cel lipsit de credință (*Omiliile la pilda despre saracul Lazar și bogatul nemilostiv*, IV, 3).

⁸ Această motivație a fost luată în răs de către Nietzsche, constituind unul dintre principalele sale puncte de atac în critica religiei. Ea însă este cu totul îndreptățită atâta vreme cât nu este exclusivă și lasă loc și altor motivații, mai profunde și de natură pozitivă.

⁹ *The Soul after Death*, Platina, 1980.

¹⁰ Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, Paris, 1981.

¹¹ De pildă, atunci când D. R. Wheeler, autorul binecunoscutei scrieri *Journey to the Other side*, a cerut reprezentanților diferitelor grupări religioase să-și expună poziția lor cât privește starea sufletului după moarte, a primit din partea eparhiei greco-ortodoxe din Statele Unite uimitorul răspuns că Ortodoxia nu are o idee foarte precisă despre viața de dincolo. Așa se face că învățătura Bisericii Ortodoxe pe această temă, deși - după cum vom vedea - foarte bogată, lipsește din cartea sa.

Să nu uităm lucrul acesta când vom vedea iadul și raiul, împărăția cerească și gheena înfățișate ca locuri anume, iar viețuirea de acolo asemănată cu desfătările ori chinurile de aici, de pe pământ, sau, iarăși, când vremea viețuirii de după moarte se va împărți și se va număra în zile!

I

ORIGINEA SI INTELESUL DUHOVNICESC AL MORTII

1. Pricina dintâi a morții: păcatul strămoșesc

Moartea nu e de la Dumnezeu, spun într-un glas toți Sfinții Părinți¹². În Sfânta Scriptură stă scris limpede: „Nu Dumnezeu a făcut moartea, nici că Se bucură de nimicirea celor vii. El a făcut toate lucrurile pentru ca ele să vieze, făpturile lumii sunt mântuitoare, în ele nu-i otravă de pieire.” (Înț. Sol. 1, 13-14). Realitatea morții este de natură negativă: moartea există doar prin pierderea vieții; ea face parte dintre relele care există numai întrucât lipsește sau a fost pierdut binele. Or, lumea creată de Dumnezeu a fost toată desăvârșit bună, iar viața i-a fost dăruită omului ca un mare bine.

Era însă omul nemuritor? Mulți Părinți spun că da¹³, considerând că moartea era deplin străină de firea lui; alții însă se fereșc să facă această afirmație¹⁴. Intemeindu-se pe cuvintele din Facere (2, 7), unde stă scris: „Domnul Dumnezeu l-a zidit pe om din țărână luată din pământ”, și dorind să facă distincție între creat și necreat, unii dintre Părinți cred că la origine trupul omului, potrivit naturii sale, era o frământătură supusă schimbării, stricacioasă și muritoare. „Omul este după fire muritor, ca unul ce a fost făcut din cele ce nu sunt”, spune Sfântul Atanasie cel Mare¹⁵, adăugând că firea celor dintâi oameni era „stricacioasă”¹⁶. Așadar, unii Părinți preferă să spună, în chip mai nuanțat, că omul a fost creat „spre nestricare”¹⁷ sau că „firea omenească fusese zidită ca să nu moară”¹⁸ sau că ținea de natura lui să aibă „dorul continuu după veșnicia divină”¹⁹; ei vorbesc și de „făgăduința” nestricăciunii și a nemuririi²⁰, care n-au fost de la început un câștig sigur și perpetuu al omului, așa cum s-ar fi întâmplat dacă ele ar fi fost însușiri proprii naturii sale.

¹² Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 7; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 42; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 47, 51; *Omilii*, XXXI, PG, 151,3968.

¹³ A se vedea: Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, 2 și 3; Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 7, PG 31, 344C; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 5, 6, 8; VIII, 4-5; *Despre facerea omului*, IV, PG 44, 136D; XVII; 188B; *Despre feciorie*, XII, 2; *Omilii la Sfintele Paști sau la Invierea lui Hristos*, I, 4; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 12; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui*, XI, 2.

¹⁴ De pildă, Sf. Ioan Gură de Aur spune, pe de o parte, că în Rai „nu era trupul omului așa stricacios și pieritor” (*Omilii la statui*, XI, 2), dar, pe de altă parte, că acolo omul era „înveșmântat în trup muritor”, însă nu era supus nevoilor trupesti” (*Omilii la Facere*, XVII, 7).

¹⁵ *Tratat despre întruparea Cuvântului*, I, IV.

¹⁶ *Ibidem*, V.

¹⁷ După cuvântul din Înț. Sol. 2, 23, citat de Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, V.

¹⁸ Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8; *Omilii la Fericiri*, III, 5.

¹⁹ Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 5; Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, 2; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 47.

²⁰ Cf. Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, III, 4; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, 10, PG 91, 1156D.

Toți Sfinții Părinți sunt însă de acord că nestrăciunea și nemurirea celui dintâi om se datorau numai și numai harului dumnezeiesc. Pentru că, după cum spune Cartea Facerii, îndată ce 1-a frământat din țărână, Dumnezeu „a suflat asupra lui suflare de viață și s-a făcut omul întru suflet viu.” (Fac. 2, 7). Iar Părinții socotesc această suflare deopotrivă sufletul omului și Duhul dumnezeiesc²¹. Pătrunse de energiile dumnezeiești, trupul și sufletul lui Adam au căpătat însușiri mai presus de fire. Sfântul Grigorie Palama spune că harul dumnezeiesc „împlinea, cu bogăția binefacerilor sale, neajunsurile firii noastre.”²². Harul făcea trupul nestrăcios și nemuritor²³. Sfântul Atanasie cel Mare zice și el că omul trăia o „viață [...] cu adevărat nemuritoare”, având „harul Celui Ce i 1-a dat și puterea proprie a Cuvântului”²⁴; iar în altă parte arată că: „fiind după fire străciosi, (oamenii) ar fi scăpat de ceea ce sunt după fire”²⁵ „datorită Cuvântului care era cu ei”, din pricina Căruia „străciunea cea după fire nu s-ar fi apropiat de ei”²⁶.

Dar pentru că omul a fost creat liber, ținea de voia lui să păstreze harul primit și astfel să stăruie în starea de nestrăciune și nemurire dăruită de el sau, dimpotrivă, respingându-l, să cadă din această stare²⁷. Așadar, atunci când Sfinții Părinți spun că omul a fost creat nestrăcios și nemuritor, aceasta nu înseamnă că era cu neputință ca el să cunoască străciunea și moartea, ci că ar fi putut, prin harul lui Dumnezeu și prin libera sa alegere, să n-aibă parte de ele. Pentru că nestrăciunea și nemurirea să-i devină pururea proprii, trebuia ca omul să păzească harul dumnezeiesc, stăruind în unirea cu Dumnezeu și ascultând de porunca ce-i fusese dată tocmai în acest scop (cf. Fac. 2, 16-17²⁸)²⁹. Astfel, Sfântul Grigorie Palama scrie: „Dacă omul ar fi ascultat de porunca dată lui la început, stăruind în harul ce-i fusese dat, ar fi avut parte astfel de desăvârșita unire cu Dumnezeu și ar fi devenit veșnic ca Dumnezeu, îmbrăcându-se cu nemurirea.”³⁰

În felul acesta înțelegem de ce Părinții spun adeseori că, la început, mai înainte de a păcătui, omul nu era nici muritor, nici nemuritor. Sfântul Teofil al Antiohiei scrie în acest sens: „Dar îmi vei spune: A fost făcut omul, prin fire, muritor? Nu! Atunci, nemuritor? Nici asta n-o spun! Dar poate mă vei întreba: Nu era nimic din acestea? Nici asta n-o spun. Prin fire, omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă 1-ar fi făcut dintru început nemuritor, 1-ar fi făcut Dumnezeu; și iarăși, dacă 1-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu

²¹ A se vedea Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, LVII.

²² *Omilii*, XXXVI, PG 151, 452A.

²³ Cf. Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*. 7; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Tâlcuire la Rugăciunea domnească; Răspunsuri către Talasie*, Prolog; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 46; *Omilii*, XXXVI, PG 151, 452A; *Omilii*, LIV.

²⁴ *Cuvânt împotriva elinilor*, 2.

²⁵ *Tratat despre întruparea Cuvântului*, V.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Cf. Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, III; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 30.

²⁸ Cf. Înț. Sol. 6,18: „păzirea Legii înseamnă să ai nestrăciune”.

²⁹ În această privință, Sfinții Părinți subliniază atât responsabilitatea omului legată de liberul său arbitru (care presupune alipirea lui de bunăvoie de Dumnezeu), cât și bunătața lui Dumnezeu, Care nu voiește moartea omului, ci nemurirea lui. A se vedea, Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, III, IV; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, XVII, 3; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 47; *Omilii*, XXXI, PG 151, 388D.

³⁰ *Omilii*, LVII. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 11.

este pricina morții lui. Așadar, nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci, după cum am spus mai înainte, capabil și de una, și de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea și avea să ajungă dumnezeu; și iarăși, dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultând de Dumnezeu, el însuși avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voință liberă.³¹ La rândul său, Sfântul Atanasie cel Mare spune și el: „Știind că libertatea de alege a oamenilor poate înclina în amândouă părțile, (Dumnezeu) a voit să le asigure de mai înainte harul dat lor prin lege. Căci, așezându-i în raiul Său, le-a dat lor lege. Aceasta pentru ca, dacă vor păstra (ce au primit) și vor rămâne buni, să aibă [...] făgăduința nestrăciunii [...]. Iar dacă vor călca porunca și, întorcându-se, se vor face răi, să știe că vor avea să sufere în moarte străciunea cea după fire și nu vor mai viețui în rai, ci, murind, vor rămâne în afara lui, în moarte și străciune.”³² Sfântul Grigorie Palama socotește chiar că porunca i-a fost dată omului tocmai ca să se poată feri de străciune și moarte, păstrându-și totodată libertatea de a alege³³; el subliniază faptul că a fi muritor ori nemuritor, străcios ori nestrăcios, ținea în fapt de alegerea omului³⁴, pentru ca Dumnezeu l-a creat liber să-și hotărască destinul³⁵.

Originea și cauza morții trebuie așadar căutate, potrivit Sfinților Părinți, numai și numai în voia omului, în greșita folosire a libertății sale, în păcatul săvârșit în rai³⁶, învățătura lor urmează cuvântului Sfântului Apostol Pavel, care spune: „...*printr-un om a intrat păcatul în lume - și, prin păcat, moartea*.” (Rom. 5, 12; cf. I Cor. 15, 21). Astfel, Sfântul Teofil al Antiohiei scrie: „(Așa s-a întâmplat) cu cel dintâi zidit: neascultarea i-a adus izgonirea din rai; [...] din pricina neascultării, omul [...] la sfârșit a fost doborât de moarte.”³⁷ Tot așa spune și Sfântul Maxim Mărturisitorul: „Moartea cea după fire a adus-o în Adam povârnia voii libere.”³⁸ La întrebarea: „De unde toate neputințele, bolile și celelalte rele din care ne vine moartea?”, Sfântul Grigorie Palama răspunde: „Din neascultarea noastră de povața dumnezeiască, din călcarea poruncii lui Dumnezeu, din cel dintâi păcat săvârșit în rai. Bolile, slăbiciunile, multele și împovărătoarele încercări de tot felul, păcatul le-a născut. Din pricina lui ne-am îmbrăcat în veșmântul de piele al acestui trup pieritor, ros de boli și suferințe, și-am fost mutați în lumea aceasta nestatornică și trecătoare și osândiți la o viață pândită de multe rele și nenorociri. Iar boala în care păcatul a împins tot neamul omenesc e o cale necăjicioasă și povârnită, la capătul căreia ne-așteaptă moartea.”³⁹

³¹ *Trei cărți către Autolic*, II, XXVII. Cf. II, 24: „Omul a fost făcut la mijloc: nici cu totul muritor, nici desăvârșit nemuritor; în el erau cu puțință amândouă.”

³² *Tratat despre întruparea Cuvântului*, III. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 30.

³³ *Omilii*, XXXI, PG 151, 388D. Cf. *Omilii*, LIV; *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 51.

³⁴ *Omilii*, XXXI, PG 151, 388D; XXIX, PG 151, 396C. Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, XVII, 7.

³⁵ *Omilii*, XXXI, PG 151, 388D.

³⁶ Cf. Rom. 5, 12. *Epistola către Diognet*, XII, 2; Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, 124; Sf. Irineu de Lyon, *Contra ereziilor*, IV, 38, 4; Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, III, IV, V; Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 7; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8; *Despre facerea omului*, XX; *Despre feciorie*, XII, 2; *Dialogul despre suflet și înviere*; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, XVII, 7; *Omilii la Romani*, X, 2; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, PG 91, 7j, 1093A; 42, 1156D; *Răspunsuri către Talasie*, 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 30; III, 1; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 9-10; *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 46, 50, 51; *Omilii*, XI.

³⁷ *Trei cărți către Autolic*, II, 25.

³⁸ *Răspunsuri către Talasie*, 42.

³⁹ *Omilii*, XXXI, PG 151, 388BC. Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui*, XI, 2; Sf. Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, II, 25.

Plecându-și urechea la șoapta celui rău și dorind să fie „ca niște dumnezei” (Fac. 3, 5), adică voind să fie dumnezei în afară de Dumnezeu, Adam și Eva s-au lipsit ei înșiși de harul dumnezeiesc, pierzând pe dată darurile sale, prin care erau, în chip minunat, mai presus de fire.⁴⁰ „Călcarea poruncii - scrie Sfântul Atanasie cel Mare - i-a întors pe ei la starea cea după fire”⁴¹, adică la țărâna din care au fost plămădiți⁴² (Fac. 2, 7), așa cum îi spune Dumnezeu lui Adam: „...te vei întoarce în pământul din care ești luat; căci pământ ești și în pământ te vei întoarce!” (Fac. 3, 19).

Așadar, Părinții răsăriteni, spre deosebire de mulți Părinți latini, nu socotesc relele pe care le-au avut de îndurat Adam și Eva în urma păcatului drept o pedeapsă a lui Dumnezeu. Ele sunt mai curând urmări, așa-zicând, firești ale lipsirii lor de bunăvoie de comuniunea cu Dumnezeu, prin care se făceau părtași ai însușirilor dumnezeiești. Despărțindu-se de Bine, au lăsat relele să pătrundă în firea omenească⁴³; mai bine zis, depărtându-se și lipsindu-se de Viață, și-au agonisit moartea. Sfântul Grigorie de Nyssa scrie în acest sens: „După ce a părăsit binele, omul s-a afundat în rele tot mai adânc. De acum, depărtarea de viață a adus moartea, retragerea luminii, întunericul, lipsa virtuții, răutatea; pe scurt, întreg șirul de forme ale binelui a fost înlocuit de relele contrare lor.”⁴⁴ Tot el spune că: „În chip viclean, vrăjmașul a vârat răutatea în sufletul omului, reușind pe această cale să stingă și să slăbească puterea binefacerii dumnezeiești a harului, în locul lui sălășluindu-se îndată tocmai contrariul lui. Iar contrariul vieții e moartea.”⁴⁵ Tot așa spune și Sfântul Vasile cel Mare: „Moartea este urmarea firească a păcatului; pe măsură ce te depărtezi de Dumnezeu, Cel Ce este însăși viața, te apropii de moarte, căci moartea este lipsa vieții. Îndepărtându-se de Dumnezeu, Adam a căzut pradă morții.”⁴⁶ La rândul său, Sfântul Maxim Mărturisitorul scrie: „Nevrând primul om să se hrănească (cu Cel Ce este Pâinea Care dă viață), pe drept cuvânt a căzut din viața dumnezeiască și a dobândit o alta, născătoare de moarte.”⁴⁷

Moartea s-a abătut mai întâi asupra sufletului omului care, despărțit de Dumnezeu și lipsit de viața dumnezeiască, ajunge pătimitor, stricacios și pieritor.⁴⁸ Apoi, de la suflet trece la trup. După tâlcuirea Sfântului Atanasie cel Mare⁴⁹, despre această îndoita moarte, sufletească și trupească, vorbește Dumnezeu atunci când le spune primilor oameni: „...în ziua în care vei mânca din el (din pomul cunoștinței binelui și răului), cu moarte vei muri!” (Fac. 2, 17). Sfântul Grigorie Palama spune și mai limpede: „Moartea ivită în suflet din pricina neascultării, n-a stricat numai sufletul[...], ci a adus și asupra trupului necaz și pătimire, l-a făcut stricacios și rob al morții. Căci murind omul lăuntric prin călcarea poruncii, atunci aude Adam cel pământesc cuvântul: „Pământ ești și în pământ te vei întoarce!” (Fac. 3, 19)”⁵⁰

⁴⁰ Cf. Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 5; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 30; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, XVI, 4; Sf. Grigorie Palama, *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 46, 48, 66; *Omilii*, 16.

⁴¹ *Tratat despre întruparea Cuvântului*, IV.

⁴² Cf. *ibidem*.

⁴³ Amintim că, potrivit celor mai mulți dintre Părinții răsăriteni, în primul rând răul ia ființă numai prin voia diavolului sau a omului, iar în al doilea rând el nici nu are o subzistență de sine, nefiind nimic altceva decât lipsa binelui. A se vedea mai cu seamă: Sf. Vasile cel Mare, *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 2; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 5, 6, 7; Dionisie Areopagitul, *Despre numele divine*, V, 19-35; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, Prolog.

⁴⁴ *Marele cuvânt catehetic*, 8.

⁴⁵ *Ibidem*, 6.

⁴⁶ *Ibidem*, 6.

⁴⁷ *Ambigua*, 42.

⁴⁸ Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la statui*, XI, 2. Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 9; *Omilii*, 11.

⁴⁹ *Tratat despre întruparea Cuvântului*, III.

⁵⁰ *Către maica Xenia*, 10. Cf. *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 51.

Urmând învățătura Sfințelor Scripturi, Părinții spun că relele abătute asupra firii omenești în urma păcatului -moartea în primul rând - s-au întins la toți urmașii lui Adam⁵¹, pentru că el era cu adevărat arhetip, începutură și rădăcină a tot neamul omenesc pe care îl cuprindea întreg în sine.⁵² Mulți Părinți spun că transmiterea acestor rele se face prin nașterile cele după trup⁵³, fiind așadar inevitabilă.⁵⁴ De aceea, toți oamenii se nasc pătimitori, stricăcioși și muritori, și nimeni nu poate scăpa de această soartă, pe care Sfantul Maxim Mărturisitorul o numește când „lege a păcatului”⁵⁵, pentru că a fost instituită de păcat, când „lege a firii”⁵⁶, pentru că îi este proprie firii omenești căzute. Se cuvine să amintim aici cuvântul Sfantului Apostol Pavel: „*printr-un om a intrat păcatul în lume și, prin păcat, moartea*” și „*moartea a trecut în toți oamenii prin aceea că toți au păcătuit.*” (Rom. 5, 12)

2. Cele două fețe ale morții

a. Fața cea bună

Moartea sufletească este cu totul rea; ea nu are nimic bun. Moartea trupească însă are unele foloase pentru starea de cădere instituită de păcatul strămoșesc. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur scrie: „Chiar dacă păcatul a adus moartea pe acest pământ, Dumnezeu o pune în slujba noastră, ca să ne fie de folos”⁵⁷; moartea e mai curând „o binefacere, decât o pedeapsă” și arată din partea lui Dumnezeu mai degrabă „purtare de grijă, decât mânie.”⁵⁸

Intr-adevăr, dacă omul mort sufletește n-ar fi murit și cu trupul, ar fi avut parte de necazuri mari și nenumărate.

Mai întâi de toate, obișnuința cu starea sa păcătoasă l-ar fi făcut delăsător, în vreme ce, amenințat de moarte și neștiind când îi va suna ceasul, începe să cugete la mărginirea acestei vieți și să se gândească pentru viața ce va să fie, cu vie simțire duhovnicească și neîntârziată căință.

Apoi, nemurirea l-ar fi împins la trufie, iar înșelătoarea făgăduință a ispititorului: „*Veți fi ca Dumnezeu!*”, i-ar fi părut a fi deplin adevărată. Fiind însă silit să se întoarcă în pământul din care a fost luat, cunoaște micimea, slăbiciunea și nimicnicia de care are parte făptura lipsită de harul lui Dumnezeu, și se smerește.⁵⁹

Dacă n-ar fi moartea, după cum spune Sfantul Ioan Gură de Aur, „ar fi nespuse iubite trupurile și cea mai mare parte dintre oameni nu s-ar mai îngriji de nimic altceva decât

⁵¹ A se vedea, între alții: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani*, X, 2; Marcu Ascetul, *Despre Botez*, 18.

⁵² Vezi: Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului*, XVI. XXII; Marcu Ascetul, *Despre unirea ipostatică*, 18; Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 5.

⁵³ Vezi: Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre Fericiri*, VI; Sf. Teodoret al Cirului, *Tâlcuire la Epistola către Romani*, PG 80, 1245A; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 21, 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, II, 30; Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 5.

⁵⁴ A se vedea mai cu seamă Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 61.

⁵⁵ *Răspunsuri către Talasie*, 49.

⁵⁶ *Ambigua*, 83b; *Răspunsuri către Talasie*, 21.

⁵⁷ *Tâlcuire la Psalmul 114*, 2. Cf. *Omilii la Matei*, XXXI, 3.

⁵⁸ *Omilii la Facere*, XVIII. 3.

⁵⁹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXXIV, 4; *Omilii la statui*, XI, 2.

de trupuri, facându-se încă și mai trupești și mai îngroșați."⁶⁰

Mai mult încă: lipsa morții ar fi înveșnicit căderea omului. Astfel, Sfântul Vasile cel Mare spune că Dumnezeu „n-a împiedicat destrămarea noastră, pentru ca să nu rămânem pururi neputincioși și slabi.”⁶¹

Acestea sunt foloasele morții cât privește trupul. Căci, după cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, nu trebuie să ne tânguim că trupul putrezește, ci „atunci ar trebui să plângem, când trupul ar rămâne pentru totdeauna în această nenorocită stare de acum”⁶², însă „moartea nu nimicește numai trupul, ci și stricăciunea lui”; moartea înseamnă „nimicirea pe vecie a stricăciunii”⁶³; îngăduind moartea, Dumnezeu pregătește astfel, în chip proniator, restaurarea prin Hristos a stării din rai și chiar a unei stări mai înalte, în care omul va fi pururi nestricăcios și nepieritor⁶⁴, căci, după cuvântul Domnului, grăuntele trebuie să moară ca să aducă roadă (cf. In. 12, 24; I Cor. 15,35-44).

Dar moartea trupului e folositoare și pentru suflet. Mulți Sfinți Părinți spun că moartea a împiedicat „răul să fie nemuritor”⁶⁵. O dată cu moartea, moare și păcatul. Sfântul Ioan Gură de Aur arată cum, prin înțelepciunea lui Dumnezeu, odrasla își ucide maica, căci: „moartea s-a născut din păcat, dar a mâncat păcatul”⁶⁶. Sfântul Maxim Mărturisitorul, la rândul său, spune că pentru omul căzut moartea este o formă de eliberare providențială și că, paradoxal, ea contribuie la menținerea lui ca om, pentru că altfel „puterea sufletului s-ar fi mișcat veșnic în chip potrivnic firii, ceea ce ar fi însemnat nu doar cel mai mare rău și pierderea vădită a calității de om, ci încă și negarea limpede a bunătății dumnezeiești.”⁶⁷ Tot el spune că Dumnezeu a îngăduit moartea, „socotind că nu e bine ca omul, care și-a înrăit voia liberă, să aibă o fire nemuritoare.”⁶⁸

Pe scurt, după cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul: „Sfârșitul vieții acesteia de aici socotesc că nu e drept să se numească moarte, ci izbăvire de moarte și despărțire de stricăciune și slobozire din robie și încetarea tulburării și oprirea războaielor și risipirea întinericului și odihna de osteneli și liniștirea fierberii și acoperirea rușinii și scăparea de patimi și nimicirea păcatului și, ca să spun pe scurt, hotarul tuturor relelor.”⁶⁹

Chiar dacă moartea, ca lege a firii, s-a ivit în lume prin păcatul celui dintâi om, chiar dacă moartea fiecărui om în parte e și ea legată într-un fel sau altul de un rău oarecare -boală, ruină trupească, ucideri, războaie, furia naturii - și chiar dacă Dumnezeu, ținând seama de libertatea omului, cu toate nenorocitele ei urmări, o lasă să secere în voie, totuși clipa morții El singur o hotărăște, prin pronia Sa. Părinții spun că omul moare atunci când clipa îi este prielnică pentru mântuire, potrivit atotștiinței lui Dumnezeu. Sfântul Maxim arată că Dumnezeu îi dă omului să trăiască atâta cât îi trebuie ca să străbată calea până la El.⁷⁰ Așa putem înțelege de ce unii mor dintr-un lucru de nimic, în timp ce alții, suferind de boli grave și trecând prin mari primejdii, scapă totuși cu viață. În altă ordine de idei, Sfântul Ioan Gură

⁶⁰ *Omilii la Matei*, XXXIV, 4.

⁶¹ *Dumnezeu nu este autorul relelor*, 7. Vezi și Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere*, XL; XLIII.

⁶² *Omilii la Matei*, XXXIV, 4.

⁶³ *Despre învierea morților*, 6.

⁶⁴ A se vedea Sf. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, II, 26; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXXIV, 4.

⁶⁵ Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere*, XL, XLIII; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XXXVIII, 12; XLV, 8.

⁶⁶ *Omilii la statui*, V, 4.

⁶⁷ *Epistole*, 10, PG 91, 449BC. Cf. *Răspunsuri către Talasie*, 61.

⁶⁸ *Răspunsuri către Talasie*, 42.

⁶⁹ *Ambigua*, 43.

⁷⁰ Cât privește conceptele de distanță (*diastasis*) și interval (*diastema*) la Sf. Maxim, vezi Lars Thunberg, *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, ed. a II-a. Chicago și La Salle, 1995, p. 57-60.

de Aur spune că nu trebuie să ne întristăm nici de moartea celui „rău și supus patimilor”, pentru că ea taie șirul păcatelor sale, nici a celui „bun și virtuos”, pentru că astfel este „luat mai înainte ca răul să-i strice sufletul și mutat în locul în care virtutea îi este pusă la adăpost și în care nu mai are a se teme de vreo schimbare a lui în rău.”⁷¹

Sfinții Părinți spun cu toții limpede că pentru drepti „moartea este o binefacere”⁷², pentru că-i urcă la o viață cu mult mai bună⁷³. Lucrul acesta este adevărat mai cu seamă după întruparea mântuitoare a lui Hristos, și Părinții îl leagă numaidecât de ea.⁷⁴ Vom reveni la acest subiect la momentul cuvenit, înfățișând aici doar felul în care moartea era privită mai înainte ca Hristos să-i schimbe rostul și noima, sau cum o vede cel care nu vrea să știe de Hristos.

b. Fața cea rea

Cu toată această fină tâlcuire a rostului morții, Părinții și întreaga Tradiție o socotesc un rău până ce n-a venit Hristos s-o preschimbe. Sfântul Apostol Pavel o numește „vrăjmaș” (I Cor. 15,26).

Moartea este un îndoit rău: născută din păcat, ea naște, la rândul ei, păcatul.⁷⁵

Într-adevăr, după ce primul om a păcătuit, de îndată ce se ivește moartea, ea intră sub stăpânirea diavolului (cf. Evr. 2, 14). Pe de o parte, prin ea își arată ura față de neamul omenesc și răspândește relele în întreaga zidire; pe de alta, se folosește de ea - ca de toate celelalte patimi firești și nevinovate, îndeosebi plăcerea și durerea⁷⁶ - pentru a-l împinge pe om în păcat și în patimi nefirești și vrednice de pedeapsă. Cu acest înțeles vorbește Sfântul Apostol Pavel despre „*cei pe care frica morții îi ținea în robie toată viața*.” (Evr. 2, 15) și din pricina căreia toți au păcătuit (cf. Rom. 5, 12)⁷⁷. Mulți Părinți răsăriteni au preluat această idee.⁷⁸ Astfel, Teodor de Mopsuestia scrie că, „ajungând muritori, am dobândit o și mai mare înclinare spre păcat”; împlinirea nevoilor trupului îl mână spre patimi cu neputință de ocolit pe omul care voia să-și păstreze cu orice preț viața aceasta vremelnică.⁷⁹ Aflăm aceeași idee la ucenicul său, Teodoret al Cirului. Spunând că „făpturile muritoare sunt negreșit roabe ale patimilor firești, îndurând frica, robia plăcerii, durerea, mânia și supărarea”⁸⁰, el arată cum omul căzut cade pradă patimilor celor rele, socotind că astfel va scăpa de moarte: „Toți cei ieșiți din Adam au firea muritoare și multe nevoi; ca să-și ducă traiul au nevoie de hrană, apă, veșminte, case și tot felul de meșteșuguri. Adesea însă, lăcomindu-se, întrec măsura și cad în păcat. Așadar, Dumnezeuiescul Apostol spune că, păcătuiind Adam și ajungând muritor prin păcat,

⁷¹ *Omilii la parabola despre săracul Lazăr* V, 2.

⁷² A se vedea: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXXVIII, 4; Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre moarte*. Un tratat al Sf. Ambrozie al Milanului se intitulează chiar *De bono mortis* (PL 14. 567-596).

⁷³ *Omilii la Matei*, XXXIV, 4.

⁷⁴ Vezi J. Danielou, „La doctrine de la mort chez les Peres de l'Eglise”, în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956, p. 141-145.

⁷⁵ Cuvântul *rău* însă nu are în ambele cazuri același înțeles; moartea e mai întâi un rău fizic (unul dintre celelalte care au urmat păcatului strămoșesc), apoi un rău moral și spiritual.

⁷⁶ Vezi studiul nostru: *Dieu ne veut pas la souffiance des hommes*, Paris. 1999.

⁷⁷ Referitor la această interpretare a textului Sf. Apostol Pavel, vezi: S. Lyonnet, „Le sens de fe(en Rm 5, 12 et l'exegese des Peres grecs”, *Biblica*, 36, 1955, p. 436-456; J. Meyendorff, *Initiation a la theologie byzantine*, Paris, 1975, p. 194-195; „En fe (Rm 5, 12) chez Cyrille d'Alexandrie et Theodoret”, *Studia Patristica*, 4, *Texte und Untersuchungen*, 19, 1961, p. 157-161.

⁷⁸ Vezi J. Meyendorff, *Initiation a la theologie byzantine*, Paris, 1975, p. 194-196.

⁷⁹ *Tâlcuire la Romani*, PG 66, 801B.

⁸⁰ *Tâlcuire la Romani*, PG 80, 1245 A.

moartea și păcatul au intrat în neamul omenesc și s-au întins la toți oamenii, moartea silindu-i pe toți să păcătuiască (cf. Rom. 5, 12)⁸¹. Căci omul își adună bani și averi ca să scape de sărăcie și boală, și așa se face iubitor de avere, lacom și zgârcit, își hrănește peste măsură trupul și-l dezmiardă în tot felul, ca să-l țină în putere, ajungând lacom, desfrânat și iubitor de sine. Se face stăpân peste lucruri și oameni, crezând că numai așa e cu adevărat viu și puternic, și iată-l pornit spre mânia. Iar străduindu-se în tot chipul să fie cunoscut de toți și amintirea lui să nu se stingă, devine mândru și iubitor de slavă deșartă.⁸²

Aceeași idee o aflăm și la alți Sfinți Părinți. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că frica de moarte îi tiranizează⁸³ într-atât pe oameni, încât ar face orice ca să scape de ea.⁸⁴ Sfântul Ioan Damaschin, la rândul său, zice că „moartea îl ține pe om în robie prin mijlocirea păcatului.”⁸⁵ Aceeași idee o aflăm la Sfântul Grigorie Palama.⁸⁶ Sfântul Maxim Mărturisitorul însă o reliefează în mod deosebit. Astfel, spune el, „păcatul strămoșesc stăpânește asupra tuturor fapturilor prin frica de moarte.”⁸⁷ Rod al păcatului, moartea îl împinge pe om în păcat. Mai limpede spus, Satana și demonii săi pun stăpânire pe latura pătimitoare a omului, ivită în urma păcatului strămoșesc, și se folosesc de afectele lui firești și nepăcătoase pentru a semăna patimile.⁸⁸ Or, între afectele firești și nepăcătoase stă și sila de moarte, pe care diavolul se silește s-o schimbe în groază de moarte.⁸⁹ Infricoșat de moarte, omul se aruncă în vârtoarea păcatelor, amăgindu-se cu gândul că flacăra plăcerilor îl va feri de frigul morții. Așa ajunge moartea - alături de plăcere și durere⁹⁰ - să stăpânească și să tiranizeze nu doar trupul, ci și sufletul omului, făcându-l să voiască și să aleagă răul.⁹¹

Sila firească de moarte devine frică de moarte, și de aici spaima, neliniștea, melancolia, scârba de această viață care *cu moarte se sfârșește*, deznădejdea și cel mai mare rău, ura de Dumnezeu și răzvrătirea împotriva Lui. Din silă fața de moarte, omul refuză s-o accepte, alipindu-se tot mai pătimăș de viață - dar nu de viața cea adevărată, ci de viața acestei lumi. Și cu cât se alipește mai mult de înșelătoarele bunuri pământești, cu atât mai mult se revoltă împotriva morții, care-l lipsește de ele.⁹²

⁸¹ *Tâlcuire la Romani*, PG 82, 100.

⁸² Despre aceste patimi, a se vedea studiul nostru: *Therapeutique des maladies spirituelles*, ed. a IV-a, Paris, 2000.

⁸³ *Omilii la Evrei*, IV, 4; *Omilii la sfintele mucenice Vernica, Prosdoca și Domnina, mama lor*, 1. Sf. Ioan Gură de Aur arată de multe ori că frica de moarte îi stăpânește nu numai pe cei păcătoși, ci și pe drepti (*Omilii la sfintele mucenice Vernica, Prosdoca și Domnina, mama lor*, 1). Drept pilde îi dă pe Avraam (*Scrisori către Olimpiada*, III, 3; *Omilii la sfintele mucenice Vernica, Prosdoca și Domnina, mama lor*, 1-2; *Omilii la Facere*, XXXII, 5), pe Iacov (*Omilii la sfintele mucenice Vernica, Prosdoca și Domnina, mama lor*, 2), pe Moise (*La Eleazar și cei șapte tineri*, 2), și pe Ilie (*ibidem*).

⁸⁴ *Omilii la Evrei*, IV, 4.

⁸⁵ *Dogmatica*, III, 1.

⁸⁶ A se vedea, J. Meyendorff, *Introduction a l'etude de Gregoire Palamas*, Paris, 1959, p. 183-184.

⁸⁷ *Răspunsuri către Talasie*, 61.

⁸⁸ A se vedea *Răspunsuri către Talasie*, 21.

⁸⁹ La origine, spaima de moarte este firească și lipsita de orice vină, fiind expresia normală a instinctului de supraviețuire, a tendinței oricărei făpturi vii de a se menține în viață, și în același timp a unui simțământ adânc înrădăcinat că moartea e străină de adevărata natură a omului, o venetică furișată în ea ca s-o piardă.

⁹⁰ Vezi studiul nostru: *Dieu ne veut pas la souffrance des hommes*, Paris, 1999, p. 39-47.

⁹¹ Vezi *Răspunsuri către Talasie*, 21, 61.

⁹² Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre cei morți*, PG 46, 517A.

3. Biruința lui Hristos asupra morții

Prin lucrarea Sa mântuitoare, Hristos l-a izbăvit pe om de moarte și i-a dăruit viața veșnică. Căci, spun Părinții, pentru aceasta S-a și întrupat. „Cu mult temei ar putea spune cel care cunoaște mai adânc învățătura creștină, că nu nașterea (lui Hristos) e pricina morții Sale, ci că, dimpotrivă, din cauza morții a primit Dumnezeu să Se nască. Nu de aceea s-a supus nașterii trupești Cel veșnic viu, pentru ca ar fi dorit viață, ci pentru că voia să ne cheme pe noi iarăși de la moarte la viață.”⁹³

Pentru noi, Hristos primește de bunăvoie moartea -căci nu-i era supus prin fire, ca Cel născut în chip feciorelnic, iar nu din sămânță bărbătească, prin care păcatul strămoșesc trece la fiecare om⁹⁴; și, rămânând neatins de stricăciune - căci era Dumnezeu Cuvântul⁹⁵ și în El firea omenească era strâns unită cu firea dumnezeiască care lucra în ea⁹⁶ -, Hristos înviaza. Și înviind, ne izbăvește de veșnicia morții și a stricăciunii și ne dăruiește puterea de a învia și noi la sfârșitul veacurilor, când trupurile noastre, înnoite și de-a pururi nestrăcioase, vor fi înălțate la viața cea fericită, lipsită de suferință și nemăcinată de timp.⁹⁷

Având aceeași fire ca a tuturor oamenilor - lipsită însă de păcat -, în trupul Său înviat și slăvit izbăvește de stricăciune și înviaza tot trupul omenesc.⁹⁸

Moartea lui Hristos este „omorârea morții”⁹⁹, iar învierea Sa, biruința și înstăpânirea pentru totdeauna a vieții celei veșnice și nestrăcioase. În slujbele de la Înviere și din săptămânile ce urmează, Biserica Ortodoxă nu ostenește să cânte fără încetare: „Hristos a înviat din morți, cu moartea pe moarte călcând și celor din morminte viață dăruindu-le!”

Biruința lui Hristos asupra morții este o realitate fizică, nu doar spirituală. Hristos, în mod real și obiectiv, a nimicit moartea și a înviat cu propria Sa omenitate spre folosul întregii umanități; nu este vorba aici doar de o viziune subiectivă a credinței noastre, așa cum au afirmat în ultimele decenii unii teologi așa-ziși creștini, care pretindeau că astfel „demitologizează” creștinismul. Cuvintele Apostolului Pavel sunt foarte limpezi: „*Dacă Hristos n-a înviat, zadarnică este credința noastră!*” (1 Cor. 15, 17). Creștinii ortodocși, de la Înviere până la Înălțare, se salută rostind: „Hristos a înviat!”, la care se răspunde cu încredințarea: „Adevarat a înviat!”

Biruința lui Hristos este însă, desigur, și o izbândă duhovnicească. Prin moartea Sa, Hristos a omorât păcatul și a șters păcatele tuturor oamenilor.

Hristos surpă puterea diavolului¹⁰⁰, de a-i stăpâni pe oameni prin frica morții, mai înainte chiar de a muri, în timpul sfintelor Sale patimi, pe cruce, când moartea-I sta în față și

⁹³ *Marele cuvânt catehetic*, 32.

⁹⁴ Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 61; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, III, 1.

⁹⁵ Cf. Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, 20; Sf. Chiril al Alexandriei, *Talcuire la Luca*, V, 19.

⁹⁶ Cf. Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paști*, II, 5.

⁹⁷ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani*, X, 2; *Omilii la Ioan*, XXV, 2; *Omilie la Înălțarea Domnului*, 2.

⁹⁸ Vezi Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, XX.

⁹⁹ Vezi, de pildă, Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere*, III, 23; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Coloseni*, VI, 3; *Omilie la toți sfinții din toată lumea care au suferit mucenicie*, 1.

¹⁰⁰ Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Talcuire la Tatăl nostru*.

diavolul se silea să aducă asupra Lui ispita prin durere¹⁰¹, adică să-I insuflă teama de moarte, să-L ducă la deznădejde, să-L facă să respingă voia lui Dumnezeu, adică să Se lepede de El și să Se răzvrătească împotriva Lui. Nici una din săgețile diavolului nu-L atinge însă pe Hristos, Care-Si pleacă voința Sa omenească înaintea voinței dumnezeiești, iar biruința Sa se face câștig al celor care se unesc cu El și se împărtășesc de harul Său.¹⁰²

Suferințele lui Hristos din Ghetsimani, când S-a tulburat și S-a mâhnit și S-a întristat cu duhul, sunt punctul culminant al înfruntării morții, cu care ne-a mântuit pe noi. În rugăciunea Sa cu sudori de sânge ni se dezvăluie calea de urmat la vreme de încercare. Ispita de a cădea pradă fricii, pe care o mărturisește rostind: „*Părintele Meu, de este cu puțință, treacă de la Mine paharul acesta!*”, o respinge prin supunerea voii Sale omenești voii dumnezeiești a Tatălui: „*Însă nu precum voiesc Eu, ci precum voiești Tu!*” (Mt. 26, 39)¹⁰³. Biruind pentru noi, Hristos ne dăruiește puterea de a birui și noi, de ne vom uni cu El. Căci după cum voia Sa omenească era sprijinită și întărită de firea Lui dumnezeiască, cu care firea Sa omenească era unită în El¹⁰⁴, tot așa slăbiciunea noastră omenească capătă sprijin și tărie din unirea noastră cu Hristos, prin împărtășirea de harul Duhului Sfânt dăruit de El.

Biruința lui Hristos asupra morții este, așadar, biruire a morții și stricăciunii ca fenomene fizice; totodată, ea este și biruire a păcatului și patimilor pe care le naște și le sporește spectrul morții. Puterea ei nu se va face vădită doar la sfârșitul veacurilor, la învierea de obște; iar în veacul de acum nu e doar temei al nădejdi și credinței noastre (cf. 1 Cor. 15, 17), ci iradiază cu adevărat în viața noastră, scoțându-ne din robia celui rău, a păcatului și a morții. Prin harul Botezului, creștinul moare și învie duhovnicește cu Hristos, adică moare omul cel vechi, al păcatului, și se naște omul cel nou, de sub har (cf. 2 Cor. 5, 17).

Sfintele Scripturi ne înfățișează biruirea morții de către Hristos drept biruință asupra păcatului nu doar pentru că moartea este rodul și pecetea păcatului, ci și pentru că ea este un necurmat izvor de păcătuire, țepușă cu care diavolul îl mână pe om la păcat, laț cu care-l ține în robia păcatului. Sfântul Pavel spune că Hristos S-a făcut părtaș firii omenești „ca să surpe prin moartea Sa pe cel care are stăpânirea morții, adică pe diavolul, și să izbăvească pe acei pe care frica morții îi ținea în robie toată viața.” (Evr. 2, 14-15)¹⁰⁵

Așadar, Hristos l-a biruit în felul acesta și pe diavol care, prin viclenia lui, a făcut să intre moartea în firea omenească și se folosește de ea ca să-l înspăimânte pe om și să-l împingă la păcat.¹⁰⁶

Moartea, spun Părinții, a fost îngăduită de Dumnezeu doar pentru ca răul și starea de păcătoșenie a omului să nu se înveșnicească. Dar prin Hristos, iarăși zic, se nimicește moartea, pentru ca starea de muritor a omului să nu fie fără sfârșit și nici moartea lui veșnică. Că nu era după gândul lui Dumnezeu ca cel zidit spre viață să piară și nu se cuvenea ca „răutatea sarpelui să fie mai puternică decât voia Lui”¹⁰⁷.

Prin lucrarea mântuitoare a lui Hristos, osânda morții veșnice a fost strămutată. „Acum - scrie Sfântul Atanasie cel Mare - nu mai murim ca niște osândiți, ci așteptăm ca niște ridicați din moarte învierea de obște a tuturor, pe care o va arăta la timpul convenit Dumnezeu, Cel Care a lucrat-o și ne-a dat-o în dar”¹⁰⁸. Va mai fi încă moarte până la învierea de obște, la sfârșitul veacurilor, dar ea nu mai domnește peste cei uniți cu Hristos prin Sfintele Taine și prin împlinirea dumnezeieștilor Sale porunci. Trupurile încă mor, dar moartea nu mai e

¹⁰¹ Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 21.

¹⁰² Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 21.

¹⁰³ Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XXX; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Opuscul teologice și polemice*, VI, PG 91, 65A-68D; VII. PG 91, SOC; XVI, PG 91, 196D; III, PG 91, 48C; XV, PG 91, 160C, 164C, 165AB, 169C.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Vezi Sf. Atanasie cel Mare. *Tratat despre întruparea Cuvântului*, XX.

¹⁰⁶ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Evrei*, IV, 4.

¹⁰⁷ Sf. Irineu de Lugdunum, *Adversus haereses*, III, 23, 1.

¹⁰⁸ *Tratat despre întruparea Cuvântului*. X.

nimicire, ci somn și odihnă.¹⁰⁹ Iar cât privește sufletele, ea nu mai are asupra lor nici o putere, nu le mai stăpânește și nu le mai stârnește teamă, aruncându-le în păcat. De aceea, cu adevărat creștinul este încă de aici și încă de acum izbăvit de moarte. Sfântul Atanasie cel Mare spune: „Despre faptul că moartea a fost nimicită și crucea a adus biruință asupra ei și că ea nu mai are nici o putere, ci e ea însăși moartă cu adevărat, ne dă o dovadă și un temei vădit de credință și aceea că toți ucenicii Lui au disprețuit-o și toți pornesc spre ea și nu se mai tem de ea, ci o calcă în picioare, ca moartă [...] înainte ca oamenii să creadă în Hristos, văd moartea ca înfricoșătoare și se tem de ea. Dar după ce se mută la credința în El și la învățătura Lui, disprețuiesc atât de mult moartea [...], râd de ea, batjocorind-o cu cuvintele scrise mai înainte împotriva ei de Apostol: „Unde îți este, moarte, boldul tău? Unde îți este, moarte, biruința?” (I Cor. 15, 55)¹¹⁰. În același sens, Sfântul Ioan Gură de Aur spune și el: „Moartea nu mai este un lucru de temut. A ajuns să fie călcată în picioare, ca ceva vrednic de dispreț, un lucru cu totul rău și josnic, un nimic. [...] Odinioară, oamenii își duceau viața în frică de moarte, erau robi ai ei. Astăzi, dimpotrivă, au ieșit de sub tirania ei și râd de acest strigoi care-i îngrozea pe strămoșii lor”¹¹¹; „înviind Hristos, cea care ne înspăimânta mai înainte cu chipul ei înfricoșător, acum e disprețuită, Invierea Lui face neputincioasă viclenia diavolului; prin ea nesocotim moartea, ne ridicăm deasupra acestei vieți, și noi, cei îmbrăcați în trup, avem parte de slava puterilor celor netrupești.”¹¹²

Hristos schimbă rostul morții. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că, în chip minunat: „însăși moartea ne-a făcut nemuritori”¹¹³; „cel mai mare dintre rele, nenorocirea care ne păștea, moartea adusă de diavol peste lume, Dumnezeu a întors-o spre slava și lauda noastră”¹¹⁴. „Știți doar câtă frică stârnea moartea mai înainte! Văzând așadar cât e de disprețuită astăzi, dați slavă lui Dumnezeu, Cel Care a adus o asemenea minunată schimbare. Cunoscând puterea ei de odinioară și văzând-o acum cât de slabă este, să-I mulțumim lui Hristos, Care a nimicit-o. Altădată, ea era cea nespus de puternică, iar noi cu totul slabi. Acum însă nimic nu întrece tăria noastră. Vedeți ce minunată schimbare s-a lucrat? Vedeți cum Dumnezeu a făcut slabe pe cele tari și tari pe cele slabe, arătându-Și marea Lui putere și printr-o lucrare și prin cealaltă?”¹¹⁵

Moartea nu mai are puterea de a-l stăpâni pe om, nu mai e stingere deplină, ci se face început al vieții celei ne-stricăcioase. După cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul, Hristos a făcut din moarte „începutul prefacerii spre nestricăciune”¹¹⁶. În această lume căzută, moartea are rostul bun de a ne trece la viața nepieritoare¹¹⁷, și doar pășind peste pragul ei ajungem în lumea de dincolo, unde vom avea parte, trup și suflet, de un alt fel de viațuire, scoasă din îngustimile de aici¹¹⁸. Prin lucrarea mântuitoare a lui Hristos, prin porțile morții nu coborâm în cele mai de jos ale pământului, unde părea că sufletele sunt osândite să zacă pe vecie, ci, dacă suntem vrednici, ne înălțăm la viața cerească și intrăm în împărăție¹¹⁹, unde va

¹⁰⁹ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvânt la cimitir și la Crucea Domnului*, 1; *La Sfintele Paști*, 2; *Omilii la Facere*, XXIX, 7.

¹¹⁰ *Tratat despre întruparea Cuvântului*, XXVII. Cf. XXVIII-XXX.

¹¹¹ *Omilii la Evrei*, IV, 4.

¹¹² *Omilie la Sfintele Paști*, 2.

¹¹³ *Omilie despre ce înseamnă cuvântul „cimitir” și despre Crucea Domnului*, 2.

¹¹⁴ *Omilie la toți sfinții din toata lumea care au suferit mucenicie*, 1.

¹¹⁵ *Omilii la sfintele mucenice Vemica, Prosdoca și Domnina, mama lor*, 1.

¹¹⁶ *Răspunsuri către Talasie*, 42.

¹¹⁷ Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXXI, 3.

¹¹⁸ Vezi Sf. Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, II, 26; Metodiu de Olimp, *Aglaofon sau Despre înviere*, XL. XLIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre moarte*, PG 46, 516C; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, 7; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, X, 3; Sf. Grigorie Palama, *750 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 54.

¹¹⁹ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Evrei*, IV, 4.

fi desăvârșita dăruire a bunătăților dumnezeiești. Moartea nu mai este un lucru fără rost, care ne aruncă în neființă, ci un fapt solemn și minunat, început al vieții celei adevărate, plenare¹²⁰ și cu mult mai bune¹²¹; ea nu mai înseamnă decădere și desființare, ci, dimpotrivă, înălțare la un belșug de ființă. „Diavolul a adus moartea spre pierzarea noastră, ca să ne întoarcă în pământ și să ne taie orice nădejde de mântuire, însă venind Hristos și luând-o asupra Sa, a preschimbat-o cu totul”¹²², spune Sfântul Ioan Gură de Aur.

Prin harul lui Hristos, creștinul nu se mai teme de moarte, ci chiar o dorește - însă nu de dragul ei, ci pentru că prin ea trece la viața cea bună și adevărată, care-l apropie de Dumnezeu. Drept pildă, Părinții ni-i dau pe mucenici, care mergeau la moarte cu bucurie¹²³. Fără s-o caute cu orice preț - de altfel nici nu-i este îngăduit -, creștinul primește moartea fără împotrivire, întâmpinând-o cu credință și nădejde în Dumnezeu.

S-ar putea spune că o asemenea atitudine nu este nouă, că o aflăm încă din platonism și stoicism. Semnificația ei însă este alta. Pe de o parte, după cum remarcă Jean Danielou, spre deosebire de adepții platonismului, creștinul nu caută „eliberarea sufletului din temnița trupului, ci eliberarea deopotrivă a sufletului și a trupului din robia cărnii”¹²⁴. Iar de stoici se deosebește prin faptul că biruința asupra morții nu este, ca la aceștia, simpla dominare intelectuală și psihologică a reprezentărilor noastre despre moarte care produc frică. Pe de altă parte, pentru creștin moartea înseamnă a vieții cu Hristos la dreapta Tatălui, așa cum spune Sfântul Ignatie Teoforul: „Mai bine-mi este să mor în Hristos Iisus, decât să împărătesc marginile pământului. Pe Acela îl caut, Care a murit pentru noi; pe Acela îl vreau, Care a înviat pentru noi. Nașterea mea mi-i aproape [...]. Nu-l dați lumii pe cel care voiește să fie al lui Dumnezeu, nici nu-l amăgiți cu materia! Lăsați-mă să primesc lumină curată! Ajungând acolo, voi fi om! [...] Vă scriu fiind viu și dorind să mor. Dorința mea a fost răstignită și nu este în mine foc care să iubească materia, ci apă vie, care susură în mine și-mi spune dinlăuntrul meu: Vino la Tatăl!”¹²⁵. Același lucru ni-l spune și Sfântul Grigorie de Nyssa, vorbind despre moartea surorii lui, Sfânta Macrina: „Pe măsură ce i se apropia sorocul, văzând parcă și mai limpede frumusețea Mirelui, se grăbea să ajungă mai iute la Cel iubit”¹²⁶.

Rugăciunea rostită de Sfânta Macrina pe patul de moarte, înmănușând parcă toate cele spuse mai sus, e o potrivită încheiere pentru capitolul de față: „Tu, Doamne, în dar ne-ai dezlegat pe noi de frica morții. Tu ai pus începutul vieții celei adevărate și sfârșitul vieții de acum. Tu pentru o vreme odihnești trupurile noastre cu somnul morții, și iarăși ne deștepti pe noi cu trâmbița cea de pe urmă (1 Cor. 15, 52). Tu dai țărâni ca pe un zălog trupul de lut pe care, cu mâna Ta, l-ai plămădit și aduci la viață iarăși pe cel dat țărâni, și în dar schimbi în nestricăciune trupul nostru cel putrezilor și groaznic la vedere. Tu ne-ai izbăvit pe noi din blestem și păcat, Insuți făcându-Te pentru dragostea noastră blestem și păcat. Tu ai zdrobit capul balaurului (Ps. 73, 15) care, pentru neascultare, l-a înghițit pe om. Tu ne-ai deschis nouă calea spre înviere și, zdrobind porțile iadului, ai surpat pe cel ce are stăpânirea morții, adică pe diavolul!”¹²⁷

¹²⁰ Cf. Sf. Ignatie Teoforul, *Către Romani*, VI, 2.

¹²¹ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Psalmul 48*, V.

¹²² Idem. *Omilie la toți sfinții din toată lumea care au suferit mucenicie*, 1.

¹²³ A se vedea Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului*, XXVIII-XXIX; Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la mucenicul Varlaam*, 1.

¹²⁴ „La doctrine de la mort chez les Peres de l'Eglise”, în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris. 1956. p. 143-144. Amintim că, la Sf. Apostol Pavel, ca și la Sfinții Părinți, cuvântul *carne* nu denumește trupul, ci ceea ce se împotrivesc duhului.

¹²⁵ *Către Romani*, VI-VII.

¹²⁶ *Viața Sfintei Macrina*, 23.

¹²⁷ Ibidem, 24.

II

CEASUL MORTII

I. ÎNCERCĂRILE DIN VREMEA MORȚII

1. Natura încercării

Vedem adesea cum oamenii îi fericesc pe cei ce mor pe neașteptate, pentru că scapă de agonia morții. Sfinții Părinți însă spun că e primejdios să mori fără să ai măcar o clipă timp să te gâtești de moarte; a-ți cunoaște ceasul morții este un dar al lui Dumnezeu, pentru care trebuie să ne rugăm, cerându-I să ne dea timp de gătire ca să stăm cum se cuvine înaintea Lui. Un mare monah al veacului ce-abia a trecut, în rugăciunea sa de dimineață, îi cerea lui Hristos: „Când va fi voia Ta să pui sfârșit vieții mele, vestește-mi ceasul morții, ca sufletu-mi să se gătească pentru întâlnirea cu Tine!”¹²⁸.

Dorința de a muri fără de veste este curată nebunie din punct de vedere duhovnicesc; ea oglindește însă bine frica în fața morții și presimțirea unei grele încercări.

Iar moartea este, cu adevărat, o mare încercare, fiindcă omul simte atunci durerea despărțirii și spaima de necunoscut.

La apropierea morții, omul simte că a venit vremea să părăsească acest tărâm, să se despartă de cei dragi, de toată agonisita sa, de această lume ce-i era familiară.

Văzând de-atâtea ori oameni morți, știe că trupul lui, ca al acelora, neînsuflețit și rece, va fi pus în groapă și va putrezi. Știe că nu va mai avea atunci nici o putere asupra lui.

Îl încearcă apoi spaima de necunoscut: totul îi e nou și străin; n-a mai trăit nicicând așa ceva și nu știe ce se va întâmpla cu el. Înaintea lui se cascadează un hău întunecat, care stă să-l înghită. Tulburarea și neliniștea-i cuprind sufletul. *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții* înfățișează frica de care e cuprins omul la apropierea morții: „Iată, m-a cuprins frică negrăită și cutremur nespus și se sfârșește întru mine duhul meu, văzând că ceasul meu se apropie și sufletul meu se va despărți de întinatul meu trup”¹²⁹. Cunoaște prin credință că urmează o altă viață, însă cum va fi ea, nu știe. Ce fel de viață poate fi aceea în care ești lipsit de trup? Și unde se va sălășlui sufletul său și care-i va fi soarta? La loc de fericire, ori la loc de osândă? Pe scurt, suferă „pentru că mai înainte n-a fost pus la o astfel de încercare, se teme de greutatea drumului și de schimbarea sălășului; se mâhnește de pierderea celor care i-au bucurat vederea și a avuțiilor; suferă că e grea despărțirea de trupul cu care s-a obișnuit să trăiască și ieșirea din tovărășia cu el.”¹³⁰.

¹²⁸ Arhim. Sofronie, *Sa vie est la mienne*, 1981, p. 63.

¹²⁹ Cântarea întâi, glasul VI. Vezi și „Rânduiala înmormântării mirenilor”, în *Aghiazmatar*. „Cumplită este calea pe care mă duc și pe care niciodată n-am mai umblat; și locul acela îmi este necunoscut, unde nimeni nicidecum nu mă cunoaște!”; „Ce vom face când ne vom duce în țara pe care nicidecum n-o cunoaștem?”

¹³⁰ Sfântul Macarie Egipteanul, *Cuvânt despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup*” A se vedea și *Patericul*, Colecția alfabetică, Ilie, 1.

Boala, neputința și slăbiciunea de care e îndeobște cuprins îi sporesc și mai mult spaima și suferința.

Cât de falsă este afirmația lui Nietzsche, că omul a născocit religia din slăbiciune, ca să-l întărească și să-l mângâie la vremea morții! La urma urmei, e mult mai simplu să crezi că moartea nu este altceva decât neant, somn veșnic din care nu ne mai trezim, sfârșit a toate, dincolo de care nu mai e nimic, decât să știi că ei îi urmează o altă viață, fără de sfârșit, despre care nu cunoaștem dinainte cum va fi.

În ceasul morții, nici sfinții n-au fost toți senini. Cei mai mari sfinți se socoteau cei din urmă păcătoși și se temeau de judecată, de iad și de veșnicele chinuri. Scut le era doar nădejdea tare în marea milă a lui Dumnezeu. Avva Isaia, în ceasul morții, mărturisea: „M-apasă frica de clipa cea întunecată, când voi fi aruncat de la fața lui Dumnezeu, și nu va fi nimeni să mă audă și parte de odihnă nu voi avea!”¹³¹ Iar Avva Ilie spunea: „Eu de trei mă tem: când sufletul meu va ieși din trup, când îl voi întâlni pe Dumnezeu și când va fi dată sentința împotriva mea.”¹³²

2. Ajutorul cu care sunt datori semenii și Biserica

În această vreme de neliniște și spaimă, omul are nevoie de întărirea și mângâierea celor din jur mai ales în zilele noastre, când atâția oameni se sting singuri, departe de familie, sfârșindu-și viața cel mai adesea într-o cameră străină și rece de spital. Chiar dacă înțelegerea lor abia pâlpâie sau pare că s-a stins cu totul, simpla noastră prezență la căpătâiul lor, tăcută, iubitoare și veghetoare, le este de mare folos.

Cu cât mai mult îi va ajuta rugăciunea noastră!

Toți frații de credință sunt chemați să înalțe rugăciuni pentru cel aflat pe patul de moarte, iar Biserica vine în ajutor cu rugăciunile și harul ei. În Biserica Ortodoxă există două slujbe pentru cei aflați pe patul morții: *Slujba la ieșirea cu greu a sufletului* și *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții*.

Prima constă în rostirea mai întâi a psalmilor 69 și 142, care se citesc și la alte slujbe, dar care sunt deosebit de potriviți în această împrejurare: „Doamne, spre ajutorul meu ia aminte! Doamne, să-mi ajuți mie grăbește-Te! [...] Iar eu sărac sunt și sărman, Dumnezeule, ajută-mă! Ajutorul meu și Izbăvitorul meu ești Tu, Doamne, nu zăbovi!"; „Doamne, auzi rugăciunea mea, ascultă cererea mea [...] Să nu intri la judecată cu robul Tău, că nimeni din cei vii nu-i drept înaintea Ta. Vrăjmașul prigonește sufletul meu și viața mea o calcă în picioare; făcutu-m-a să locuiesc în întuneric ca morții cei din veacuri. Mâhnit e duhul în mine și inima mea încremenită în lăuntru meu. Adusu-mi-am aminte de zilele cele de demult [...]. Întins-am către Tine mâinile mele, sufletul meu ca un pământ însetoșat. Degrab' auzi-mă, Doamne, ca a slăbit duhul meu! Nu-Ți întoarce fața Ta de la mine, ca să nu mă asemăn celor ce se coboară în mormânt [...]. Arată-mi calea pe care voi merge, că la Tine am ridicat sufletul meu. Scapă-mă de vrăjmașii mei, că la Tine alerg, Doamne, învață-mă să fac voia Ta, că Tu ești Dumnezeul meu! Duhul Tău cel bun să mă povățuiască la pământul dreptății. Pentru numele Tău, Doamne, dăruiește-mi viață, întru dreptatea Ta scoate din necaz sufletul meu. Fă bunătate de stârpește pe vrăjmașii mei și pierde pe cei ce necăjesc sufletul meu, că eu sunt robul Tău!” Canonul alcătuit de Sfântul Teodor Studitul înfățișează teama celui care va să stea în fața înfricoșătorului scaun de judecată al lui Hristos și rugăciunea lui ca Domnul să Se milostivească de el în ceasul judecății, iertându-i mai înainte de sfârșit toate păcatele

¹³¹ Isaia Pustnicul, *Douăzeci și nouă de cuvinte*, XXVI, 32.

¹³² *Patericul*, Ilie, 1.

sale. Rugăciunea aceasta oferă un ultim prilej sufletului aflat pe pragul morții de a-și exprima căința și de a se întoarce la Dumnezeu, de Care s-a înstrăinat: „*Intoarce-te, suspină, ticăloase suflete, mai înainte până ce nu ia sfârșit praznicul vieții; până ce nu-ți încuie Domnul ușa cămării celei de nuntă!*” În rugăciunea ce urmează, preotul cere de la Dumnezeu ca „dezlegarea de trup a sufletului” să fie dezlegare „de păcatul sufletesc și trupesc”. Iar în altă rugăciune se cere de la Cel Ce este „odihna sufletelor și trupurilor noastre” să facă „fără durere dezlegarea din trup a sufletului”, „în pace”, să-l odihnească pe cel adormit „acolo unde sunt sufletele dreptilor” și să-l dezlege „de această durere de nesuferit și de această neputință amară” ce-l chinuie.

Prin *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții* - rostit în numele celui ce stă să moară - se încredințează Maicii Domnului suferința și chinurile sale și, cu glas îndurerat, i se cere mila și ajutorul: „Iată, m-a cuprins frică negrăită și cutremur nespus și se sfârșește întru mine duhul meu, văzând că ceasul meu se apropie și sufletul meu se va despărți de întinatul meu trup [...]. Prea Sfântă Maică a lui Dumnezeu, miluiește-mă în ceasul morții mele!”. „Pentru aceasta s-a mâhnit duhul meu, întru mine s-a tulburat inima mea, trupul meu s-a schimbat și măduarele mele au început a se desface [...]. Caută cu milă din preaînalt scaunul tău și, când vei vedea sfârșitul meu, grăbește, Stăpână, de vino întru ajutorul meu și nu mă lăsa pe mine, nici te depărta de mine, acum și în înspăimântătorul ceas al ieșirii mele, Marie preadulce, nădejdea mântuirii mele!” „Călătorind dintru această lume, când se vor ridica asupra mea viforul și volbura întunericului [...], Tu, nădejdea și scăparea mea, mângâierea și bucuria mea, Prea Sfântă Maică a lui Dumnezeu, călătorește cu robul tău!”

II. FENOMENELE ȘI EXPERIENȚELE CARE PRECED MOARTEA

1. Retrospectiva întregii vieți

Unul dintre cele mai cunoscute fenomene care se petrec cu puțin înainte de moarte este vederea dintr-odată a întregii vieți, cu toate momentele ei.

Acest fenomen este menționat de autori profani, care prezintă mărturii ale persoanelor revenite la viață din pragurile morții¹³³. Potrivit unor mărturii, amintirile se succed cu o viteză amețitoare, în ordine cronologică; după altele, amintirile se înfățișează toate deodată și pot fi cuprinse dintr-o singură privire. Toți martorii însă spun într-un glas că toate aceste amintiri sunt extrem de vii, reale și foarte limpezi; oricât de rapid s-ar succeda sau oricât de mare ar fi mulțimea lor, fiecare dintre ele este foarte clar percepută și identificată. Unii spun că au sesizat doar faptele importante din viața lor; alții, că și le-au văzut pe toate, de la cea mai neînsemnată, până la cele care l-au marcat în mod deosebit.

Despre același fenomen vorbesc și autori creștini¹³⁴. Mitropolitul Hierotheos Vlachos amintește cuvântul unui mare monah din zilele noastre, care a spus că „în ceasul morții fiecare om își va vedea chiar și cea mai mică faptă a sa, tot așa cum n-ai nevoie mai mult de-o clipită ca să zărești într-un pahar de apă o fărâma de necurăție”¹³⁵.

Acum omul are de înfruntat o nouă încercare: pe de o parte suferă, privind cu regret la bucuriile trecute; pe de alta, se înspăimântă văzând într-o clipită întreaga mulțime a păcatelor sale. „Atunci când sufletul omului este pe cale să părăsească trupul, își amintește de păcatele pe care le-a făcut și ajunge într-o stare cu adevărat cumplită. Sfântul Ioan Gură de Aur spune că în ceasul din urmă vederea păcatelor îi sfâșie inima omului de durere”¹³⁶.

Din punct de vedere duhovnicesc, această ultimă încercare este însă binefăcătoare; e un ultim prilej de cântă a sufletului, care-și judecă singur viața și așezarea față de Dumnezeu. Bilanț al vieții, fulgerătoare cercetare a conștiinței și recapitulare a întregii sale existențe în care se luminează înțelesul ei până atunci tainic, retrospectiva aceasta este un soi de judecată¹³⁷. Omul mai are astfel o clipă ca să dea răspuns bun, căindu-se de relele săvârșite și mulțumind pentru tot ce i-a dat Dumnezeu, printr-o rugăciune mută, căci nu mai e timp nici de cuvinte, nici măcar de înfiriparea unui gând, ci doar de predare în mâna lui Dumnezeu.¹³⁸

¹³³ R. Moody, *La vie apres la vie*, Paris. 1977. p. 84-01.

¹³⁴ A se vedea S. Bulgakov, *L'Epouse de l'Agneau. La creation, l'homme, l'Eglise et la fin*. Lausamie, 1948, p. 276; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, Levadia, 1995, p. 53. 67, 73.

¹³⁵ *Life after Death*. p. 53.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 73. Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXIV.

¹³⁷ Vezi S. Bulgakov, *L'Epouse de l'Agneau*, p. 276.

¹³⁸ Vezi S. Bulgakov, *L'Echelle de Jacob*, Lausanne, 1987, p. 135.

2. Apariții, vedenii și graiuri străine și mai presus de fire

Uneori, în ceasul morții se petrec lucruri stranii, mai presus de fire, pe care le experiază numai muribundul, care capătă de-acum o simțire nematerială și o cunoaștere ce nu mai tine de această lume .

Indeobște, omul știe tot ce se petrece în jurul său chiar atunci când nu mai simte nimic și și-a pierdut cunoștința¹³⁹. „Bietul suflet, neputincios, vede cum cei din jur, rude și prieteni, plâng zadarnic și fără de folos. Le-aude bocetele și plânsetul, le zărește și lacrimile, dar nu poate scoate nici un cuvânt ca să vorbească", spune Sfântul Macarie Egipteanul¹⁴⁰. Chiar dacă nu se poate manifesta în nici un fel, muribundul este deplin sensibil la reacțiile celor din preajma sa, care-i fac fie bine, fie rău, fie îl mângâie și-l întăresc, fie, dimpotrivă, îl înspăimântă și-l descurajează. De aceea, cei care stau la căpătâiul unui muribund trebuie să se poarte cu o nesfârșită delicatețe.

Se poate ca muribundul să vadă alți oameni care stau și ei să moară în alt loc, sau pe cunoscuții de-ai săi morți mai înainte. „Se întâmplă adesea - spune Sfântul Grigorie cel Mare - ca sufletul, înainte chiar de a ieși din trup, sa-i recunoască pe cei cu care va fi trimis în același lăcaș, având să împartă cu ei aceeași vină sau aceeași răsplată.”¹⁴¹ Tot de la el aflăm că un monah, cu numele de Ioan, mai înainte de a muri, a strigat: „Frate Ursus, vino!", spre mirarea celorlalți frați care nu cunoșteau pe nimeni cu acest nume. Mai pe urmă s-a aflat însă că era vorba de un alt călugăr ce murise în același ceas, în altă mănăstire¹⁴². Asemenea clară vedere și putere de pătrundere nu cere însușiri duhovnicești deosebite; de ea au parte nu numai dreptii, ci și păcătoșii. Astfel, tot Sfântul Grigorie cel Mare istorisește că un tânăr, pe nume Eumorphius, în clipa morții i-a poruncit slugii sale, zicând: „Du-te degrabă și spune-i adjutantului Stephanus să vină iute! Iată, corabia a fost pregătită, pentru că trebuie să ne ducem în Sicilia. Ducându-se slujitorul la omul acela, care locuia aproape, a aflat că tocmai murise; și, întorcându-se la stăpânul său, l-a găsit și pe el zăcând mort. E destul de limpede, tâlcuiește Sfântul Părinte, ca Sicilia despre care vorbea Eumorphius, fiind un ținut vulcanic, închipuia iadul în care aveau să meargă amândoi¹⁴³.

În multe scrieri ale Părinților, și mai cu seamă în *Viețile sfinților*, se istorisește că uneori la căpătâiul muribundului vin prooroci ori sfinți, Maica Domnului sau chiar Insuși Hristos. De lucrul acesta însă se învrednicesc foarte puțini oameni; pentru sfințenia vieții lor, aceștia sunt întâmpinați pe pragul morții de cei pe care i-au iubit din tot sufletul și la care s-au rugat și s-au închinat toată viața lor. Cei zăriți cu ochii credinței vin acum în chip văzut ca să-i mângâie, să-i întărească și să-i sprijine¹⁴⁴ în ceasul trecerii lor la cele veșnice.

În *Viața Sfintei Sinclitichia* ni se spune, fără a se intra în detalii, că puțin înainte de moartea sa „a avut parte de vedenii minunate". În *Pateric* însă, ni se istorisește mai amănunțit că Avva Sisoe a văzut în vedenie pe toți cei ce sălășluiesc în cer: „Se povestea despre Avva Sisoe, că atunci când era să se săvârșească, șezând părinții lângă dânsul, a strălucit fața lui ca soarele. Și le-a zis lor: Iată, Avva Antonie¹⁴⁵ a venit. Și după puțin, a zis: „Iată, ceata prorocilor a venit!” Și iarăși fața lui mai mult a strălucit. Și a zis din nou: „Iată, ceata apostolilor a venit!” Și s-a îndoit strălucirea feței lui. Și se părea că vorbește cu cineva; și s-au rugat bătrânii de el, zicând: „Cu cine vorbești, părinte?” Iar el a zis: „Iată, îngerii au venit să

¹³⁹ Vezi Arhiepiscopul Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte*, nota 2.

¹⁴⁰ *Cuvânt despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup*.

¹⁴¹ *Dialoguri despre moarte*, IV, 36.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ *Ibidem*, IV, 12, 17.

¹⁴⁵ Care trecuse deja la cele veșnice.

mă ia [...]. Apoi fața sa s-a făcut ca soarele și s-au temut toți. El le-a zis lor: „Vedeți, Domnul a venit și zice: „Aduceți-Mi vasul ales al pustiului!” Și îndată și-a dat duhul.”¹⁴⁶ La moartea lui Daniil Stâlpcul s-a întâmplat tot așa, iar un îndrăcit pe care-l vindecase a strigat cu glas mare înaintea mulțimii adunate, spunând: „Mare bucurie e acum în cer! Căci au venit sfinții îngeri să-l ia cu ei pe sfânt, și încă și aleasă mulțime strălucită de prooroci și de apostoli, de mucenici și de sfinți!”¹⁴⁷

Sfântul Grigorie cel Mare povestește că ruda sa, Tarsilla, în ceasul morții, pe când erau adunați în jurul patului ei mulți oameni, bărbați și femei, „deodată, privind în sus, l-a văzut venind pe Iisus și a început să le strige celor din jur: „Dați-vă la o parte! Dați-vă la o parte! Vine Iisus!” Și pe când sta cu privirea ațintită către Cel numai de ea văzut, sfântul ei suflet a ieșit din trup.”¹⁴⁸

Același Sfânt Părinte spune că o oarecare fecioară, Muza, mai înainte de ieșirea sufletului, „a văzut-o [...] pe Preacurata Maica Domnului venind la ea. Atunci ea a început a zice cu glas lin către cea care o chema pe ea: „Iată, vin, Doamnă, iată vin!” Și cu acest cuvânt și-a dat sufletul în mâinile Preasfintei Născătoare de Dumnezeu.”¹⁴⁹

Tot el relatează istoria starețului Ștefan care, pe când sta să moară, i-a văzut în vedenie pe sfinții apostoli: „Si a început să strige cu mare bucurie: „Bine-ați venit, stăpânii mei! Bine-ați venit! Cum de-ați binevoit să veniți la un rob netrebnic ca mine? Vin, îndată vin! Vă mulțumesc, vă mulțumesc!” Și, spunând de mai multe ori aceste cuvinte, frații care-l înconjurau l-au întrebat cu cine vorbește. Iar el, mirându-se, le-a răspuns: Oare nu vedeți că sfinții apostoli au venit împreună aici?! Nu-i vedeți pe preafericii Petru și Pavel, primii între apostoli? Și iarăși, întorcându-se spre aceia, zicea: „Iată, vin! Iată, vin!” Spunând aceste cuvinte, își dădu duhul, dând astfel mărturie că într-adevăr îi văzuse pe cei pe care îndată i-a și urmat.”¹⁵⁰ Ni se spune de asemenea despre monahia Galla care, puțin înainte de moarte, „l-a văzut pe fericitul apostol Petru stând înaintea patului ei. Atunci, fără să se teamă, cu îndrăzneala iubirii, plină de bucurie, i-a zis: „Ce-i, Doamne al meu? Iertate mi-au fost păcatele mele?” Iar El, cu chipul plin de bunătate, a încuviințat, făcând semn cu capul și zicându-i: „Iertate sunt. Vino!”¹⁵¹

Tot Sfântul Grigorie cel Mare spune că „se întâmplă de multe ori cu cei drepi că la moartea lor li se arată sfinții înaintemergători”, pentru a-i mângâia¹⁵². Astfel, episcopului Probus, în clipa morții, i s-au arătat sfinții mucenici Iuvenal și Elefterie¹⁵³. Iar Sfântului Macarie, cu nouă zile mai înainte de moartea sa, pe când zăcea în pat slăbit de boala, i se arătară doi sfinți. „Și cum gândea el în sine la plecarea sa, la șederea înaintea lui Dumnezeu, la judecata ce se va rosti și la locul unde va fi aruncat, a văzut doi sfinți plini de slavă și cinste, cu fețele strălucind de bucurie. Când i-a văzut bătrânul, a tăcut o vreme, iar unul dintre ei i-a zis: „Știi cine sunt eu?” Și, privindu-l, nu-l vedea cine este din pricina strălucirii și slavei în care erau. După un timp, i-a spus celui care-i vorbise: „Socotesc, părinte, că ești Avva Antonie.” Și Avva Antonie i-a zis atunci: „Dar acesta știi cine este?” Și iar a tăcut bătrânul, căci niciodată nu se grăbea să răspundă. Antonie i-a spus: „Acesta este fratele nostru, Pahomie, părintele monahilor din Tabenise, și am fost trimiși să te chemăm la noi; de-acum fa cele ce gândești, că mai sunt nouă zile, după care vei lepăda acest veșmânt de piele și te vei sălășlui alături de noi. Ridică-ți ochii și vezi locul gătit ție spre primirea bucuriei și intrarea în odihnă!” Și zicând acestea, sfinții s-au depărtat de el.”¹⁵⁴ La rândul său, Sfântul

¹⁴⁶ *Patericul*, Sisoe, 14.

¹⁴⁷ *Viața Sfântului Daniil Stâlpcul*, 97.

¹⁴⁸ *Dialoguri despre moarte*, IV, 17.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 19.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 12.

¹⁵¹ *Ibidem*, 14.

¹⁵² *Ibidem*, 12.

¹⁵³ *Ibidem*, 13.

¹⁵⁴ *Viața Sfântului Macarie din Schele*, 27.

Daniil Stâlplnicul „s-a învrednicit, cu trei zile mai înainte de adormirea sa, de vederea tuturor sfinților care în veac au bineplăcut lui Dumnezeu.”¹⁵⁵

Dacă aceste apariții sunt cu totul excepționale, aparițiile îngerilor și ale demonilor sunt foarte comune și de ele au parte toți muribunzii. De îndată ce sufletul începe să se desprindă de trup, „începe să zărească lumea spirituală, pe care trupul îl împiedică să-o vadă. Când omul moare, i se înfățișează mai întâi lumea fapturilor spirituale care-l înconjoară, cea a îngerilor și a demonilor. Sunt persoane care, din mila și cu harul lui Dumnezeu, se învrednicesc din timpul vieții de o asemenea vedere spirituală, cum sunt angelofaniile. La moarte însă, toți oamenii au parte în mod firesc de ea.”¹⁵⁶

Multe texte patristice afirmă că, în clipa în care sufletul se desparte de trup, în preajma omului sosesc îngeri, ca să ia sufletul și să-l ducă în cealaltă lume¹⁵⁷, dar vin și demoni care încearcă să-l răpească¹⁵⁸.

Cât privește pe cei dintâi, l-am auzit mai înainte pe Avva Sisoe spunând: „Iată, vin îngerii să mă ia!”¹⁵⁹. Iar Sfântul Grigorie de Nazianz, în cuvântul rostit la moartea Sfântului Vasile cel Mare, spune: „Sfântul bărbat sta întins, ajuns la ultima suflare, iar cetele de sus, spre care de multă vreme își ațintise privirile, îl chemau la ele.”¹⁶⁰ Când Sfântul Macarie sta să-și dea duhul, un înger vine „însoțit de mulțime de cete ale celor netrupești și-i spune: Grăbește-te de ieși; toți stau și te-așteaptă! Atunci bătrânul a spus: „Stăpâne Doamne Iisuse, Cel iubit de sufletul meu, primește duhul meu!” Și astfel a adormit în Domnul.”¹⁶¹ Când Avva Pafnutie era aproape de moarte, „un înger i-a stat înainte și i-a spus: „Vino acum și tu, fericite, în lăcașurile cele veșnice ale lui Dumnezeu. Căci au sosit prorocii, ca să te primească în cetele lor!”¹⁶²

Potrivit Părinților, în clipa morții pot veni mulți îngeri, însă doi nu lipsesc niciodată. Unul e cel care însoțește și călăuzește sufletul pe calea neumblată, îngerul „psihopomp” sau „psihagog”¹⁶³. Celălalt este îngerul păzitor. „Potrivit învățaturii Bisericii, el stă la căpătâiul nostru în ceasul morții, ca să ia cu sine sufletul [...]. Și îndată ce sufletul iese din trup, îngerul nostru păzitor se face văzut, și-l cunoaștem.”¹⁶⁴ Acești doi îngeri sunt pomeniți în multe texte. Un monah ortodox rus, care a trăit în secolul al XIX-lea și a avut în tinerețe sa „o experiență limită”¹⁶⁵, istorisește următoarele: „Doi îngeri au apărut lângă mine, stând de-o parte și de alta; nu știu cum, dar pe unul l-am recunoscut a fi îngerul meu păzitor, însă nu știam cine este celălalt”¹⁶⁶; mai târziu, a aflat de la un pelerin evlavios că acela era „îngerul care te întâmpină

¹⁵⁵ *Viața Sfântului Daniil Stâlplnicul*, 96.

¹⁵⁶ S. Bulgakov, *L'Echelle de Jacob*, p. 135.

¹⁵⁷ Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XLIII, 79; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la parabola despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv*, II, 2; *Despre pocăință*, PG 60, 727; *Viața Sfântului Daniil Stâlplnicul*, 97; *Viața Sfântului Ipatie*, 51,3; *Istoria monahilor din Egipt*, XI, 8 (Despre Avva Sur). Mai multe trimiteri se vor face în cap. IV, 1.

¹⁵⁸ Vezi Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, 105; Sf. Vasile cel Mare, *Cuvânt despre Botez*, PG 31, 441D-444A.

¹⁵⁹ *Patericul*, Sisoe, 14.

¹⁶⁰ *Cuvântări*, XLIII, 79.

¹⁶¹ *Viața Sfântului Macarie din Schele*, 28.

¹⁶² *Istoria monahilor din Egipt*, XIV, 23.

¹⁶³ Vezi F. Cumont, „Leș vents et les anges psychopompes”, *Pisciculi. Studien zur religion und Kultur des Altertums (Antike und Christentum, Ergänzungsband, 1)*, Milnster, 1939; A. Recheis, „Engel. Tod und seelen reise. Das Wirken der Geister beim Heimgang der Men-schen in der Lehre der alexandrinischen und kappadokischen Vater”, *Temi e Testi*, nr. 4, Roma, 1958.

¹⁶⁴ S. Bulgakov, *L'Echelle de Jacob*, Lausanne, 1987, p. 70.

¹⁶⁵ Vezi *infra*.

¹⁶⁶ A. Uexkuell, „Unbelievable for Many, but Actually a True Occurence”, *Orthodox Life*, 26, 1976, p. 22.

pe pragul morții". Acești doi îngeri sunt pomeniți și în *Viața Sfântului Salvius*, scrisă de Sfântul Grigorie de Tours¹⁶⁷, și în istoria despre Sfânta Teodora, pe care o aflu în *Viața Sfântului Vasile cel Nou*: „Deodată am văzut doi îngeri ai lui Dumnezeu, luminați și foarte frumoși, care au venit la mine cu fața veselă. Chipurile lor erau luminoase, privirea plină de iubire, perii capului albi ca zăpada, strălucind ca aurul, hainele lor erau ca fulgerul și încinși cruciș cu brăie de aur.”¹⁶⁸

Părinții spun că și diavolii vin la căpătâiul celui ce stă să moară. Astfel, Sfântul Grigorie cel Mare scrie că un om foarte bogat și „la fel de plin de vicii, ca de averi”, „pe pragul morții, chiar în clipa când să-și dea duhul, a deschis ochii și a văzut șezând în fața lui duhuri hidoase și întunecate, care încercau cu toată puterea să-l înșfăce în temnițele iadului.”¹⁶⁹ Sfânta Teodora istorisește ea însăși: „Atunci când m-am apropiat de sfârșitul vieții mele și a sosit ceasul despărțirii sufletului meu de trup, am văzut o mulțime mare de arapi¹⁷⁰ stând împrejurul patului meu. Fețele lor schimonosite erau negre ca funinginea, ca tăciunele și ca smoala; ochii lor, ca niște cărbuni învăpăiați de foc și înfățișarea lor era grozav de urâtă, ca gheena focului. Aceia făceau o mare tulburare și gâlceava. Unii răgeau ca dobitoacele, răcneau ca fiarele sălbătice, alții lătrau ca niște câini sau urlau ca lupii [...]. Toți iuțindu-se asupra mea, se repezeau scrâșnind din dinți, vrând să mă înghită. Acele duhuri rele și urâcioase se pregăteau [...] așteptând parcă să vină oarecare judecător [...]. Atunci, sărmanul meu suflet a fost cuprins de mare frică și cutremur. Astfel, fiind muncită eu de relele acelea, deși îmi era destulă amărăciunea morții, acea înfricoșată vedere a acelor groaznici arapi, mi-a fost asemenea unei alte morți, încă și mai cumplită, întorcându-mi ochii încoace și încolo, ca să nu mai văd înfricoșatele lor fețe și să nu mai aud glasurile lor infernale, nu puteam scăpa cu nici un chip de ei.”¹⁷¹ O amintire de asemenea apariții se face și în *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții*, în care i se cere să ne izbăvească în ceasul morții de „cumpliții draci și de groaznica lor vedere”¹⁷², când va fi să mergem „prin locuri întunecate, pline de draci cumpliți”¹⁷³. La fel citim și în *Canonul de rugăciune către îngerul păzitor*: „Pentru milostivirea milei și pentru multa mulțime a iubirii de oameni, să mă acoperi pe mine cu acoperământul aripilor tale când voi ieși din trup, păzitorul meu, ca să nu văd fețele cele urâte ale diavolilor.” Sau: „De-a dreapta sufletului meu celui ticălos să te văd stând, luminat și blând, pe tine, ajutătorul și folositorul meu, când va ieși din mine cu anevoie sufletul meu, și izgonind pe amarii vrăjmași care caută să mă apuce.”; „înfruntarea și rușinea să acopere fețele vrăjmașilor cele întunecate și întinate, când se va despărți de trup sufletul meu cel smerit și să-l acoperi [...] cu aripile tale cele luminate și preasfinte!”¹⁷⁴

Privind la cei pe care nicidecum nu i-a văzut, sufletul se înfricoșează cu atât mai mult cu cât e mai întinat de păcate. Și nu doar de diavolii cei fioroși se teme, ci și de îngeri se cutremură sufletul păcătos. Și se întristează atunci, înțelegând că au venit să-l ia și să-l despartă de trup și de lume. Vorbind despre clipa aceasta, Sfântul Macarie Egipteanul spune: „După cum atunci când împăratul lumesc trimite ostași să prindă pe vreunul și să-l aducă la el, acela, nevoind, se înfioară de frică și tremură în fața celor ce-l silesc să pornească la drum, tot așa se întâmplă atunci când sunt trimiși îngerii să ia sufletul, fie al celui drept, fie al celui păcătos; sufletul se înfioară și tremură în fața îngerilor celor înfricoșători și neînduplecați.”¹⁷⁵

¹⁶⁷ *Histoire des Francs*, VII, 1.

¹⁶⁸ Gregoire de Thrace, *Vie de saint Basile le Jeune*, Recit de Theodora. (în rom., istorisirea Sfintei Teodora o aflăm la Nicodim Mândiță.) *Calea sufletelor în veșnicie. Vămile văzduhului*, Ed. Lumină din lumină, f.a., vol. I, p. 29 - n. tr.)

¹⁶⁹ *Dialoguri*, IV, 40.

¹⁷⁰ În literatura patristică, harapii îi închipuie în mod tradițional pe demoni.

¹⁷¹ Gregoire de Thrace, *Vie de saint Basile le Jeune*. Recit de Theodora. în rom., vol. cit, p. 28.

¹⁷² *Molitfelnic*, Cântarea I, glasul 6.

¹⁷³ *Ibidem*, Cântarea a III-a.

¹⁷⁴ *Ibidem*, Cântarea a VI-a și Cântarea a IX-a.

¹⁷⁵ *Cuvântul despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup*.

La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur vorbește de multe ori de frica pe care o iscă vederea îngerilor în clipa morții. El spune că, văzându-i, omul este „cu totul uluit.”¹⁷⁶ Venirea lor umple de groază, pentru că e semn că vor fi duși la judecată înaintea lui Hristos: „Va veni negreșit peste noi frica aceasta, când vom fi scoși din lume. Că și întemnițatul suferă mai mult când e scos din închisoare și dus înaintea judecății; atunci mai cu seamă tremură, când este aproape de scaunul de judecată, când trebuie să de socoteală de faptele sale. Aceasta e pricina că poți auzi pe mulți spunând că oamenii pe patul de moarte sunt cuprinși de frică și au vedenii înfricoșate, a căror vedere n-o pot suferi; că se zvârcolesc cu multă furie în patul în care zac și se uită cu ochi îngroziți la cei de față, deoarece sufletul lor, ghemuindu-se, amână despărțirea de trup, *neputând suferi vederea îngerilor care se apropie.*”¹⁷⁷ Și iarăși spune: „Dacă ne sperie vederea unor oameni, ce spaimă nu ne va cuprinde la vederea îngerilor amenințatori și a puterilor cerești neîndurătoare, când se apropie de noi ca să ne scoată din trup și din această viață?”¹⁷⁸

Sfântul Părinte vorbește aici așa de sigur spre zidirea păstorilor săi, ca să-i facă să se gătească de moarte, părăsind iubirea lumii și purtând grijă de suflet, pentru a sta în curăție înaintea „înfricoșătorului scaun de judecată al lui Hristos.” Din multe alte texte vedem însă că îngerii nu vin doar ca să ia sufletul, ci și ca să-l sprijine și să-l întărească pe om în ceasul morții. Așa, de pildă, din *Viața Sfintei Sinclitichia*, aflăm că mai înainte de a muri, „au venit îngerii s-o mângâie”¹⁷⁹.

De la Beda Venerabilul aflăm că vin deopotrivă îngeri și diavoli și-i pun omului înainte toate faptele, bune ori rele, săvârșite în viață, ce și le vede fiecare om în ceasul morții, cum s-a spus. Se prefigurează aici cercetarea amănunțită la care va fi supus sufletul în timpul trecerii prin vămile văzduhului¹⁸⁰: „Puțin mai înainte - istorisește unul întors din porțile morții - intrară în casa doi tineri foarte plăcuți la chip, care s-au așezat lângă mine, unul la cap, și altul la picioare. Unul dintre ei mi-a întins o carte minunat de frumoasă, foarte mititică, și m-a îndemnat s-o citesc. Acolo erau însemnate toate lucrurile bune pe care le făcusem în viața mea, și erau foarte puține și nedesăvârșite. Ei și-au luat cartea înapoi și au rămas lângă mine, fără să scoată nici o vorbă. Apoi, dintr-o dată, se ivi o ceată de duhuri rele, cu chipuri negre și hidoase; împresurară casa și mulți dintre ei năvăliră înlăuntru, așezându-se și umplând tot locul. Atunci, unul mai negru, care sta în față și părea să le fie conducător, a poruncit uneia dintre brute, iar aceasta mi-a pus înainte un cărțoi terfelogit, gros și foarte greu de urnit. Pe măsură ce citeam, vedeam cu groază că toate relele făcute fie cu fapta, fie cu cuvântul, încă și numai cu gândul, până și cel mai mic și neînsemnat, erau acolo scrijelite cu literele groase și întunecate. Căpetenia a spus atunci celor doi tineri strălucitori, îmbrăcați în alb: „De ce mai stați aici? Vedeți bine că de-acum al nostru este!” Iar aceia răspunseră: „Așa este!”¹⁸¹

Încă și alte lucruri neobișnuite i se întâmplă omului la vremea morții. Aude sunete și zgomote ciudate, pe care uneori le-aud și cei din preajma lui, căci, după cum spun Părinții, diavolii, venind, fac totdeauna mare larmă, și chiar ivirea pe neașteptate a îngerilor și sfinților iscă o rumoare ca de mulțime.¹⁸²

Se aud uneori și cântări minunate, pe drept numite „îngerești” sau „cerești” de cei ce le ascultă. Sfântul Grigorie cel Mare spune că „adesea, când sufletele celor aleși ies din trup obișnuiesc să se înalțe cântece de slavă”¹⁸³. El istorisește despre un anume Servulus care, simțind că i se apropie ceasul morții, i-a îndemnat pe pelerinii găzduiți de el să se ridice și să

¹⁷⁶ *Omilii despre răbdare*, PG 60, 727.

¹⁷⁷ *Omilii la Matei*, LIII, V.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Viața Sfintei Sinclitichia*, 113.

¹⁸⁰ *Vezi infra*, cap. 4.

¹⁸¹ *Histoire ecclesiastique du peuple anglais*, V, 13.

¹⁸² *Vezi Sf. Grigorie cel Mare. Dialoguri despre moarte*, IV, 16.

¹⁸³ *Dialoguri despre moarte*, IV, 15, 1.

cânte împreună psalmi, în așteptarea sfârșitului. Și cum cântau ei împreună, dintr-o dată el se opri din cântare, strigând: „Tăceți! Nu auziți oare cât de mari laude răsună în cer?” Și, în timp ce-și ațintea urechea inimii la vocile cerești pe care le auzea înlăuntrul lui, sfântul său suflet s-a desprins de trup.”¹⁸⁴ Sfântul Părinte relatează și istoria monahiei Romula, la a cărei chilie, în ceasul morții, au venit „două coruri de cântăreți de psalmi [...] bărbații cântau psalmii, iar femeile dădeau răspunsurile. Și-n vreme ce se săvârșea această slujbă cerească de înmormântare, sfântul ei suflet s-a desprins din legăturile trupului și a fost condus la cer. Și, pe măsură ce se înălțau, cântarea lor se auzea din ce în ce mai stins, până când, în cele din urmă, a încetat.” Iar cele care o vegheau au mărturisit că le-au auzit și ele.¹⁸⁵ Fericitul Teodoret al Cirului spune că Sfântul Teodor s-a „mutat la cer în cântări îngerești.”¹⁸⁶

Se întâmplă, de asemenea, ca muribunzii să vadă o minunată lumină.¹⁸⁷

În lumină strălucitoare se arată Iisus, Maica Sa, apostolii și sfinții¹⁸⁸; îngerii care vin în preajma celui ce stă să moară sunt și ei orbitor de luminoși, după cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur.¹⁸⁹ Dar se întâmplă ca și venirea diavolilor să fie însoțită de lumină căci, după cum spune Sfânta Scriptură și după cum mărturisesc sfinții, ei se pot „preface în îngeri ai luminii” (cf. 2 Cor. 11, 14), pentru a-l înșela pe om.

3. Primejdia înșelării

Toate aceste vedenii și glasuri neobișnuite pot fi prilej de înșelare.

Există pe de o parte, în mod real, imagini false create de delir sau halucinații ale muribundului, cauzate de starea de boală, sau proiecții ale dorințelor și temerilor sale.

Pe de altă parte, cel care, după cuvântul Scripturii, nu știe „să deosebească duhurile” (1 Cor. 12, 10) și dă crezare oricărui duh, fără să „ispitească” dacă este ori nu de la Dumnezeu (cf. 1 In. 4, 1), poate să ia de bună și sfântă o apariție demonică. Părinții spun că îngerii li se înfățișează întotdeauna oamenilor cu același chip și așa cum sunt; diavolii, dimpotrivă, își schimbă chipul și iau tot felul de alte înfățișări¹⁹⁰, ca să-l înșele pe om, mai cu seamă pe pragul morții, când mai e o clipă stăpân pe soarta sa. Făcându-l în chip viclean să creadă că e sortit raiului și că nu are a se teme de judecata lui Dumnezeu, îi răpește cel din urmă prilej de caintă.

Așa stând lucrurile, istorisirile legate de experiențe limită, așa cum ne sunt înfățișate de unele cărți recente, trebuie privite cu multă prudență și discernământ, atât cât privește faptul în sine, cât și concluziile la care se poate ajunge.

4. Mărturiile aduse de experiențele limită

Experiențele limită au fost trăite de persoane care, moarte din punct de vedere clinic, au fost ulterior resuscitate, sau de cei care în urma unor accidente, răniri grave sau a unor boli s-au aflat într-o stare foarte apropiată de moarte - care au istorisit apoi ce s-a petrecut cu ele în acele momente -, sau de cei care în chiar ceasul morții au fost în stare să le spună celor din jur ceea ce simțeau.

Asemenea istorisiri au fost adunate prin anii '70 de Dr. Raymond Moody într-o carte

¹⁸⁴ *Ibidem*, IV, 15, 4.

¹⁸⁵ *Ibidem*, IV, 16.

¹⁸⁶ *Viețile sfinților pustnici din Siria*, X, 8.

¹⁸⁷ Vezi Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, IV, 16.

¹⁸⁸ *Ibidem*, 13, 16.

¹⁸⁹ *Omilii despre răbdare*, PG 60, 727.

¹⁹⁰ Vezi *Sinaxar*, luna mai, ziua 16.

care a avut un mare ecou: *Viața de după viață*¹⁹¹. Alte cărți de același gen¹⁹² au avut și ele un succes răsunător, pentru că, fără să se situeze într-un cadru religios, lumineau pentru marele public o realitate socotită cu neputință de cunoscut, oferind certitudinea, nelegată de vreo credință religioasă, că există viață după moarte și transmițând un mesaj încurajator cu privire la natura ei.

Am dori să facem unele remarci în ceea ce privește credibilitatea acestor istorisiri și valoarea interpretărilor, ca și a concluziilor la care au condus.

Mai întâi, de vreme ce persoanele considerate decedate din punct de vedere clinic au revenit la viață, aceasta înseamnă că ele, de fapt, n-au fost moarte. Prin urmare, istorisirile lor nu pot fi socotite cu adevărat mărturii ale unei experiențe a morții și n-au valoare absolută nici ca mărturii ale unor experiențe din proximitatea morții.

Apoi, toate aceste istorisiri sunt foarte rar relatări brute; ele trec prin filtrul memoriei și suferă interpretări, pe care inconștient le facem atunci când dorim să dăm unei amintiri structura și sensul pe care-l cere o istorisire coerentă, care nu se poate lipsi de concepte. Mai mult, s-a constatat că unele fapte au fost ulterior reinterpretate în lumina unor scrieri despre ezoterism, ocultism sau spiritism.

În sfârșit, istorisirile au fost selectate și plasate într-o anumită lumină de cei care le-au prezentat în lucrările lor, fiind adeseori supuse unui „model” de interpretare, ideal din punct de vedere teoretic, pentru a le oferi unitate și coerență¹⁹³, model care el însuși reflectă opiniile personale ale acestor autori¹⁹⁴.

Cât privește istorisirile în sine, iarăși se impun unele remarci.

Sinteza pe care o aflăm la Dr. Moody¹⁹⁵, comportă două etape principale:

Mai întâi, muribundul începe să audă un zgomot neplăcut și se simte târât cu mare rapiditate printr-un tunel întunecat, la capătul căruia ajunge în afara trupului său fizic, fără să părăsească însă locul unde se afla în clipa morții; își vede propriul trup și persoanele care stau în jurul lui, de la distanță, asistând la ceea ce se întâmplă ca un spectator.

Este întâmpinat de făpturi care par că vor să-l ajute. Mai întâi însă simte prezența unor spirite care par să aibă rolul de a-i ușura trecerea în cealaltă lume (unii îi văd ca pe rude sau prieteni decedați înaintea lui, alții, ca pe „îngeri păzitori” sau ca niște „călăuze spirituale”). Apoi i se arată o „entitate spirituală”, cu totul necunoscută, un spirit de o mare tandrețe, vibrând de iubire, o „făptură de lumină”. Prezența acestei făpturi trezește în ființa sa întrebări care-l îndeamnă să-și cerceteze întreaga viață. Făptura îi stă alături și îl ajută, oferindu-i într-o clipită o vedere panoramică a tuturor întâmplărilor care i-au marcat destinul¹⁹⁶.

Doctorul Moody are grijă să precizeze că, în ciuda similitudinilor frapante dintre diferitele mărturii pe care se sprijină, totuși n-a întâlnit niciodată două care să fie absolut identice și, de asemenea, n-a întâlnit nici o mărturisire care să cuprindă toate detaliile prezentate de el într-un „tablou robot” al acestor experiențe. De pildă, uneori făptura de lumină nu se arată, vederea panoramică a întregii existențe petrecându-se în absența ei. Iarăși, nici unul dintre elementele consemnate în mărturiile individuale care i-au fost trimise nu poate fi aflat cu constanță în toate istorisirile. Ordinea stărilor prin care trece muribundul poate fi diferită de „modelul teoretic” realizat de autor; de pildă, mai multe persoane au declarat că au văzut „făptura de lumină” puțin înainte sau chiar în momentul în care și-au părăsit trupul fizic, și nu la câteva clipe după aceea, așa cum se prezintă lucrurile în modelul său teoretic¹⁹⁷.

¹⁹¹ *Life after Life*, Atlanta, 1975.

¹⁹² De pildă: D. R. Wheeler, *Journey to the Other Side*, New York, 1977; K. Osiris și E. Haraldson, *At the Hour of Death*, New York, 1977; E. Kubler-Ross, *La Mort et un autre soleil*, Paris, 1988; și de același R. Moody, *Lumieres nouvelles sur la vie apres la vie*, Paris, 1978.

¹⁹³ Vezi, de pildă, R. Moody, *Life after Life*, p. 35-39.

¹⁹⁴ După cum recunoaște cu onestitate R. Moody, *op. cit.*, p. 35-37.

¹⁹⁵ *Op. cit.*, p. 35-37.

¹⁹⁶ *Op. cit.*, p. 36 și *passim*.

¹⁹⁷ *Op. cit.*, p. 37-38.

Prima etapă n-are nimic surprinzător dacă ne raportăm la cele ce ni s-au transmis prin Tradiția ortodoxă¹⁹⁸ și nu trezește nici o rezervă¹⁹⁹. Este vorba de etapa separării sufletului de trup, sau mai precis de o primă fază a acestei etape, căci, după cum vom vedea, ea are o durată mai lungă. Omul ajunge să-și vadă trupul din afară, simțindu-l totuși ca fiind al său. Omul poate experia această desprindere de trup nu doar în legătură cu moartea, ci și cu alte ocazii, de pildă în extazul mistic. Această etapă este descrisă cu lux de amănunte în cartea Doctorului Moody și în alte cărți de același gen, care se interesează mai cu seamă de experiențele extracorporale și de ceea ce se întâmplă imediat după momentul morții²⁰⁰. În schimb, în literatura creștină ea este rar pomenită, pentru că se acordă mai multă atenție etapelor ulterioare din viața de după moarte și mai cu seamă soartei sufletului în veșnicie.

A doua etapă comportă elemente pe care le-am semnalat mai înainte, pe baza unor mărturii creștine: vederea dintr-o singură privire a întregii vieți și apariția unor persoane moarte în același timp sau mai înainte²⁰¹. „Făptura de lumină” poate să corespundă acelor sfinte apariții învăluite în strălucire, însă numirea „făptură de lumină” sau cea de „entitate”, folosite de Dr. Moody, sunt doar expresii generice prin care se încearcă să adune sub o denumire comună realități prezentate de martori în chip divers, care cel mai adesea nu pot fi identificate unele cu altele; ele dau impresia falsă că e vorba de o unică realitate, identică în toate cazurile, în timp ce de fapt avem de-a face limpede cu ființe diferite. Tocmai în aceasta constă primejdia înșelării și a confuziei despre care am vorbit mai înainte.

Experiențele descrise de Dr. Moody au, fără nici o îndoială, o bază reală și în principiu nu pot fi contestate²⁰², însă interpretările la care se poate ajunge trebuie tratate cu mult discernământ. Cei mai mulți dintre martori nu par să aibă discernământul necesar pentru a cunoaște adevărata natură a celor pe care i-au văzut. Faptul că „făptura de lumină” se manifesta întotdeauna cu tandrețe și iubire nu este de ajuns pentru a crede că avem într-adevăr de-a face cu o ființă bună: înger, sfânt sau chiar Hristos Insuși. Mărturiile patristice arată limpede că diavolul nu-și arată întotdeauna adevărul său chip, ci fățărește adesea bunătatea și mila pentru a-l înșela pe om și a-l îndepărta de Dumnezeu. În *Viețile sfinților mucenici Timotei și Mavra*, de pildă, se istorisește că, în timp ce aceștia erau cumplit munciți de călăii lor și pe cale să moară, li s-a arătat diavolul ca înger, voind chipurile să-i scape de suferință, însă de fapt urmărind să le răpească cununa muceniciei²⁰³. Nici liniștea pe care o insuflă această „făptură de lumină” nu e o garanție a bunătății ei; așa cum am mai spus, diavolul însuși poate să-l amăgească pe muribund înfățișându-i lumea cealaltă drept un tărâm al luminii, ca să ia de la el frica de Dumnezeu și căința mântuitoare. Dimpotrivă, dacă făptura pe care o vede muribundul îl pregătește de șederea înaintea lui Dumnezeu și-i trezește simțământul căinței, atunci poate fi socotită ca fiind „a lui Dumnezeu”. Am văzut, de altfel, în mărturiile patristice citate mai înainte că, arătându-se celui ce stă să moară, sfinții se lasă

¹⁹⁸ Referitor la acest subiect, în lumea ortodoxă aflăm istorisiri asemănătoare cu cele din cartea Doctorului Moody. Vezi, de pildă, „Unbelievable for Many, but Actually a True Occurrence”, traducerea engleză, apărută în *Orthodox Life* (t. 26, nr.4, 1976, p. 1-36), a unei istorisiri publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea în *Ziarul Patriarhiei Moscovei* și reeditată de Episcopul Nikon, membru al Sfântului Sinod al Bisericii Ruse, în revista sa *Pagini trinitare*; autorul acestei istorisiri, K. Ueskuell, a devenit ulterior monah ortodox. Vezi, de asemenea, istorisirea unei experiențe similare trăită acum câțiva ani de Mitropolitul Calinic al Edesei, redată de Mitropolitul Hierotheos Vlachos (*Life after Death*, p. 116-117).

¹⁹⁹ Vezi Arhim. Serafim Rose, *L'Âme après la mort*, p. 14-17; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after death*, p. 111-131.

²⁰⁰ Așa stau lucrurile și în scrierilor cu caracter ocult (inspirate de Swedenborg, de teosofie sau de spiritism) sau de inspirație extrem-orientală (extrase, de pildă, din *Cartea tibetană a morților*), pe care le combate Arhim. Serafim Rose în cartea sa, *L'Âme après la mort*, p. 68-88.

²⁰¹ A se vedea comentariile Arhim. Serafim Rose, *L'Âme après la mort*, p. 17-22.

²⁰² Vezi Arhim. Serafim Rose, *op. cit.*, p. 14-17; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 11-131.

²⁰³ Vezi *Sinaxarul sfinților pe luna mai, ziua 3*.

recunoscuți de ei.²⁰⁴

Indeobște, Părinții au puterea deosebirii duhurilor, dobândită cu harul lui Dumnezeu, printr-o îndelungată nevoiță, luminați de cuvintele Sfintei Scripturi, ale Părinților din vechime și călăuziți de duhovnici încercați. În plus, tradiționala practică a trezviei din spiritualitatea răsăriteană nu lasă loc pentru rătăcirii ale imaginației. Multe texte patristice arată că Părinții n-au primit lesne ca adevărate vedeniile din ceasul morții. De aceea, mărturiile lor pot fi primite. În plus, sfinți aparținând unor societăți și epoci diferite au avut în această privință experiențe similare și multe dintre faptele descrise - mai cu seamă vedeniile și graiurile minunate - sunt întărite prin mărturia celor care le-au stat în preajmă în ceasul morții²⁰⁵. La toate acestea trebuie adăugate și revelațiile cu privire la ceasul morții și la lumea de dincolo de care s-au învrednicit unii Părinți încă din timpul vieții, spre folosul și zidirea duhovnicească a semenilor lor.

²⁰⁴ Arhim. Serafim Rose, care a consacrat o mare parte din cartea sa, *L'âme apres la mort*, unei analize critice a cărții Doctorului Moody, este foarte reticent față de orice asimilare a „făpturilor de lumină” cu îngerii, pentru că acestea nu au nici o formă, sunt întotdeauna prezentate ca plăcute, chiar amuzante, nu-i trezesc muribundului o stare de căință și nu-l conduc nicăieri (Vezi *op. cit.*, p. 31-37).

²⁰⁵ Vezi Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, IV. 13, 16, 20; Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos*, 41.

III

RASTIMPUL DINTRE PRIMA SI A TREIA ZI DUPA MOARTE: DESPARTIREA SUFLETULUI DE TRUP

1. Moartea este despărțirea sufletului de trup

Ca multe alte religii și sisteme filosofice, creștinismul privește moartea ca fenomen în sine, drept despărțire a sufletului de trup prin ieșirea sufletului din trup. Această definiție a morții apare cu constanță în textele patristice, indiferent de tematica lor²⁰⁶ și se reflectă în slujbele Bisericii Ortodoxe legate de acest moment.

Pentru că sufletul este principiul vital al trupului - cel care-l însușește, îl structurează, îl pune în mișcare și-l păstrează viu²⁰⁷ - trupul din care sufletul a ieșit devine inert, încetează de a mai fi un organism, elementele din care este constituit își pierd unitatea și legătura și se descompun.²⁰⁸ În acest sens se spune că omul se întoarce în țărâna din care a fost luat (cf. Fac. 3, 19).

Cât privește sufletul care s-a despărțit de trup, el continuă să vieze²⁰⁹, fiind nemuritor²¹⁰. Așadar, moartea ca fapt împlinit este numai moarte a trupului²¹¹, pentru ca sufletul desprins de trup este lipsit doar de acele facultăți ale sale care țin de viața trupului și de legătura sa cu trupul²¹²; mai precis, lucrarea acestor facultăți încetează, ele rămânând

²⁰⁶ Vezi, între altele: Clement Alexandrinul, *Stromate*, VII, XII, 71, 3; *Patericul*, Seria anonimilor, nr. 1491 (N491); Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Contra lui Apollinariane*, XVII, PG 45, 1153D; Sf. Grigorie de Nazianz, *Poeme morale*, XLIV, 25, PG 37, 947A; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâiere în fața morții*, II, 1; *Omiliu la statui*, V, 3; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, X, 2; Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, IV, 7, 9; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 9. Dintre autorii recenti: S. Bulgakov, *L'Echelle de Jacob*, p. 70; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, voi. V, Lausanne. 1997, p. 364; Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 51-52; N. Vassiliadis, *The Mystery of Death*, Atena, 1933, p. 95-98.

²⁰⁷ Vezi studiul nostru *Terapeutica bolilor mintale* (tr. rom., București, 1997, p. 36).

²⁰⁸ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Psalmul XLVIII*, 5.

²⁰⁹ Vezi Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții*, II, 1.

²¹⁰ Vezi, între alții: Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, V; Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții*, II, 1. Unii Părinți spun că sufletul este nemuritor prin însăși natura lui (vezi: Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8). Alții cred că, fiind creat, el este muritor prin natura sa, însă nemuritor prin har, iar acest har a fost dăruit tuturor sufletelor omenești (vezi Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, V).

²¹¹ Vezi Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, XXXIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Psalmul XLVIII*, 5; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 9: „Despărțirea sufletului de trup este moartea trupului”.

²¹² Vezi Sf. Nichita Stithatul, *Despre suflet*, XIII, 68, 70; Sf. Calist și Ignatie Xanthopol, *O sută de capete*, 69.

simple potențialități, cum sunt de altfel și îndată după concepere, mai înainte de formarea deplină a trupului, în starea de embrion și fetus, când sufletul este deplin prezent în trup, cu toate puterile sale, însă trupul nu este îndeajuns de dezvoltat pentru a-i permite să și le exercite²¹³.

Despărțirea sufletului de trup, firească pentru natura căzută, se petrece fie lesne și iute, fie trudnic și greu, din pricini mai presus de înțelegerea noastră, de natură spirituală.

Sfinții Părinți spun că sufletul, împovărat de patimi și alipit de trup, nu-și poate lua cu ușurință zborul²¹⁴. Dimpotrivă, cel plin de virtuți, așadar golit de patimi, care a dorit cu ardoare cele de sus și neîncetat s-a avântat spre ele, lesne se înalță spre cele pe care neconținut le-a iubit.

Greu de îndurat e și războiul dintre îngeri și duhurile rele care, în ceasul morții, se luptă pentru sufletul în care nu-i vădită limpede înrudirea cu ele. Îngerii vor să răpească sufletul și să-l ducă cu ei, iar ceilalți, dimpotrivă, îl țin în strânsoarea trupului și a lumii, și cu cât e sufletul mai pământesc, cu atât mai greu se smulge din carne²¹⁵.

2. După moarte, vreme de trei zile sufletul rătăcește pe pământ

De la unii Părinți și din texte cu autoritate în Biserica Ortodoxă aflăm că în primele trei zile care se scurg de la moartea „clinică” (adică din momentul morții, așa cum este el observat și definit din afară), în marea majoritate a cazurilor, „rămâne pe pământ”²¹⁶. Astfel, în *Nomocanonul* lui Manuel Malaxos se legiuiește ca mortului să i se facă pomenire și să se împartă pentru el pomană la săraci într-a treia, a noua și a patruzecia zi după moarte; în cea de-a treia zi, „pentru că vreme de trei zile, sufletul mortului rămâne pe pământ și e dus de îngerul său păzitor în orice loc ar voi să meargă”²¹⁷. Acest text exprimă o învățătură foarte veche. Sfântul Macarie Egipteanul spune că sufletul rămâne pe pământ spre „mângâierea rudelor și pentru dragostea trupului din care a ieșit”²¹⁸. Mai precis, „în cele două zile de după moarte, i se îngăduie sufletului însoțit de îngeri să meargă unde dorește pe pământ. Sufletul iubitor de trup se duce când la casa de care s-a despărțit, când la mormânt, unde a fost pus trupul. Așa petrece el cele două zile, căutând, precum pasărea cuibul ei. Sufletul virtuos însă se duce la locurile unde avea obiceiul să săvârșească faptele lui cele bune”²¹⁹. Sfântul

²¹³ Vezi studiul nostru: *Terapeutica bolilor mintale*, p. 46-47.

²¹⁴ Acest simbolism, prezent în dialogul *Phaidros* al lui Platon, este adesea folosit de Sf. Grigorie de Nyssa.

²¹⁵ A se vedea, pentru ilustrare: *Apoftegme*, seria anonimilor, N 491. Cât privește lupta dintre îngeri și diavoli pentru a dobândi sufletul, vezi *Infra*, cap. 4.

²¹⁶ Vezi textul anonim editat de K. Krumbacher, „Studien zu den Legendendes hi. Theodosios”, *Sitz.-Ber. De r k. bayr. Akad. D. Wiss.*, Munchen, 1892, p. 348-350, după manuscrisul Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, citat de C. Vogel, „L'environnement culturel du défunt durant la période paleochrétienne”, *„La maladie et la mort du chrétien”*, Roma, 1975, p. 398; acest text pare a sta în strânsă legătură cu un pasaj din *De mensibus* (IV, 26, ed. R. Wunsch, p. 84) a lui Ioan Lycos (sec. al VI-lea); vezi, de asemenea, Sf. Macarie Egipteanul, „*Cuvânt despre ieșirea sufletului...și cum se desparte de trup*”. Istoriisirile hagiografice infatisează însă și cazuri – rare – în care sufletele sfinților sunt rapite la ceruri de îndată ce au murit.

²¹⁷ Canonul 162. în J. Papp-Szilagyi, *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae*, 1880, ed. a doua, p. 38, 48.

²¹⁸ *Cuvânt despre ieșirea sufletului...și cum se desparte de trup*.

²¹⁹ *Ibidem*.

Teognost reia și dezvoltă această învățătură a Sfântului Macarie²²⁰, pe care o aflăm și la un monah ortodox al timpurilor moderne, Arhiepiscopul Ioan Maximovici, recent canonizat: „Vreme de două zile după moarte, sufletul se bucură de o oarecare libertate și se poate duce să vadă locurile care i-au fost dragi pe pământ”²²¹. Sfântul Teofan Zăvorâtul este și el încredințat de lucrul acesta. Astfel, unui fiu duhovnicesc al său, a cărui soră sta să moară, el îi scrie: „In primele zile va rămâne lângă tine; nu va putea să-ți vorbească și tu n-o vei vedea, însă va fi acolo.”²²²

Multe istorisiri spun că în primele zile după moarte, morții li se arată celor din jur - fie în stare de veghe, fie în vis.

În cea de-a treia zi - plină de semnificație, ca și ziua a noua și a patruzecoa, potrivit slujbelor de pomenire și rugăciunilor pentru morți²²³ și despre care în vechile scrieri creștine se vorbește mai mult chiar decât despre ziua înmormântării²²⁴ -, sufletul se desparte definitiv de trup și trece într-o nouă etapă a viețuirii sale după moarte. Într-o simbolică legătură cu învierea lui Hristos - care s-a petrecut a treia zi²²⁵ -, acum sufletul se înalță la cer.²²⁶

Trei zile după moarte, trupul își păstrează forma sa²²⁷.

Cei vechi credeau că în tot acest timp sufletul poate încă să se înapoieze în trup, și cel mort să se întoarcă la viață²²⁸. Din istorisirile despre ridicări minunate din moarte aflăm că mai întotdeauna ele s-au petrecut în acest răstimp²²⁹. De aici obiceiul ca mortul să nu se îngroape decât în a treia zi²³⁰. Această credință este legată simbolic de faptul că mai înainte de a învia a treia zi, Hristos S-a pogorât cu sufletul la iad.

Istorisirile unor creștini întorși la viață²³¹ sau a celor care au avut parte de experiențe limită²³² îndreptătesc această credință. Astfel, Sfântul Atanasie scrie: „Cum se face că unii oameni [...] murind, au vedenii, iar apoi se întorc la viață după două ori trei zile și povestesc ce-au văzut? Oare nu pentru ca sufletul lor n-a părăsit cu totul trupul?”²³³ Se impune totuși o

²²⁰ *Thesauris*, XV, CCSG, 5, p. 127.

²²¹ *Cuvânt despre viața de după moarte*.

²²² *Cetire spre folosul sufletului*.

²²³ Avem aici de-a face iarăși cu o foarte veche tradiție. Printre alte izvoare, a se vedea *Constituțiile apostolice*, VIII, 42; Sf. Macarie Egipteanul, *Cuvânt despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup*; Paladie, *Istoria lausiacă*, 21; Teodor de Petra, *Viața Sfântului Teodosie*, 8; Teognost, *Thesaurus*, XV, CCSG 5, p. 127. Vezi, de asemenea, studiul lui G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie”, în *Le Temps chretien de la fin de l'Antiquite au Moyen Age, II-e - XIII-e siecle*, Paris, 1984, p. 419-430.

²²⁴ Vezi C. Vogel, „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne”, p. 401.

²²⁵ Vezi *Constituțiile apostolice*, VIII, 42.

²²⁶ Sf. Macarie Egipteanul, *Cuvânt despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup*; Teognost, *Thesauris*, loc. cit.; Arhiep. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte*.

²²⁷ Vezi textele anonime (legate de *De mensibus*. IV, 26, a lui Ioan Lycos) editate de K. Krumbacher în vol. cit., p. 345-347 („Când omul moare, a treia zi se strică și chipul lui văzut piere”), p. 348-350 („După petrecerea sa, în a treia zi, măruntaiele omului, pânțele și mâțele se tocesc și se scurg, iar trupul se descompune”), citate de C. Vogel, „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne”, în vol. cit., p. 426.

²²⁸ Vezi G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie”, p. 426.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ *Ibidem*, p. 426.

²³¹ Ca de pildă, de Sf. Anastasia care s-a întors de pe lumea cealaltă la capătul a trei zile (*Apocalipsa Sfintei Anastasia*, ed. Homburg, p. 2). sau mai recent de K. Ueskuell (vezi mai sus, cap. 2. nota 34).

²³² Vezi mai sus, cap. 2, p. 43.

²³³ Pseudo-Atanasie, *Răspunsuri către Antiohie*, 127, PG 28, 677.

rezervă: medicina modernă, cu aparatura ei, sesizează mult mai precis decât medicina antică clipa morții, cu toate că definiția pe care ea o dă morții continuă să fie relativă și fluctuantă²³⁴, iar posibilitatea unor erori nu este cu totul exclusă²³⁵. Nu este mai puțin adevărat că limita întoarcerii la viață după moartea clinică, potrivit nivelului de astăzi al cunoștințelor medicale, este de câteva ore sau chiar de câteva minute atunci când nu s-a acordat asistența respiratorie prin care se evită leziuni grave și definitive la nivelul creierului. Lucrul acesta însă nu infirmă istorisirile despre învieri minunate petrecute după mai multă vreme, pentru că minunea tocmai aceasta înseamnă: biruirea legilor firii în chip de nespus.

3. Moartea e un proces în desfășurare

Moartea, potrivit Tradiției ortodoxe, nu este un fapt care se petrece cu mare precizie, într-o clipă, în chip ireversibil, așa cum consideră medicina modernă. Există, într-adevăr, un moment al morții care corespunde așa-zisei „morți clinice”; aceasta înseamnă, cât privește trupul, lipsa oricărui semn de viață; iar cât privește sufletul, ieșirea lui din trup. Însă, așa cum am văzut, vreme de trei zile nu se poate vorbi de o ieșire deplină și definitivă a sufletului; în acest răstimp, după cuvântul Sfântului Atanasie, „sufletul nu părăsește cu totul trupul”²³⁶. Așadar, Tradiția ortodoxă privește moartea - adică despărțirea sufletului de trup – drept un proces²³⁷ care se desfășoară de-a lungul a trei zile.

4. Implicațiile morale ale unei asemenea credințe

Astfel stând lucrurile, cei care se află în preajma unui muribund au anumite datorii morale.

Prima, pomenită deja, este ca mortul să nu fie îngropat mai înainte de trei zile.

A doua, tratarea cu respect a trupului; în parte, aceasta explică grija și atenția față de rămășițele pământești în cadrul ritualului de înmormântare care precede înhumarea²³⁸.

De aceea, Dr. Marc Andronikov, în calitate de ortodox, își manifestă scrupulele morale în privința prelevării de organe - pe care societatea noastră ar dori s-o practice potrivit nevoilor sale, fără nici o rezervă - arătând că, de vreme ce prelevarea unui organ trebuie făcută imediat după constatarea morții clinice, în vederea folosirii lui cu succes, ea poate fi o intervenție brutală și șocantă în timpul unui proces în desfășurare²³⁹ asupra unei persoanei

²³⁴ Vezi, cât privește acest ultim punct, remarcile critice ale doctorului M. Andronikov (în prezent șeful secției de urgențe a unui mare spital parizian), care arată că actuala definiție a morții este plină de contradicții (*Transplantation d'organes et éthique chrétienne*, Paris, 1993, p. 57-62, și „La bioéthique devant un regard orthodoxe”, în *Cahiers de l'Association des philosophes chrétiens*, 6, 1993, p. 5-7).

²³⁵ Așa cum o atestă numeroasele cazuri de revenire la viață, după ce medicul a constatat moartea din punct de vedere clinic.

²³⁶ Pseudo-Atanasie, *Răspunsuri către Antiohie*, 127, PG 28. 677.

²³⁷ Vezi Dr. M. Andronikov, în *Transplantation d'organes et éthique chrétienne*, p. 53.

²³⁸ Vezi C. Vogel, „L'environnement culturel du défunt durant la période paleochrétienne”, în *La maladie et la mort du chrétien*. Roma, 1975, p. 381-413.

²³⁹ *Transplantation d'organes et éthique chrétienne*, p. 93; „Le médecin face o patient de religion chrétienne orthodoxe”, în H. Durant, P. Biclet, C. Herve (editori), *Éthique et pratique médicale*, Paris, 1995, p. 24: „Durata separării sufletului de trupul organic est, tradițional, de cel puțin trei zile. Considerăm că orice intervenție asupra

care îndură deja suferințele despărțirii sufletului de trup.

5. Despărțirea sufletului de trup, o mare încercare

Pentru sfinți, această despărțire este ușoară și pricină de bucurie. Sfântul Teognost spune că: „Sufletul care se desparte de trup plin de încredințare și-l dezbracă pe acesta ca pe o haină, încearcă o bucurie negrăită și netălmăcită. Căci dobândind cele nădăjduite, îl leapădă fără întristare.”²⁴⁰

Omul obișnuit însă, pe care numai și gândul morții îl înspăimântă, îndură acum cu adevărat o mare suferință și cutremurare. „Vai, câtă luptă are sufletul când se desparte de trup!"; „Mare plâns și tânguire, mare suspin și nevoie este despărțirea sufletului!"; auzim rostindu-se la slujba de înmormântare²⁴¹. Iar Sfântul Macarie Egipteanul spune că sufletului „îi pare rău de trupul cu care s-a însoțit și suferă că se va despărți de el”²⁴². Sfântul Ioan Gură de Aur, tâlcuind cuvintele Apostolului Pavel: „*suspina în greuiți, de vreme ce dorim să nu scoatem haina noastră*” (2 Cor. 5, 4), spune și el: „Celor mai mulți le este greu să-și părăsească trupul [...] și, cu adevărat, mare e chinul sufletului când se desparte de trup!”²⁴³

Suferința și chinul îndurate la ieșirea sufletului din trup nu sunt întotdeauna semn al alipirii pătimase de trup, al „filautiei”, „iubirea rea a trupului”, cum o numește Sfântul Maxim Mărturisitorul, și izvor al tuturor patimilor. Mai înainte de toate, e suferința firească produsă²⁴⁴ de sfârșirea firii omenești, care se desface în cele din care a fost alcătuită, rupându-se astfel unitatea persoanei umane. Despărțirea sufletului de trup este așadar nefirească și silnică: „Despărțirea sufletului de trup este taină înfricoșătoare și înspăimântătoare pentru toți; căci sufletul se duce tânguindu-se, iar trupul se acoperă, fiind dat pământului.”²⁴⁵

Însă, după cum spune Sfântul Ioan Damaschin, aceasta se face din voia lui Dumnezeu, potrivit proniei Sale, ca să se strice omul stricăcios și să se zidească iarăși spre nestricăciune. De aceea Părintele Bulgakov vede în „despărțirea sufletului de trup [...] o mare taină, prin care Adam cel căzut este adus la judecată înaintea lui Dumnezeu”, pentru ca să ne putem „naște din nou, în patria cerească”²⁴⁶. Această nădejde este veselitoare pentru sfinți și pentru toți creștinii care nu se îndoiesc că credincios este Domnul și-Si ține făgăduințele Sale, și de aceea, pentru bucuria nașterii celei de sus, chinurile facerii sunt cu totul uitate.

persoanei în acest răstimp îi poate fi nefastă. De aici, reticența unora cât privește prelevarea de organe și chiar autopsia.”

²⁴⁰ *Capete despre făptuire și vedere*, 61 (în *Filocalia*, vol. 4).

²⁴¹ Slujba de înmormântare a mirenilor, în *Molitfelnic*.

²⁴² *Despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup...*

²⁴³ *Talcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, X, 2.

²⁴⁴ S. Bulgakov, *L'Orthodoxie*, Lausanne, 1980, p. 204.

²⁴⁵ Slujba de înmormântare a preoților și diaconilor, *Molitfelnic*. Vezi și stihirile morților în *Triod*, Stihiri de umilință, glas 4: „Cu adevărat înfricoșătoare este taina morții, cum sufletul de trup cu anevoie se desparte; din alcătuirea și împreună-creștere, legătura cea prea firească, cu voința lui Dumnezeu se taie”.

²⁴⁶ S. Bulgakov, *op. cit.*, p. 204.

6. Sprijinirea duhovnicească a omului aflat pe patul morții

În această încercare grea, rugăciunile celor apropiați și ale Bisericii îi sunt de mare ajutor și mângâiere omului. De aceea, Tradiția bisericească cere ca la căpătâiul mortului să se facă neconținut rugăciune; vreme de trei zile, se citește iar și iar întreaga Psaltire și toți se roagă pentru odihna sa.

În slujba de înmormântare se cere iar și iar ca sufletul celui adormit să aibă parte de liniște și pace în ceasul morții și pe calea spre cealaltă lume, presărată, după cum vom vedea, cu încercări și suferințe, de care doar agonisita faptelor bune și rugăciunile Bisericii îl pot feri.

Alinat de rugăciunile celor din jur, ușurat, sufletul se înalță la cer cu nădejdea dobândirii vieții celei fericite, Biserica cerând de la Dumnezeu iertarea păcatelor sale știute și neștiute, cu voie și fără voie, și curățirea de orice întinăciune a patimilor.

7. Starea sufletului după moarte

Patimile sufletului nu pier o dată cu moartea. Astfel, Sfântul Macarie Egipteanul spune că: „Sufletul cel păcătos, fiind încă în trup, răspândește duhoarea faptelor rele, dar după moarte o răspândește încă și mai mult. Și ele, coplesindu-l, îl fac negru și întunecat”²⁴⁷. Patimile alipesc sufletul de lumea aceasta și, după cum spun Părinții, ele îl îngreunează, de nu-și poate lua zborul la cer. De aceea, Sfântul Grigorie de Nyssa îi învață pe creștini să se ferească pe cât pot de o asemenea întinare: „Cei ce trăiesc în trup trebuie să se dezlege de împătımirea trupească mai ales printr-o viață virtuoaasă, pentru ca după moarte să nu mai aibă nevoie de o altă moarte, care să-l dezlipească de trup; ci, scăpând din lațuri, moartea să-i lase sufletului cale ușoară și neîmpiedicată spre binele de sus; fiindcă acum nu-l mai împovărează trupul. Dar dacă cineva are cugetarea cu totul trupească, punându-și toată pornirea și lucrarea sufletului în slujirea poftelor trupești, un astfel de om nici după ce a ieșit din trup nu se desparte cu totul de patimile trupești. După cum cei ce-și petrec cea mai mare parte a vieții în locuri rău-mirositoare nu scapă de putoarea aceea nici când se mută la aer curat, căci, petrecând vreme îndelungată în acel miros greu, a pătruns în ei și nu mai iese, tot așa și cei iubitori de trup este cu neputință să nu ducă cu ei, după mutarea în viața cea nevăzută, măcar cât de puțin din duhoarea trupului; iar din această pricină suferința lor sporește, fiindcă sufletul lor e încă și mai înlănțuit de cele pământești.”²⁴⁸

În treacăt fie spus, în acest fel explică Sfântul Grigorie de Nyssa apariția nălucilor: „Cu aceasta se potrivesc și cele spuse de unii, că în jurul mormintelor se arată adesea, ca niște umbre, nălucile celor adormiți. Dacă aceasta este adevărat, atunci se dovedește astfel că unele suflete sunt foarte alipite de viața trupească, alipire ce trece, în cazul acesta, dincolo de marginile firești, iar aceasta pentru ca sufletul n-a putut să iasă din trup și să zboare din el curat și fără nici o urmă de tină, nici n-a îngăduit chipului său să se transforme cu totul într-unul nevăzut, ci zăbovește lângă forma trupului chiar și după ce forma s-a destrămat și, deși a ieșit din trup, rătăcește cu dor prin locurile în care se află materia trupului și se întoarce mereu la el.”²⁴⁹

Dimpotrivă, curățit de patimi, ușurat de povara cărnii și neținut de lațurile lumii,

²⁴⁷ *Despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup...*

²⁴⁸ *Dialogul despre suflet și înviere.*

²⁴⁹ *Ibidem.*

sufletul se desparte lesne de trup și se înalță la cereștile locașuri²⁵⁰.

Putem spune, așadar, că sufletul duce cu sine tot ce-a agonisit în vremea sălășluirii sale în trup, fie bune, fie rele, și stăruie în cele în care a fost aflat la vremea morții.

„Sufletele celor adormiți - scrie Arhimandritul Iustin Popovici - intră în viața de dincolo cu tot ceea ce poartă în ele, după cuvântul care zice: *«Faptele lor vin cu ei.»* (Apoc. 14, 13). Merg dincolo cu toate gândurile și simțirile lor, cu virtuți și cu patimi, cu cele bune ale lor și cu cele rele, cu întreaga lor lume morală. Adică, așa cum sunt și așa cum au ieșit din acest trup și din viața pământească²⁵¹. Aceasta este, după el, o formă de păstrare a identității persoanei: „Dacă moartea ar putea să schimbe starea sufletului, s-ar pierde continuitatea persoanei, și în viața de dincolo Petru n-ar mai putea fi recunoscut ca fiind Petru, nici Pavel, ca Pavel.”²⁵²

De vreme ce sufletul își păstrează starea spirituală în care l-a aflat ceasul morții, urmează că de-acum înainte îi este cu neputință să se mai schimbe în vreun fel. Iar aceasta din mai multe motive. Unul dintre ele, după Părintele Iustin Popovici, este acela că, lipsit de trup și de prilejurile din viața pământească, sufletul nu are cum să ducă o altă viață sau să se poarte altfel. „Chiar dacă în lumea de dincolo sufletul ar voi din toată ființa sa să se schimbe și să înceapă o nouă viață, cu totul alta decât cea dusă pe pământ, el nu poate face lucrul acesta în nici un chip. Nu mai poate s-o facă pentru că-i lipsește trupul, fără de care omul nu este om și nu poate să hotărască și să acționeze liber; îi lipsesc totodată locurile și tovărășiile pământești, care-i dădeau prilej de fapte bune și de mântuire. Altfel spus, pe lumea cealaltă sufletul nu mai poate să se pocăiască, pentru că acolo rodesc cele pe care le-a sădit aici [...]. Aceasta ne învață Sfânta Scriptură numind cele de pe pamant „semanături”, iar viața de dincolo „seceris”. (Gal. 6, 7-8.)²⁵³

8. Legătura sufletului cu trupul stăruie și după moarte

Trupul din care a ieșit sufletul nu se întoarce în neființă, iar elementele sale, chiar risipite, spulberate și amestecate cu alte elemente din natură, nu sunt niște simple „rămășițe” oarecare. Așa spun Sfântul Dionisie Areopagitul²⁵⁴ și Sfântul Grigorie de Nyssa, care scrie: „E drept că trupul se destramă pe încetul, dar nu se nimicește, căci nimicirea e tocmai trecerea în neexistență, câtă vreme destrămarea e numai o împrăștiere, adică o reîntoarcere a trupului la stihiiile pământene din care a fost luat. Iar ceea ce se află în această stare nu se pierde, cu toate că așa ceva trece dincolo de percepția noastră simțială²⁵⁵. Sfântul Ioan Gură de Aur, la rândul său, spune că „moartea nimicește ceea ce este stricăcios în noi, nu și trupul.”²⁵⁶

²⁵⁰ Vezi *Ibidem*, 73.

²⁵¹ *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. 5, Lausanne, 1997, p. 369.

²⁵² *Ibidem*.

²⁵³ *Ibidem*, p. 370.

²⁵⁴ *Despre ierarhia cerească*, VII, 2.

²⁵⁵ *Marele cuvânt catehetic*, 8.

²⁵⁶ *Tălcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, X, 2; cf. *Omilie la psalmul XLVIII*, 5.

De aceea ar fi greșit să ne închipuim că „legătura dintre trupuri și sufletele lor se rupe pe vecie”²⁵⁷.

Moartea, e drept, scoate sufletul din însoțirea sa cu trupul, însă legătura firească dintre ele se păstrează sub o anumită formă și, în orice caz, stăruie deplin legătura lor ipostatică. Nu putem spune că o dată cu moartea din om nu mai rămâne decât sufletul, trupul sortit destrămării nemaivând nici o legătură cu el și pierind cu totul. După cum sufletul care se desparte de trup rămâne suflet al celui mort, tot așa și trupul, fie el leș sau numai oase, rămâne trup al său. Dincolo de moarte, sufletul și trupul păstrează - atât între ele, cât și cu persoana căreia îi aparțin - o legătură cu neputință de distrus, pe baza apartenenței lor la o aceeași persoană (ipostas). Sfântul Maxim Mărturisitorul explică foarte riguros lucrul acesta. Nu se poate vorbi de o separare totală a sufletului de trup, „căci după moartea trupului sufletul nu se numește simplu suflet, ci suflet al omului, și suflet al unui om anume. Căci și după moartea trupului, sufletul păstrează drept formă a sa deplină, întregul uman a cărui parte este, în baza relației. La fel și trupul, e muritor după fire, dar nu este dezlegat de întregul uman, din pricina felului în care vine la existență. Căci nu se numește trupul simplu trup, după despărțirea de suflet, ci trup al omului, și trup al unui om anume, chiar de se corupe și se descompune în elementele din care este alcătuit. Căci are și așa, ca cel ce este parte din întregul uman, drept formă a sa deplină acest întreg uman, în baza relației, în amândouă, adică și în suflet și în trup, relația cu-gețându-se ca ceva ce nu poate fi smuls, întrucât sunt amândouă părți ale întregului uman, ea înfățișează și aducerea lor deodată la existență și dovedește și deosebirea dintre ele după ființă, nevătămând în nici un fel rațiunile sădite în ele după ființă. Deci niciodată nu e cu putință a afla sau numi vreun trup sau suflet în afara relației dintre ele. Căci deodată cu partea se arată și aceea că este parte a ceva [...] și în ea e implicat și întregul a cărui parte este. Căci relația lor este de neînălțurat.”²⁵⁸

Sfântul Grigorie de Nyssa abordează și el această problemă, însă dintr-o altă perspectivă. El spune că sufletul recunoaște elementele trupului său chiar după împrăștierea lor, tot așa cum zugravul ține minte ce culori a amestecat ca să obțină o nuanță anume²⁵⁹, păstorul își recunoaște oile sale chiar atunci când pasc împreună cu altele²⁶⁰, iar cel căruia i s-au spart mai multe vase cunoaște ale căruia dintre ele sunt cioburile.²⁶¹ Chiar și în moarte, sufletul își aduce aminte nu doar de trupul întreg, ci și de fiecare mădular al său și rămâne, într-un anume fel, prezent în fiecare dintre ele, oricât de descompus ar fi: „sufletul recunoaște însușirile firești ale elementelor trupului în care a trăit chiar și după ce acestea se despart unele de altele; chiar dacă firea ține elementele materiale despărțite, pe fiecare în altă parte, din pricina însușirilor deosebite ale fiecăruia, totuși sufletul se află în fiecare, ținându-se, prin puterea de cunoaștere, în elementele trupesti care-i sunt proprii, stăruind în acestea până când se va face din nou unirea acelor elemente împrăștiate, în vederea unei reînnoiri a trupurilor descompuse. Și aceasta este propriu-zis ceea ce noi numim înviere.”²⁶² Tot atât de adevărat este că și trupul rămâne într-un anume fel prezent în suflet. Astfel, Sfântul Grigorie de Nyssa scrie că: „după despărțirea de trup, se păstrează în suflet anumite semne care mărturisesc cum că noi am format înainte o unitate, un întreg; ne-o dovedește parabola despre bogatul

²⁵⁷ Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre ierahia cerească*, VII. 2.

²⁵⁸ *Ambigua*, 7, PG 91, 1101BC.

²⁵⁹ *Dialogul despre suflet și înviere*.

²⁶⁰ *Despre facerea omului*, XXVIII.

²⁶¹ *Dialogul despre suflet și înviere*.

²⁶² *Ibidem*.

nemilostiv și săracul Lazăr, din care vedem ca după ce trupurile au fost așezate în mormânt, sufletul a păstrat un oarecare semn trupesc prin care și Lazăr a fost recunoscut, și bogatul n-a rămas neștiut."²⁶³ E adevărat că de-a lungul vieții pământești trupul suferă felurite schimbări - pricinuite, de pildă, de răniri, de boală, de înaintarea în vârstă -, culminând cu cele din ceasul morții, când se desface în cele din care a fost făcut și se descompune; dar el posedă o formă (*eidos*)²⁶⁴ a sa, care nu se schimbă, iar această formă stăruie în suflet ca o pecete pe care nici moartea n-o poate șterge. Forma aceasta permite ca, la înviere, elementele despărțite să poată fi din nou adunate laolaltă, pentru a se recompune trupul. „Diferitele combinații ale materiei produc feluritele aspecte ale formei; propriu-zis, aceste combinații nu sunt altceva decât amestecul elementelor primare (așa numim elementele din care este alcătuit întregul univers, și însuși trupul omului). De aceea, pentru că forma (*eidos*) trupului rămâne în suflet, așa cum pecetea se întipărește în ceara moale, urmează că nici materialele care au servit la formarea figurii pe pecete nu rămân străine de suflet, ci, în clipa învierii, sufletul primește din nou în el tot ceea ce ține de urma întipărită în el de forma (*eidos*) trupului. Și atunci intră în legătură deplină cu el toate elementele care au alcătuit dintru început forma (trupului)."²⁶⁵ Trupul acesta de acum va învia, trupul acesta de-acum se va înnoi și va primi o nouă viață; la înviere omul își va regăsi propriul său trup (nu trupul altuia și nici un alt trup oarecare), însă cu altă viațuire. Identitatea personală și trăinicia ei în timp, așadar, se păstrează și în răstimpul dintre moartea fiecărui om până la învierea de obște, chiar dacă cele din care este alcătuit trupul se risipesc și se descompun. „Nu-i chiar cu neputință ca elementele trupești, stihiiile, să se unească din nou și să alcătuiască iarăși același om. [...] Căci dacă n-ar veni din nou în lume tocmai aceeași alcătuire și ar primi în amestec doar elemente asemănătoare în locul celor care-i sunt proprii, e ca și cum s-ar reconstitui un alt om în locul lui, lucru care nu s-ar putea numi înviere, ci crearea unui alt om. Dar dacă trebuie să se întoarcă iarăși același om la sine însuși, trebuie să fie în întregime același, și în toate părțile sale elementele să-și reia locul lor în firea lui dintru început.”²⁶⁶ De aceea, Sfantul Grigorie de Nyssa spune din nou: „Sufletul petrece în elementele trupului și după despărțirea lui de trupul în care a crescut și a viețuit de la început, rămânând de acum ca un fel de paznic peste ceea ce avea și nelăsându-le să se amestece cu alte elemente de același fel. Agerimea și subțirimea puterii sale cugetătoare nu îngăduie nici o rătăcire în realcătuirea elementelor trupești. Și, împreună cu materia proprie care este amestecată în elementele apropiate, se încorporează și sufletul și nu lasă să slăbească legătura care le ține pe toate în univers, ci rămâne pururea în aceste elemente, în orice loc și în orice chip le-ar fi risipit firea.”²⁶⁷

9. Statutul trupului după moarte

Pentru că trupul păstrează și după moarte o legătură cu sufletul și rămâne pe mai

²⁶³ *Despre facerea omului.*

²⁶⁴ Traducând *Despre facerea omului* a Sf. Grigorie de Nyssa, J. Danielou dă o interpretare greșită acestui cuvânt, redându-l prin sintagma „aspect exterior”. Or, *eidos* este mai curând o structură, un proiect, un fel de „idee”, un arhetip personalizat, care rămâne neschimbat dincolo de orice alterare a expresiei sale materiale ori a chipului exterior. Această noțiune este utilizată de Sf. Maxim Mărturisitorul în același sens (vezi *supra* nota 53, *Scrisori*, 15, PG 91, 552D; *Ambigua*, 42, 1324AB).

²⁶⁵ *Despre facerea omului*, XXVII.

²⁶⁶ *Dialogul despre suflet și înviere.*

²⁶⁷ *Ibidem.*

departe trup al unei persoane, el trebuie să se bucure de respectul pe care-l datorăm persoanei înseși.

Când a fost uns cu mir, Hristos n-a spus că aceasta s-a făcut spre îngroparea trupului Său, ci spre îngroparea Sa (cf. Mt. 26, 12).

De aici îngrijirile față de trupul celui mort, de aici spălarea, ungerea cu miresme, înveșmântarea lui în haine curate, așezarea lui așa cum se cuvine²⁶⁸, încununarea²⁶⁹, binecuvântarea, tămâierea, sărutarea frunții și cinstirea lui în multe alte feluri²⁷⁰.

În Vechiul Testament se acorda multă atenție ritualului îmbălsămării, care dura patruzeci de zile, după cum indică textul din *Facere*, 50, 3. Legea Nouă prețuiește și ea grija față de trupul pus în mormânt, înfățișându-ne ca o faptă de evlavie venirea mironosițelor la mormântul Domnului, prefigurată de vărsarea mirului de mare preț pe capul lui Hristos, când El însuși spune: „...turnând mirul acesta pe trupul Meu, a făcut-o spre îngroparea Mea.” (cf. Mt. 26, 6-13; Mc. 14, 3-9).

Legătura profundă dintre trupul ce se îngroapă și cel ce nu mai este ne îndeamnă să mergem la mormântul celor dragi ai noștri, încredințați că acolo nu e doar un trup putrezit, ci și o tainică adiere a sufletului lor. Și ne rugăm lângă rămășițele lor trupești, de parcă ne-ar sta întregi aievea înainte.

Tot din pricina acestei legături statornice dintre trup și persoană, rugându-ne pentru morții noștri ca să se sălășluiască „în sânul lui Avraam” alături de tot neamul lor cel adormit, ne îngrijim deopotrivă să-i și îngropăm alături de moșii și strămoșii lor, după cum arată Sfânta Scriptură că făceau cei din vechime. Astfel, Iacov le spune fiilor săi: „*Eu am să trec la neamul meu. Să mă îngropați lângă părinții mei!*” (Fac. 49, 29), iar Iosif le cere fraților lui să-i ia osemintele atunci când vor ieși din Egipt, ca să nu rămână în țara străină, ci să se întoarcă în pământul părinților lui (Fac. 50, 24-25)²⁷¹. Asemenea pildă aflăm și din *Viețile sfinților*²⁷².

Grija față de rămășițele pământești nu încetează o dată cu punerea lor în groapă. În țările ortodoxe, la soroacele rânduite pentru pomenire se face slujbă și la cimitir, iar după șapte ani oasele celui răposat sunt dezgropate cu multă evlavie, spălate cu vin și duse la biserică într-o mică raclă, ca să li se facă slujbă de pomenire. Apoi sunt așezate fie într-un osuar, fie sunt din nou puse în mormânt (de obicei la picioarele unei rude care tocmai a trecut la Domnul), în așteptarea învierii (vezi Iez. 37, 1-14).

Când e vorba de sfinți, grijii obișnuite față de trupul lipsit de viață i se adaugă cinstirea lui ca sfinte moaște. Toate cele spuse mai înainte arată pentru ce, în Biserica Ortodoxă, moaștele sunt cinstite la fel ca icoanele²⁷³, încredințați că rămășițele pământești ale fiecărui

²⁶⁸ Cu capul către răsărit, cu pleoapele și gura închise, cu brațele încrucișate pe piept (amintind de cruce) și ținând în mâini o icoană.

²⁶⁹ Fruntea mortului este încinsă cu o bentiță, pe care e zugrăvită icoana numită Deisis (Hristos, având la dreapta pe Maica Sa, iar la stânga pe Sf. Ioan Botezătorul), cu înscrisul: „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluiește-ne pe noi!”

²⁷⁰ A se vedea J. Kyriakakis, „Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased from Death to the Prothesis”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 19, 1974, p. 45-49; C. Vogel, „L'environnement culturel du défunt durant la période paleochrétienne”, în *La maladie et la mort du chrétien*, Roma, 1975, p. 384-392; M. Andronikov, *Transplantation d'organes et éthique chrétienne*, Paris, 1993, p. 45-50; V. Bakogiannis, *After death*, Katerini, 1995, p. 46-47; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death*, Atena, 1997, p. 338-351. Această ultimă lucrare conține numeroase mărturii scoase din *Viețile sfinților*, care atestă vechimea acestor obiceiuri și le explică semnificația.

²⁷¹ Vezi, de asemenea, Fac. 50, 5; Tob. 4, 3-5.

²⁷² Vezi V. Bakogiannis, *After Death*, p. 54.

²⁷³ Cinstirea moaștelor, ca și a icoanelor de altfel, se întemeiază pe mărturisirea de credință de la cel de-al doilea Sinod de la Niceea.

om nu sunt lipsite de o oarecare prezență tainică a sufletului acelui om, simțim în chip duhovnicesc în moaște sufletul și întreaga făptură a sfântului. Pe deasupra, în ele stăruie și răzbate mireasma harului cel sfințitor și îndumnezeitor de care s-au învrednicit în timpul vieții. De aceea se fac minuni prin ele. Creștinii nu se închină la moaște ca la Dumnezeu, singurul vrednic de închinare și de slavă, și nu cinstesc niște rămășițe trupești, ci pe sfântul cu trup neputrezitor și sfânta lui viețuire. Pe acesta îl cheamă în ajutor cei care vin să se închine la moaște.

Cele de mai sus explică pentru ce Biserica Ortodoxă este reticentă cât privește incinerarea trupului²⁷⁴. Lucrul acesta nu este nou și nu ține nici de un tradiționalism care s-ar împotrivi tendințelor societății moderne. Practica incinerării este milenară. La ivirea creștinismului, era larg răspândită în lumea antică. Creștinii însă, de la bun început au respins-o, preferând înhumarea. De altfel, creștinismul a contribuit la abandonarea definitivă a incinerării în lumea romană, în secolul al V-lea. În Vechiul Testament, incinerarea era socotită drept păcat (cf. Amos 2, 1) și osândă a păcatului (cf. Lev. 20, 14; 21, 9). Tradiția patristică privește arderea trupului ca pe o necinstire a mortului²⁷⁵. Dimpotrivă, punerea lui în țărână, pentru creștinism înseamnă supunere față de cuvântul dumnezeiesc, care zice: „Pământ ești și în pământ te vei întoarce!” (Fac. 3, 19). Arderea trupului este simțită ca nimicire - căci nimic nu mai rămâne din el afara de cenușă - și nesocotire a nădejzii învierii. Creștinii își îngroapă morții urmând Scripturii, care arată că trupul lui Hristos a fost pus cu mare evlavie în mormânt nou (cf. Mt. 27, 57-61; Lc. 23, 50-56; Mc. 15, 42-47; In 19, 38-42), în așteptarea învierii Sale celei de a treia zi. După cum spune Părintele Bulgakov: „Trupul mortului se îngroapă cu toată cinstea, ca sămânță a trupului cu care va să învie; printre scriitorii din vechime sunt unii care socotesc slujba de înmormântare drept o sfântă taină.”²⁷⁶

De unde sfinte moaște, dacă trupurile s-ar arde? Dar și rămășițele pământești ale creștinilor sunt și ele un soi de moaște²⁷⁷, căci trupul care s-a întovărășit cu sufletul în săvârșirea virtuții are și el parte de sfințenie. Până la înviere însă, rămâne tăinuită puterea acestui trup dat țărânii, de a se înălța la slava cerească²⁷⁸ în viața ce va să fie; iar atunci, același trup, și nu altul, se va înnoi și se va face trup ceresc și duhovnicesc, din pământesc și firesc cum era (cf. I Cor. 15,35-53).

²⁷⁴ A se vedea S. S. Harakas, *Health and Medicine in Eastern Orthodox Tradition*, New York, 1990, p. 158-159; I. Peckstad, „Quelques reflexions orthodoxes concernant la cremation”, în *Contacts*, 49, 1997, p. 264-274; J. Breck, *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics*, Crestwood, 1998, p. 277-282.

²⁷⁵ J. Breck, *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics*, Crestwood, 1998, p. 278.

²⁷⁶ *L'Orthodoxie*, Lausanne, 1980, p. 204.

²⁷⁷ *Ibidem*.

²⁷⁸ *Ibidem*

IV

RASTIMPUL DINTRE A TREIA SI A NOUA ZI: CALATORIA PRIN VAZDUHUL DE SUB CER. VAMILE.

1. Înălțarea sufletului la ceruri

A treia zi după moarte are o mare însemnătate, ca prag și trecere la o nouă stare a sufletului. De aceea Biserica face în această zi slujbă de pomenire pentru cel mort²⁷⁹.

Potrivit Tradiției, așa cum am văzut, în primele trei zile după moarte sufletul rămâne pe pământ. A treia zi, el este ridicat la cer de către îngeri.

Că sufletul este luat de îngeri, aflăm chiar din gura lui Hristos, Care, vorbind despre bogatul cel nemilostiv și săracul Lazăr, spune: „Și a murit săracul și a fost dus de către îngeri în sânul lui Avraam.” (Lc. 16, 22).

După cum vom vedea în continuare, numeroase texte patristice vorbesc despre răpirea sufletului la cer. Cu toate că nu întotdeauna se spune că ea se petrece într-a treia zi, există totuși destule texte care menționează lucrul acesta²⁸⁰. Aflăm de pildă din acest text din secolul al XI-lea că „vreme de trei zile după moarte, sufletul rămâne pe pământ. A treia zi e dus de îngeri în cer”²⁸¹. Tot așa se spune într-un text mai vechi, atribuit Sfântului Macarie Egipteanul, făcându-se și o simbolică legătură cu scularea din mormânt a lui Hristos a treia zi: „A treia zi, tot sufletul creștin se înalță la ceruri [...] urmând sculării din morți în cea de-a treia zi a lui Hristos, Dumnezeuul tuturor. Așadar, bine face Biserica aducând jertfă a treia zi și făcând rugăciune pentru suflet!”²⁸²

Aceiași îngeri, care întâmpină sufletul în ceasul morții și-i stau alături de-a lungul celor trei zile petrecute pe pământ, îl însoțesc acum și-l sprijină pe calea către cer.

Câți îngeri vin să ridice sufletul, Părinții nu ne spun, ci vorbesc simplu despre „îngeri”. Sfântul Grigorie de Nyssa, de pildă, scrie că: „îngerii așteaptă ca sufletele să iasă din legătura trupului ca, luându-le, să le ducă în locul care le este sortit”²⁸³. Iar Sfântul Ioan Gură de Aur spune: „La ieșirea din trup, sufletul, nevăzut de ochii cei trupești, este luat de îngeri.”²⁸⁴

Fără îndoială, îi stă alături și-l însoțește îngerul păzitor - pe care de-acum sufletul și-l

²⁷⁹ Această practică este atestată încă din secolele IV și V. A se vedea *Constituțiile apostolice*, VIII, 42, 1: „a treia zi a morților se va serba cu cântări și rugăciuni”; *Despre ieșirea sufletului... cum se desparte de trup și în ce stare rămâne*.

²⁸⁰ A se vedea G. Dagron, „Troisième, neuvième et quarantième jours dans la tradition byzantine; temps chrétien et anthropologie”, p. 419-423, 427.

²⁸¹ Text anonim editat de K. Krumbacher, „Studien zu den Legenden des hl. Theodosios”, p. 384-350, după mss. Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, citat de C. Vogel, „L'environnement culturel du défunt durant la période paleochrétienne”, p. 398.

²⁸² *Despre ieșirea sufletului... cum se desparte de trup și în ce stare rămâne*.

²⁸³ *Omilie la cei patruzeci de mucenici*, PG 46, 780A.

²⁸⁴ *Despre mângâiere în fața morții*, II, 1.

cunoaște²⁸⁵, însă cel care-l poartă e îngerul „psihopomp” sau „psihagog”²⁸⁶. Pe acesta îl cere Sfânta Macrina pe patul morții: „Dă-mi, Doamne, înger de lumină care să mă călăuzească la loc de pășune, la apa odihnei, în sânul sfinților patriarhi!”²⁸⁷.

Din *Viețile sfinților* vedem că adesea răpirea sufletului lor de îngeri nu rămâne ascunsă celor din jur, ucenicilor sau altor sfinți, aflați departe. De obicei, sufletul lor nu adastă pe pământ, ci, prin harul lui Dumnezeu, e răpit la cer de îndată ce părăsește trupul, pentru desăvârșita lor înstrăinare de lume și pentru râvna fierbinte de a fi degrabă cu Hristos Cel iubit de ei.

Avva Pavnutie, de pildă, „a văzut cum sufletul unuia era ridicat la cer de îngeri cântând lui Dumnezeu”²⁸⁸. Iar la moartea sa, „preoții l-au văzut urcându-se la cer, în mijlocul cetelor de drepti și îngeri care-L slăvesc pe Dumnezeu”²⁸⁹. Teodoret al Cirului spune despre Avva Teodor că, „puțină vreme viețuind, s-a mutat la cer însoțit de cântări îngerești”²⁹⁰. Cel mai adesea este pomenită străvederea Sfântului Antonie cel Mare, care a văzut cum sufletul Avvei Amun Nitriotul a fost „luat și dus în cer de îngeri”²⁹¹. Să amintim și vedenia sfântului Cuthbert: „Deodată, în întunecimea nopții am văzut revărsându-se un râu de lumină, și-odată cu el o ceată de îngeri s-a pogorât ca să răpească un duh de-o strălucire nepământească. Și luându-l, îndată s-au întors la locul lor din cer”. Erau îngerii trimiși să urce la cer sufletul sfântului bărbat Aidan²⁹². Sfântul Benedict a văzut și el „în miez de noapte sufletul lui Gherman (episcopul orașului Capua), purtat la cer de îngeri într-un glob de foc.”²⁹³

2. Diavolii se luptă ca să pună stăpânire pe suflet

În vremea ridicării sale la cer, sufletul este împresurat de diavoli, care vor să-l smulgă din mâna îngerilor care-l petrec și să-l arunce în hăurile iadului.

Unii Părinți spun că pentru sufletul care iese din trup se oștesc mulțimi egale de îngeri și de draci. „La vremea despărțirii sufletului de trup, în fața noastră stau, de-o parte, armile cerești, iar de cealaltă, puterile întinericului.”²⁹⁴ La moartea mamei sale, Sfântul Simeon cel nebun pentru Hristos, rugându-se pentru sufletul ei, cerea de la Dumnezeu: „Dă-i, Doamne,

²⁸⁵ A se vedea S. Bulgakov, *L'Echelle de Jacob*, Lausanne, 1987, p. 70.

²⁸⁶ Vezi *supra*, cap. 2, p. 43, nota 31.

²⁸⁷ Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața Sfintei Macrina*, 24.

²⁸⁸ *Istoria monahilor din Egipt*, XIV, 17.

²⁸⁹ *Ibidem*, XIV, 24.

²⁹⁰ *Viețile sfinților pustnici din Siria*, X, 8.

²⁹¹ Paladie, *Istoria lausiacă*, VII. Cf. *Istoria monahilor din Egipt*, XXII, 9: „Când Amun a adormit, neștiut, în peștera sa, Antonie i-a văzut sufletul răpit la cer de îngeri”; Paladie, *Istoria lausiacă*, VIII: „Așa a viețuit și și-a sfârșit viața acest Amun, căruia fericitul Antonie i-a văzut sufletul luat de îngeri”.

²⁹² Beda Venerabilul, *Viața Sfântului Cuthbert*, IV.

²⁹³ Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, IV, 8. Vezi, de asemenea, IV, 10: „Un om cu frică de Dumnezeu și demn de încredere mi-a povestit că niște oameni, îndreptându-se cu corabia dinspre părțile Siciliei către Roma, în mijlocul mării fiind, au văzut cum era purtat la cer sufletul unui rob al lui Dumnezeu, care fusese închis în Samnium”.

²⁹⁴ *Omilia XIV*, Despre ieșirea sufletului.

păzitor tare pe îngerul Tău, ca să-i păzească sufletul de duhurile cele viclene și nemilostive din văzduh, care voiesc să înghită pe toți. Așa, Doamne, dă-i păzitor puternic, să alunge de la ea tot duhul necurat care-i aține calea!"²⁹⁵.

Această credință s-a păstrat până în zilele noastre în Biserica Ortodoxă ²⁹⁶.

Alți Părinți spun că, potrivit așezării sale, sufletul este acum răpit fie de îngeri, fie de diavoli. Dacă și-a agonisit bogăția virtuților, intră sub oblăduirea puterilor cerești; dacă s-a împovărat de patimi, e luat în stăpânire de puterile rele; și cu cei cu care a ales să se însoțească în vremea vieții, cu aceia va fi de acum.

Sfântul Maxim Mărturisitorul înfățișează căderea în robie a sufletului: „Să ne amintim de ieșirea înfricoșată a sufletului din trup. Să ne gândim cum îl vor întâmpina în văzduhul acesta începătoriile, stăpânii și puterile întunericului și cum va fi sfâșiat și mărunțit, pe măsura relei familiarități pe care și-au câștigat-o cu ele, prin mijlocirea patimilor.”²⁹⁷ Tot așa spune și Isihie Sinaitul: „Cel ce nu e călăuzit de trezvie [...] nu se va slobozi de lucrurile, de cuvintele și de gândurile rele și urâte de Dumnezeu. Unul ca acesta, la moarte nu va scăpa liber de căpeteniile Tartarului.”²⁹⁸ Încă și Avva Dorotei vorbește despre aceasta, atunci când îndeamnă sufletul nesimțitor „sa-și țină gândul ațintit la înfricoșătoarea judecata a lui Dumnezeu și să-și aducă neîncetat aminte că va ieși din trup și-l vor întâmpina puterile cele cumplite, cu care s-a însoțit la rău în viața aceasta ticăloasă și scurtă.”²⁹⁹ Iar în altă parte, în cuvinte asemănătoare cu cele ale Sfântului Maxim, spune că atunci „când iese din trup, sufletul rămâne singur cu patimile lui și e chinuit pururea de ele, îndeletnicindu-se numai cu ele, arzând sub turbarea lor și fiind sfârtecat de ele.”³⁰⁰ E limpede că aici patimile sunt identificate cu dracii care le stărnesc și care acum pun deplin stăpânire pe suflet.

Sfântul Teognost ne pune înaintea latura luminoasă, spunând că „sufletul, care se desparte de trup plin de încredințare și-l dezbracă pe acesta ca pe-o haină, încearcă o bucurie negrăită și netălmăcită. Căci, dobândind acum cele nădăjduite, îl leapădă pe acesta fără întristare, îndreptându-se cu pace spre îngerul luminos și vesel care vine din înălțime și străbătând fără piedică împreună cu acela văzduhul, nevătămat câtuși de puțin de duhurile răutății, ci suindu-se cu bucurie și îndrăzneală și cu graiuri de mulțumire” la Dumnezeu³⁰¹.

Sfântul Macarie Egipteanul arată deopotrivă și soarta sufletelor pătimase, și a celor iubitoare de virtute: „Dacă sufletul lasă să lucreze în el puterea întunecată a patimilor și răutatea duhurilor rele, dacă duhurile nevăzute care îndeamnă la păcat îi bătătoresc și-i bântuie cărările și căile cugetelor sale, ca să lucreze patimile, și dacă li se face părtaș, când stă să iasă din trup, duhurile păcatului și începătorul răutății, care se bucură de rău, stăpânitorul târâmului întunericului, îl iau în stăpânirea lor și-l țin la ei. Și cu adevărat al lor este, căci voia lor a împlinit-o și în însoțirea cu ei a stăruit câtă vreme a fost în trup. Dimpotrivă, sufletul însoțit cu firea frumuseții celei vrednice de dorit și de nespus a luminii Duhului Celui dumnezeiesc, sufletul care a primit și în care sălășluiește harul adevărului lui Hristos, sufletul care încă aici, pe pământ, s-a învrednicit de sfințirea inimii și de sălășluirea lui Hristos în cugetele sale, când acesta, așadar, iese din trup, îl întâmpină duhurile cele sfinte și luminate,

²⁹⁵ Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos*, 9.

²⁹⁶ Vezi S. Bulgakov, *L'Orthodoxie*, Lausanne, 1980, p. 204; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, voi. 5, p. 367; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after death*, Livadia, 1996, p. 23-24, 59-61.

²⁹⁷ *Epistole*, 24.

²⁹⁸ *Cuvânt despre trezvie și virtute*, 4.

²⁹⁹ *Epistole*, 1.

³⁰⁰ *Invățătură de suflet folositoare*, XII, 2.

³⁰¹ *Capete despre făptuire, contemplație și preoție*, 61.

iar împăratul păcii, Hristos, a Căruia bucurie sunt sufletele desăvârșite, El Insuși primește sufletul acesta și-l așază alături de El, ca pe o mireasă a Sa și ca pe un prieten apropiat, căci niciodată cât a fost pe pământ n-a lucrat ceva în afara voii Sale."³⁰²

În alt loc, același Sfânt Părinte spune iarăși: „Când sufletul omului iese din trup, se săvârșește o mare taină. Dacă este împovărat de păcate, vin cetele demonilor, îngerii cei de-a stânga, puterile întunericului și iau sufletul acela și-l țin în partea lor. De aceasta nimeni nu trebuie să se mire; pentru că dacă un om, pe când era în viața și în lume s-a supus și s-a făcut lor rob, cu cât mai vârtos atunci când părăsește această lume este luat de ei și stă sub stăpânirea lor! Cât privește sufletul celui bun, tu trebuie să știi că așa stau lucrurile: pe robii sfinți ai lui Dumnezeu, încă din această viață îi înconjoară și-i zidesc îngerii, duhurile cele sfinte. Când ies din trup, cetele îngerilor iau sufletele acestora de partea lor, în lumea cea curată, și astfel le conduc la Domnul.”³⁰³

Aflăm aceeași încredințare la Sfântul Nichita Stithatul, ucenic al Sfântului Simeon Noul Teolog: „Sunt cu totul străine de suflet și deloc proprii firii sale pizma, ținerea de minte a răului, lipsa de bărbăție și frica; pe acestea sufletul le pătimește, nefiind ale sale. Dacă sufletul pleacă în lumea de dincolo însoțit de ele, cel ce este tată al pizmei și al răutății cunoaște îndată că este rob al său după lipsa lui de bărbăție și după frica sa, și-l târăște cu el în prăpastia iadului. Și ce poate fi mai cumplit pentru sufletul care s-a înstrăinat de Dumnezeu? Însă dacă și-a săvârșit viața pământească în evlavie și curăție, împlinind tot binele și poruncile lui Dumnezeu, [...] își va pune cortul său în locul unde sălășluiește slava lui Dumnezeu. Iar sălaşuri ale slavei lui Dumnezeu sunt puterile cele de sus și cetele îngerești [...]. Și, după darurile pe care s-a învrednicit să le primească de la Duhul Sfânt, sufletul își află sălaşul convenit lui în locașurile cele multe din casa Tatălui. Căci firea cugetătoare a oamenilor, care s-a desăvârșit prin virtute și s-a înălțat la deplina cunoaștere și înțelepciune a Duhului, după dreptate se va însoți cu puterile îngerești de sus prin darurile sale cele dumnezeiești. Și se unește cu fiecare dintre ele în parte, ca unul care prin cugetele sale s-a făcut părtaș al lor și și-a atras la sine ceea ce le este propriu tuturor acelor. [...] Iată, așadar, cum sufletul se sălășluiește după moarte la loc de odihnă, în locașurile slavei lui Dumnezeu, așa cum am spus, și sub acoperământul aripilor îngerilor.”³⁰⁴

Și iarăși, același Sfânt Părinte spune: „Dintre sufletele care ies din trup, unele sunt pline de curăție și de buna mireasmă a virtuților, asemenea lui Dumnezeu, umplute de slava dumnezeiască și de lumina cea neprihănită, cum sunt sufletele sfinților. La ieșirea lor din trup, ele strălucesc ca niște sori, pentru dreptatea, înțelepciunea și curăția faptelor lor. Pe acestea le iau îngerii ca pe niște prieteni și le duc la Lumina dintâi, mai presus de fire, nematerială și de care și îngerii se minunează, la Dumnezeu Cel în Treime: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, pe Care-L laudă și-L slăvește mulțimea nenumărată a puterilor cerești; și așa sunt înălțate, ca lumini ce stau într-al treilea rând, după luminile din cel de-al doilea [...]. Altele însă sunt întunecate și cu totul negre din pricina răutății faptelor, cuvintelor și cugetelor lor, pentru relele lor obiceiuri, îndeletniciri și pofte; acestea sunt sufletele păcătoșilor care, smulse cu sila din trup, răspândesc o mare duhoare și ieșirea lor iscă mult chin și suferință pentru trup. Sufletele acestea, cu totul întunecate, pline de putoare și necurăție, cu teamă cumplită, cu spaimă și cutremur, sunt târate de îngeri pedepsitori și întunecați în prăpastia iadului și puși ca într-o temniță întunecată și unde nu e nici o mângâiere; ele sunt date în mâna duhurilor necurate și rele, care străjuiesc locul în care a fost pus în lanțuri prințul întunericului, ca să îndure pe vecie arsura focului, împreună cei asemenea lui, îngerii întunericului. Și le sunt date lor ca să fie veșnic cu ei, căci i-au ținut drept prieteni în timpul vieții, prin toate câte au făcut și-au

³⁰² *Omiliile duhovnicești* (col. III), XXV, 2, 3-4.

³⁰³ *Ibidem* (col. II), XXII.

³⁰⁴ *Despre suflet*, XIII, 69-72.

spus, și șoaptele lor le-au ascultat spre pieirea lor și a altora."³⁰⁵

Tot așa învață și Biserica Ortodoxă. Pentru aceasta stă mărturie *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții*, în care se cere mila și ajutorul Maicii Domnului pentru creștinul ce stă să moară, ca să-l scape de năvălirea diavolilor: „Apropiindu-se ceasul sfârșitului meu, nu știu ce voi face [...] De voi căuta spre văzduh, văd pe vrăjmașii văzduhului lațuri gătindu-mi mie[...]; „să nu fiu dat cumpliților draci, la ieșirea mea, după faptele mele!"; „nu te depărta de mine întru înspăimântătorul ceas al ieșirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci și de vederea lor întunecată!"; „grăbește de mă ajută [...] în ceasul morții mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci și acoperindu-mă de groaznica lor vedere cea întunecată!"³⁰⁶. Pentru același lucru se roagă Biserica și la praznicul aducerii moaștelor³⁰⁷.

3. Vămile văzduhului

Vedem așadar de aici că, simplu vorbind, sufletul este luat fie de îngeri, fie de diavoli, adică de cei de cu care s-a înrudit prin viața sa.

O notă a traducătorului: De altfel, aproape că nu este rugăciune către Maica Domnului în care să nu i se ceară ferirea sufletului de năvălirea diavolilor în ceasul morții și la vremea trecerii prin văzduh: „La sfârșitul vieții mele, fii lângă mine la despărțirea sufletului de trupul meu cel ticălos, alinându-mi sila cea nesuferită, ușurându-mi strâmtorarea cea cumplită, izbăvindu-mă de fața cea întunecată a diavolilor, slobozindu-mă de încercarea cea nemilostivă a vameșilor celor din văzduh și a stăpânitorilor întunericului [...]" (Rugăciunea Sf. Grigorie Palama); „în vremea ieșirii ticălosului meu suflet, izbăvește-mă de tirania ce înfricoșată a diavolilor celor vicleni, nelăsându-i să se bucure de mine, ci Fiul tău și sfinții îngeri să se veselească de mântuirea mea!" (Rugăciunea lui Calist monahul); „Și la vremea ieșirii mele, neputinciosul meu suflet păzindu-l și întunecatele chipuri ale viclenilor diavoli departe de dânsul izgonindu-le..." (Rugăciunea de la Pavecemiță a lui Pavel monahul); „Când va fi să se despartă sufletul meu cu sila de mădularele trupului, atunci, dumnezeiască Mireasă, stai lângă mine și risipește urzirile vrăjmașilor celor netrupești; zdrobește fălcile celor ce caută să mă înghită fără de milă, ca să trec neoprit de căpeteniile întunericului, care stau în văzduh" (în *Octoih*, glasul 2, vineri seara, la Vecernie).

Există însă texte patristice care ne înfățișează în chip amănunțit călătoria sufletului spre cer printre mulțimile de duhuri, cearta și lupta ce se dă pentru el între demoni și îngeri. Pentru că nu sunt numai sfinți pe lume și nici doar oameni cu totul înrobiți de rău, ci în cei mai mulți binele și răul sunt amestecate, și acestea sunt acum cântărite, iar îngerii și duhurile rele se războiesc ca să-și ia fiecare partea sa.

Astfel, citim în *Pateric* că „ava Teofil zicea: „Ce fel de frică și cutremur și nevoie avem să vedem când sufletul se desparte de trup! Că vine la noi oaste și putere de la stăpânirile cele potrivnice, stăpânii întunericului, stăpânitorii vicleșugului și începătoriile și stăpâniile, duhurile răutății, și ca la judecata îl țin pe suflet, aducând asupra-i toate păcatele lui cele întru știință și cele întru neștiință, de la tinerețe până la vârsta la care a răposat. Deci stau pârându-l de toate cele făcute de dânsul. Ce fel, dar, de cutremur socotești că are sufletul în ceasul acela, până ce va ieși hotărârea și i se va face slobozenia lui? Acesta este ceasul nevoii

³⁰⁵ *Ibidem*, XIV, 79-81.

³⁰⁶ Vezi în *Molitfelnic*.

³⁰⁷ Vezi în *Mineiul pe ianuarie*.

lui, până ce va vedea ce sfârșit va lua el. Și iarăși dumnezeieștile puteri stau în preajma feței celor potrivnici, și ele aducând cele bune ale lui. Ia seama dar, că sufletul, stând la mijloc cu multă frică și cutremur, sta până ce judecata lui va lua hotărâre de la Dreptul Judecător!"³⁰⁸

Avva Antonie, încă în trup fiind, a văzut în duh ce se întâmplă cu sufletul în asemenea clipe: „Voind odată să mănânce și ridicându-se să se roage pe la ceasul al nouălea, s-a simțit pe sine răpit cu mintea. Și lucru minunat, aflându-se așa, s-a văzut pe sine ca ieșit în afară de sine și călăuzit de multe ființe prin văzduh. Apoi simți niște vrăjmași amarnici și cumpliți stând în văzduh și voind să-l împiedice să treacă. Dar ființele care-l călăuzeau, luptând împotriva aceloră, aceia le cereau să li se dea voie să afle dacă Antonie nu le e supus lor prin ceva. Deci cerându-i aceia socoteală de păcatele lui, începând de la nașterea lui, cei ce conduceau pe Antonie îi împiedică, spunând: Păcatele lui, începând de la nașterea lui, le-a șters Domnul, iar de când s-a făcut monah și s-a făgăduit lui Dumnezeu, poate să dea socoteală [...]. Atunci învinovățindu-l ei, dar nepu-tându-l dovedi ca vinovat, i s-a făcut calea slobodă și neîmpiedică. Apoi îndată s-a văzut pe sine întorcându-se în sine [...]. Dar uitând să mănânce, a rămas restul zilei și toată noaptea suspinând și rugându-se. Căci rămăsese copleșit aflând cu câți vrăjmași avem de luptat și câtă spaimă are să îndure omul când va avea să treacă prin văzduh. Și-și amintea că aceasta e ceea ce a spus Apostolul despre „stăpânitorul puterilor văzduhului” (Efes. 2, 2). Căci în aceasta stă puterea vrăjmașului: în a se război și a încerca să împiedice pe cei ce trec.”³⁰⁹

Multe alte texte vorbesc despre întâlnirea sufletului cu demonii în timpul înălțării sale la cer. Astfel, Avva Isaia îi îndeamnă pe ucenicii săi: „În fiecare zi să aveți înaintea ochilor moartea și să vă gândiți cum veți ieși din trup și cum veți trece de puterile întunericului care vă vor întâmpina în văzduh!”³¹⁰ În *Scara Sfântului Ioan Scărarul* ne sunt înfățișați unii care, în ceasul morții, se întrebau cu durere: „Oare va putea străbate sufletul nostru puhoiul de nesuferit al duhurilor văzduhului?”³¹¹

Întâlnim de asemenea texte în care ni se spune limpede ca toată strădania diavolilor este să scoată la iveală orice faptă rea și patimă a omului, pentru a-l putea opri din calea către cer. Sfântul Macarie Egipteanul, îndemnând la trezvie duhovnicească, spune: „Tu, auzind că sunt [...] puteri întunecate sub cer [...], nu ții seama de toate acestea, pentru că n-ai înțeles că, dacă nu primești arvuna Duhului Sfânt, atunci când sufletul tău va ieși din trup, acestea vor ține sufletul tău și nu te vor lăsa să te ridici la ceruri.”³¹² Isihie Sinaitul zice și el: „Va veni peste noi ceasul înfricoșat al morții; va veni, și a-l ocoli nu este cu puțință. Fie ca Stăpânitorul acestei lumi și al văzduhului, venind atunci, să găsească fărădelegile noastre puține și neînsemnate și învinuirea să nu-i fie adevărată!”³¹³ Sfântul Grigorie cel Mare scrie și el: „Se cuvine să cugetăm temeinic la înspăimântătorul ceas al morții, la groaza ce cuprinde sufletul care-și amintește de răul făcut și, uitând de fericirea vieții, se înspăimântă și se teme de Dreptul Judecător. Atunci, duhurile rele cercetează faptele sufletului care s-a despărțit de trup și-i înfățișează păcatele spre care s-a plecat, ca să-l târască la chin pe cel ce li s-a făcut lor părtaș. Și nu doar la sufletul păcătos, ci și la cei dreپți vin, ca să vadă dacă nu află ceva rău în ei și dacă nu i-au biruit cumva.”³¹⁴

³⁰⁸ *Patericul*, Pentru Teofil, arhiepiscopul Alexandriei, 4. Vezi și Sf. Maxim Mărturisitorul. *Epistole*, 24, unde pe scurt arată sfârșirea sufletului la ceasul judecății.

³⁰⁹ Sf. Atanasie cel Mare, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie*, LXIV. Vezi și *ibidem*, LXVI.

³¹⁰ *Douăzeci și nouă de cuvinte*. I. 1.

³¹¹ *Scara*, V, 5.

³¹² *Omiliile duhovnicești* (col. II), XVI, 13.

³¹³ *Capete despre trezvie*, A doua sută, 59.

³¹⁴ *Omiliile la Evanghelii*, XXXIX, 8 (la Luca 19, 42-47), PL 76,1298D-1299D.

În istorisirea sa, prea fericita Teodora arată cum îngerii apără sufletul de învinuirile diavolilor, punând de față faptele sale bune: „Când sufletul meu a ieșit din trup, atunci îngerii purtători de lumină l-au luat în mâinile lor. Și pe când îngerii, acești iubitori de Dumnezeu și de mântuirea sufletelor omenești, mă țineau în mâinile lor, mulțime de draci întunecați și nemilostivi m-au înconjurat, strigând: „Sufletul acesta are mulțime de păcate, deci trebuie să ne răspundeți nouă la acestea!” Așa strigând, arătau păcatele mele. Ingerii atunci căutau în cărțile lor faptele mele cele bune și aflau, cu darul lui Dumnezeu, câte cu ajutorul Lui făcusem și eu în viață. De pilda: de am dat cândva milostenie la săraci, de am hrănit pe flămânzi, de am adăpat pe însetați, de am îmbrăcat pe cei goi, de am găzduit pe cei fără de adăpost și pe străini odihnindu-i, de am slujit sfinților, de am cercetat pe bolnavi și pe cei întemnițați, de am mers cu râvnă și evlavie la sfânta biserică, de m-am rugat lui Dumnezeu cu umilință și cu lacrimi pentru iertarea păcatelor, de am ascultat slujbele Sfintei Biserici cu luare-aminte, de am adus lumânări, untdelemn, tămâie, vin și prescuri curate, liturghii pentru vii și pentru cei răposați, de am cinstit Sfânta Cruce, icoanele și toate cele sfinte cu evlavie, de am postit după rânduiala Bisericii, de am lucrat binele și m-am ferit de răutăți, de mi-am păzit gura a nu vorbi deșertăciuni, de a nu pări, a nu grăi ponegriri, clevetiri, hule, minciuni, de am răbdat năpăstui și osândiri, făcând în schimb cele bune, spre slava lui Dumnezeu și zidirea aproapelui, de mi-am întors ochii de la deșertăciunile lumești [...] Și orice alte fapte bune aflau scrise în cărțile lor, le aduceau în cumpănă împotriva păcatelor mele.”³¹⁵

Uneori, vedem că omul însuși este chemat să răspundă la învinuirile ce i se aduc de către duhurile rele, și care nu arareori sunt cu totul mincinoase. Astfel, Sfântul Ioan Scărarul scrie despre un oarecare Ștefan, că mai înainte de a se săvârși din viață i s-a descoperit în chip minunat ceea ce avea să se petreacă cu el după moarte: „Cu o zi înainte de a se săvârși, fu răpit cu mintea, și cu ochii larg deschiși privea spre dreapta și spre stânga patului. Și, ca tras la socoteală, zicea în auzul celor de față, când: „Da, așa e, e adevărat, dar am postit pentru aceasta atâția ani.”; când: „Nu, mințiți, aceasta n-am făcut-o!” Apoi iarăși: „Da, aceasta e adevărat, dar am plâns și mi-am împlinit slujirea.” Și iarăși: „Cu dreptate mă învinuiți.” Și mai zicea încă: „Da, e adevărat, pentru acestea n-am ce să spun. Dar la Dumnezeu este și milă.” Era o priveliște înfricoșătoare și înspăimântătoare această tragere la socoteală nevăzută și neîndurată. Și ceea ce era și mai înfricoșător era că-l osândeau și pentru cele ce n-a făcut. Vai, ce lucru groaznic! Sihastrul și pustnicul acela spunea la unele din greșalele sale: „La acestea n-am ce zice!”, el, care era de patruzeci de ani călugăr.”³¹⁶

Pentru înfruntarea unor asemenea parași vicleni și plini de răutate, care fac și mai anevoioasă și primejduită trecerea sufletului, e mare nevoie de ajutor îngeresc și ceresc. Sfântul Ioan Carpatul, vorbind și el despre această încercare, arată că sufletul celui drept, întărit prin credința în Dumnezeu și îmbărbătat de îngerii care-l însoțesc, îi biruiește în cele din urmă pe cei ce-l învinuiesc fără temei: „Când sufletul iese din trup, vrăjmașul dă năvală asupra lui, războindu-l și ocărându-l cu îndrăzneală și făcându-se pârâș amarnic și înfricoșat al lui pentru cele ce a greșit. Dar atunci se poate vedea cum sufletul iubitor de Dumnezeu și preacredincios, chiar dacă a fost mai înainte rănit adeseori de păcate, nu se sperie de năvălirile și amenințările aceluia, ci se întărește și mai mult întru Domnul și zboară plin de bucurie, încurajat de sfintele Puteri care îl conduc, și împrejmuit ca de un zid de luminile credinței, strigând și el cu multă îndrăzneală diavolului viclean: „Ce este ție și nouă, înstrăinatule de Dumnezeu? Ce este ție și nouă, fugarule din ceruri și slugă vicleană? Nu ai stăpânire peste noi, căci Hristos, Fiul lui Dumnezeu, are stăpânirea peste noi și peste toți! Lui l-am păcătuțit,

³¹⁵ Sf. Grigorie Tracul, *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, Istorisirea Sfintei Teodora.

³¹⁶ *Scara*, VII, 50.

Lui îi vom răspunde, având zălog al milostivirii Lui față de noi și al mântuirii noastre cinstita Lui cruce! Iar tu fugi departe de noi, pierzătorule! Căci nimic nu este ție și slugilor lui Hristos! [...] Iar sufletul, aflându-se deasupra, zboară asupra vrăjmașului, lovindu-l, ca vulturul repede zburător pe corb. După aceasta e dus cu veselie de dumnezeieștii îngeri la locurile hotărâte lui, potrivit cu starea sa."³¹⁷

O tradiție ortodoxă, veche de prin secolul al IV-lea³¹⁸, păstrată până în zilele noastre, pomenește de „vămile cerești” sau „vămile văzduhului”, arătând amănunțit care sunt acestea și cum e cercetat sufletul la fiecare dintre ele. Trecerea sufletului prin aceste vămi se face, potrivit multor texte, în răstimpul dintre a treia și a noua zi după moarte³¹⁹. Vămile corespund, fiecare, unei anume patimi, unui anumit fel de fapte rele sau păcate, pe care le insuflă un anume diavol, care este însăși întru chiparea ei. Această credință e legată de identificarea patimilor cu duhurile rele care le insuflă³²⁰. În icoane, vămile sunt reprezentate sub chipul unei scări cu multe trepte, pe care urcă oamenii, cu îngeri și diavoli ce se ațin pe lângă ei încercând să-i tragă în sus ori în jos³²¹.

Fiecare diavol „vameș” - sau „judecător” - oprește sufletul și-i cere socoteală de păcatele care țin de „jurisdicția” lui. Și, asemenea unor vameși corupți, care cer mai mult decât se cuvine, diavolii îl învinuiesc adesea pe om pentru fapte pe care el nu le-a săvârșit. Cât privește felul în care plătește sufletul trecerea prin aceste vămi, există mai multe tâlcuiri. Unii Părinți arată că sufletul plătește rupând din sine partea în care s-au înstăpânit duhurile rele. De aceea spune Sfântul Maxim Mărturisitorul că sufletul este tras și sfâșiat „pe măsura relei familiarități pe care a câștigat-o cu (diavolii), prin mijlocirea vreunei patimi”³²², iar alți Părinți arată că sufletul cu totul rău ajunge în cele din urmă prada diavolilor. Din cele mai multe texte vedem însă că sufletul plătește „vama” cu faptele bune, săvârșite în vremea cât a viețuit pe pământ, iar dacă acestea întrec relele de care e învinuit, dacă are adică virtuți cu asupra de măsură, este lăsat să treacă³²³. Apărare și sprijin primește sufletul acum de la sfinții îngeri care-l însoțesc și din rugăciunile și slujbele ce se fac pentru el, pe care cu înțelepciune le-a rânduit Biserica în acest răstimp.

Textul anonim din secolul XI, citat mai sus, pomenește numai de „vameșii cei din văzduh” care întâmpină sufletul la vremea suirii sale la cer, în primele nouă zile de la moartea sa³²⁴. Origen însă arată mai precis cum stau lucrurile: „După moartea noastră, când se face schimbarea vieții de aici, la hotarele lumii cerești sunt unii puși ca niște vameși, ca să cerceteze cu cea mai mare grijă dacă nu cumva este în noi ceva de-al lor. Stăpânitorul acestei lumi mi se pare că este un asemenea vameș. [...] Cuvintele Apostolului: «*Dați deci tuturor cele ce sunteți datori: celui cu darea, dare; celui cu vama, vamă.*» (Rom. 13, 7), au și un înțeles duhovnicesc. De aceea, să știm că ne aflăm în mare primejdie de nu vom avea cu ce plăti vamă. Căci vom fi închiși din pricina datoriei, după cum se întâmplă și cu datornicii din

³¹⁷ *O sută de capete de mângâiere*, 25.

³¹⁸ Vezi textele citate mai jos.

³¹⁹ Vezi G. Dagron, „Troisième, neuvième et quarantième jours dans la tradition byzantine; temps chrétien et anthropologie”, p. 420.

³²⁰ A se vedea A. Guillaumont, Introduction à Evagre le Pontique, *Traite pratique*, Paris, 1971, p. 63-84, *passim*.

³²¹ Între această reprezentare și *Scara Sfântului Ioan Scărarul* nu există nici o legătură.

³²² *Epistole*, 24.

³²³ A se vedea Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. V, Paris, 1997, p. 366.

³²⁴ Text anonim, editat de K. Krumbacher, „Studien zu den Legenden des hl. Theodosios”, p. 348-350, după *Parisinus graec.* 1140A. f. 82r-v, citat de C. Vogel, „L'environnement culturel du défunt durant la période paléochrétienne”, p. 398. Vezi și G. Dagron, „Troisième, neuvième et quarantième jours dans la tradition byzantine; temps chrétien et anthropologie”, p. 420-423.

această lume, întemnițați și osândiți să robească pentru stăpânire, în schimbul celor datorate. Și nu puțini sunt aceia ce vor fi ținuti de vameși."³²⁵

Alte texte spun că la trecerea prin vămi sufletul este împiedicat de stavile de natură spirituală, adică de patimile și faptele sale rele, prin care diavolii îl prind ca și cu un laț; dimpotrivă, virtuțile și faptele bune sunt cheazășia liberei sale treceri și pavază împotriva năvălirii lor. Sfântul Vasile cel Mare, tâlcuind acest verset din psalmul 7: „*Doamne, Dumnezeul meu [...], mântuiește-mă de toți cei ce mă prigonesc și mă izbăvește, ca nu cumva să răpească sufletul eu ca un leu!*”, scrie: „Așadar, cel în primejdie de moarte, știind că Unul este Cel Ce mântuie, Unul este Cel Ce izbăvește, zice: «În Tine am nădăjduit, mântuiește-mă de slăbiciune și izbăvește-mă de robie!» Socot însă că atleții viteji ai lui Dumnezeu au luptat din destul în toată viața lor cu dușmanii cei nevăzuți; dar după ce au scăpat de toate prigonirile lor, când ajung la sfârșitul vieții, sunt cercetați de stăpânitorul veacului, ca să-i ia în stăpânire de ar găsi că au răni de pe urma luptelor sau unele pete și urme de păcat; dacă însă vor fi găsiți fără răni și fără pete, îi lasă să se odihnească liberi în Hristos, pentru că au fost nebiruiți. Psalmistul se roagă deci atât pentru viața de aici, cât și pentru viața ce va să fie; și zice: „Mântuiește-mă aici de cei ce mă prigonesc, dar izbăvește-mă acolo în vremea cercetării, ca nu cumva să răpească ca un leu sufletul meu!” Și acestea le poți afla de la Insuși Domnul, când a grăit mai înainte de patima Sa: «*Acum vine stăpânitorul lumii acesteia, și în Mine nu va avea nimic!*» Domnul, nefăcând păcat, spunea că în El nu are nimic; omului însă îi este de ajuns dacă va îndrăzni să spună: „Vine stăpânitorul lumii acesteia și în mine va avea puține și mici!”³²⁶

Sfântul Diadoh al Foticeii spune că „cel ce se va afla (la vremea ieșirii din viață) în frică, nu va trece slobod peste căpeteniile iadului. Fiindcă are, ca și aceia, în frica sufletului o mărturie a păcatului său. Dar sufletul care se veselește în dragostea lui Dumnezeu în ceasul dezlegării de trup, se înalță atunci cu îngerii păcii deasupra oștilor întunecate.”³²⁷ Avva Isaia, la rândul său, suspină, zicând: „Vai mie, vai mie, că încă n-am fost eliberat de focul gheenei! Cei ce mă atrag spre ea rodesc încă în mine și mișcă în inima toate lucrurile ei! Cei ce mă scufundă în foc se mișcă în trupul meu, voind să rodească. Încă n-am cunoscut de acum unde voi merge în altă parte, încă nu mi s-a gătit calea dreaptă, încă n-am fost eliberat de lucrările celor aflați în văzduh, ale celor ce mă vor împiedica, pentru lucrurile lor rele care sunt în mine.”³²⁸ Însă tot el zice: „Credința în El și păzirea poruncilor Lui și iubirea față de toți, aceasta este pecetea cerută sufletului când iese din trup; precum a poruncit ucenicilor Săi, zicând: «*In aceasta vor cunoaște toți că sunteți ucenicii Mei, dacă vă veți iubi unii pe alții!*» (In. 13, 35). Dar cine sunt cei despre care zice că vor cunoaște, dacă nu Puterile ce vor sta la dreapta și la stânga, adică îngerii și diavolii? Căci de vor vedea vrăjmașii semnul iubirii unit cu sufletul, se vor depărta de el cu frică. Și atunci se vor bucura de el toate Puterile sfinte.”³²⁹ Și iarăși, vorbind despre cel desăvârșit, spune că „cei din cer vor mărturisi despre el că a trecut peste stăpânitorii de-a stânga. Atunci pomenirea lui este cu cei din cer.”³³⁰, și-și îndeamnă ucenicii „să se cerceteze în toată clipa de a trecut peste cei ce-l țin în văzduh, de s-a eliberat de ei avându-i încă în jur.”³³¹

Despre vămi și vameșii din văzduh vorbește și Sfântul Macarie cel Mare, spunând:

³²⁵ Omilii la Evanghelia după Luca, XXIII, 7.

³²⁶ Omilia la psalmul 7, 2.

³²⁷ Cuvânt ascetic în 100 de capete, 100.

³²⁸ Douăzeci și nouă de cuvinte, XIV, 1.

³²⁹ Ibidem, VII, 14.

³³⁰ Ibidem, XXIII, 5.

³³¹ Ibidem, XXVI, 1.

„După cum vameșii, stând la strâmtorile drumurilor, opresc pe călători și-i scutură de bani, tot așa și demonii pândesc sufletele și le opresc atunci când ies din trup. Dacă ele nu sunt curate cu desăvârșire, u le îngăduie să se ridice la sălașele cerești și să ajungă în preajma Stăpânului lor, ci sunt trase în jos de diavoli din văzduh.”³³²

Alți Părinți vorbesc încă și mai limpede. Astfel, de la Sfântul Efrem Sirul aflăm următoarele: „Acestea vorbindu-le spre noi cel ce se sfârșește, deodată i se leagă limba lui, i se schimbă ochii, îi tace gura, i se oprește glasul și ostile cele înfricoșătoare se pogoară, slujitorii dumnezeiești cheamă sufletul să iasă din trup, demonul cere să ne tragă pe noi la judecată. [...] Atunci îngerii, luând sufletul, se duc prin văzduh, unde stau începătoriile, stăpâniile și căpeteniile puterilor celor potrivnice, pârașii noștri cei amari, vameșii cei cumpliți, cei ce țin socoteala faptelor, care întâmpinându-l în văzduh, cer seama și îl iscodesc și aduc înaintea păcatele omului și înscrisele lui cele din tinerețe, cele din bătrânețe, cele de voie și cele fără de voie, cele prin fapte și cele din gânduri, cele prin aduceri aminte. Multă frică este acolo, mult cutremur pentru sărmanul suflet, nepovestită este nevoia pe care o pătimește atunci de la mulțimea milioanelor de vrăjmași, fiind ținut de dânșii, fiind frânt, clevetit, împins și oprit să nu se sălășluiască în lumină și să nu intre în latura celor vii. Însă pe suflet îl duc sfinții îngeri.”³³³

Și mai limpede vorbește Sfântul Chirii al Alexandriei, într-una din omiliile sale, preluată de Sfântul Atanasie Sinaitul³³⁴ și citată de Sfântul Ioan Damaschin³³⁵: „Câtă frică și cutremur și câtă nevoie și scârbă suferă sufletul când se desparte de trup și după despărțire! Că vin către el îngeri buni și mulțime de oaste cerească și toate puterile cele potrivnice și stăpânitorii întunericului, țiitorii cei nelegiuți ai lumii, pârașii noștri cei amari, vameșii cei cumpliți ce sălășluiesc în văzduh; și însuși ucigătorul sufletelor și începătorul răutății, cel ce presară curse pe cale, balaurul cel mare, cel lepădat din credință, diavolul, își cascadează gura să răcnind ca un leu și căutând să-l înghită. Căci a lui e stăpânia și puterea și judecata iadului și a morții. Și cei ce țin socoteala faptelor, întâmpinând sufletul în văzduh, cer seama și iscodesc și aduc înaintea păcatele omului și înscrisele lui cele din tinerețe, cele din bătrânețe, cele de voie și cele fără de voie, cele prin fapte și cele din gânduri, cele prin aduceri aminte. Multă frică este acolo, mult cutremur pentru ticălosul suflet, nepovestită este nevoia pe care o pătimește atunci de la mulțimea de vrăjmași, fiind ținut de dânșii, clevetit, împins și oprit să nu se sălășluiască în lumină și să nu intre în latura celor vii. Văzând îngrozirea acestora, se tulbură și se zbugiumă și cu durere se întoarce către îngeri, iar aceștia, luând sufletul, îl poartă prin văzduh, însă pe cale e oprit și cercetat în multe vămi, și întrebat pentru păcatele sale. Mai întâi de minciuni și de clevetiri, de vorbirile deșarte, de grairile cele de rușine, de râsul peste măsură. [...] Și iarăși mai sus dracii întâmpină sufletul și-l întreabă de desfrânare și trufie. Vin după acestea dracii mâniei și ai iuțimii, ai mândriei, ai nesupunerii, ai iubirii de arginți, ai beției, ai vrajbei, ai descânteceilor, ai lăcomiei, ai urii de frați, ai uciderii, ai furtişagului și nemilostivirii. Scurt vorbind, pentru toată patima de care a bolit, este cercetat și tras la socoteală. Ce groază și ce spaimă nu va simți sufletul în toată vremea, până ce se va judeca desăvârșit! Puterile dumnezeiești stau de față, înfățișând toate cugetele bune, vorbele bune și faptele bune ale sufletului. Iar sufletul stă cu frica în mijlocul îngerilor luminați care-l ajută, și-al demonilor care-l parasc, așteptând îndreptățirea și scăparea sa, ori osânda și pierzarea. Deci, pe cel drept și neîntinat, cu sânguință îl primesc îngerii și neîmpiedicat urcă să se închine înaintea lui Dumnezeu.”³³⁶

³³² *Omilii duhovnicești* (col. II), XLIII, 9.

³³³ *Cuvânt despre despărțirea sufletului, despre a doua venire și despre judecată.*

³³⁴ *Omilii despre cei răposați*, PG 89, 1200.

³³⁵ *Sfintele paralele*, PG 96, 310.

³³⁶ *Omilii*, XIV, Despre ieșirea sufletului și suirea la ceruri, PG 77, 1073-1076.

Vămile din văzduh sunt foarte limpede înfățișate de Avva Isaia Pustnicul: „De câtă bucurie trebuie să cugeti că va avea sufletul care a început să slujească lui Dumnezeu și și-a desăvârșit lucrarea lui? Căci la ieșirea lui din lumea aceasta, va face să meargă înaintea lui lucrarea lui și se vor bucura cu el îngerii când îl vor vedea scăpat de stăpânirile lumii. Deoarece când va ieși sufletul, vor merge cu el îngerii și vor ieși în întâmpinarea lui toate puterile întinericului, voind să-l ia în stăpânire de vor avea ceva de al lor în el. Dar atunci nu îngerii vor lupta pentru el, ci faptele pe care le-a făcut. Ele îl vor înconjura și-l vor păzi de acele puteri, ca să nu se atingă de el. Iar de vor învinge faptele lui, vor cânta înaintea lui îngerii, până ce vor ajunge la Dumnezeu într-o veselie. În ceasul acela se va uita tot lucrul lumii acesteia și toată osteneala ei. Să punem deci toată puterea noastră, lucrând bine în scurtă vreme de acum, pentru a scăpa lucrul nostru de tot răul, ca să ne putem mântui de mâinile stăpânitorilor ce caută să ne ducă cu ei! Căci sunt vicleni și fără milă. Fericit este, deci, cel în care nu se va afla ceva din ale celor potrivnici, căci bucuria și veselia, odihna și cununa lui vor fi peste măsură! [...] Frați iubiți, să punem toată puterea noastră în lacrimile înaintea lui Dumnezeu, poate se va milui de noi bunătatea Lui și ne va trimite puterea până ce vom birui prin faptele ce le-am săvârșit pe stăpânitorii răutății, care vin înaintea noastră! Să ne îngrijim din inimă, să ne dobândim dorirea lui Dumnezeu, Care ne va mântui pe noi de mâinile Vicleanului, când va ieși acolo în întâmpinare noastră! Să iubim pe săraci, ca să ne scape de iubirea de arginți, când va ieși în întâmpinarea noastră! Să iubim pe toți frații noștri, neavând nici o ură în inima noastră față de cineva, nici răsplătind cuiva cu rău (Rom. 12, 17), ca să ne păzească pe noi de pizmă când va ieși în întâmpinarea noastră! Să iubim smerita cugetare în toate, suportând cuvântul aproapelui și când ne va lovi, și când ne va osândi! Căci aceasta ne va păzi de mândrie, când va ieși într-o întâmpinare noastră. Să câștigăm cinstirea aproapelui, căutând să nu-l osândim cu nimic! Aceasta ne va păzi de vorbirea de rău, când va ieși în întâmpinarea noastră. Să disprețuim bunătățile lumii și cinstirea ei, ca să ne mântuim de poftă, când va ieși în întâmpinarea noastră! Să învățăm limba noastră la cugetarea la Dumnezeu, să grăiască dreptatea și rugăciunea, ca să ne păzească de minciună, când va ieși în întâmpinarea noastră! Să ne curățim inima și trupul de pofte, ca să ne mântuim de necurăție, când va ieși în întâmpinarea noastră! Căci toate acestea vor căuta să ne stăpânească sufletul când va ieși din trup. Dar virtuțile îi vor ajuta, dacă le-a dobândit.”³³⁷

Vămile și vameșii ce cercetează fiecare patimă, pe rând, le înfățișează cu amănunțime *Viața Sfântului Ioan cel Milostiv, patriarhul Alexandriei*: „Fericitul acesta întotdeauna cugeta la ieșirea sa dintr-o această viață, zicând: „Socot că spre mântuire îi e de ajuns omului să cugete neîncetat la moarte și să se îngrijească de sfârșitul său, că nu se va întâlni atunci cu mila, ci numai faptele lui vor merge cu el. Și care nu va fi necazul și nevoia sufletului care nu s-a gătit de drum, când vor veni îngerii să-l ia? Cum nu va suspina și nu va cere el să i se mai dea măcar scurt timp să mai trăiască, dar i se va spune atunci: „Oare bine ți-ai folosit timpul vieții?” Și, grăind către sine, încă zicea: „Cum vei trece, ticăloase Ioane, nemușcat de fiarele din trestii, despre care spune proorocul zicând: „*Ceartă fiarele din trestii!*” (Ps. 67, 31), în acel ceas amar, când ne vor întâmpina pe noi acei cruzi și nemiloși vameși, către care nu pricepem ce vom zice?” Că-i era lui descoperit de la Sfântul Simeon Stâlpnicul că, ieșind sufletul din trup și vrând să se suie la ceruri, îl întâmpină pe el cetele dracilor și-l întreabă, mai întâi de minciuni și de clewetiri; că dacă de acelea nu s-a pocăit, apoi este oprit de către draci. Și iarăși, mai sus dracii întâmpină sufletul și-l întreabă despre desfrânare și trufie, și dacă de acestea s-a pocăit, se izbăvește de dâșii. Și multe sunt împiedicările și întrebările sufletului de către draci, vrând acesta să meargă la ceruri. Vin după aceea dracii mâniei și invidiei și vorbirii de rău, ai iuțimii, ai mândriei, ai grăirii de rușine, ai nesupunerii, ai cămătăriei, ai iubirii de arginți, ai beției, ai vrajbei, ai descântecelelor, ai lăcomiei, ai urii de

³³⁷ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, XVI, 2.

frați, ai uciderii, ai furtişagului, ai nemilostivirii. Și când ticălosul acela de suflet se duce de la pământ al cer, nu stau aproape de dânsul sfinții îngeri și nici îi ajută lui, ci singur sufletul nostru dă pentru sine răspuns prin pocăință și prin fapte bune.”³³⁸

Despre vămi ne vorbește încă și această istorisire despre un ostaș, pe nume Taxiote, care a înviat din morți, pe care o aflăm în *Viețile sfinților*, luna martie, ziua 28: „În Cartagina, cetatea Africii, în vremea patriciului Nichita, a fost un oarecare bărbat cu numele Taxiote, cu rânduiala de ostaș, și acela își petrecerea viața sa în mari păcate. Și, fiindcă mulți mureau în Cartagina din pricina ciumei, a venit și Taxiote în frică și în simțire și s-a pocăit de păcatele sale și, ieșind din cetate cu femeia lui, s-au așezat într-un sat, la liniște. Iar nu după multe zile, din lucrarea zavistiei diavolului, a căzut în desfrânare cu femeia unui gospodar din acel sat. Și nu la multă vreme după aceea, l-a lovit ciuma și a murit. Și era o mănăstire, ca la o stadie departe de satul acela. Și alergând acolo, femeia lui Taxiote a rugat pe monahi ca, venind, să ia trupul mortului și să-l îngroape în biserică. Deci l-au îngropat pe el într-un al treilea ceas din zi. Iar când a fost ceasul al noulea, s-a auzit din mormânt strigare, zicând: «Miluiți-mă, miluiți-mă!» Și apropiindu-se de mormânt și auzind glasul celui îngropat, degrabă l-au dezgropat pe el și, aflându-l viu, au înmărmurit de spaimă. Și l-au întrebat pe el, voind să știe ce i s-a întâmplat lui și cum a înviat. Iar acela, neputând vorbi de multă plângere și tânguire, îi ruga pe dânsii să-l ducă pe el la robul lui Dumnezeu Tarasie, episcopul, și-l duseră la acela. Iar episcopul trei zile l-a tot silit pe el să-i spună ce a văzut acolo, și acela, a patra zi, a putut grăi.

Deci, cu multe lacrimi, a spus acestea: «Când eram pe moarte, am văzut înaintea mea niște arapi a căror vedere era foarte înfricoșătoare. Și văzându-i pe ei, sufletul meu se tulbura. Apoi am văzut doi tineri foarte frumoși, și sufletul meu a sărit în mâinile lor. Și îndată, ca zburând, ne suiam de la pământ în văzduh, spre înălțime, și am întâlnit vămile cele ce străjuiesc suirile și opresc toate sufletele omenești. Și la fiecare vamă, pentru câte un alt păcat, osebuit ești întrebat: la una, pentru minciună, la alta, pentru ceartă, iar la alta, pentru mândrie. Și fiecare păcat își are întrebătorii săi în văzduh. Și am văzut eu într-un mic cufaraș, ținut de îngeri, toate lucrurile mele cele bune, și îngerii luau din acelea și cumpăneau lucrurile mele rele, și așa am trecut vămile. Iar când ne-am apropiat de porțile cerești, am sosit la vama desfrânaților; m-au oprit acolo pe mine străjerii și-mi scoteau toate faptele mele trupesti de desfrâu, precum le-am făcut din tinerețe și până acum. Și au zis îngerii cei ce mă duceau pe mine: „Toate păcatele trupesti, pe care le-a făcut în cetate, i le-a iertat lui Dumnezeu, de vreme ce s-a pocăit de acelea.” Dar potrivnicii mei au răspuns și au zis: „După ieșirea din cetate, în satul acela unde s-a dus, s-a desfrânat cu femeia gospodarului.” Și auzind aceasta, îngerii n-au aflat nici un lucru bun ca să mă răscumpere de păcatul acela și, lăsându-mă, s-au dus.

Deci, apucându-mă pe mine viclenele duhuri, m-au bătut și, desfacându-se pământul, m-au pogorât, fiind purtat prin niște intrări înguste și prin oarecare crăpături strâmte și răumirosoare, până la cele mai de jos temnițe ale iadului, unde sufletele păcătoșilor sunt încuiate în întunericul cel veșnic [...] Și am fost închis cu dânsii și eu în locurile acelea întunecoase și întru strâmtorare m-au pus, și plângeam și mă tânguiam cu amar, ținut fiind de la al treilea ceas până la al noulea.

După aceea, am văzut puțină strălucire și pe cei doi îngeri ce veniseră acolo, și am început a-i ruga pe dânsii să mă scoată pe mine din primejdia aceea, ca să mă pocăiesc înaintea lui Dumnezeu. Și mi-au zis mie îngerii: „În deșert te rogi, pentru că nu iese nimeni de aici înainte de învierea tuturor!” Iar eu, mult cerând și rugându-mă și făgăduind ca mă voi pocăi, a grăit un înger către celălalt: „Te pui chezaș pentru dânsul, că se va pocăi, precum făgăduiește, din toată inima?” Și a zis celălalt: „Mă pun chezaș!” Și am văzut cum i-a dat lui chezașul mâna. Atunci, apucându-mă pe mine, m-au scos de acolo, pe pământ, și m-au pus în

³³⁸ Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului*, 43. (Vezi în *Proloage*, luna lui octombrie în 29 de zile - n. tr.)

mormânt, lângă trupul meu. Și mi-au zis mie: „Intră de unde te-ai despărțit!” Și am văzut eu sufleteasca mea fire strălucind ca un mărgăritar, iar trupul cel mort era ca niște tină rău-mirositoare și neagră și mă îngreșoșam să intru în el. Și mi-au zis mie îngerii: „Nu se cade altfel sa te pocăiești, fără numai cu trupul cu care ai greșit!” Iar eu mă rugam, ca n-aș mai fi intrat în trup. Deci îngerii mi-au grăit: „Intră, că de nu, iarăși te vom duce pe tine acolo de unde te-am luat!” Atunci am intrat și am înviat și am început a striga: „Miluiți-mă!”»

Acestea ni le-au povestit părinții cei vrednici de crezare, spre învățătură și mântuire.³³⁹

Vămile văzduhului sunt foarte limpede înfățișate în istorisirea Sfintei Teodora, pe care o aflăm în *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, duhovnicul său, scrisă de un ucenic al acestuia, Grigorie Tracul.

„Cu mare iuțelă mergând noi de pe pământ spre înălțimea cerurilor, la început ne-au întâmpinat duhurile rele ale văzduhului de la **prima vama**, la care se întreabă de păcatele sufletului prin cuvânt: vorbe deșarte, glume, vorbire fără rost, vorbe murdare, batjocoriri și altele de felul acesta. Acolo era o mare adunare de arapi, mari și negri ca tăciunele, în fruntea cărora era unul foarte înrăutățit, care stătea în fața mea. Fiind opriți noi acolo, aceia au adus înaintea mea o mulțime de catastife. Acolo am văzut scrise toate cuvintele deșarte vorbite din tinerețile mele, vorbele fără socoteală și nerușinate, toate cuvintele nebunești și necurate, toate cântecele lumești, râsetele, prin care am smintit multe suflete, făcând pe unii să râdă nebunește prin glume păcătoase, prostesți și vorbe deșarte, cum e obiceiul multora. Vameșii aceia fioroși îmi arătau, una câte una, toate relele sau păcatele acelea și, arătându-mi-le pe toate, unele după altele, mă învinovăteau pentru ele. Ei îmi arătau vremea, locurile, persoanele, când, unde și cu cine m-am dedat la acele vorbe deșarte, râsete și celelalte de acest fel prin care am mâniat pe Dumnezeu. Neștiind eu că și acelea sunt păcate, nici nu le-am mărturisit părintelui meu duhovnicesc și nici nu m-am căit de ele, nici n-am făcut roade vrednice de pocăință pentru ele. Văzându-mă muștrată așa de groaznic de acei vameși infernali, am rămas uimită, tăcând ca o mută, neavând ce mai răspunde acelor duhuri viclene, pentru ca cele spuse de dâșii erau adevărate. Tremurând de fiică, tăceam și mă rușinam și așteptam îngrozită să văd ce vor face și ce va fi cu mine. Atunci sfinții îngeri care mă însoțeau au pus împotriva acelor păcate o parte din faptele mele cele bune pe care le făcusem mai pe urmă, dar neajungând acelea, au împlinit din darurile Cuviosului Părintelui meu, Vasile³⁴⁰, și așa răscumpărându-mă, am plecat de acolo mai departe, în sus.

(Vama a doua) Iarăși urcând noi mai sus, am ajuns la vama minciunii. La această vama se întreabă de tot cuvântul mincinos, de călcarea jurămintelor, de luarea în deșert a numelui lui Dumnezeu, de mărturiile mincinoase, de spovedaniile neadevărate sau mincinoase. Domnii vămii aceleia, negri, iuți și sălbatici, cu fețele hâde și murdare, mă întrebau și mă învinuiau cu mare asprime pentru păcatele mele. Cercetându-mă cu deamănuntul, am fost vădită de două păcate: întâi, lucruri mici, în care mi s-a întâmplat și mie a minți și pe care, nesocotindu-le păcate, nu le-am mărturisit înaintea duhovnicului la spovedanie, și doi, că m-am rușinat și am ascuns înaintea duhovnicului unele fapte de ale mele. Însă călcări de jurămintе, mărturii mincinoase și altele de felul acesta, n-au aflat în mine cu darul lui Hristos. Sfinții îngeri, punând și acolo o parte din faptele mele cele bune și mai

³³⁹ Text editat de F. Combefis, *Bibliothecae Graecorum Patrum Auctorium Novlssimum*. Paris, 1672, I.1, p. 324-326. (Vezi în *Proloage*, luna lui martie, în 28 de zile - n. tr.)

³⁴⁰ Aceste daruri sunt rugăciunile Cuviosului, după cum se vede din textul următor: „Arapii aceia văzând faptele mele cele bune, scrâșneau din dinți, vrând să mă răpească din mâinile sfinților îngeri și să mă arunce în fundul iadului lor. Dar s-a aratat fara veste Cuviosul Parintele nostru Vasile[...]Tinand în mainile sale ceva minunat, un fel de sicrias cu daruri duhovnicesci în chip de bani de aur, Parintele nostru Vasile l-a dat ingerilor luminati, zicand:” Pofitiți, domnii mei! Acest suflet mi-a slujit mie cu buna credinta, odihnindu-mi batranetile mele. Atunci eu m-am rugat lui Dumnezeu pentru dansul, si El mi l-a daruit. Cand veti trece prin vamele vazduhului si vor incepe duhurile cele viclene a stramtora acest suflet, sa-l rascumparati cu aceste rugaciuni ale mele de datoriile lui!”

mult din darurile Părintelui meu Vasile, m-au răscumpărat.

(Vama a treia) De la acea vamă mergând noi în sus, am ajuns la vama clevetirii, ponegririi, vorbirii de rău, a judecării și osândirii aproapei. Acolo am fost opriți și am văzut cât de greu păcat este a cleveti și a osândi pe cineva, a-l defăima, huli, batjocori și a râde de păcatele altuia. Pe unii ca aceștia îi cercetează cu deamănuntul acei cumpliti întrebători, ca pe niște antihristi care, răpind cinstea și dreptul de judecată al Domnului nostru Iisus Hristos, s-au făcut ei înșiși judecători și pierzători celor de aproape ai lor. În mine însă, cu darul lui Dumnezeu, n-au aflat păcate de acestea, pentru că în toate zilele mele m-am păzit cu dinadinsul ca să nu clevetesc pe nimenea, nici să osândesc, nici să râd de cineva. Uneori, e drept, din întâmplare, auzind pe alții osândind sau clevetind sau râzând de cineva, mă plecam spre dânșii puțin cu mintea, sau din nepază adăugam și eu la acelea câte o vorbă sau îi aprobam în vreun fel. Dar îndată revenindu-mi, m-am căit în sinea mea. Totuși mi s-au pus și socotit și acelea în păcatul osândirii și clevetirii de către vameșii aceia întrebători. Dar sfinții îngeri, răscumpărându-ma și de la această vamă cu darurile Cuviosului Vasile, am mers mai departe în sus.

(Vama a patra) Alergând noi tot mai sus, am ajuns la vama aceea ce se numește a lăcomiei sau îmbuibării pântecelui. Ajungând acolo, îndată au alergat asupra mea acele duhuri necurate și mârșave, grași, soioși și foarte sălbatici, bucurându-se de sosirea mea la ei, ca de o dobândă grasă. Chipurile acelor duhuri drăcești închipuiau pe iubitorii de desfătări, pe nesățioși și pe urâcioșii bețivi. Aceia, împresurându-ne pe noi ca niște câini, ne-au oprit și îndată au adus înaintea mea toate păcatele mele, adică: de am mâncat vreodată pe ascuns și fără măsură, fără trebuință, sau dis-de-diminează, sau de am mâncat fără rugăciune și fără să-mi fac semnul sfintei cruci. Apoi îmi puneau înainte de câte ori am mâncat în sfintele posturi mai înainte de terminarea sfintei slujbe. De asemenea și bețiile toate mi le arătau rând pe rând, punându-mi în față toate paharele băute și numărul paharelor ce-am băut, probozindu-mă și zicându-mi: „Iată, atâtea pahare ai băut în cutare vreme, atâtea în cutare și cu cutare bărbat și femeie, atâtea în cutare loc, atâtea la cutare petrecere, praznic ori pomană.” Toate păcatele și plăcerile acestea ale pântecelui, pe care le facusem, mi le puneau înainte vameșii aceia, bucurându-se de mine ca și cum aș fi fost trecută în stăpânirea lor, în fundul iadului, unde voiau să mă arunce. Fiind muștrată pentru acele păcate ale mele, tremuram de frică, neavând ce răspunde împotriva lor. Sfinții îngeri însă, scoțând din darurile Cuviosului Vasile, m-au răscumpărat și de la acea vamă. Diavoli, văzând răscumpărarea mea, s-au tulburat grozav și strigau: „O, amar nouă! Ne-am pierdut toată osteneala noastră!” Acestea zicând, aruncau în văzduh catastifele în care erau scrise păcatele mele. Eu, văzând așa, m-am bucurat mult și am plecat de acolo în sus, fără primejdie. Sfinții îngeri, mergând, vorbeau între ei, zicând: „Cu adevărat, mare ajutor a câștigat sufletul acesta de la plăcutul lui Dumnezeu Vasile! Dacă nu l-ar fi ajutat el cu ostenelele și rugăciunile lui, multe primejdii ar fi întâmpinat și ar fi răbdât trecând prin aceste ispitiri, cercetări și judecăți ale văzduhului!” Atunci eu, luând puțină îndrăzneală, am zis către dânșii: „Stăpânii mei, mi se pare mie că nimeni dintre cei care trăiesc pe pământ nu știu ce se face aici și ce așteaptă pe sufletul păcătos după ieșirea din trup!” Sfinții îngeri mi-au răspuns: „Oare nu mărturisesc pentru acestea dumnezeieștile Scripturi, care se citesc întotdeauna în sfintele biserici și se propovăduiesc de sfinții slujitori ai lui Dumnezeu? Dar cei ce s-au împătimit în deșertăciunile pământești nu bagă seamă de acestea. Ei socotesc că îmbuibarea și beția din toate zilele este o desfătare. Și așa, mâncând întotdeauna fără saț și îmbuibându-se fără frică de Dumnezeu, avându-și pântecelul în loc de Dumnezeu, nici nu se gândesc la viața viitoare, ba nici nu-și mai aduc aminte de dumnezeieștile Scripturi, care zic: *«Vai vouă, celor ce sunteți satui acum, că veți flămânzi!»* (Lc. 6, 25). Numai bogații aceia cu inimă bună, asemenea lui Avraam, care sunt milostivi și fac dreptate și fapte bune, care miluiesc pe săraci și scăpătați, care ajută pe cei ce sunt în nevoi și în primejdii, aceia câștigă cu înlesnire de la Dumnezeu iertarea păcatelor și trec vămile văzduhului fără supărare, pentru milosteniile lor. Aceasta o adevăresc dumnezeieștile Scripturi, zicând: *«Milostenia izbăvește din moarte și acoperă mulțime de păcate.»* (Tob. 12,

9). Cei ce nu se sârguiesc a-și curăți păcatele prin milostenie, aceloră nu le e cu puțință a scăpa de aceste întrebări, căci îi răpesc acei stăpâni ai vămilor întunecați la chip și, muncindu-i cumplit, îi pogoară în subteranele iadului. Acolo îi țin în legături până la înfricoșata Judecată a Domnului Hristos. Vezi că nici ție nu ți-ar fi fost cu puțință a trece aceste vămi dacă nu ai fi câștigat răscumpărarea prin darurile Cuviosului Vasile!”

(Vama a cincea) Vorbind noi astfel, am ajuns la vama lenevirii și a trândăvirii, unde se cercetează toată zilele și ceasurile petrecute zadarnic, fără lucrarea fapte bune. Acolo se opresc toți leneșii sau trândavii aceia care, asemenea trântorilor, poftesc și mănâncă din osteneli străine, în loc de a lucra și a-și câștiga existența prin lucrul și sudoarea feței lor. De asemenea și cei care sunt plătiți și nu lucrează după învoială. Acolo se cercetează și cei care nu se îngrijesc a lăuda pe Dumnezeu și cei care se lenevesc în zilele de praznice, în duminici și sărbători a merge la Vecernie, la Utrenie, la dumnezeiasca Liturghie și la celelalte slujbe de laudă a lui Dumnezeu. La acea vamă se cercetează lenevirea, trândăvia și neglijența fiecărui creștin, mirean ori cleric, care n-a purtat grijă de sufletul sau sau de sufletele încredințate lor. Acolo se cercetează cu deamănuntul toate păcatele izvorâte din lenevire și mulți sunt opriți și se prăbușesc în prăpăstiile iadului. Acolo și eu, mult fiind întrebată, nu mi-ar fi fost cu puțință a scăpa de datoriile acestui păcat, de n-ar fi împlinit neajunsul meu dăruirea Cuviosului Vasile, prin care răscumpărându-mă, m-au scos din primejduirea ce mă amenința a mă pogorî jos, în iad.

(Vama a șasea) De acolo am ajuns la vama furtișagului. Vameșii draci ai acelei vămi încearcă acolo cu deamănuntul sufletele despre felurile păcate ale furturilor, răpirilor și înșelătoriilor, pe ascuns sau pe față. La această vamă, deși ne împiedicărăm puțin, pentru că nu s-au găsit în mine furtișaguri, afară de cele făcute în copilărie, puține, și acelea din puținătatea minții, am trecut fără să dăm mult.

(Vama a șaptea) Am ajuns apoi la vama avariției și a iubirii de arginți. Milostivul Dumnezeu însă acoperindu-mă în viața mea, nu m-am îngrijit de multă avere, nici n-am fost iubitoare de arginți și de agonisit averi. Eu în viață mă îndestulam cu cele ce mi le dădea Domnul, mulțumindu-mă cu puțin. Nu eram lacomă sau avară. Ba, încă din cele ce aveam, împărțeam cu osârdie și cu bucurie săracilor și celor lipsiți de cele de trebuință. Pentru aceasta am trecut ușor și repede prin vama aceasta.

(Vama a opta) Lăsând în urmă pe vameșii draci de la vama zgârceniei, am călătorit tot mai sus în văzduh, pe acea cale necunoscută, întunecată și înfricoșată, până ce am ajuns la vama ce se cheamă a cametei. Acolo se cercetează toți aceia care-și dau argintii cu camătă, agonisindu-și dobândă necurată, lacomii și cei care țin în casele lor lucruri străine. Neavând însă cu ce să mă învinuiască, scrâșneau din dinți asupra mea, înfricoșându-mă. Noi însă am plecat de acolo mai sus, mulțumind lui Dumnezeu.

(Vama a noua) Înaintea noastră s-a arătat chinul nedreptății. Acolo se cercetează cu deamănuntul judecătorii nedrepti, care părăsesc pe cei vinovați și osândesc pe cei nevinovați. Se mai cercetează oprirea plății lucrătorilor, cei care neguțătoresc cu cântare și măsuri măsluite și toți cei care, într-un fel sau altul, au fost nedrepti și au făcut nedreptate. Noi însă am plecat mai departe și de acolo, nedând nimic la acea vamă.

(Vama a zecea) Am ajuns apoi la acea vamă care se numește a zavistiei și a dușmăniei. Acolo se cercetează cu deamănuntul toți aceia care s-au zavistuit unul pe altul, vrăjmășiile, urâciunea, ne iubirea de frați și de aproapele, cu felurile răutăți ce izvorăsc din aceste păcate ucigătoare de suflet. Această vamă am trecut-o fără să dăm ceva, pentru că n-am zavistuit pe nimeni în viața mea. Acolo mă întrebau vameșii aceia urâcioși despre ura de frate și ne iubirea aproapelui, dar, cu îndurările Domnului nostru Iisus Hristos, Dumnezeu, la toate acele întrebări nu m-au aflat vinovată. Am văzut însă mânia diavolilor vămii aceleia care, cu fețele lor de arapi, scrâșneau din dinți, repezindu-se asupra mea cu mânie, ca să mă înghită de vie. Dar, neavând a ne teme de dânșii, ne-am suit tot mai sus, bucurându-ne.

(Vama a unsprezecea) Călătorind noi așa, în mari depărtări, tot mai sus în văzduh, am ajuns la vama mândriei cu fiicele ei: slava deșartă, lauda, iubirea de sine, obrăznicia,

înălțarea cu mintea. Acolo, diavolii acelei vămi, foarte trufași, cercetează pe toți păcătoșii pentru păcatele de mai sus, adică dacă, trufindu-se, n-a dat ascultare părinților trupești ori duhovnicești, de s-au încrezut mai mult în ei decât în Dumnezeu, dacă au disprețuit pe semenii ori s-au mândrit cu știința, cu dregătoria, cu viața, cu hainele, cu neamul bogat. Eu însă în viață, fiind slujnică săracă și neavând a mă mândri cu unele ca acestea, am trecut printre acei draci trufași, dând ceva foarte puțin, deoarece am fost smerită și am cinstit pe părinții mei trupești și pe cei mai mari, ascultându-i în toate cele de bune și de mântuire câte mă învățau.

(Vama a douăsprezecea) Urcându-ne de acolo mai sus, la înălțime, pe treptele văzduhului, am ajuns la vama mâniei, a iuțimii și a lipsei de milă. Arapii aceia mă cercetau aspru și amănunțit despre felurile laturi ale păcatului mâniei și iuțimii. Era acolo multime multă de draci foarte sălbatici și fioroși, iar în fruntea lor era o căpetenie drăcească, care stătea pe un tron asemenea unui idol, grozav de înfricoșător și el, poruncind mânios, cu aprinsă iuțime și asprime celor din jurul său. Graiul lui însă nu-l înțelegeam. Aceia, plini de mânia, iuțimea și răutate lor, se mușcau unii pe alții ca fiarele sălbatice și neîmblânzite, chinându-se și țipând groaznic, înspăimântând totul în jurul lor. Ajungând noi în mijlocul acelor răi, s-au repezit asupra noastră cu fețele lor sângeroase și cu mare răutate demonică ne cercetau, punând înaintea toate păcatele mele făcute în mânia și iuțimea mea, cât am trăit pe pământ. Ori de câte ori m-am mâniat, iuțit, tulburat și am țipat la cineva cu cuget rău și cu privire sălbatică. Chiar și pentru cele ce, din dragoste sfântă, vrând a trage pe cineva din păcate și a-l pune în bună rânduială, de m-am tulburat cu mânie și iuțime asupra lui, ori de l-am amărât sau de l-am bătut, ori de m-am pornit asupra cuiva cu mânie de vrajbă și ținând în mine răutatea, am plecat ocărând și îngrozind [...]. Toate acelea mi le arătau rând pe rând, așa cum, când și unde le făcusem. Inșă n-au dobândit ce doreau ei de la noi. Sfinții îngeri care mă însoțeau le-au răspuns pentru acelea cu care mă învinuiam și așa am mers înainte, bucurându-ne în Domnul, acoperit fiind sufletul meu păcătos cu rugăciunile Cuviosului meu Părinte Vasile.

(Vama a treisprezecea) Am ajuns apoi la vama ținării de minte a răului și a răzbunării. Acolo, cu o groaznică nemilostivire, se cercetează toți aceia care țin în inima lor amintirea răului, cei care răsplătesc cu rău pentru răul făcut sau care sunt învrăjbiți cu alții. Milostivirea Celui Preainalt însă m-a acoperit și acolo, fiindcă n-am ținut răutate în inima mea asupra nimănui, n-am ținut minte răul făcut de alții și n-am avut răutate asupra celor ce mă vrăjmașeau, nici m-am răzbunat asupra cuiva, ci, pe cât am putut, am arătat dragoste spre aceia, răsplătind răul cu binele, și așa cu nimic nu m-au aflat datoare la acea vamă. Diavolii, văzând că n-au pentru ce mă opri acolo, se tânguiau cumplit, văzându-mă că scap liberă din ghearele lor. Astfel am plecat de acolo mai departe, bucurându-ne în Domnul. Suindu-ne noi așa tot mai în sus în văzduh, mi-am luat îndrăzneala și am întrebat pe sfinții îngeri care mă duceau: Domnii mei, rogu-vă să-mi spuneți de unde știu aceste înfricoșate puteri și stăpâniri ale văzduhului toate faptele rele ale oamenilor ce trăiesc pe pământ în toată lumea, ale fiecăruia în parte? Iată, văd că nu numai pe cele făcute la arătare, ci și pe cele ascunse le știu și le vădesc aici. Sfinții îngeri mi-au răspuns, zicând: Tot creștinul, la Sfântul Botez, primește de la Dumnezeu pe îngerul său păzitor, care, nevăzut, îl păzește pe dânsul ziua și noaptea, călăuzindu-l la tot lucrul bun pe calea vieții și a mântuirii, în tot timpul vieții lui, până în ceasul morții. El scrie în cartea sa toate cuvintele, mișcările și lucrurile cele bune făcute de om în viața sa. Asemenea și căpetenia împărăției întunericului și a beznei iadului, care dorește să tragă tot neamul omenesc în pierzarea sa, pune pe lângă fiecare om ce se zămislește și se naște în lume pe câte unul dintre înrăutățitele sale duhuri viclene. Acela, umblând aproape de om și în urma lui, îi pânzește de aproape și cu deamănuntul toate: privirile, mișcările, cuvintele, lucrurile și toate câte le face de-a lungul întregii sale vieți, și neîncetat îl îndeamnă cu vicleșuguri la răutățile lui, adică a păcătui în tot felul. Indată ce vede că omul a înclinat spre rău, a vorbit rău și a păcătuit, acel diavol scrie toate păcatele în catastiful său, pe care apoi îl duce la vămi, cu toate păcatele omului scrise de el. În acest chip sunt știute de vameșii văzduhului toate păcatele tuturor oamenilor din lumea pământească. Apoi, după ce sufletul se

desparte de trup, când se sârguiește pentru a sui la cele cerești, la Ziditorul său, atunci, după cum vezi, aceste duhuri viclene ale vămilor văzduhului îl opresc pe loc, arătându-i scrise toate păcatele lui. Pe sufletul care are mai multe fapte bune decât păcate nu-l pot opri vameșii aceia; dar dacă vor afla la el mai multe păcate decât fapte bune, îl opresc un timp în stăpânirea lor și-l închid în temnițele iadului, unde-l muncesc atât cât le îngăduie dreptatea dumnezeiască. Acolo suferă greu și se chinuiește sufletul acela până ce, cu postiri, rugăciuni, milostenii, sfinte Liturghii, parastase, pomeni și alte faceri de bine făcute în numele lor sfintelor locașuri și săracilor de către ai săi, primește iertare pentru păcatele sale. Cei care se închină Prea Sfintei Treimi și deseori primesc cu vrednicie sfânta Impărtașanie, trupul și sângele Domnului nostru Iisus Hristos, aceia urcă lesne la cer, apărați fiind de îngeri și de rugăciunile sfinților lui Dumnezeu, care se roagă pentru mântuirea lor. Cei care n-au făcut nici unele din cele de folos în toată viața lor, n-au parte de niciun ajutor și sfinții îngeri nu pot să aducă pentru ei cuvânt de apărare. Dacă însă un suflet s-ar arăta atâta de păcătos, urât și vrăjmaș lui Dumnezeu, încât să nu mai aibă nădejde de mântuire, fiind sortit desăvârșit în veșnica osândă, atunci îndată diavoli îl pogoară pe acela în adâncurile iadului, unde este gătit locul lor, la veșnica muncă. Acolo îi țin până al învierea obștească și a doua venire a Domnului. După aceea, au să se muncească veșnic, împreună cu trupul în care au viețuit, în gheena focului nestins. Încă și altceva este bine să știi: pe această cale se suie spre cercetare numai sufletele acelea care sunt luminate cu Sfantul Botez și credința creștină. Păgânii însă, necredincioșii, ereticii și toți cei înstrăinați de Dumnezeu nu mai vin pe calea aceasta spre Scaunul Dumnezeirii, pentru că încă fiind vii, din viața pământească sunt îngropați în iad cu sufletele lor.

(Vama a paisprezecea) Tot vorbind așa, am ajuns la vama uciderii. Acolo se cercetează cu deamănuntul sufletele creștinești pentru păcatul greu al uciderii: feluritele ucideri de oameni, sinuciderile, ba chiar și gândurile și sfaturile demonice pentru săvârșirea acestui groaznic păcat. Noi și de acolo, dând puțin, am scăpat cu ușurință, fiindcă nu numai că n-am lovit, dar m-am ferit și de a ocări pe alții.

(Vama a cincisprezecea) Ieșind din mijlocul vameșilor acelora groaznici, am suit tot mai sus, ajutată de sfinții îngeri, până ce am ajuns la vama descântecelelor, vrăjitoriilor, ghicirilor, fermecătoriilor, a otrăvitorilor și chemătorilor de diavoli. Pângăriții draci ai acelei vămi erau asemenea jivinelor cu câte patru picioare și târătoarelor, ca taurii firoși, ca șerpii, viperele, scorpiile și broaștele. Și foarte urâtă era vederea lor. Cu darul lui Dumnezeu, vameșii aceia n-au aflat nimic scris în catastifele lor și nici în mine, deci am trecut îndată, nedând nimic. Plecând noi de acolo tot mai sus, am întrebat pe sfinții îngeri care mă duceau: „Domnii mei, rogu-vă, spuneți-mi: oare toți creștinii trec pe aici, prin vămile acestea? Oare nu este cu puțință vreunuia dintre ei să treacă pe altă parte la cer, fără numai pe aici? Nu este oare vreun mijloc de a face călătoria aceasta fără întrebările și frica ce întâmpinăm noi când trecem prin aceste înfricoșătoare vămii?” Sfinții îngeri mi-au răspuns: „Nu este altă cale pentru sufletele creștinilor care se suie la ceruri. Toți trec pe aici, dar nu toți sunt cercetați așa ca tine, iară numai cei ce sunt păcătoși ca tine, toți aceia care n-au făcut desăvârșit mărturisirea păcatelor lor, rușinându-se și tăinuind înaintea duhovnicilor lor faptele lor de rușine și unele dintre păcatele lor. Dacă creștinul își mărturisește cu adevărat păcatele sale, faptele rele, îi pare rău, se căiește că le-a făcut, își împlinește canonul convenit și părăsește păcatele, făcând roade vrednice de pocăință, apoi păcatele acelea le șterge nevăzut dumnezeiasca milostivire. Când un suflet ca acela trece pe aici, întrebătorii din vămile văzduhului, deschizându-și catastifele lor, nu află scris nimic în ele asupra lui, nici nu-l pot supăra, nici îngrozi pe acel suflet; ci el trece lin în sus, la ceruri, la Scaunul Dumnezeirii, ca să se închine și să fie răsplătit cu fericirea veșnică în cereasca Impărăție. Deci și tu, de ai fi făcut mărturisire desăvârșită de toate păcatele tale, și după dezlegarea duhovnicului ai fi făcut pocăință adevărată din destul, n-ai fi suferit astfel de groaznice cercetări ca acestea la vămile văzduhului! Diavoli, după ce văd că sufletului osârduitor, prin mărturisirea adevărată, părăsirea păcatelor, împlinirea canonului și aducerea de roade de pocăință i se șterg păcatele din catastifele lor, îl războiesc

din nou, mai groaznic decât înainte, pentru a-l arunca în alte păcate și ca să-l înscrie din nou în catastifele lor. Cu adevărat, spovedania este izvor de mântuire pentru om! De multe nenorociri și necazuri îl scapă ea pe om, făcându-l să treacă neținut de vameși și să se înalțe liber la Dumnezeu. Mulți nu-și spun păcatele lor, unii crezând că au destulă vreme ca să se pocăiască și să li se ierte greșelile, iar alții rușinându-se de fața duhovnicului, iar pentru aceasta vor fi cercetați cu asprime la trecerea prin vămi. Alții spun la un duhovnic unele păcate, iar la altul pe celelalte, însă și aceștia își vor afla pedeapsa și, necurățindu-se de păcatele lor, nu vor avea calea liberă, curată și cu înlesnire de trecut vămile. Ție însă ți-a ajutat și aceea că de mult ai părăsit de a mai păcătui de moarte și cu fapte bune ai petrecut ceilalți ani ai vieții tale, și mai ales rugăciunile Cuviosului Părinte Vasile, căruia i-ai slujit cu devotament.”

(Vama a șaisprezecea) Alergând mai departe, am ajuns la vama desfrânării. Acolo se cercetează tot felul de desfrânare sau curvie, nălucirea păcatului curviei cu mintea sau zăbovirea gândului în acel păcat, învoirea cu atingerile pătimase și spurcate, căderile în desfrânare, persoanele, vremea și locul unde s-a săvârșit păcatul, visuri necurate, porniri și priviri cu gând spurcat. Stăpânul acelei vămi ședea pe scaunul său, îmbrăcat cu o haină soioasă, roșie, stropită cu sânge, murdară și foarte necurată. Și se fălea, ca și cum ar fi fost îmbrăcat strălucit cu o haină împăratească. Mulțime de draci stăteau acolo înaintea lui. Aceia, văzându-mă ajunsă acolo, s-au mirat mult cum de am ajuns până la dânșii. Și stăteau uimiți, socotind cum de am putut trece prin atâtea vămi. Apoi scoțând lucrurile cele de desfrânare ale mele, scrise în catastifele lor, mă învinuiau cu asprime, arătându-mi persoanele cu care păcătuisem în tinerețile mele, vremea când greșisem, ziua, noaptea și locul unde am făcut păcatul acela cu cineva. Și n-aveam ce să răspund, că așa era, fără numai tremuram de frică și mă umpleam de rușine. Și nu numai cele adevărate mi le ziceau, ci și cu multe minciuni mă acuzau. Acelea zicându-le, se repezeau asupra mea cu ghearele să mă răpească din mâinile sfinților îngeri și să mă arunce jos, în adânc. Atunci sfinții îngeri, împotrivindu-se lor, ziceau: „Sufletul acesta a părăsit păcatul desfrânării de mulți ani, și de atunci a petrecut în curăție și în înfrânare pustnicească.” Diavoli însă au strigat: „Știm și noi că de mult a părăsit acest păcat, dar păcatele desfrânării le-a avut în ea, pentru că nu s-a mărturisit cu adevărat înaintea duhovnicului, nici n-a luat de la el cuvenitul canon, ca să facă pocăință până la ștergerea lor. Pentru aceasta lăsați-ne-o nouă și duceți-vă fără ea; ori răscumpărați-o cu fapte bune.” Acestea auzindu-le eu, m-am umplut de groază și tremuram de frică. Atunci îngerii lui Dumnezeu dând în schimb din lucrurile mele cele bune și mai ales din darurile Cuviosului meu Părinte Vasile, abia ne-am izbăvit de acea cumplită primejdie și așa am plecat de acolo.

(Vama a șaptesprezecea) Am ajuns apoi la vama preacurviei. Acolo se cercetează păcatele celor căsătoriți care nu-și păzesc credința și legământul făcut la cununie, adică nu-și păzesc patul lor curat, ca și siluirile, a acelora care silesc femeii ori fete să se desfrâneze cu ei. Tot aici sunt cercetate și fețele bisericesti afierosite lui Dumnezeu care, după ce și-au făgăduit fecioria ori curăția lor lui Hristos, n-au păzit-o de căderile în desfrânare. Năvălind dracii fioresi ai acelei vămi, mi-au cercetat lucrurile mele cu mare amănunțime și cu multă sânguință. La acea vamă am văzut că eram mult datoare. Necuratele dühuri și nemilostivii cercetători, știind că mi-am înșelat soțul legiuit, se repezeau la mine cu ghearele ca să mă răpească din mâinile îngerilor și să mă arunce în fundul iadului, însă îngerii pricindu-se mult cu dracii acelei vami și adunând toate ostenele și nevoințele mele pe care le făcusem în urmă, aducându-le la mijloc, abia de m-au răscumpărat, punând în cumpănă și din darurile Sfântului Vasile. Și așa cu greu scăpând, luminându-mă, ne-am dus și de acolo mai departe.

(Vama a optsprezecea) Urcând noi în zbor tot mai sus, am ajuns la vama nelegiuitelor împreunări bărbătești și femeiești în afara firii, a sodomilor. Acolo se cercetează păcatele acestea nefirești și altele și mai necurate, făcute în ascuns, de care rușine este a le și pomeni. Stăpânul drăcesc al acelei vămi era foarte fioros, cu o fața mârșavă și mai urăcios decât toți dracii vămilor prin care trecusem. În jurul lui era multă putoare nesuferită. Acesta porunca unei mulțimi de draci foarte urăcioși și ei, sluți și fioresi, sălbatici și răi, aprinși de

mânie și cumplită iuțime. Aceia, ieșind înaintea noastră, îndată ne-au împresurat și m-au cercetat. Acei vameși urâcioși, fiindcă cu darul lui Dumnezeu n-au putut afla dintr-acestea în mine, rămânând deșerți, au rămas de rușine. Noi, bucurându-ne, am plecat de acolo mângâiați, căci ne-am izbăvit de spurcăciunea, răutatea și puterea lor. Mergând mai înainte, sfinții îngeri mi-au zis: „Ai văzut, Teodoro, înfricoșatele vămi ale văzduhului? Să știi că mai niciun suflet nu le trece fără supărare, deoarece toată lumea zace în răutatea smintelilor și mai toți oamenii sunt iubitori de desfătări și de desfrânare. Abia dacă puțini se feresc de necurățiile desfrânării și-și omoară poftele trupesti. Puțini sunt aceia care trec vămile acestea cu libertate. Cei mai mulți, venind până aici, îndată cad și pier, pentru că acești cumpliți cercetători ai păcatelor desfrânării răpesc sufletele lor și le trag la iad, muncindu-le. Și se laudau stăpânii de la vămile desfrânărilor, zicând că ei singuri, mai mult decât toți ceilalți de la toate vămile, umplu muncile din temnițele iadului cu sufletele păcătoșite. Mulțumește, Teodoro, lui Dumnezeu că te-ai învrednicit a trece peste acele aspre cercetări, cu rugăciunile Cuviosului Vasile, părintele tău duhovnicesc. De acum nu vei mai vedea nici o greutate sau frică!”

(Vama a nouăsprezecea) Am ajuns apoi la vama ereziilor, a mincinoaselor cugetări asupra adevăratei religii ortodoxe, a lepădării de dreapta credință ortodoxă, a hulirilor și blasfemiilor. Acolo se întreabă gândurile necuvenite și socotința strâmbă față de dreapta credință creștinească, depărtările de dreptcredincioasa mărturisire a adevăratei credințe, neîndeplinirea făgăduințelor și îndatoririlor creștinești, îndoirea în credință, hulele asupra sfințeniei și altele asemenea acestora. Acea vamă am trecut-o fără de cercetare, pentru că în viață având și păzind dreapta credință, nu m-am aflat vinovată. Și așa de acolo am mers înainte, apropiindu-ne de porțile cerului.

(Vama a douăzecea) Alergând cu repeziciune pe calea văzduhului, am ajuns la vama nemilostivirii, cruzimii și învârtoșării inimii. Întrebătorii vămii aceleia erau amarnic de cruzi și stăpânul lor drăcesc era fioros, suflând cu nemilostivire și mare iuțime, asemenea flăcărilor iadului. Acest stăpân se mai arăta și foarte uscat și sleit, ca de o lungă și mare boală, plângându-se singur de răutatea lui și gemând ca un bolnav. Chiar de s-ar afla cineva săvârșitor a multe nevointe, de multe postiri și rugăciuni, de și-ar păzi chiar și fecioria ori curăția, de și-ar fi înfrânat trupul sau și-ar fi omorât poftele cele rele dintr-însul, dar dacă a fost neîndurat și nemilostiv, închizându-și inima sa față de aproapele său aflat în felurite suferințe, acela, de la acea vamă, cade jos în adâncul iadului, unde este închis și în veci nu află milă. Noi însă, cu ajutorul și darul lui Dumnezeu, am trecut și acea vamă fără primejdie, ajutându-ne pretutindeni rugăciunile Cuviosului Părinte Vasile.

Izbăvindu-mă eu de acele înfricoșate vămi ale văzduhului, cu inimă bună, cu bucurie și săltări duhovnicești ne-am suit pe calea aceea tot mai sus, deasupra tuturor acelor vămii, ajungând la porțile cerului, cu milostivirea lui Dumnezeu, Care a ajutat sufletul meu de a trecut slobod prin cumplitele primejdii și s-a eliberat de amarii, fioroșii și prea întunecații demoni de la acele vămii³⁴¹

Invățătura despre vămii o aflăm nu doar în Răsăritul creștin, ci și la Părinții latini din vechime, înfățișată însă cu mai multă discreție³⁴². Așa cum am văzut, Sfântul Grigorie cel Mare vorbește despre duhurile rele care vin să cerceteze sufletul ieșit din trup. Sfântul Bonifaciu, apostolul germanilor (sec. al VIII-lea), relatează într-una din scrisorile sale istorisirea unui monah din mănăstirea Wenlock care, murind, mai apoi a înviat. Iar acesta a spus că, „ieșind din trup, îndată a fost răpit în văzduh de îngeri strălucind de lumină, la care era cu neputință să privești. Și a fost dus într-un loc în care era adunată mare mulțime de suflete [...] Și mai era acolo mulțime de duhuri rele și slăvită ceată a stăpânilor îngerești. Iar

³⁴¹ *Viața, petrecerea și minunile cuviosului părintelui nostru Vasile cel Nou, împreună cu cele 24 de vămii ale văzduhului, scrisă de smeritul și iubitorul său ucenic, Grigorie.*

³⁴² A se vedea J. Riviere, „Role du demon au jugement particulier chez les Peres”, în *Revue des sciences religieuses*. 4, 1924. p. 57-63.

duhurile cele rele și sfinții îngeri se sfădeau pentru sufletele acelea, și dracii le puneau în cărcă povara păcatelor, iar îngerii se sileau s-o ușureze, aducând cuvânt de îndreptățire. Și i s-au arătat lui toate păcatele sale din tinerețe, nemărturisite din uitare ori neștiință; și toate-i strigau împotriva, osândindu-l cu putere pentru cele săvârșite în vremea vieții, nemărturisite și nespălate prin căință. Și cu glas înfricoșător îl învinuia flecare dintre ele³⁴³. Și într-același chip duhurile cele rele ținându-le isonul, îl osândeau, adeverind cele spuse și arătând în care loc și în care ceas făcuse păcate, aducând și mărturii pentru ele. Și așa, stând de față toate acele păcate, acești vechi vrăjmași l-au vădit de vinovat și rob al lor. Însă, povestea el, puținele și măruntele fapte bune, făcute în chip nevrednic și nedesăvârșit, mi-au sărit în ajutor. Și mult mă apărau și mă întăreau și duhurile cele îngerești, peste măsură de iubitoare, care stăteau de față; și am văzut cu uimire cum faptele mele cele bune se arătau a fi mari și minunate, ca unele săvârșite prin darul lui Dumnezeu, iar nu prin puterile mele cele slabe³⁴⁴.

Apusul însă pare să fi uitat această învățătură despre vămile cerești pe care, în schimb, o aflăm la mulți autori ortodocși din vremea noastră, și nu dintre cei neînsemnați. Lucrul acesta dă mărturie de păstrarea în sânul Bisericii Ortodoxe a unei foarte vechi tradiții. La finele veacului al XIX-lea, Sfântul Ignatie Briancianinov, în *Cuvânt despre moarte*, spune simplu și concis: „Pentru tragerea la răspundere a sufletelor ce străbat văzduhul, puterile întinericului au așezat în calea lor o seamă de scaune de judecată și străji, rânduite în chip vrednic de mirare, în tot văzduhul, de la pământ până la cer, ce ațin legiunile de paznici ale duhurilor cele căzute. Și fiecare dintre ele cercetează sufletul ajuns înaintea lor pentru acel soi de păcat care le privește. Aceste străji drăcești și scaune de judecată din văzduh, Părinții le numesc vămi, iar pe duhurile care slujesc acolo, vameși³⁴⁵.

În scrierea sa, Sfântul Ignatie a adunat un mare număr de mărturii scripturistice, patristice, aghiografice și liturgice referitoare la acest subiect. În aceeași vreme, Sfântul Teofan Zăvorâtul vorbește și el despre aceste vămi³⁴⁶. Astfel, tâlcuind versetul 80 al psalmului 118: „*Să fie inima mea fără prihană întru îndreptările Tale, ca să nu mă rușinez!*”, el spune: „Prorocul nu ne spune cum și unde nu trebuie să ne rușinăm. Mai întâi însă, dea Domnul să n-avem parte de rușine în ostenele războiului lăuntric! Iar apoi, să nu fim dați de rușine în ceasul morții și la trecerea prin vămile din văzduh; «înteptătorilor» acestui veac vămile pot să le pară o simplă poveste, dar în ceasul morții nu vor putea nicicum să le ocolească. Și ce caută acești «vameși» în sufletele care au ieșit din trup și se înalță la cer dacă nu cele ce sunt ale lor? Și ce este al lor, dacă nu patimile? Așadar, în cel a cărui inimă este curată și neatinsă de patimi nu vor afla nimic pentru care să-l învinuiască. Dimpotrivă, asupra celui întinat de păcate, ca un trăznet vor cădea [...] Câtă vreme sufletul mai are o cât de mică împătimire, nu va scăpa de rușine la trecerea prin vămi. Iar rușine aici înseamnă aruncarea sufletului în iad. Iar rușinea de pe urmă va fi la Judecata de apoi, când vom sta înaintea feței Celui Care pe toate le vede și le cunoaște³⁴⁷.

Arhimandritul Antonie, în aceeași epocă, vorbește și el despre cercetarea în vămi a sufletului ce se ridică la cer însoțit de îngeri. Și spune că este oprit de duhurile cele rele ca să dea seamă de păcatele sale; dar, după cum zic Părinții, nu tot sufletul este cercetat și oprit: cele sfinte și cu totul curate urcă neîmpiedicate în sânul lui Avraam³⁴⁸.

³⁴³ Regăsim aici identificarea păcatelor (sau patimilor) cu diavolii.

³⁴⁴ La Arhim. Serafim Rose, *Sufletul după moarte*, p. 87.

³⁴⁵ *Cuvânt despre moarte*, p. 74.

³⁴⁶ De menționat că Sfântul Teofan Zăvorâtul, în mica sa lucrare *Sufletul și îngerii nu sunt realități trupești, ci duhovnicești*, Moscova, 1891 (în lb. rusă), a criticat unele afirmații ale episcopului Ignatie Briancianinov, contemporanul său, cuprinse în scrierea acestuia, *Cuvânt despre moarte* (ca, de pildă, cea privind corporeitatea sufletului), însă nu pe cea referitoare la vămile din văzduh.

³⁴⁷ *Tâlcuirea Psalmului 118*, Moscova, 1891 (în lb. rusă).

³⁴⁸ *Teologia dogmatică a Bisericii universale ortodoxe*, trad. Vallianos, Atena, 1858, p. 371-372.

Sfântul Macarie al Moscovei, prezentând această învățătură în binecunoscuta sa *Teologie dogmatică ortodoxă*, încheie astfel: „Prezența neîntreruptă, statornică și de obște a învățăturii despre vămi în Biserică, mai cu seamă la dascălii veacului al IV-lea, dovedește fără putință de tăgadă că ea le-a fost predată de învățătorii din veacurile dinainte și își are temeiul în tradiția apostolică”³⁴⁹. Este recunoscută de Părintele Serghie Bulgakov și menționată în lucrarea sa închinată Ortodoxiei³⁵⁰, iar Părintele Iustin Popovici, renumitul monah sârb al vremurilor noastre, o preia și o prezintă în scrierea sa, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*.³⁵¹ „Referitor la acest subiect - spune el - putem afla numeroase mărturii în Sfânta Tradiție.”³⁵² O întâlnim și la mulți alți autori ortodocși contemporani de diferite naționalități, care au scris despre moarte din perspectiva Tradiției ortodoxe³⁵³.

În slujbele Bisericii Ortodoxe este prezentă de asemenea învățătura despre vămi. De pildă, în *Octoih* aflăm astfel de rugăciuni:

„În ceasul cel înfricoșător al morții, să mă izbăvești de diavolii cei ce mă învinovătesc și de osândirea cea înfricoșătoare!”³⁵⁴; „Când va fi să se despartă sufletul meu cu sila de mădularele trupului, atunci, dumnezeiască Mireasă, stai lângă mine și risipește urzelile vrăjmașilor celor netrupești; zdrobește fălcile celor care caută să mă înghită fără milă, ca să trec neoprit de căpeteniile întunericului care stau în văzduh!”³⁵⁵; „Izbăvește-ne pe noi, Fecioară preamiloasă, ca o bună, și ne smulge de la diavoli și de la darea de seamă cea înfricoșătoare în ceasul încercării, ca să nu fim rușinați noi, robii tăi!”³⁵⁶; „Să nu mă lepezi de la fața ta [...], că vicleanul se sârguiește cu vicleșug să mă prindă [...], dar tu păzește-mă cu totul neatins de vătămarea lui!”³⁵⁷.

Putem cita, de asemenea, rugăciunea Sfântului Eustratie de la Miezonopectica din sâmbete: „Și acum, Stăpâne, să mă acopere pe mine mâna Ta și să vină peste mine mila Ta, că s-a tulburat sufletul meu și dureros îmi este să iasă din acest ticălos și spurcat trup al meu. Ca nu cândva vicleanul sfat al celui potrivnic să-l întâmpine și să-l împiedice întru întuneric, pentru păcatele cele făcute de mine cu neștiința și cu știința în această viață. Milostiv fii mie, Stăpâne, și să nu vadă sufletul meu întunecatul chip al viclenilor diavoli, ci să-l ia îngerii Tăi cei străluciți și luminați! Dă slavă numelui Tău celui sfânt și cu puterea Ta mă ridică la dumnezeiasca Ta judecată. Când mă vei judeca, să nu mă apuce pe mine mâna stăpânitorului lumii acesteia, ca să mă arunce pe mine, păcătosul, în adâncul iadului; ci stai lângă mine și-mi

³⁴⁹ *Teologia dogmatică ortodoxă*, t. 2, St. Petersburg, 1883, p. 535 (în lb. rusă). Mai recent, monahul Macarie de la M-reă Simonos-Petras, notează în *Sinaxand* său: „Această învățătură este cu totul tradițională și poate fi aflată la mulți Sfinți Părinți și în multe vieți de sfinți.” (*Sinaxar. Viața Sfinților din Biserica Ortodoxă*, t. III, Tesalonic, 1990, p. 459, n.5).

³⁵⁰ *L'Orthodoxie*, Lausanne, 1980, p. 204.

³⁵¹ Volumul 5, Lausanne, 1997, p. 366-367.

³⁵² Părintele Iustin Popovici dă, în acest sens, lungi citate din istorisirea Sf. Teodora, așa cum am făcut și noi mai sus. Dintr-o regretabilă inițiativă a traducătorului, în versiunea franceză a *Dogmaticii* sale aceste citate lipsesc.

³⁵³ A se vedea: Arhiep. Ioan Maximovici, *Sermon sur la vie apres la mort*; Arhim. Vasilios Bakogiannis, *After Death*, Katerini, 1995, p. 59-67; Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death*, Platina, 1998, p. 53-67, 157-163; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, Levadia, 1996, p. 62-80; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death*, Atena, 1997, p. 385-392.

³⁵⁴ Glasul 1, luni, după catisma a doua, la Utrenie.

³⁵⁵ Glasul 2, vineri, la Vecernie.

³⁵⁶ Glasul 4, vineri. Cântarea a II-a, la Utrenie.

³⁵⁷ Glasul 7, vineri, Cântarea a V-a.

fii mântuitor și sprijinitor! Miluiește, Doamne, sufletul meu cel întinat cu patimile vieții acesteia și curat pe el prin pocăință și mărturisire îl primește, că binecuvântat ești în vecii vecilor! Amin!"³⁵⁸.

O referire la vămile văzduhului aflăm și în *Canonul de rugăciune către îngerul păzitor*: „De-a dreapta sufletului meu celui ticălos să te văd stând, luminat și blând, pe tine, ajutătorul și folositor meu, când va ieși din mine cu anevoie sufletul meu, și izgonind pe amarii vrăjmași care caută să mă apuce [...] ci te rog, păzitorul meu, fii mie ajutător și apărător nebiruit când voi trece vămile judecății!"³⁵⁹.

Multe alte texte liturgice conțin asemenea referiri, ca, de pildă, aceste stihiri ale Născătoarei de la Praznicul aducerii moaștelor Sfântului Ioan Gură de Aur³⁶⁰.

Să ne aducem aminte și de aceste rugăciuni din *Canonul de rugăciune către Maica Domnului mai înainte de ceasul morții*, care se rostește la căpătâiul celui aflat pe patul de moarte: „Văzând că ceasul meu se apropie și sufletul meu se va despărți de împruțitul meu trup și voi merge gol, părăsit de toți, prin mijlocul oștilor cumpliților draci și voi fi oprit la vămile lor și nu va fi nimenea să-mi ajute. Ci, o, Preasfântă Stăpâna mea, Marie, Maica lui Dumnezeu, mai înainte de acel ceas cu smerenie cad și cu umilință te rog pe tine, când vei vedea sfârșitul meu, grăbește-te de vino în ajutorul meu și nu mă lăsa pe mine, nu mă da pe mine, nici te depărta de mine, întru înspăimântătorul ceas al ieșirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci și de vederea lor întunecată!"; „Când vei vedea sfârșitul meu, grăbește curând și vino spre ajutorul meu și nu mă lăsa pe mine, nici te depărta de mine în înspăimântătorul ceas al ieșirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci și acoperindu-mă de groaznica lor vedere cea întunecată și petrecându-mă prin văzduhul cel cu vămi cumplite!"; „Apropiindu-se ceasul sfârșitului meu, nu știu ce voi face [...]. De voi căuta spre văzduh, văd pe vrăjmașii văzduhului lațuri gătindu-mi mie [...]. Grăbește, Stăpâna, de vino întru ajutorul meu și nu mă lăsa pe mine [...] Marie, preadulce, nădejdea mântuirii mele!"; „Când vei vedea sfârșitul meu, grăbește și vino în ajutorul meu și nu mă lăsa pe mine, nici te depărta de mine în înspăimântătorul ceas al ieșirii mele, izbăvindu-mă de cumpliții draci și acoperindu-mă de întunecata și groaznica lor vedere, izbăvindu-mă din toate vămile lor!"³⁶¹.

Învățătura despre vămile văzduhului a iscat recent unele critici³⁶², care însă sunt limitate și nefondate³⁶³, pentru că, după cum am văzut, ea este abundent atestată de la înce-

³⁵⁸ *Ceaslov*, Rânduiala Miezonopticii din sâmbete.

³⁵⁹ *Vezi în Molitfelnic*.

³⁶⁰ *Mineiele pe ianuarie*, în 27 de zile, Cânt. a V-a, glasul 8, la Utrenie.

³⁶¹ *Vezi în Molitfelnic*.

³⁶² *Vezi I. Puhalo, The Soul, the Body and the Death*, Dewdney, B. C., 1996. *The Tale of Elder Basil the New and the Theodora Myth. Study of a Gnostic Document*, Dewdney B. C., 1999; și M. Azkoul, *The Toll-House Myth. The Neo-Gnosticism of Fr. Seraphim Rose*, Dewdney B. C. (fără an). Acești noi autori, care aparțin unor grupări sectare, răzlețite de Biserica Ortodoxă, dau sistematic dovadă de un spirit denigrator îndreptat mai cu seamă împotriva Părintelui Serafim Rose, care a scris pe această temă binecunoscuta carte despre *Sufletul după moarte*. Lucrul acesta falsifică total perspectiva de ansamblu și interpretarea pe care ei o dau textelor patristice.

³⁶³ O primă acuzație este aceea că textele patristice pe care se întemeiază această învățătură sunt apocrife și provin, toate, din Egipt. Această acuzație nu rezistă însă, pentru că, după cum am văzut, mărturiile patristice și aghiografice aparțin unor epoci și teritorii diferite. O a doua acuzație este aceea că învățătura despre vămii își are originea în religia vechilor egipteni și în credințele gnostice. Există, fără nici o îndoială, o analogie, însă lucrul acesta este valabil și cât privește multe alte credințe creștine (în scrierile lui Mircea Eliade aflăm numeroase asemenea exemple), fără ca aceasta să ne permită să punem la îndoială caracterul lor creștin. De altfel, cele două credințe sunt legate de contexte teologice și spirituale total diferite și ireconciliabile (vezi remarcile Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Viața de după moarte*, p. 77-78). O a treia acuzație este că sufletul și trupul sunt inseparabile și de aceea sufletul nu poate avea o viață a lui, independentă de trup. Sufletul, după ei, adoarme în așteptarea învierii de obște, însă Sf. Părinți învață cu constanță că în intervalul dintre moarte (care este, cu

puterile creștinismului până în zilele noastre, într-o mare varietate de texte patristice, aghiografice și liturgice. Criticile acestea sunt totuși semnale de alarmă cât privește rătăcirile la care se poate ajunge în înțelegerea și folosirea acestei învățături și de aceea ne simțim datori să facem unele precizări.

Mai întâi, această învățatură nu constituie un articol de credință și n-a făcut niciodată obiectul unei definiții dogmatice din partea Bisericii³⁶⁴. Ea este mai curând o teologumenă. De aceea, credinciosul poate fără nicio primejdie pentru sufletul său să nu țină seama de ea, stăruind cu smerenie în gândul că viața de dincolo rămâne o taină pentru pământenii. Poate tot așa de bine să treacă peste tot ce se petrece în răstimpul dintre clipa morții și ceasul când va sta înaintea lui Hristos, la Judecata de apoi. Pentru că Biserica nu are în această privință o singură tradiție, ci mai multe tradiții, diferite dar nu ireconciliabile, ce pot fi acceptate atâta vreme cât nu se împotrivesc învățăturilor definite dogmatic referitoare la viața sufletului după moarte.

Apoi, după cum au arătat de altfel și cei care o socotesc vrednică de crezare, învățătura despre vămile văzduhului nu trebuie socotită literă de Evanghelie și primită ca atare, ci cugetată duhovnicește. Sfântul Teofan Zăvorâtul spune că ea înfățișează fără îndoială lucruri care se petrec cu adevărat, dar nu exact așa cum sunt istorisite³⁶⁵; pentru că sunt tainice, duhovnicești și greu de pătruns, sunt prezentate pe înțelesul omului ce trăiește în trup, într-o formă materială, însă pur simbolică³⁶⁶. Se poate vedea ușor că în aceste istorisiri numărul și felul vămilor din văzduh, ca și păcatele cercetate la fiecare din ele nu sunt întotdeauna aceleași; în ele se oglindește de fapt starea lăuntrică, experiența și cadrul de referință proprii fiecărui autor. De aceea, citindu-le, trebuie să trecem dincolo de amănunte, ținând la simbolismul și mai cu seamă la înțelesul lor duhovnicesc. Lucrul acesta ni-l spune Episcopul Macarie al Moscovei, scriind că „nu trebuie să ne închipuim vămile văzduhului în mod grosolan, material, ci, pe cât este cu putință, să cugetăm la ele duhovnicește și, nestăruind asupra amănuntelor, diferite de la un autor la altul și de la istorisire la istorisire, să căutăm înțelesul lor profund.”³⁶⁷.

În esență, învățătura despre vămile și vameșii din văzduh arată că după moarte fiecare om va să dea socoteală cu de-amănuntul de toate păcatele săvârșite în viața sa și de toate patimile ce s-au încuibat în el, nespălate prin căință; și mai înainte de a sta înaintea lui Hristos la Judecata de apoi, va fi cercetat în fața duhurilor rele și a îngerilor; și unii îi vor fi parași, iar ceilalți sprijinitori și apărători.

Astfel, învățătura despre vămile din văzduh are un îndoit rost pedagogic: primul, de a-l face pe om să înțeleagă că orice faptă a sa are preț și însemnătate nu doar în această viață pământească, ci și în viața de dincolo; iar al doilea, de a-l îndemna la pocăință. E semnificativ faptul că unii duhovnici își sfătuiesc fiii duhovnicești să citească istoria Sfintei Teodora mai

certitudine, despărțirea sufletului de trup) și înviere, sufletul și trupul se află în stări diferite, păstrând totuși între ele o anumită legătură. În Liturgia Sf. Ioan Gură de Aur se afirmă că tot așa s-au petrecut lucrurile și cu Hristos în răstimpul celor trei zile dintre moartea și Învierea Sa: cu sufletul S-a pogorât la iad, iar cu trupul a rămas în mormânt. Referitor la aceste critici, a se vedea și răspunsul Pr. Serafim Rose, *Sufletul după moarte*, p. 150-163 și al lui P. M. Pomazansky, „Our War is not Against Flesh and Blood”. On the „Question of the Toll-Houses”, in *Selected Essays*, Jordanville, N Y, 1996, p.232-241.

³⁶⁴ A se vedea Andrușos. *Dogmatica Bisericii Ortodoxe de Răsărit*, Atena, 1907, p. 415 (în greacă).

³⁶⁵ *Sufletul și îngerii nu sunt realități trupești, ci duhovnicești*, Moscova, 1891, p. 90-92 (în rusă).

³⁶⁶ Amintim că simbolul are funcția de a reprezenta în mod concret, sensibil, material, o realitate metafizică, spirituală, suprasensibilă și imaterială, care nu poate fi sesizată prin simțuri și este greu de înțeles chiar cu mintea și rațiunea noastră; între simbol și realitatea reprezentată prin el există însă un raport analogic.

³⁶⁷ *Teologia dogmatică ortodoxă*, 2, Sankt Petersburg, 1883.

înainte de spovedanie, pentru că acolo sunt înfățișate cu de-amănuntul păcatele și patimile de care boalește omul.

Această învățătură nu trebuie confundată, așa cum s-a întâmplat uneori, cu învățătura catolică despre Purgatoriu; trecerea prin vămi nu înseamnă nicidecum o curățire treptată a sufletului prin chinuri! În istoria Sfintei Teodora adeseori vămile sunt numite, e drept, „cazne și chinuri”, însă numai din pricină că bietul suflet e hărțuit de diavoli.

Tot așa, ea nu trebuie confundată cu învățătura latină despre meritele prisositoare prin care omul poate dobândi raiul, plătindu-și cu ele intrarea acolo. E drept că în toate istorisirile se vorbește despre marele folos pe care-l are omul din virtuțile sale. Însă nu ele singure îl scapă din mâna puterilor vrăjmașe din văzduh care încearcă să-l oprească din înălțarea sa la cer; ci, pe lângă ele, nu se poate lipsi de mila, harul și ajutorul lui Hristos. La aceasta gândindu-se, Sfântul Simeon Noul Teolog spune într-unul din imnele sale: „Chiar dacă-mi oferi toate și mă umpli de toate bunătățile, Dumnezeu meu, nimic din toate acestea nu-mi este de nici un folos, dacă nu-mi vei da să trec fără a fi rușinat prin porțile morții! Dacă atunci când va veni stăpânul întinericului nu va vedea slava Ta fiind împreună cu mine și nu va fi rușinat cu totul el, întunecat, și ars de lumina Ta neapropiată, și dacă toate puterile potrivnice nu s-ar întoarce înapoi împreună cu el văzând semnul peceții Tale [...], care va fi atunci folosul celor ce se fac acum întru mine?”³⁶⁸ O învățătură asemănătoare aflăm și la Sfântul Isihie Sinaitul: „Când sufletul va fi zburat prin moarte în văzduh, având în porțile cerului pe Hristos cu sine și pentru sine, nu se va teme nici acolo de vrăjmașii săi, ci va grai către ei din porți cu îndrăznire, ca și acum”³⁶⁹. De aceea Biserica, în slujbele de la înmormântare, ca și în cele de la parastase, mai cu seamă într-a treia zi, îl roagă iar și iar pe Hristos să-l sălășluiască pe cel adormit în „loc de odihnă”, adică să binecălătorească cu ajutorul și harul Său.

Prin urmare, să nu credem cumva că după moarte sufletul intră sub stăpânirea diavolilor! De altfel, multe dintre istorisirile de mai sus arată limpede că diavolii n-au nicio putere asupra dreptilor, iar păcătoșii cad în mâna lor ca unii care s-au dedat de bună voie lucrării lor drăcești - dobândind astfel reaua înrudire cu ei - și nu s-au căit pentru faptele lor rele.

Toate aceste istorisiri sunt, fără nicio îndoială, ziditoare de suflet; ele îl învață pe creștin că va da seamă de toate faptele sale, bune ori rele, și că orice lucru făptuit pe pământ îi hotărăște viața în veșnicie. Cel ce știe că e pedeapsă pentru păcate și că de cele pe care le-a iubit aici, de acelea va avea parte dincolo, se va îngriji de felul viețuirii sale. Și scurt vorbind, din ele se vede că omul culege roadele faptelor sale nu doar aici, pe pământ, ci și pe lumea cealaltă.

Toate nu ostenesc să arate însemnătatea pocăinței, care-l întoarce pe om de la răutățile și patimile sale și-l spală de ele. Rămâne nerostit adevărul că Hristos are puterea să șteargă tot păcatul celui ce se căiește fie chiar și în ceasul din urmă, după cum l-a iertat pe tâlharul cel credincios, pe cruce (Lc. 23,40-43).

Cu adevărat căința de-o clipă poate șterge greșelile de-o viață, dar lucrul acesta nu-l îndreptățește pe om să trăiască fără grijă, nădăduind nebunește că Hristos îl va ierta în ceasul morții. Învățătura despre vămi ne îndeamnă o dată mai mult să ne gătim din vreme pentru judecata ce va să fie și pentru viața de dincolo de moarte, să ne curățim prin nevoințele ascezei - căci ostenelile de aici se vând cu preț veșnic -, să ne războim cu patimile, străduindu-ne să le stărpim deplin cu ajutorul harului, să ne căim pentru relele ce am făcut, ca să stăm drepti și curați înaintea lui Dumnezeu, iar vrăjmașul să nu afle nimic al său în noi. Cel ce s-a făcut asemenea lui Hristos și s-a unit cu El, poate spune ca Domnul: „*Vine stăpânitorul acestei lumi și el nu are nimic în Mine!*” (In. 14,30).

³⁶⁸ *Imne*, 28.

³⁶⁹ *Capete despre trezvie*, a doua sută, 47.

Auzind îndemnul Apostolului Pavel: „*Imbrăcați-vă cu toată armătura lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotriva uneltirilor diavolului. Căci lupta noastră nu este împotriva trupului și a sângelui, ci împotriva domniilor, împotriva stăpâniilor, împotriva stăpânitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății răspândite în văzduhuri. Pentru aceea, luați toată armătura lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotrivă în ziua cea rea și, toate biruindu-le, să rămâneți în picioare!*” (Efes. 6, 11-13), să ne gândim că nu doar în lupta duhovnicească de aici avem nevoie de o asemenea înțărmară, ci și în vremea când sufletul nostru va să întâlnească după moarte acești cruzi parași.³⁷⁰

Sfântul Ioan Gură de Aur spune la fel: „De multe rugăciuni și de mult ajutor, de multe fapte bune și de multă mijlocire a sfinților îngeri are nevoie sufletul în vremea suirii sale la cer! Căci dacă având a călători într-o țară străină ori în vreun loc în care n-am mai fost avem trebuință de om care să ne călăuzească, cu atât mai vârtos avem nevoie de călăuze și de ajutor ca să trecem nevătămați printre domniile și puterile nevăzute și stăpânitorii acestei lumi ce ne vor întâmpina în văzduh, ca niște prigonitori, parași și vameși!”³⁷¹.

Istorisirea Sfintei Teodora arată cât de folositoare sunt mijlocirile și rugăciunile sfinților - închipuite aici prin săculețul cu daruri primit de la Sfântul Părinte Vasile - pentru trecerea neîmpiedică prin vămile din văzduh.

Mai întâi de toate însă, pe Hristos să-L rugăm neîncetat și Lui să-I cerem să ne călăuzească și în această scurtă viață pământească, și în cea ce va să fie și care nu va avea sfârșit, așa cum ne îndeamnă Sfântul Isihie Sinaitul: „Să nu slăbească sufletul până la ieșirea lui să strige către Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, ziua și noaptea! Și El va face izbăvirea lui degrabă, după făgăduința Sa nemincinoasă, pe care a rostit-o vorbind despre judecătorul nedrept (Lc. 18, 8), și în viața de acum, și după ieșirea sufletului din trup.”³⁷²

³⁷⁰ În altă parte, Sf. Apostol Pavel vorbește despre „stăpânitorul puterilor văzduhului, duhul care lucrează acum în fiii neascultării...” (Ef. 2, 2).

³⁷¹ Despre răbdare, PG 60, 727.

³⁷² Capete despre trezvie, a doua sută, 47.

RASTIMPUL DINTRE A NOUA SI A PATRUZECEA ZI: INTRAREA SUFLETULUI IN CEALALTA LUME

La capătul călătoriei sale prin văzduhul de sub cer, sufletul pătrunde în cealaltă lume și oricare i-ar fi starea și oricare i-a fost răspunsul la cercetarea „vameșilor”, este dus să vadă sălașurile cerești și genunile iadului³⁷³.

Sfântul Andrei Criteanul spune că până și sufletele sfinților străbat „locul de întuneric” al iadului, pentru ca să pătrundă taina cea de nespus a iconomiei dumnezeiești, adică pogorârea lui Hristos la iad, înțelegând astfel covârșitoarea mărire a biruinței Lui asupra iadului și a morții³⁷⁴.

Referitor la aceasta există puține texte, adesea contradictorii, cât privește timpul când se petrece. Unele vorbesc despre răstimpul dintre a treia zi - când sufletul părăsește pământul - și a patruzecea zi - când are loc judecata particulară³⁷⁵; se înțelege din ele, așadar, că străbaterea „vămilelor” se încheie la sfârșitul zilei a treia. Altele spun că sufletul este dus să vadă raiul și iadul între a noua și a patruzecea zi, trecerea prin vămi fiind situată între a treia și a noua zi. Aceste texte urmează datele stabilite dintru început de Biserică pentru pomenirea morților: a treia, a noua și a patruzecea (sau a treizecea) zi³⁷⁶, în vreme ce primele par să piardă din vedere a noua zi și semnificația ei cât privește soarta celui adormit

Printre textele în care se vorbește despre răstimpul dintre a noua și a patruzecea zi, amintim textul anonim deja pomenit mai înainte, strâns legat de un pasaj din scrierea *De mensibus*, al lui Ioan Lycos: „Intr-a treia zi, sufletul este dus de îngeri la cer. Intr-a noua, se încheie trecerea prin vămi. Intr-a patruzecea zi, sufletul este dus înaintea Tronului dumnezeiesc.”³⁷⁷.

În *Cuvântul despre ieșirea sufletului [...] și cum se desparte de trup* al Sfântului Macarie Egipteanul, care înfățișează cu de-amănuntul călătoria sufletului, se spune că urcarea la sălașele cerești se face între cea de-a treia și a noua zi, iar mergerea la iad între cea de-a

³⁷³ Vezi Arhim. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte*; Arhim. Serafim Rose, *Sufletul după moarte*, p. 127-128; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after death*, p. 93-94.

³⁷⁴ Omilii, XII, *La adormirea Maicii Domnului*, PG 97, 1049-1052.

³⁷⁵ Vezi Arhim. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte*; Arhim. Serafim Rose, *Sufletul după moarte*, p. 127-128.

³⁷⁶ Vezi *Constituțiile apostolice*, VIII, 42, 1: „Se va face slujbă pentru morți a treia zi, cu cântări și rugăciuni, și tot așa într-a noua zi, întru pomenirea celor rămași în viață și a morților”; *Cuvânt despre ieșirea sufletului ... și cum se desparte de trup*; texte anonime editate de K. Krumbacher, „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios”, p. 345-347 și 348-350, citate de C. Vogel, „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne”, *La maladie et la mort du chretien*, Roma, 1975, p. 397-398. Vezi și G. Dagron, „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie”, p. 419-427.

³⁷⁷ Texte anonime editate de K. Krumbacher, după Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, în „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios”, p. 345-347 și 348-350, citate de C. Vogel, „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne”, *La maladie et la mort du chretien*, Roma, 1975, p. 397-398.

noua și a patruzecea zi. Sfantul Macarie nu vorbește despre trecerea prin vămi, însă

aflam și la el osândirea de sine pentru păcatele din timpul vieții, în care petrece sufletul în răstimpul dintre a treia și a noua zi:

„A treia zi, tot sufletul creștin se înalță la ceruri pentru a se închina Dumnezeului tuturor și pentru a imita învierea din morți - cea de a treia zi - a lui Hristos, Dumnezeul tuturor. Deci bine face Biserica aducând jertfa a treia zi și făcând rugăciune pentru suflet. După ce I se închină lui Dumnezeu, i se arată - la porunca Lui - corturile minunate ale sfinților și frumusețea raiului. Toate acestea le cunoaște sufletul timp de șase zile, când se minunează și laudă pe Dumnezeu, Cel Ce le-a făcut pe toate. Văzând toate acestea, sufletul se schimbă și uită de necazurile pe care le-a avut pe când era în trup. Iar dacă este răspunzător de păcate, văzând desfătările sfinților începe să se întristeze, să se învinuiască și să zică: „Vai mie, cât de nebunește am trăit în lume, împlinind poftete! Cea mai mare parte a vieții am cheltuit-o în nepăsare și nu am slujit lui Dumnezeu după cuviință, ca să mă învrednicesc și eu de acest har și de această slavă! Vai mie, nenorocitul, că încă mă apasă grijile și strâmtorările pe care le-am avut în lume! La ce-mi folosesc viile și grădinile pe care le-am sădit? La ce-mi folosește ogorul pe care l-am dobândit? La ce-mi folosește aurul de acolo? La ce-mi folosește bogăția de acolo? La ce-mi folosește orice lucru plăcut din viața și din lumea aceea? Vai mie, m-am ostenit în zadar! Vai mie, am trăit fără de minte! Vai mie, am iubit slava cea de scurt timp și am dobândit sărăcia veșnică! Vai mie, ce-am pățit! Vai mie, cum de m-am întunecat? Vai mie, nimeni nu va putea acum să mă ajute, ca să mă împărtășesc și eu de slava Domnului!” Și, după ce privește șase zile la bucuria dreptilor, iarăși este dus de îngeri să se închine lui Dumnezeu.

Deci bine se face când se săvârșește Liturghie și jertfa pentru cel adormit. După a doua închinare, din nou, la porunca Stăpânului tuturor, sufletul este dus la iad și i se arată locurile de chin de acolo: cămările iadului și felurile pedepse ale celor nelegiuți; locurile în care stau neconținut sufletele celor păcătoși, unde plâng și scrâșnesc din dinți. Prin aceste locuri ale pedepselor este purtat sufletul timp de treizeci de zile, tremurând ca nu cumva să ajungă și el aici. În ziua a patruzecea este iarăși adus ca să se închine Domnului.”³⁷⁸

Mergerea la rai și la iad este mai pe larg înfățișată în istorisirea Sfintei Teodora, fără a se vorbi însă despre vreo zi anume. După ce a fost dusă să vadă iadul, Sfânta Teodora spune doar că atunci se împlineau patruzeci de zile de când sufletul îi ieșise din trup³⁷⁹, nepomenind nimic despre durata călătoriei prin vămile din văzduh, nici despre momentul când s-a închinat înaintea lui Dumnezeu, nici când anume a fost dusă să vadă raiul și iadul.

Puținătatea textelor care vorbesc despre acest răstimp, diversitatea datării lui și înfățișarea sa în chipuri felurite ne amintesc că ne aflăm pe tărâmul unei cronologii simbolice, alta fiind măsura timpului duhovnicesc, nesupus materiei și repetiției. Nu suntem nici într-un domeniu al dogmelor precis definite de Biserică, nestrămutate și universale, ci în cel al teologumenelor, care pot fi diverse, fără a fi contradictorii. De aceea, referitor la acest subiect, în Biserică au existat dintru început mai multe tradiții, iar nu unica Tradiție.

Felul în care Raiul și iadul sunt înfățișate în aceste texte pare cel mai adesea naiv. Ele nu trebuie însă înțelese după literă, ci simbolic. Rostul lor este mai întâi de toate de a ne face să înțelegem că dincolo e o cu totul altă lume și o cu totul altă viață. Descrierile din aceste istorisiri seamănă cu desenul naiv și fantezist al caselor din unele icoane, care ne arată limpede că avem de-a face cu un alt tărâm. Apoi, ele ne spun că dreptul află în ceruri odihnă, veselie și pace, iar păcătosul are parte în iad de chinuri și osânde. Pătimirile trupești închipuie aici suferințele sufletului. Nu faptele ca atare sunt aici esențiale, - de vreme ce viața pe

³⁷⁸ *Cuvânt despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup.*

³⁷⁹ Grigorie Tracul, *Viața Sfântului Vasile cel Nou.*

celălalt tărâm nu seamănă cu cea de-aici și ne rămâne neștiută - ci învățăturile duhovnicești ce se desprind din ele; căci acesta este rostul lor: să gătească sufletul pentru călătoria în cealaltă lume și pentru viața ce-l așteaptă acolo.

VI

CEA DE-A PATRUZECEA ZI: JUDECATA PARTICULARA

1. Judecata particulară

Potrivit unei vechi tradiții, într-a patruzecea zi după moarte sufletul are parte de așa-numita „judecată particulară”. Este vorba de judecata ce se face fiecărui om îndată după moartea sa, alta decât Judecata din urmă sau de obște, care va avea loc la sfârșitul veacurilor, la cea de-a doua venire a lui Hristos, atunci când va învia tot trupul și toți oamenii vor sta înaintea feței Sale.

Învățătura despre judecata particulară nu este nici ea o dogmă, ci tot o teologumenă. De aceea, nu toți Părinții vorbesc de ea. S-a spus că avem de-a face cu „o presupunere împrumutată din teologia catolică de teologii kieveeni ai secolului al XVI-lea”³⁸⁰, însă teologii catolici nu-și revendică această învățătură³⁸¹ care n-a făcut niciodată obiectul unei mărturisiri de credință explicate în Biserica lor³⁸². Credința în Purgatoriu, neîmpărășită de Biserica Ortodoxă, pare să implice o astfel de judecată³⁸³; ea este de altfel presupusă și de credința primită de cea mai mare parte a Părinților răsăriteni, că îndată după moarte sufletul este răsplătit ori pedepsit, însă nu pentru vecie; or, e greu de crezut că osânda sau cununa s-ar da fără o judecată. Dezbaterile sinodului de la Florența în legătură cu Purgatoriul au condus la precizarea pozițiilor teologilor apuseni și răsăriteni. Se poate astfel constata că „aproape toți teologii greco-ruși afirmă că Biserica Ortodoxă învață că există o judecată particulară”³⁸⁴. Această credință, „care continuă să fie foarte populară în Bisericile greacă și rusă”³⁸⁵, se întemeiază în fapt pe mărturii foarte vechi.

Printre mărturiile Tradiției referitoare la acest subiect, putem cita textul anonim din secolele XI-XII, citat mai sus: „Într-a patruzecea zi după moarte sufletul este dus înaintea tronului dumnezeiesc, iar acolo se hotărăște locul în care se va sălășlui până la învierea de obște”³⁸⁶. Aceași indicație aflăm în *Nomocanonul* lui Manuel Malaxos³⁸⁷: „Într-a patruzecea

³⁸⁰ Arhiepiscopul Antonie al Genevei, *Viața sufletului în lumea de dincolo*, p. 71.

³⁸¹ Vezi Dom L. Beauclin, „Ciel et resurrection”, în *Mysteere de la mort et sa celebration*, Paris, 1957. p. 254-255. Acesta notează că Toma de Aquino o pomeneste în treacăt, că nu există în nici una dintre definițiile catolice o asemenea învățătură și nu aflăm în textele liturgice ale acestei Biserici nici o aluzie la o astfel de judecată.

³⁸² Vezi J. Riviere, „Jugement”, în *Dictionnaire de theologie catholique*, 8, 1924, col. 1723-1726.

³⁸³ *Ibidem*, col. 1724.

³⁸⁴ M. Jugie, „La doctrine des fins dernieres dans l'Eglise greco-russe”, în *Echos d'Orient*, 17, 1914-1915, p. 14.

³⁸⁵ *Ibidem*, p. 117.

³⁸⁶ Texte anonime editate de K. Krumbacher, după Parisinus graec. 1140A, f. 82r-v, în „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios”, p. 345-347 și 348-350, citate de C. Vogel, „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne”, *La maladie et la mort du chretien*, Roma, 1975, p. 397-398.

zi, sufletul merge să se închine înaintea lui Dumnezeu și-și primește locul său, potrivit petrecerii sale pe pământ, până la a doua venire a Domnului Iisus Hristos"³⁸⁸. Lucrul acesta însă îl aflăm și într-un text mai vechi, cum este cel al Sfântului Macarie Egipteanul despre ieșirea sufletului: „În ziua a patruzecă este iarăși adus ca să se închine Domnului și atunci, după faptele sale, Judecătorul îi hotărăște locul de ședere"³⁸⁹.

Cât privește timpul când se petrece această judecată menționat în textele de mai sus, se cuvine să reamintim aici importanța pe care o are a patruzecă zi, alături de a treia și a noua zi, în slujbele de pomenire a mortului, potrivit unei foarte vechi tradiții³⁹⁰, atestate, de pildă, de *Canonul* lui Clement³⁹¹ sau de *Cuvântul despre ieșirea sufletului* al Sfântului Macarie Egipteanul: „Bine face Biserica că pomenește amintirea celor mutați de aici!”³⁹² Această tradiție s-a menținut până în zilele noastre, a patruzecă zi fiind chiar considerată, azi ca și altădată, cea mai importantă dintre zilele de pomenire, când se fac slujbe de parastas³⁹³.

Credința într-o judecată particulară se regăsește la mai mulți autori ortodocși moderni, cu mare autoritate în Biserica³⁹⁴. L-am putea cita pe Sfanțul Ignatie Briancianinov, care vorbește despre ea în *Cuvânt despre moarte* și în *Ofrandă monahismului contemporan*³⁹⁵: „Exista o judecată particulară, pentru fiecare creștin, îndată după moartea sa, și una de obște, pentru toți oamenii, la cea de-a doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos”.

Putem să-l cităm, de asemenea, pe Arhimandritul Iustin Popovici, care dezvoltă pe larg această temă în *Dogmatica* sa:

„Potrivit predaniilor Sfintei Tradiții, Judecata finală a lumii o va face Domnul Hristos, pentru că El este Mântuitorul lumii și, după cum stă scris în Sfânta Scriptură, Dumnezeu Tatăl a dat toată judecata Fiului (In. 5, 22). Această judecată a lumii o va face Domnul Hristos la a doua Sa venire, căci atunci va veni El să judece viii și morții. Aceasta va fi „Judecata din urmă”. Dar mai înainte de aceea, Domnul judecă pe fiecare om îndată ce moare și sufletul său iese din trup. Aceasta este judecata particulară. Atunci Domnul hotărăște fiecărui suflet locul unde se va sălășlui până la învierea de obște a trupurilor, care va avea loc la cea de-a doua Sa venire. La judecata particulară, Domnul dăruiește sufletelor sfinte o fericire vremelnică și încă nedeplină, iar sufletelor păcătoase, chin vremelnic și nedeplin. La această judecată, Domnul cercetează starea sufletului în clipa morții: ce poartă sufletul în el, cu ce-a intrat el în cealaltă

³⁸⁷ Compilat în 1561 pe baza unor documente anterioare.

³⁸⁸ Canonul 162.

³⁸⁹ *Cuvânt despre ieșirea sufletului... și cum se desparte de trup*.

³⁹⁰ Vezi G. Dagron, „Troisième, neuvième et quarantième jours dans la tradition byzantine: temps chrétien et anthropologie”, p. 419-430; A. Van Lantschoot, „Revelation de Macaire et de Mrc de Tarmaqa sur le sort de l'âme après la mort”, în *Le Museon*, 63,1950, p. 151-165.

³⁹¹ Paragraful 7. Vezi W. Riedel, *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrie*, Leipzig, 1900, p. 169.

³⁹² *Cuvânt despre ieșirea sufletului...*

³⁹³ Pomenirea de patruzeci de zile s-a mutat, în Apus, într-a treizecea zi. În mod sigur această modificare s-a petrecut la mijlocul secolului al VIII-lea, când ziua a șaptea a luat locul zilei a noua, iar a treizecea, locul celei de-a patruzecă zi. Vezi C. Vogel, „L'environnement culturel du défunt durant la période paleochrétienne”, *La maladie et la mort du chrétien*, Roma, 1975, p. 400. *Constituțiile apostolice* fixează pomenirea într-a treizecea zi (VIII, 42, 3), într-o manieră care, raportată la Răsăritul ortodox, pare ciudată (vezi nota lui M. Metzger, *Les Constitutions apostoliques*. t. 3, SC 336, Paris, 1987, p. 261).

³⁹⁴ Vezi M. Jugie, „La doctrine des fins dernières dans l'église gréco-russe”, în *Echos d'Orient*, 17, 1914-1915, p. 6-22.

³⁹⁵ Tradusă în franceză sub titlul: *Introduction à la tradition ascétique de l'Orient chrétien*, Sisteron, 1978, p. 25.

lume. Importantă e atunci atitudinea pe care a avut-o omul în vremea vieții pământești față de Dumnezeu Cel în Treime, de lucrarea mântuitoare a Domnului Hristos și de trupul Său divino-uman, care este Biserica. Pilda săracului Lazăr și a bogatului nemilostiv dată de Hristos arată limpede că îndată după moarte se face judecata fiecărui suflet, după care el merge fie la loc de fericire și veselie, fie la loc de chin și osândă (Lc. 16, 23-25). Sălășluirea într-unul din aceste locuri se hotărăște potrivit vieții duse de om pe pământ. Apostolul Pavel, cel ars de dorul lui Hristos, cel care s-a învrednicit de vedenii cerești, care încă în trup fiind a fost răpit până la al treilea cer și până la rai, ca să i se arate acolo descoperit tainele lumii de dincolo, însuși acesta învață clar și neîndoios cu privire la judecata particulară, spunând că le este rânduit oamenilor o dată să moară, iar după aceea să fie judecata (Evr. 9, 27). Și iarăși același lucru îl spune când vorbește despre răsplățile dobândite îndată după moarte pentru lucrările evanghelice săvârșite pe pământ (cf. Filip. 1, 21-24; 2 Cor. 5, 1-3, 6, 8-10).

Cum anume se face judecata sufletului? A cerceta aceasta înseamnă a ne cufunda în adâncul nemărginitului ocean al tainelor dumnezeiești. Ea ne-a fost descoperită doar în parte de Dumnezeu, prin Sfinții Apostoli și Sfinții Părinți care, ducând viață bineplăcută lui Dumnezeu, s-au făcut prieteni și casnici ai Lui (Efes. 2, 19). Prin duhul lor hristificat («*Noi avem gândul lui Hristos!*» - 1 Cor. 2, 16), ei au pătruns această taină cerească pe cât îi stă în putință firii omenești și astfel încât cele rânduite spre mântuire de iconomia dumnezeiască să rămână neatinse de iscodirea omenească³⁹⁶.

2. Cine judecă sufletul la judecata particulară?

Invățăturile patristice cât privește judecata particulară nu sunt întru totul aceleași.

Potrivit textelor citate mai sus, fiecare suflet se înfățișează înaintea lui Hristos pentru a primi de la El hotărârea în privința soartei sale.

Însă cei mai mulți dintre autorii creștini spun ca judecata sufletului are loc chiar în timpul trecerii prin vămi; atunci sufletul dă seama pentru faptele sale ca în fața unui tribunal, având pe diavoli drept parași, iar pe îngeri apărători ai săi. La capătul acestei cercetări, două sunt hotărârile ce se dau și două căile pe care apucă sufletele: cele păcătoase se prăbușesc în prăpastia iadului, iar cele drepte se înalță la cer, unde se închină înaintea tronului lui Hristos. Doar dreptii se învrednicesc să primească de la Insuși Hristos hotărârea locului de sălășluire, după cum vedem, de pildă, din aceste cuvinte ale Sfântului Teognost: „Sufletul care se desparte de trup plin de încredințare [...] încearcă o bucurie negrăită și de nespus [...] îndreptându-se cu pace spre îngerul luminos și vesel care vine din înălțime și străbătând fără piedică împreună cu acela văzduhul, nevătămat câtuși de puțin de duhurile răutății, ci suindu-se cu bucurie și îndrăzneală și cu graiuri de mulțumire până va ajunge să se poată închina Făcătorului, și de acolo să primească hotărârea de a se rândui cu cei asemenea și de aceeași măsură în virtute, până la învierea cea de obște”³⁹⁷. Mai precis, Hristos nu face decât să pecetluiească starea fericită a celor ce-au trecut nevătămați prin vămi, după cum soarta păcătoșilor a fost hotărâtă de lipsa de răspuns bun din vremea cercetării.

Aceasta înseamnă că după moarte judecata particulară este săvârșită, de fapt, de îngeri și de diavoli sau, strict vorbind, numai de diavoli, după cum se vede din numeroase texte patristice (care nu sunt în niciun caz marginale și nu exprimă deloc influențe necreștine, ci,

³⁹⁶ *Philosophie orthodoxe de la verile. Dogmatique de l'Eglise orthodoxe*, vol. 5, Lausarne, 1997. p. 365-366.

³⁹⁷ *Despre făptuire și contemplație*, 61.

dimpotrivă, o tradiție cu adevărat creștină și foarte veche³⁹⁸) ca și din scrierile mai recente ale teologilor ortodocși³⁹⁹.

La o primă privire, această învățătură poate fi smintitoare, căci pare că astfel I se răpește lui Dumnezeu dreptul de Judecător și, mai mult, că duhurile cele rele sunt cele ce hotărăsc soarta sufletelor, însă ea trebuie înțeleasă într-un anumit context.

Pe de o parte, cei care afirmă că îngerii - fie ei răi ori buni - sunt cei care judecă sufletul omului, arată că aceasta se face cu îngăduința lui Dumnezeu, că Dumnezeu este Cel Care judecă prin mijlocirea lor⁴⁰⁰, El fiind singurul Judecător. Astfel, Sfântul Ignatie Briancianinov scrie: „La cele două judecăți, Dumnezeu Insuși stă de față și judecă. La judecata particulară, prin îngeri de lumină și prin cei căzuți; la cea de obște, prin Cuvântul Său întrupat”⁴⁰¹. Chiar dacă nu toți Părinții precizează lucrul acesta, este limpede că niciunul dintre ei nu crede că judecata omului s-ar putea face altfel decât cu voia lui Dumnezeu și prin puterea Lui. Pentru că, după cuvântul Scripturii, de la care Părinții nu se abat nicio clipă, ei știu că „Unul este Judecătorul...” (Iac. 4, 12), „Dumnezeu, Judecătorul tuturor” (Evr. 12, 23), și ca Hristos este „Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii și al celor morți.” (Fapte 10, 42).

Istorisind sfârșitul lui Avva Ștefan, care s-a văzut pe sine mai înainte de moarte tras la socoteală de diavoli, Sfântul Ioan Scărarul ni-i arată pe aceștia ca pe parași ai omului în vremea judecății, dar păstrează tăcerea cât privește judecătorul și hotărârea dată: „Și așa, tras la socoteală, s-a despărțit de trup. Care i-a fost judecata sau care hotărârea cu privire la el, sau care sfârșitul tragerii la socoteală? Acesta el nu l-a făcut nicidecum cunoscut”⁴⁰². Este limpede însă că Sfântul Ioan Scărarul știe bine că, până la urmă, judecata este a lui Dumnezeu, de vreme ce aduce drept martor pe proorocul care spune: „In ceea ce te voi afla, în aceea te voi judeca, zice Domnul Dumnezeu.” (Iez. 33, 13-20).

3. Judecata particulară se întemeiază pe alegerea liberă a omului

În legătură cu citatul de mai sus, trebuie să subliniem că atunci când vorbesc de vămi sau de judecata ce se face fiecărui suflet, Părinții arată că omul este răspunzător pentru soarta în veșnicie, având parte în lumea de dincolo de ceea ce-a ales să iubească în această lume sau spre ceea ce s-a plecat prin felul viețuirii sale. Cercetarea din vremea trecerii prin vămi scoate la iveală ce anume a dorit și a iubit mai mult sufletul, mărturie stând însușirile ori neajunsurile lui duhovnicești; Hristos nu face decât să țină seama de alegerea liberă a omului, acesta fiind într-un anume fel propriul său judecător și făuritorul soartei sale. *Intru ce te voi afla, întru aceea te voi judeca*, spune o vorbă duhovnicească.

Lucrul acesta îl arată adeseori Părinții. Sfântul Ignatie Teoforul, de pildă, le scrie

³⁹⁸ A se vedea excelentul studiu al lui J. Riviere, „Role du demon au jugement particulier chez les Peres”, în *Revue des sciences religieuses*, 4, 1924, p. 43-64, și mai cu seamă p. 481

³⁹⁹ De pildă, Iosif Vriennios care, vorbind mai întâi despre judecata particulară, apoi despre cea obștească, spune: „Acești nemiloși vameși care sunt duhurile rele își împlinesc slujba doar în lipsa Judecătorului Celui mare; însă când va veni Acesta, vor amuți, cuprinși de frică.” (*Opere complete*, ed. Bulgaris, t. 2, p. 389). A se vedea, de asemenea, Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. 5, Lausanne, 1997, p. 366; Arhim Serafim Rose, *Sufletul după moarte*, Lavardac, 1988, p. 65.

⁴⁰⁰ A se vedea M. Jugie, „La doctrine des fins dernieres dans l'Eglise greco-russe”, în *Echos d'Orient*, 17, 1914-1915, p. 17.

⁴⁰¹ *Ofrandă monahismului contemporan*, p. 25.

⁴⁰² *Scara*, VII, 50.

Magnezienilor: „Lucrurile au un sfârșit, iar în fața noastră stau acestea două: moartea și viața; și fiecare «*are să meargă la locul lui*» (Fapte 1, 25). După cum sunt două monezi, una a lui Dumnezeu, iar alta a lumii, și fiecare din ele are o întipăritură proprie, tot așa și cei necredincioși au întipăritura lumii acesteia, iar cei credincioși au, în dragoste, întipăritura lui Dumnezeu Tatăl [...]”⁴⁰³. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful afirmă și el cu tărie că soarta omului în veșnicie depinde de fapt de liberul sau arbitru⁴⁰⁴. Unuia care ar obiecta că ideea îi aparține lui Platon care, undeva în *Republica*, spune: „Vina este a celui ce alege, iar Dumnezeu nu este cu nimic vinovat”, Sfântul Iustin îi răspunde că Platon însuși a luat-o de la prooroci, care îndeobște învață lucrul acesta⁴⁰⁵. Același lucru îl aflăm și la Sfântul Irineu de Lugdunum, care scrie: „Toți oamenii pot să păzească și să facă binele, după cum pot să se abată de la el și să nu-l săvârșească; de aceea este drept ca unii să fie lăudați și să primească dreaptă adevărire, pentru că au ales binele și au stăruit în el, iar alții să fie osândiți și să îndure după dreptate pagubă, pentru că au lepădat binele”⁴⁰⁶. Sfântul Ciprian al Cartaginei, arătând că „Domnul lasă fiecăruia libertatea de a alege”, spune că, în felul acesta, „se despart înainte de ziua judecării, chiar aici pe pământ, sufletele celor drepti de ale celor nedrepti, cum se separă grâul de neghină”⁴⁰⁷. Sfântul Grigorie de Nyssa, la rândul său, subliniază faptul că omul înrobitor patimilor se lipsește el însuși de bunătățile duhovnicești ale veacului ce va să fie: „Cel ce și-a ales pentru viața aceasta numai plăcerea și nici nu vrea să-și vindece nesocotința prin pocăința, acela își face locul celor buni din veacul viitor de neajuns pentru el, săpându-și împotrivă, ca pe o prăpastie de netrecut, trebuințele trupesti”⁴⁰⁸. Sfântul Ioan Casian spune că „omul, câtă vreme trăiește în acest trup, să știe că trebuie să se socotească în slujba acelei împărății căreia i s-a dedicat ca părtaș și slujitor în această viață, sigur fiind că în veșnicie va fi însoțitor al celui pe care l-a ales să-l aibă de stăpân și totodată de tovarăș [...]”, pentru că „precum împărăția diavolului se dobândește prin săvârșirea păcatelor, tot așa împărăția lui Dumnezeu se dobândește prin lucrarea virtuților, curăția inimii și știința duhovnicească”, iar „sufletele sunt răsplătite după felul faptelor săvârșite în timpul vieții”⁴⁰⁹. Vorbind despre judecată, Sfântul Maxim Mărturisitorul spune că „fiecare va fi judecătorul greșelilor sale”⁴¹⁰. Iar cât privește osânda păcătoșilor, zice: „Secerăm ce-am semănat și ne ghistuim cu nebunia noastră”⁴¹¹; „primim cele ale faptelor noastre. Mai bine zis, primim răsplata celor voite de noi [...]”. Simplu grăind, luăm cu dreptate osânda fără voie, corespunzătoare fiecăruia dintre păcatele noastre cele cu voia⁴¹². Putem să-l cităm și pe Sfântul Teofilact al Ohridei care, tâlcuind pilda săracului Lazăr și a bogatului nemilostiv, scrie: „Prăpastia însemnează depărtarea și deosebirea dreptilor de cei păcătoși. Că precum voințele lor au fost deosebite, așa și lăcașurile lor din lumea de dincolo multă depărtare au, fiindcă fiecare ia răsplătire pe

⁴⁰³ *Către Magnezieni*, V.

⁴⁰⁴ A se vedea *Apologia întâi*, XLIII-XLV.

⁴⁰⁵ *Ibidem*. XLIV.

⁴⁰⁶ *Impotriva ereziilor*, IV, 37, 2.

⁴⁰⁷ *Despre unitatea Bisericii*, X.

⁴⁰⁸ *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁴⁰⁹ *Convorbiri duhovnicești*, I, XIV.

⁴¹⁰ *Epistole*, 1, PG91,384B.

⁴¹¹ *Ibidem*, 384C.

⁴¹² *Ibidem*, 388A.

cele potrivite voinței și vieții sale"⁴¹³.

4. Judecata particulară, judecarea omului de către propria lui conștiință

Pe temeiul celor de mai sus, unii Părinți socotesc că la judecata particulară, pe lângă judecata lui Hristos ori a îngerilor care slujesc voii Sale, omul este judecat de propria sa conștiință. Astfel, Sfântul Chiril al Alexandriei, înfățișând învățătura despre vămile văzduhului cu amănunțime, spune la un moment dat: „Cel ce ne judecă după moarte n-are nevoie nici de parași, nici de martori, nici de dovezi, ci doar le pune înaintea celor păcătoși tot cuvântul, toată fapta și toate cugetele lor”⁴¹⁴. Despre o astfel de judecată, ca mustrare a cugetului, vorbește și Avva Dorotei atunci când înfățișează chinurile pe care le va avea de îndurat sufletul pătimas, care pururea își va aduce aminte de păcatele săvârșite pe pământ și va purta cu sine pe vecie povara păcatelor sale⁴¹⁵.

Atunci când Părinții vorbesc despre judecată, uneori este greu de spus dacă se referă la Judecata de apoi, de obște – desigur, cel mai des pomenită - sau despre judecata particulară.

Credem însă că atunci când judecata este înfățișată ca urmând îndată morții și fără nicio referire la cea de-a doua venire a lui Hristos, este vorba de judecata particulară. Putem vedea o aluzie la judecata particulară în aceste cuvinte ale Apostolului Pavel: „*Este rânduit oamenilor o dată să moară, iar după aceea să fie judecata.*” (Evr. 9, 27). Multe cuvinte ale Părinților pot fi astfel înțelese. De pildă, Sfântul Clement Romanul, atunci când îndeamnă: „Temeți-vă de Acela Care, după moarte, are puterea să arunce și sufletul și trupul în gheena focului”⁴¹⁶. Sau Sfântul Ioan Scărarul spunând: „Judecata ostinelilor o vom cunoaște la vremea ieșirii (morții)”⁴¹⁷. Tot așa Sfântul Ioan Gură de Aur, când scrie: „Deși nu toți filosofează despre înviere cum se cuvine, totuși cu privire la judecată și pedeapsă și la tribunalele de dincolo toți se învoiesc”⁴¹⁸. „Pururea ne mustră conștiința păcatelor, și mai ales în ceasul acela când avem a pleca de aici la județul cel înfricoșat de dincolo, unde vom avea de dat socoteală”⁴¹⁹. „Stăpânul îngerilor ne-a vorbit lămurit despre (ceea ce se va întâmpla cu sufletul după moarte). Așadar, pentru ce să mai avem nevoie de oameni care să ne încredințeze, când Cel Ce are să ne ceară socoteală de faptele noastre ne strigă în fiecare zi că a pregătit și iadul și a gătit și împărăția?”⁴²⁰. „Gândindu-ne la toate acestea, să nu ne îndoim că după plecarea de aici vom sta înaintea înfricoșătoarei judecăți, că vom da cuvânt de tot ce am făcut, că vom avea de dat socoteală și vom fi pedepsiți dacă rămânem în păcate, iar dacă am voi să fim cât de puțin cu luare-aminte asupra noastră, ne vom bucura de cununi și de bunătăți nespuse [...], noi să alegem calea virtuții pentru ca, plecând cu îndrăznirea cuvenită spre scaunul de judecată, să avem parte de bunătățile făgăduite nouă [...]”⁴²¹.

⁴¹³ *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, 16.

⁴¹⁴ *Omilia XIV, Despre ieșirea sufletului*, PG 77, 1072.

⁴¹⁵ *Invățăături de suflet folositoare*, XII

⁴¹⁶ *A doua Epistolă către Corinleni*, V, 4.

⁴¹⁷ *Scara*, IV, 81.

⁴¹⁸ *Al patrulea cuvânt despre bogat și Lazăr*, 3.

⁴¹⁹ *Al doilea cuvânt despre Lazăr*, 2.

⁴²⁰ *Omilia la Matei*, XIII, 5.

⁴²¹ *Ibidem*.

Dacă aceste cuvinte nu sunt foarte limpezi, iată ce spune același Sfânt Părinte în alt loc: Dumnezeu „de două ori Se arată ca Judecător: la moarte și în ceasul învierii”⁴²². Este limpede aici distincția între judecata obștească și cea particulară. Desigur că la judecata particulară se gândește Avva Isaia Pustnicul atunci când scrie: „În fiecare zi să aveți înaintea ochilor moartea și să vă gândiți cum veți ieși din trup și cum veți trece peste puterile întinericului care vă vor întâmpina în văzduh și cum veți sta neîmpiedicat înaintea lui Dumnezeu. Priviți de mai înainte la înfricoșata zi a judecății și a răsplătirii tuturor faptelor și gândurilor voastre! Căci toate sunt goale și descoperite înaintea ochilor Celui în fața Căruia vom da socoteală (Evr. 4, 13)”⁴²³. Iar în alt loc zice, întărind: „Cel ce crede că va fi o judecată când va ieși din trup, nu poate judeca pe aproapele său pentru nici o faptă, ca unul ce are să dea răspuns lui Dumnezeu pentru toate faptele sale”⁴²⁴. Iar la Sfântul Ioan Damaschin citim: „Bărbații luminați de Dumnezeu spun că, atunci când oamenii își dau duhul, faptele lor sunt cântărite ca într-o balanță”⁴²⁵.

Credința că îndată după moarte se face judecata fiecărui suflet urmează din credința că după moarte sufletul primește cunună ori osândă sau, altfel spus, că n-au aceeași soartă dreptii și păcătoșii. A crede că există o singură judecată, cea universală, la sfârșitul veacurilor, la cea de-a doua venire a lui Hristos, înseamnă a crede că până atunci sufletul va zace în nesimțire, fără să știe de el, lipsit de amintirea celor lucrate de el în vremea vieții pământești, lucru nepotrivit cu natura lui, greu de crezut și care contravine învățăturii Bisericii, așa cum vom vedea în capitolul următor, dedicat tocmai acestei stări intermediare a sufletului.

⁴²² *Omilii la 2 Timotei*, III, 3.

⁴²³ *Douăzeci și noua de cuvinte*, I, 1.

⁴²⁴ *Ibidem*, XV. 2. De altfel, câteva rânduri mai jos vorbește explicit despre înviere, care e urmată de judecata obștească.

⁴²⁵ *Despre cei adormiți în dreapta credință*, PG 95. 272.

VII

RASTIMPUL DINTRE CEA DE-A PATRUZECEA ZI SI JUDECATA DIN URMA: STAREA PROVIZORIE SI NEDEPLINA A SUFLETULUI

O dată judecat, până la învierea de obște (când se va uni din nou cu trupul înnoit) și la Judecata de apoi, sufletul se sălășluiește vremelnice în Rai⁴²⁶ - numit adeseori de Părinți „sânul lui Avraam”⁴²⁷ sau „sânul Patriarhilor”⁴²⁸ (sau încă și „Cerurile”), unde se află cetele dreptilor, fie la iad sau Hades⁴²⁹ (sau „cele de dedesubt”, sau „adânc”⁴³⁰), unde sunt aruncate sufletele păcătoșilor⁴³¹. Părinții spun că mai înainte de pogorârea la iad a lui Hristos, Hadesul - șeolul, în ebraică - era locul de sălășluire al tuturor morților⁴³². Acesta era loc de întuneric, de durere și chin (2 Regi 22, 6; Iov 7, 9; Ps. 17, 6; 48, 14-15; Is. 38, 10; 1 Pt. 3, 19) și de stricăciune, stăpânit de Satana. Acolo sufletele aveau parte de suferință (cf. Inț. Sir. 14, 16), până și sufletele celor drepti - cum erau proorocii ori patriarhii - care însă erau răcorite de nădejdea venirii lui Hristos, în vreme ce sufletele păcătoșilor erau lipsite de orice mângâiere.⁴³³ Pogorându-Se la iad, Hristos, al Cărui suflet omenesc era în chip ipostatic unit cu dumnezeirea Sa⁴³⁴, „l-a legat pe cel tare” cu puterea Sa; altfel spus, a surpat puterea lui Satana, a ridicat păcatele celor ce-L așteptau cu credință⁴³⁵ și a slobozit sufletele ținute în acea închisoare începând de la Adam. Iadul, biruit și prădat de Hristos, n-a pierit; a rămas locul de suferință menit celor ce nu se căiesc de păcatele lor; iar dreptilor Hristos le-a deschis intrarea

⁴²⁶ Cf. Lc. 23, 43; 2 Cor. 12, 4; Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața lui Moise*, II, care dă o întreagă listă de alte numiri ale raiului. Vezi, de asemenea, B. Borte, „Leș plus anciennes formules de prieres pour les morts”, în *La maladie et la mort du chretien dans la liturgie*, p. 85-87; L. Bauduin, „Ciel et resurrection”, în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, p. 257-259.

⁴²⁷ Vezi Lc. 16, 22-23; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*; *Viața lui Moise*, II. Vezi și B. Borte, „Leș plus anciennes formules de prieres pour les morts”, p. 93-95.

⁴²⁸ Vezi Mat. 8, 11; *Constituțiile apostolice*, VIII, 41,2; Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața Sfintei Macrina*, 23; Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia bisericească*, VII. 3, 4. Vezi și B. Botte. „Leș plus anciennes formules de prieres pour les morts”, p. 93-95.

⁴²⁹ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁴³⁰ Vezi Lc. 8, 31; Inț. Sir. 21, 11.

⁴³¹ Referitor la aceste două posibile sălășluiri ale sufletului, vezi Sf. Nichita Stithatul, *Despre suflet*, XII, 69-70.

⁴³² Vezi G. L. Prestige, „Hades in the Greek Fathers”, în *Journal of Theological Studies*, 24, 1923, p. 477-478.

⁴³³ Arhiep. Antonie al Genevei, *Viața sufletului în lumea de dincolo*, p. 64.

⁴³⁴ Vezi *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*.

⁴³⁵ Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Impotriva ereziilor*, IV, 27. 2.

raiului⁴³⁶. Iadul nu mai este de-acum vechiul șeol, ci gheena păcătoșilor⁴³⁷.

Că sufletul omului merge după moarte ori în rai, ori în iad, ne-a descoperit Insuși Hristos. Și numele lor și cum sunt ele, tot de la El știm. Pe cruce numește raiul, spunându-i tâlharului celui bun: „*Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu Mine în rai!*” (Lc. 23, 43). Iar în pilda despre săracul Lazăr și bogatul cel nemilostiv, le arată pe amândouă: „*Și a murit săracul și a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam. Și a murit și bogatul și a fost înmormântat. Și în iad, ridicându-și ochii, fiind în chinuri, el a văzut de departe pe Avraam și pe Lazăr în sânul lui. Și el, strigând, a zis: „Părinte Avraame, fie-ți milă de mine și trimite pe Lazăr să-și ude vârful degetului în apă și să-mi răcorească limba, căci mă chinuiesc în această văpaie!” Iar Avraam a zis: „Fiule, adu-ți aminte că ai primit cele bune ale tale în viața ta, și Lazăr, asemenea, pe cele rele; iar acum aici el se mângâie, iar tu te chinuiești. Și peste toate acestea, între noi și voi s-a întărit prăpastie mare, ca cei care voiesc să treacă de aici la voi să nu poată, nici cei de acolo să treacă la noi.” Și el a zis: „Rogu-te, dar, părinte, să-l trimiți în casa tatălui meu, căci am cinci frați, să le spună acestea, ca să nu vină și ei în acest loc de chin!”*” (Lc. 16, 22-28).

Hristos ne învață astfel că raiul, numit aici „sânul lui Avraam”, este loc de răcoare⁴³⁸, de odihnă⁴³⁹ și mângâiere, iar iadul loc de chin, unde sufletul suferă în văpaia focului, ars de sete și nemângâiat.

O mărturie despre rai aflăm și la Sfântul Apostol Pavel, căruia i s-a dat să urce la el în stare de răpire (2 Cor. 12, 1-6). Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan i s-a descoperit că în acest loc dreptii stau alături de Hristos; și i-a văzut astfel nu doar pe cei douăzeci și patru de bătrâni din jurul tronului, șezând pe scaune, îmbrăcați în haine albe și purtând cununi de aur pe capetele lor (Apoc. 4, 4), ci și pe mucenici (Apoc. 6, 9-11) și „*mulțime multă, pe care nimeni nu putea s-o numere, din tot neamul și semințiile și popoarele și limbile*”, stând înaintea tronului lui Hristos și slăvind-L (Apoc. 7, 9).

Raiul și iadul sunt înfățișate și în slujbele de înmormântare și de pomenire a morților din Biserica Ortodoxă, pe temeiul pildei despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv, prin simboluri al căror înțeles îl vom explica ulterior⁴⁴⁰. Astfel, în slujba de înmormântare⁴⁴¹ și a Panihidei⁴⁴², preotul se roagă lui Dumnezeu ca pe cel trecut la cele veșnice „să-l slobozească din porțile iadului”, „din focul cel de veci” și din „gheena focului”, și „în sanurile lui Avraam să-l odihnească”, „în loc luminat, în loc de verdeață, în loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea și suspinarea”.

Mai vedem de aici că raiul este luminos, iar iadul întunecat, după cum arată și Hristos numindu-l „*întunericul cel mai din afară*” (Mt. 8, 12; cf. 22, 13; 25, 30), iar Apostolul Petru, „*lanțurile de întuneric*” (2 Ptr. 2, 4). Astfel, la parastase, Biserica se roagă lui Dumnezeu ca pe cei adormiți „să-i salăsluiască [...] unde strălucește lumina feței” Sale, sufletele lor să le așeze „în loc luminat”, „în rai, unde cetele sfinților [...] și dreptii ca luminătorii strălucesc” și

⁴³⁶ Vezi, între alții, Sf. Chiril al Alexandriei, *Talcuire la Psalmul 48*, 16.

⁴³⁷ Vezi G. L. Prestige, „Hades in the Greek Fathers”, p. 481-484.

⁴³⁸ Lucru pe care-l regăsim, firește, la Sfinții Părinți. Vezi Sf. Gorie de Nyssa, *Viața Sfintei Macrina*, 24.

⁴³⁹ *Ibidem*.

⁴⁴⁰ Lucru valabil și cât privește vechile formule de rugăciune apusene. Vezi B. Botte, „Les plus anciennes formules de priere pour les morts”, în *La maladie et la mort du chretien dans la liturgie*, p. 87-92.

⁴⁴¹ *Aghiazmatar*, Rânduiala înmormântării mirenilor.

⁴⁴² *Ibidem*.

ca să-i facă părtași ai „strălucirii [...] celei luminoase și dumnezeiești”.

Firește că aflăm și la Sfinții Părinți învățătura că în acest răstimp sufletul are parte fie de răsplată, odihnă, mângâiere, lumină și fericire, fie de pedeapsă, chin, întuneric și suferință. Astfel, Sfântul Macarie Egipteanul spune că Domnul așează sufletul „în sanurile și în lumina Lui” și-l „smulge din gura întunericului”, arătând astfel cele două locuri care-i sunt sortite⁴⁴³. Iar în altă parte vorbește despre chinurile pe care le îndură păcătoșii după moarte⁴⁴⁴. Sfântul Grigorie de Nazianz spune că „fiecare suflet bun și iubitor de Dumnezeu, când scapă de aici, din trupul de care a fost legat, ajunge îndată să simtă și să privească Binele care îl așteaptă [...], se veselește și se bucură de o desfătare minunată și pornește voios către Stăpânul său [...], și se bucură de pe acum de fericirea ce i-a fost gătită”⁴⁴⁵. Iar păcătoșii sunt pedepsiți și ei îndată ce-au murit⁴⁴⁶. Sfântul Ioan Casian scrie că se vede limpede din pilda despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv că „cel dintâi își primește preafericitul sălaș și odihna în sânul lui Avraam, iar celălalt arde în flăcările focului celui veșnic”⁴⁴⁷. Avva Isaia Pustnicul le spune ucenicilor săi: „De veți păcătui, „când veți ieși din trup veți fi duși la chinuri”, iar de veți face binele, „veți pleca la odihna Fiului lui Dumnezeu, întru bucurie”⁴⁴⁸. La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că: „Ieșind din trup sufletul, de nevăzut pentru ochii trupești, e luat de îngeri și dus fie în sânul lui Avraam, de este credincios, fie în temnița iadului, de e păcătos”⁴⁴⁹. Sfântul Chiril al Alexandriei crede că dreptii merg la cer îndată după moarte⁴⁵⁰, iar păcătoșii sunt și ei îndată pedepsiți⁴⁵¹. Iarăși, potrivit Avvei Dorotei, după moarte - adică după ce sufletul iese din trup - „sfinții dobândesc locuri luminoase și bucurie alături de îngeri, pe măsura bunei lor făptuiri, așa și păcătoșii primesc locuri întunecate, încețoșate, pline de frică și de spaimă, după cum spun sfinții”⁴⁵². Sfântul Nichita Stithatul, la rândul său, spune că dacă la ieșirea din trup sufletul cară cu el patimi, „tatăl poței și al răutății își recunoaște robul [...] și-l târăște cu el în adâncul iadului”; însă dacă „și-a săvârșit viața de aici în evlavie și curăție, lucrând binele și împlinind poruncile [...], își așează cortul în lumina slavei lui Dumnezeu. [...] Și mai înainte de învierea de obște [...] încă de-acum se află în veselie și bucurie de negrăit, nădăduind că va dobândi toate câte le-a făgăduit Dumnezeu”⁴⁵³. Această învățătură este apoi dezvoltată pe larg de către Sfântul Părinte. În capitoul intitulat *Unde va să meargă sufletul după moarte*, el spune limpede că sufletele celor drepti au parte de starea îngerească, iar sufletele păcătoșilor de soarta dracilor:

„Dintre sufletele ce pleacă de aici, unele sunt neprihănite și cu bună mireasmă,

⁴⁴³ *Omiliile duhovnicești* (col. II), XXVI, 18.

⁴⁴⁴ *Patericul*, Pentru Avva Macarie Egipteanul, 36.

⁴⁴⁵ *Cuvântări*, VII, 21.

⁴⁴⁶ *Poeme morale*, II, 141-144.

⁴⁴⁷ *Convorbiri duhovnicești*, 1,14.

⁴⁴⁸ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, V, 6.

⁴⁴⁹ *Despre mângâierea în fața morții*, II, 1. Vezi și *Omiliile la parabola despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv*, I, 11; V, 3; VI, 6; *Omiliile la Filipeni* III, 3-4.

⁴⁵⁰ *Despre închinarea în Duh și adevăr*, VI; *Omiliile pascale*, I, 2.

⁴⁵¹ Vezi *Tâlcuire la Psalmul 48*, 16; *Tâlcuire la Evanghelia după Ioan*, XII.

⁴⁵² *Învățăături de suflet folositoare*, XII, 3; Cf. XII. 4.

⁴⁵³ *Despre suflet*, XIII, 69-70, 72.

asemuindu-se lui Dumnezeu, pline de slavă dumnezeiască și lumină atotcurată; acestea sunt sufletele sfinților; desfăcându-se de trup, strălucesc ca soarele pentru dreptatea, înțelepciunea și curăția vieții lor. Acestea sunt purtate de prietenii îngeri și duse către Lumina cea dintâi - cea mai presus de fire, nematerială, nepricepută nici de îngeri, Insuși Dumnezeu, Cel slăvit și închinat ca Tată, Fiu și Duh Sfânt de mulțimea puterilor de sus cele fără de număr -, înălțându-se ca lumini de-al treilea rang prin cei ce sunt lumini de rangul al doilea. Iar ajungând acolo, merg de se închină înaintea tronului slavei Sale, cu sfântă și curată teamă, bucurându-se în Duhul, având în jurul lor pe heruvimi și pe serafimi și toate puterile cerești, prin care capătă îndrăzneală. Apoi, la porunca lui Dumnezeu, fiecare merge de se unește în chip curat și deplin cu ceata îngerească de-a cărei slavă și rânduială s-a învrednicit prin împărtășirea de Duhul Sfânt în vremea vieții de aici, lucrând cele ale lui Dumnezeu în Biserica celor credincioși, spre zidirea trupului lui Hristos. Și se unește cu cei cu care se aseamănă, ca să viețuiască cu ei, odihnindu-se și veselindu-se sub acoperământul aripilor lor până la învierea de obște, ce se va face la porunca lui Dumnezeu. Iar alte suflete sunt negre și foarte întunericite pentru faptele, vorbele și cugetele lor cele rele, pentru răul obicei și reaua îndeletnicire și plecare spre răutate; acestea sunt sufletele cele păcătoase, care cu mare silă se smulg din trup, pricinuindu-i mult necaz și răspândind o nesuferită duhoare. Sufletele acestea, pline de întuneric, de putoare și necurăție, sunt mânite cu sila de îngeri cruzi și întunecați, cu mare spaimă și cutremur, în adâncurile iadului și puse acolo ca într-o temniță, lipsite de lumină ori de mângâiere; și sunt date duhurilor rele și necurate care păzesc acel loc, unde este legat cu legătură veșnică voievodul întunericului, ca să fie dați focului împreună cu cei asemenea lor, diavolii cei întunecați, și acolo să rămână cu ei pe vecie; căci, cu adevărat, prin faptele și cuvintele lor s-au arătat prietenii ai acestora, plecându-și urechea la șoptirile lor viclene și împlinindu-le voia spre pierzarea lor și a altora, făcându-se pilda de răutate în această viață și lăsând în urma lor numai rușine și o ticăloasă pomenire."⁴⁵⁴

Aceeași învățătură o reia în capitolul intitulat *Cum și ce fel este locul în care se sălășluiește sufletul după viața de aici*:

„Unele suflete sunt puse spre osândă în sălașele neluminate și foarte întunecate ale iadului, după cum s-a spus; și, ca cei aflați în fiare și în temniță, îndură fără curmare chin și suferință, tânguindu-se și vărsând lacrimi. Căci au cu ei neîncetata pomenire a faptelor lor rele și ticăloase, ce stau dezgolate de față, așa cum le-au săvârșit în această viață. Și-i străjuiesc draci cumpliți, cu ochii ca para focului, ce scot vâpăi pe gură, scrâșnind din dinți și îngrozindu-i cu pedepsele. Și nu e altă mângâiere și alinare pentru ei decât rugăciunile către Milosârdul Dumnezeu și milosteniile către săraci. Și așa vor trece vremea așteptării, ținuți de teamă și secătuiți de groază, neconținut gândindu-se și cunoscând c-au s-audă din gura Judecătorului nemitamic cuvântul înfricoșător ce le va spune: *«Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor săi!»* Altele, ca niște prietenii ai lui Dumnezeu și ai îngerilor, cu bucurie și veselie merg de se sălășluiesc în locașurile cele luminate, împreună cu puterile cerești cele iubitoare, pururi având cu ele pomenirea faptelor celor bune și de dreptate săvârșite în vremea vieții lor și primind din aceasta bucurie de negrăit. Ele stau lângă Lumina cea dintâi, împreună cu dumnezeieștii îngeri, cu arhanghelii și mulțimea nenumărată a puterilor îngerești, în slăvită însoțire a celor ce-L laudă pe Dumnezeu; și a unora e cântarea *Aliluia*, a altora cântarea întreit sfântă: *Sfânt, Sfânt, Sfânt...*, iar a celor aflați aproape de El, cântarea vrednică de Dumnezeu, numită în limba evreiască *Ghelghel*, după cum stă scris (Iez. 10, 13). Sufletele acestea rămân să viețuiască acolo, ca să dobândească cele făgăduite lor de la Dumnezeu; și, primind în mintea lor înțelesurile înțelepciunii celei mai înalte, cunosc desăvârșit, ca îngerii; și cu adevărat în ei încetează ceea ce era în parte, Duhul ducându-i la desăvârșita vedere și descoperire a celor dumnezeiești. Și cu bucurie așteaptă să audă glasul cel blând, care-i va chema spunându-le: *„Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la în-*

⁴⁵⁴ *Ibidem*, XIV.

temeierea lumii...!"⁴⁵⁵

Marcu Eugenicul înfățișează și el, cu sobrietate, starea dreptilor și a păcătoșilor după judecata particulară:

„Acum (dreptii și păcătoșii) se află în locul ce li se cuvine. Cei dintâi în cer, la odihnă și slobozi, stau împreună cu îngerii înaintea lui Dumnezeu, ca în raiul din care Adam s-a izgonit, iar tâlharul cel credincios a intrat înaintea altora [...] Cei din urmă sunt ferecați în iad și puși «în groapa cea mai de jos, întru cele întunecate și în umbra morții» (Ps. 87, 6), după cum spune sfântul rege David sau, după cuvântul lui Iov, «în țara de întuneric și neorânduială, unde lumina e totuna cu bezna» (Iov 10, 22). Unii se desfată așteptând cu veselie intrarea în împărăție și gustarea desăvârșită a bunătăților făgăduite. Iar ceilalți rămân în temniță și suferință, lipsiți de mângâiere, ca unii ce-și așteaptă osânda și se și văd dați la chinuri.»⁴⁵⁶

Raiul și iadul nu sunt locuri ce-ar putea fi situate undeva anume, căci sufletul fiind prin însăși firea lui netrupesc, nu poate fi hotărnicit și de fapt nici nu-i este proprie sălășluirea în vreun loc⁴⁵⁷. Așadar, prin rai și iad sunt numite realități nemateriale și nevăzute.⁴⁵⁸ După cum spune Marcu Eugenicul, ele sunt „locuri inteligibile și netrupești”⁴⁵⁹, mai exact stări⁴⁶⁰, condiții, moduri de existență în care sufletul este fie fericit și împăcat, fie, dimpotrivă, suferă și se chinuiește. Câtă vreme rămâne în trup, omul nu poate cunoaște cum anume vor fi fericirea și chinul acelea; iar sfinții, cărora li s-a descoperit această taină, o numesc negrăită. De aceea textele scripturistice, liturgice și patristice înfățișează raiul și iadul în chip simbolic, și ele nu trebuie, firește, înțelese după literă.

Sigur este că în rai sufletul sălășluiește cu Hristos (cf. In. 14, 2-3; 2 Cor. 5, 8) și vede slava Sa (cf. In. 17, 24) și se împărtășește de lumina dumnezeiască⁴⁶¹ și de toate celelalte energii ale lui Dumnezeu: de viață, de pace, de iubire, de fericirea cerească [...] însă, așa cum spune Apostolul Pavel, ceea ce cunoaște și simte aflându-se în această stare rămâne de nespus (cf. 2 Cor. 12, 4). În iad, dimpotrivă, sufletul este lipsit de prezența iubitoare a lui Dumnezeu, de lumina și energiile Sale; de aceea iadul este văzut ca loc de întuneric (cf. Mt. 22, 13), de chin și suferință (cf. Mt. 25, 46) și sălaș al morții.

Sfântul Grigorie de Nyssa spune ca suferința celor din iad e pricinuită de pierderea bunătăților cerești, căci cunosc acum de ce comori s-au lipsit; pentru ca „unii oameni își cheltuiesc în viața aceasta partea de bine pe care o au din fire, nepunând deoparte nimic pentru viața viitoare [...]”, „suferința pentru pierderea bunătăților avute li se va părea asemenea cu o văpaie care le arde în întregime sufletul”⁴⁶². Sfântul Ioan Gură de Aur zice și el că păcătoșii suferă pentru că „nu pot vedea slava lui Dumnezeu” și sunt „lipsiți de bunătăți atât de mari”⁴⁶³. Avva Dorotei spune însă că sufletul se chinuie din pricina patimilor sale; căci „la ieșirea sa din trup”, sufletul nu pierde nimic din cele agonisite în lumea aceasta; sufletul

⁴⁵⁵ *Ibidem*, XV.

⁴⁵⁶ *Omilia a doua despre focul curățitor*.

⁴⁵⁷ *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁴⁵⁸ Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, 16; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eortodromion*, Veneția, 1836. p. 400. Acesta din urmă face o apropiere între cuvântul Hades și *aeides*, lipsit de formă, nevăzut.

⁴⁵⁹ PO 15, p. 153.

⁴⁶⁰ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁴⁶¹ Vezi Sf. Grigorie Palama, *Impotriva lui Gregoras*. III. 27, ed. Hristou, t. 4, p. 336.

⁴⁶² *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁴⁶³ *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut*.

drept ia cu el virtuțile, iar sufletul pătimaș „rămâne singur cu patimile sale și e pururea chinuit de ele”⁴⁶⁴. După cum „dacă are cineva în trup un amestec de sucuri amare, îl arde acest amestec rău și-l tulbură și-l necăjește”, tot astfel sufletul pătimaș „e chinuit totdeauna de relele deprinderi din el, având pururea amara amintire și dureroasa îndeletnicire cu patimile, care pururea îl ard și-l înfierbântă”⁴⁶⁵. Pentru omul căzut, câtă vreme viețuiește pe pământ, patimile sunt pricină de desfătare; nu vede răul ascuns în ele și nu-și cunoaște rănilile. În viața de dincolo însă, toate acestea i se fac vădite în lumina Judecării și a Binelui celui adevărat și neînșelător, și atunci patimile și aducerea-aminte de răutățile sale⁴⁶⁶ devin izvor de suferință pentru sărmanul suflet. Alți Părinți sau teologi, ca Mihail Glikas⁴⁶⁷ sau Sfântul Simeon al Tesalonicului⁴⁶⁸, socotesc că sufletele păcătoșilor suferă din pricina muștrărilor de conștiință iscate de vederea cu limpezime a păcatelor săvârșite.

Sufletul simte fericirea și chinul potrivit stării sale⁴⁶⁹. Așa este în rai, potrivit cuvintelor lui Hristos, Care spune: „*In casa Tatălui Meu multe locașuri sunt...*” (In. 14, 2)⁴⁷⁰; și tot așa învață și Apostolul Pavel: „*Fiecare își va lua plata după osteneala sa!*” (I Cor. 3, 8). Iar cât privește iadul, aflăm aceasta de la Sfântul Macarie Egipteanul, căruia i s-a descoperit că sunt felurite mărimi ale chinurilor⁴⁷¹. Tâlcuind acestea, Sfântul Grigorie de Nyssa spune că „pe cât de multa răutate este în fiecare, pe atât de mare este și durerea. Căci nu se cuvine ca celor ajunși pe ultima treaptă de răutate și la săvârșirea a tot felul de fapte nelegiuite să li se dea aceeași pedeapsă ca celor care s-au întinat puțin, cu greșeli mărunte; ci flacăra aceea chinuitoare va arde mai mult sau mai puțin, după câtă materie o hrănește și o aprinde. Cel plin de patimi întetește văpaia și o ține mereu vie; iar unde sunt mai puține păcate, flacăra se face mai slabă și mai puțin mușcătoare”⁴⁷².

1. Caracterul vremelnic și nedeplin al acestui răstimp

Această sălășluire a păcătoșilor în iad, iar a dreptilor în rai este doar provizorie, și în

⁴⁶⁴ *Invățăături de suflet folositoare*, 2.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, 3.

⁴⁶⁶ *Ibidem*.

⁴⁶⁷ *Despre cele greu de înțeles din Sfânta Scriptură*, XX, ed. Eustradiades, t. 1, p. 242.

⁴⁶⁸ *Al patrulea răspuns către Gavriil din Pentapole*, PG 155, 844-845; *Dialog împotriva ereticilor*, 23, PG 155, 117.

⁴⁶⁹ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*; *Patericul*, Cuvânt pentru Avva Macarie, 36.

⁴⁷⁰ Așa arată și Sf. Efrem Sirul, spunând: „Mântuitorul numește «multe lăcașuri» măsurile deosebite ale celor ce se sălășluiesc în lumea de dincolo, adică despărțirile și deosebirea întru care se vor desfăta ei. Că nu pentru deosebirea locurilor a zis «multe lăcașuri», ci pentru treptele darurilor. Că precum fiecare se desfătează de razele soarelui acestuia simțit după curăția puterii celei văzătoare a ochiului [...], așa și în veacul ce va să fie, dreptii se vor sălășlui într-o singură bucurie cu nedespărțire. Însă fiecare după măsura sa este luminat de Unicul soare gândit și după vrednicie gustă bucurie și veselie [...]. și fiecare se veselește după darul cel dat lui, după măsura sa. Așa este rânduiala împărăției, așa este și rânduiala gheenei, și nu este altă rânduiala care să mijlocească între ele, fără numai felurimea deosebirii răsplătirilor.” (*n. tr.*)

⁴⁷¹ Vezi *Patericul*, Cuvânt pentru Avva Macarie, 36.

⁴⁷² *Dialogul despre suflet și înviere*.

acest răstimp dreptii nu se bucură decât „în parte” și în chip nedeplin de fericirea cerească, iar păcătoșii nu îndură toate chinurile iadului. Lucrul acesta îl spun mulți autori, ca: Sfântul Iustin Martirul și Filosoful⁴⁷³, Pseudo-Iustin⁴⁷⁴, Pseudo-Atanasie⁴⁷⁵, Andrei al Cezareei⁴⁷⁶, Sfântul Fotie⁴⁷⁷, Areta de Patras⁴⁷⁸, Sfântul Teofilact al Bulgariei⁴⁷⁹, Teofan Kerameus, Eftimie Zigaben⁴⁸⁰, Filip Pustnicul⁴⁸¹, Mihail Glikas⁴⁸², Sfantul Simeon al Tesalonicului⁴⁸³, Marcu Eugenicul, Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei⁴⁸⁴, Dositei, patriarhul Ierusalimului, Evghenie Vulgaris ori, mai aproape de noi, Mitropolitul Filaret al Moscovei.

Astfel, Sfântul Iustin Martirul și Filosoful sugerează că nici răsplata și fericirea dreptilor, nici pedeapsa și chinul păcătoșilor nu sunt întregi și depline în acest răstimp, spunând că: „Sufletele celor pioși rămân într-un loc mai bun, iar cele nedrepte și rele într-un loc mai rău, așteptând acolo vremea judecății”⁴⁸⁵. Pseudo-Atanasie (care a inspirat mult alți autori) scrie: „Bucuria sfinților acum nu e încă deplină, după cum nici păcătoșii n-au acum parte de tot chinul. Sufletele dreptilor sunt asemenea celor poftiți de împărat la masă, care așteaptă cu bucurie în fața palatului intrarea la ospăț; iar sufletele păcătoșilor se aseamănă osândiților, pe care împăratul, mai înainte de a le da pedeapsa ce li se cuvine, îi ține o vreme în temniță”⁴⁸⁶. Filip Pustnicul, vorbind despre drepti, spune și el: „Dreptii primesc acum o mică parte din slava în care vor intra la Judecata din urmă, când și trupurile lor vor învia. Bucuria și slava lor atunci vor fi nemăsurat de mari. [...] Firește că sălășluiesc de-acum în cer, bucurându-se de vederea Făcătorului; la înviere însă li se va da întreaga plată și cununa ce li se cuvine”⁴⁸⁷. Teofan Kerameus spune că până și dreptii așteaptă cu teamă sfântă Judecata din urmă, care le va hotărî soarta veșnică⁴⁸⁸. Sfântul Simeon al Tesalonicului spune că sufletul drept primește după moarte de la Dumnezeu bucurie și mângâiere pe măsura sporirii lui în bine, însă mai înainte de venirea lui Hristos în slavă, nici sufletele sfinte n-ating

⁴⁷³ *Dialogul cu iudeul Tryfon*, 5.

⁴⁷⁴ *Intrebări și răspunsuri către cei dreptcredincioși*, 75, PG 6, 1316-1317.

⁴⁷⁵ *Răspunsuri către Antiohie*, 19-20.

⁴⁷⁶ *Tâlcuire la Apocalipsă*, XVII, 6, 11, PG 106, 272.

⁴⁷⁷ *Către Amfilohie*, XV, 2. PG 101, 136.

⁴⁷⁸ *Tâlcuire la Apocalipsă*, PG 106, 596.

⁴⁷⁹ *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XXIII, PG 123, 1104-1105; *Tâlcuire la Epistola către Evrei*, XI, 40, PG 125, 365.

⁴⁸⁰ *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XXIII, 43, PG 129, 1092. *Oglinda duhovnicească*, XIV, 17, PG 127, 866-867.

⁴⁸¹ *Oglinda duhovnicească*, XIV, 17, PG 127, 866-867.

⁴⁸² *Despre locurile greu de înțeles din Sfânta Scriptură*, XX, 1.1, p. 241; XXI, t. 1, p. 247, 251; LVIII, t. 2, p. 130 (ed. Eustratiades).

⁴⁸³ *Cel de-al patrulea răspuns către Gavriil al Pentapolei*, PG 155, 844, 873.

⁴⁸⁴ *Catehism ortodox*, ed. Efrem al Ierusalimului, 1769, p. 308.

⁴⁸⁵ *Dialogul cu iudeul Tryfon*, V.

⁴⁸⁶ *Răspunsuri către Antiohie*, 20.

⁴⁸⁷ *Oglinda duhovnicească*, loc. cit.

⁴⁸⁸ *Omilii*, XVIII, PG 132, 397-400.

desăvârșirea⁴⁸⁹, primind doar arvuna vieții veșnice⁴⁹⁰. Iar cât privește sufletele păcătoșilor, „ele se află în iad și în alte locuri întunecate și pline de jale, chinuite de diavoli pe măsura răutății și necredinței lor; dar nici ele nu sunt date încă la tot chinul ce le așteaptă”⁴⁹¹. Sfântul Marcu Eugenicul scrie mai pe larg în legătură cu aceasta: „Spunem că acum nici dreptii n-au primit deplinătatea soartei lor preafericite și binecuvântata stare pentru care s-au gătit aici prin osteneli și nevointe; nici păcătoșii, după moarte, n-au fost dați la veșnicul chin și neîncetata suferință. Nici unii și nici alții nu se află așadar acum în locul în care după dreptate vor ședea după Judecata de apoi și învierea cea de obște.”⁴⁹² Putem să-l cităm și pe Dositei al Ierusalimului care, în *Enchiridion*, spune că: „Sufletele răposăților petrec ori în fericire, ori în muncă, adică după faptele lor. Ele trec îndată după despărțirea lor de trup ori la bucurie și fericire, ori la durere și întristare. Acolo însă nu simt nici deplina fericire, nici deplina muncă. Deplina fericire sau muncă o va primi fiecare după învierea de obște, când sufletul se va împreuna cu trupul cu care a viețuit în lume, făcând bine ori rău”⁴⁹³. Aceeași învățătură o aflăm și la Evghenie Vulgaris: „Ce se întâmplă cu sufletele celor care au viețuit după dreptate și ale celor săvârșiți în păcat, mai înainte de sfârșitul lumii? După cum învață Biserica dreptmăritoare, nici cei dintâi n-au intrat la desăvârșita fericire, nici ceilalți n-au fost aruncați în gheenă”⁴⁹⁴. *Catehismul explicat* al mitropolitului Filaret al Moscovei exprimă aceeași învățătură: *Intrebare*: Care e starea sufletelor celor răposați, mai înainte de învierea trupurilor și de judecata de obște? *Răspuns*: Sufletele dreptilor sălășluiesc în lumină și odihnă, primind arvuna fericirii; sufletele păcătoșilor, în starea contrară. *Intrebare*: Pentru ce nu primesc sufletele dreptilor desăvârșit fericirea îndată după moarte? *Răspuns*: Pentru că Dumnezeu a hotărât ca omul întreg, trup și suflet, să primească deplina răsplată a faptelor sale, iar aceasta se va da când va învia tot trupul, la Judecata din urmă. Căci spune Apostolul Pavel: «*De acum mi s-a gătit cununa dreptății, pe care Domnul îmi va da-o în ziua aceea, El, Dreptul Judecător, și nu numai mie, ci și tuturor celor care au iubit arătarea Lui!*» (2 Tim. 4, 8). Și încă: «*Noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea judecății lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău.*» (2 Cor. 5, 10). *Intrebare*: Pentru ce li se dă totuși arvuna fericirii mai înainte de Judecata din urmă? *Răspuns*: Pentru cuvântul adevărat al Domnului, Care Insuși zice că dreptul Lazăr a fost dus în sânul lui Avraam îndată după moarte (Lc. 16, 22)”⁴⁹⁵. Sfântul Macarie al Moscovei, în *Dogmatica* sa, după ce prezintă poziția Părinților în această privință, încheie spunând că „adevărul despre slăvirea (nedeplină) a dreptilor în cer, îndată după judecata particulară și mai înainte de judecata obștească, este în afară de orice îndoială.”⁴⁹⁶

Teologii ortodocși moderni păstrează și ei aceeași poziție⁴⁹⁷. Arhimandritul Iustin Popovici, de pildă, în *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, scrie: „Potrivit dumnezeieștii Revelații, sufletul după moarte viețuiește în fericire ori în chin nedeplin, desăvârșită fericire și chin

⁴⁸⁹ *Cel de-al patrulea răspuns către Gavriil al Pentapolei*, PG 155, 844.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, 873.

⁴⁹¹ *Ibidem*, 844-845.

⁴⁹² *Omilia a doua despre focul curaților*.

⁴⁹³ *Enchiridion*, p. 85.

⁴⁹⁴ *Adoleschia Philotheos*.

⁴⁹⁵ *Catehismul explicat*, prima parte, art. 11 al mărturisirii de credință, Moscova, 1900, p. 64.

⁴⁹⁶ *Teologia dogmatică ortodoxă*, tr. fr., t. 2, Paris, 1860, p. 642-651, 702-703.

⁴⁹⁷ Vezi Arhiep. Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte*; Arhim. Serafim Rose, *Viața de după moarte*, p. 128; Arhiep. Antonie, „La vie dans l'au-delà”, p. 64; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 89-90; N. P. Vassiliadis, *Taina morții*, p. 400-404.

întreg neputând fi mai înainte de Judecata din urmă; în lipsa trupului, sufletul e simplu suflet, iar nu om deplin. La judecata ce se face fiecărui om, sufletele se despart în două mari cete: în suflete drepte și suflete păcătoase. De aceea, în lumea de dincolo sunt numai două stări ce corespund fiecărei cete, fericire ori chin, având fiecare nenumărate trepte, și numai două locuri: raiul ori iadul, având și acestea iarăși nenumărate sălașuri.⁴⁹⁸

Să observăm că această concepție nu aparține doar creștinătății răsăritene; o regăsim la marii Părinți latini, care o apără și o susțin. Astfel, Sfântul Ilarie spune că după moarte dreptii se sălășluiesc la odihnă, în sânul lui Avraam, în vreme ce păcătoșii merg în iad⁴⁹⁹, acestea fiind stări provizorii, pe care numai Judecata din urmă le va statornici pe vecie⁵⁰⁰. Sfântul Ioan Casian crede că sufletele „încep să preguste după moartea trupului” cele care „li se păstrează pentru acea zi a Judecății”⁵⁰¹. Sfantul Grigorie cel Mare spune și el că fericirea dreptilor va spori după Judecata din urmă, căci atunci și trupul are parte de ea, în vreme ce îndată după moarte numai sufletul se veselește⁵⁰².

Caracterul nedeplin al acestui răstimp este vădit și de nota reținută în care mulți Părinți și teologi ortodocși înfățișează fericirea raiului și muncile iadului. Raiul este numit loc de „odihnă”, „răcoare”, „mângâiere”, „slobozenie”, de „veselie”, „pace și bucurie”, și dăruirea „bunătăților celor făgăduite”⁵⁰³. „Fericirea” însă, propriu-zis, aparține mai degrabă împărăției ce va să vie⁵⁰⁴. Suferința din iad, iarăși, este înfățișată drept chin de natură morală: muștrarea conștiinței, părerea de rău, remușcările, rușinea, strâmtorarea, lipsa libertății, tristețea, amărăciunea, plânsul și scrâșnirea dinților, neștiința, întunericul, spaima, teama de cele ce vor să fie, deznădăjduirea⁵⁰⁵ [...]. Biserica și-a însușit acest fel de a vorbi al lor, după cum vedem,

⁴⁹⁸ *Dogmatica Bisericii ortodoxe*, vol. 5, Lausanne, 1997, p. 370.

⁴⁹⁹ *Tâlcuire la psalmul LI*, 22-23, PL 9, 322-323; *Tâlcuire la psalmul L VII*, 5, PL 9, 371.

⁵⁰⁰ *Tâlcuire la psalmul II*, 48, PL 9, 290.

⁵⁰¹ *Convorbiri duhovnicești*, I, XIV.

⁵⁰² *Dialoguri despre moarte*, XXVI, 3: „Sufletul iubitor de Dumnezeu privește și gustă cu închipuirea fericirea ce o va primi întreagă de-abia după învierea trupului”.

⁵⁰³ Vezi Pseudo-Atanasie, *Întrebări către Antiohie*, XX, PG 28, 616; Andrei al Cezareei, *Tâlcuire la Apocalipsă*, PG 106, 272; Marcu Eugenicul, *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățișează adevărata credință a Bisericii grecilor* (= *Al doilea cuvânt despre focul curățitor*), în PO 15, p. 110; *Răspuns referitor la dificultățile și întrebările care i-au fost adresate cu privire la cuvântările sale de către cardinali și alți teologi latini*, 7, PO 15, p. 163; Patriarhul Metodie al III-lea, în J.-P. Migne (editor), *Perpetuie de la foi de l'Eglise catholique sur l'eucharistie*, t. 2, Paris, 1841, p. 1186-1187; Dositei al Ierusalimului, *Mărturisire de credință*, XVIII; Teofil Papafilos, *Tezaurul Ortodoxiei*, Tripolița, 1888, p. 257; Kodaïkis, *Catehism ortodox*, Atena. 1906, p. 74.

⁵⁰⁴ Vezi Fotie, *Către Amfilohie*, întrebarea XV, PG 101, 136; Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XXIII, PG 123, 103-106; Grigorie din Chios, *Expunerea Simbolului de credință*.

⁵⁰⁵ Vezi Pseudo-Atanasie, *Către Antiohie*, XX, PG 28, 616; Nichita Stitharul, *Despre suflet*, XIV-XV; Mihail Glikas, *Despre locurile greu de înțeles din Sfânta Scriptură*, XX, ed. Eustratiades, t. 1, p. 242; Simon al Tesalonicului, *Al patrulea răspuns către Gavriil din Pentapole*, PG 155, 844-845; *Cuvânt împotriva ereziilor*, 23, PG 155, 117; Iosif Vrennios, *Scrieri complete*, ed. Bulgaris, t. 2, p. 392-393; Marcu Eugenicul, *Respingerea capitolelor Latinilor* (= *Cel dintâi cuvânt despre focul curățitor*), PO 15, p. 40-41; *Al doilea răspuns către Latini, în care este expusă adevărata credință a Bisericii grecești* (= *Al doilea cuvânt despre focul curățitor*), 3, PO 15, p. 110; 11, p. 118; 18, p. 130; *Răspuns la obiecțiile și întrebările adresate de către cardinali și alți învățați latini cu referire la cuvântările rostite de el*, 6, PO 15, p. 162-163; 9, p. 164; 10, p. 164; Patriarhul Metodie al III-lea, în *Credința neschimbată (a Bisericii) cât privește Euharistia*, ed. Migne, t. 2, p. 1186-1187; Dositei al Ierusalimului, *Mărturisirea de credință*, XVII; *Enchiridion*, p. 81-85; Arhim. Antonie, *Teologia dogmatică*, trad. gr. de Ballanios. Atena, 1858. p. 375-376; Protopopul N. Malinovski, *Schiță de teologie dogmatică ortodoxă*, t. 2, Serghiev Possad, 1908, p. 469-471; C. G. Koidakis, *Catehism ortodox*, Atena, 1906, p. 74.

de pildă, din troparul ce se cântă în repetate rânduri la slujba de pomenire a morților, în care se cere cu simplitate: „Odihnește, Doamne, sufletele robilor Tăi, acolo unde nu este nici întristare, nici suspin, ci viață fără de sfârșit!”

Acest răstimp nu-i încă veșnicia, de aceea se spune de sfinți că după moarte merg în *Rai*, și după înviere vor intra în *împărăția cerurilor*, după cum păcătoșii se duc după moarte în *iad*, iar după înviere se vor arunca în *gheena focului*. Părinții primelor veacuri folosesc cu destulă suplete acești termeni, însă începând cu Sfântul Fotie, Părinții și teologii ortodocși sunt mai riguroși cât privește folosirea lor, această tendință regăsindu-se la unii teologi din zilele noastre⁵⁰⁶. Astfel, Sfântul Fotie spune că nu trebuie să credem că raiul în care a intrat tâlharul cel credincios este tot una cu împărăția cerurilor. Tâlcuind acest cuvânt al Apostolului Pavel: „*Pentru că Dumnezeu rânduise pentru noi ceva mai bun, ca ei (dreptii) să nu ia fără noi desăvârșirea...*” (Evr. 11, 40), el spune că „n-ar fi fost convenit lucru ca dintre toți cei care au bineplăcut lui Dumnezeu în veac, singur tâlharul să urce la cea mai mare fericire mai înainte de vremea hotărâtă pentru răsplățile cele veșnice, și nici nu se cuvenea să intre în slavă neînsoțit de mulțimile de sfinți, după cum învață dumnezeiescul Apostol”⁵⁰⁷. Eftimie Zigaben deosebește și el raiul făgăduit tâlharului celui credincios de împărăția cerurilor, „*care este negrăita bucurie a bunătăților celor veșnice, pe care ochiul nu le-a văzut, urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit.*” Căci, după cum învață marele Apostol Pavel, niciunul dintre drepti n-a primit încă cele făgăduite. Ci doar la sfârșit, când se va da obșteasca răsplătire, sfinții vor moșteni împărăția cerurilor⁵⁰⁸. Regăsim această deosebire la Ioan Zonaras⁵⁰⁹, Mihail Glikas⁵¹⁰ și Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei⁵¹¹, care se inspiră din Pseudo-Atanasie⁵¹².

Să nu credem însă că împărăția e cu totul străină de rai și că gheena și iadul n-au nicio înrudire. Numai că raiul, ca și iadul, e vremelnic, și numai după Judecată ele se vor înveșnici. Și iarăși, raiul e doar pridvor și pregustare a împărăției, după cum iadul este încăperea din față și presimțirea gheenei. Cât privește natura lor însă, împărăția și raiul nu sunt deosebite. De aceea, Sfântul Teofilact nu socotește îndreptățită deosebirea care se face între rai și împărăție, arătând că aceasta din urmă e desăvârșirea și înveșnicirea celui dintâi: „Dar vor cerca unii să întrebe: „Cum Domnul a zis tâlharului: «*Astăzi vei fi cu Mine în rai!*», iar Pavel a zis: «*Nimeni dintre sfinți n-a luat făgăduința*»? Și unii zic că Pavel nu pentru toți sfinții hotărăște aceasta: că n-au luat făgăduința, ci numai pentru aceia pe care el i-a pomenit. Și a pomenit pe alții mulți, iar de tâlhar nici nu amintește. Iar alții au zis că nici tâlharul n-a dobândit încă petrecerea cea din rai. Dar, fiindcă neschimbată și nemincinoasă este făgăduința Domnului, pentru aceasta s-a zis: «*Astăzi vei fi împreună cu Mine în rai!*». Că este - zic ei - și acest fel de chip de vorbă în cuvintele Domnului, grăind adică pentru cele ce vor să fie ca pentru cele ce acum sunt făcute [...]. Alții silesc graiul, punând punct după «astăzi», ca să fie ceea ce se zice așa: «Amin zic ție astăzi», iar «vei fi împreună cu Mine în rai» vine pe urmă. Iar unii, căroră li

⁵⁰⁶ Vezi Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 90.

⁵⁰⁷ *Către Amfilohle*, XV, 2. Cf. VI, 2, 4.

⁵⁰⁸ *Tâlcuire la Evanghelia după Luca*, XXIII, 43, PG 129, 1092.

⁵⁰⁹ Vezi J. Hergenrother, *Photius, Patriarch von Konstantinopel*, t. 3, Regensburg, 1869, p. 639.

⁵¹⁰ *Despre locurile grele din Sfânta Scriptură*, XX, ed. Eustratiades, t. I, p. 241; XXI, t. I, p. 247, 251; LVIII, t. 2, p. 130; LXXXV, t. 2, p. 380-382.

⁵¹¹ *Catehism ortodox*, ed. Efrem al Ierusalimului, 1769. p. 308.

⁵¹² *Intrebări către Antiohie*, PG 28, 616.

se pare că mai nimerit tâlcuiesc, spun: „Bunătățile cele făgăduite nouă nu sunt petrecerea în rai sau întoarcerea noastră acolo, ci împărăția cerurilor. Pentru aceasta ne și rugăm: «Vie împărăția Ta!» și nu vorbim despre petrecerea în rai. Și să nu-mi zică cineva că aceleași sunt raiul și împărăția. Căci bunătățile împărăției nici urechea nu le-a auzit, nici ochiul le-a văzut, nici la inima omului nu s-au suit (I Cor. 2), iar raiul ochiul lui Adam l-a văzut, și urechea lui a auzit cântările ce se cântau acolo și duhul lui s-a veselit de el. Pentru aceasta, nimic nu grăiește Pavel împotriva, că tâlharul raiul, adică, l-a dobândit, dar împărăția nu, dar o va dobândi când o vor dobândi și toți aceia pe care i-a pomenit Pavel. Iar acum are raiul, care este loc de odihnă a sufletelor. Acestea cu adevărat mulți de multe ori le-au zis. Dar este cu putință a zice și că aceeași este împărăția cerurilor și raiul și nimic nu oprește și Domnul a adevărit, și Pavel. Că tâlharul este cu adevărat în rai, adică în împărăție; și nu numai el, ci și toți pe care îi pomeneste Pavel, însă n-au dobândit împărțășirea desăvârșită a bunătăților. Că precum cei osândiți nu sunt în palatele împărătești, ci în temniță, închiși, se păzesc spre muncile cele rânduite lor; iar cei de cinste și în palatele împărătești intră, și acum în acestea petrec până când va veni vremea împărțirii darurilor celor împărătești de care se vor învrednici, așa și sfinții, măcar că n-au dobândit încă desăvârșita bucurie, însă acum în aceste luminoase și bine mirositoare și cu adevărat împărătești lăcașuri petrec, până ce desăvârșit vor primi darurile cele împărătești. Așadar, tâlharul și în rai a fost, și încă desăvârșirea nu a dobândit, ca nu fără de noi să ia desăvârșirea. Și aceasta, precum socotesc, este mai adevărată decât toate. Toți câți de duhovnicești daruri învrednicindu-se, arvuna Duhului de aici acum au luat, în rai sunt, măcar că n-au luat încă desăvârșirea și împărăția au dobândit. Și spunând Pavel că n-au luat făgăduința, pe cea întreagă și desăvârșită fericire a arătat zicând «făgăduința». Deși n-au primit încă făgăduința cea desăvârșită, dar sunt și în împărăție, și în rai.»⁵¹³

Fericitul Teofilact își precizează spusele atunci când revine asupra versetului citat din Epistola către Evrei: „Pentru că Dumnezeu rânduieste pentru noi ceva mai bun, ca ei (drepții) să nu ia fără noi desăvârșirea.” „Acest «ceva mai bun» de care vorbește Apostolul arată că Dumnezeu a voit să ne cinstească. Pentru ca să nu pară că ne-au luat-o înainte fiind încununați ei mai întâi, Domnul a rânduit o zi în care se vor da tuturor cununile. Căci nu zice: «ca să nu fie încununați», ci: «ca să nu ia (fără noi) desăvârșirea». De unde se vede că atunci vor străluci desăvârșit, iar acum au primit arvuna slavei ce le va fi dată. Căci altfel de unde puterea de a-i ajuta pe cei care-i cheamă în rugăciune și cum de le-ar fi primită mijlocirea? În urmă însă vor primi răsplata desăvârșită.»⁵¹⁴

Vremelnicia și nedeplinătatea acestui răstimp au mai multe rațiuni.

În primul rând, frățietatea dintre oameni, care toți așteaptă bunătățile făgăduite. Dumnezeu voiește cu adevărat mântuirea și îndumnezeirea fiecărui om în parte, dar pronia Sa cuprinde întregul neam omenesc, iar lucrul acesta transpare limpede din cugetarea Sfinților Părinți. „Este un singur trup care-și așteaptă mântuirea”, spune Origen⁵¹⁵. Iar Sfântul Ipolit al Romei scrie că: „Dorind mântuirea tuturor, Dumnezeu ne cheamă să zidim împreună bărbatul cel desăvârșit.”⁵¹⁶ Pentru aceasta, bunătățile găsite de Dumnezeu pentru noi nu le dobândim fiecare în parte, pe dată și deplin, ci se amână dăruirea până ce întreaga omenire se va perinda prin această viață dată tuturor spre mântuire și îndumnezeire. Sfântul Grigorie de Nyssa spune⁵¹⁷ ca atunci când l-a zidit pe om, la început, Dumnezeu n-a creat un simplu ins, ci

⁵¹³ *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, 23.

⁵¹⁴ *Tâlcuire la Evrei*, XI, PG 125, 361-364.

⁵¹⁵ *Omiliile la Levitic*, VII, 2.

⁵¹⁶ *Mărturisire despre Hristos și Antihrist*.

⁵¹⁷ În cap. 16 și 22 din *Despre facerea omului*.

„pliroma firii noastre”; „în această primă creare, prevederea și puterea dumnezeiască a cuprins întreaga omenire”. Și Dumnezeu, Care știa că Adarn, căzând, vor începe să i se nască fii, ca Unul „Care pe toate le ține în mâna Lui [...], a văzut și a cuprins numărul la care trebuia să ajungă întreg neamul omenesc de pe toată întinderea (pământului)”. „Așadar, întrucât procesul de împlinire a firii omenești fusese prevăzut de atotștiința lui Dumnezeu [...], ca Cel Care îndrumă și mărginește în chip hotărâtor toate lucrurile [...] și Care vede cele ce vor fi ca și cum ar fi de față [...], a rânduit de mai înainte [...] odată cu venirea pe lume a sufletelor și durata fiecăruia, până ce, dintr-odată, se va întrerupe și trecerea timpului”. Astfel, „timpul va înceta pentru totdeauna” atunci când el „nu va mai fi de folos pentru nașterile neamului omenesc”. Iar „o dată cu încheierea acestui fel de nașteri”, „se va schimba și omenirea, trecând de la o stare pieritoare și pământească la una neschimbătoare și veșnică”, atunci „când împlinirea naturii omenești va fi ajuns la capătul ei, după măsura care i s-a rânduit, pentru ca nimic să nu lipsească din numărul sufletelor care aveau să se înmulțească.”⁵¹⁸ În numele acestei înfrățiri și al iubirii, desăvârșita dăruire a bunătăților cerești se amână până când se vor bucura toți de ea. De aceea spune Psalmistul: „*Pe mine mă așteaptă dreptii, până ce-mi vei răsplăti mie.*” (Ps. 141, 7) și mai cu seamă Apostolul Pavel, scriind că patriarhii Vechiului Legământ „*n-au primit ce le fusese făgăduit, pentru că Dumnezeu rânduiuse pentru noi ceva mai bun, ca ei să nu ia fără noi desăvârșirea.*” (Evr. 11, 39-40). Așa tâlcuiește Sfântul Grigorie de Nyssa⁵¹⁹ acest verset din urmă: „Așadar, [...] cei care trăiseră cu mult timp înainte de noi au așteptat cu răbdare amânarea și s-au mulțumit doar să privească spre bunurile acelea”; iar Sfântul Ioan Gură de Aur spune și el: „Gândiți-vă la lucrul acesta vrednic de minunare, cum Avraam și Pavel așteaptă ca voi să fiți mai întâi încununati, iar pe urmă ei să-și primească desăvârșita lor răsplată, pentru cuvântul cel spus lor de Mântuitorul, că nu li se va da până ce nu vom fi și noi cu ei, ca s-o dobândim împreună. [...]. Dumnezeu a hotărât o vreme când vom fi cu toții încununati [...] Iar ei ne așteaptă, ca niște frați. Căci de vreme ce suntem toți un singur trup, mai mare e bucuria dacă vom primi cununile împreună, decât flecare în parte.”⁵²⁰ Regăsim aceeași idee la Sfântul Teofilact al Bulgariei, în continuarea pasajului citat mai sus: „Oare-i nedrept Dumnezeu, de-i lasă pe sfinți să aștepte cununa ce li se cuvine lor mai întâi, pentru nevoințele lor? Nicidecum! Ei înșiși doresc să dobândească cele desăvârșite doar împreună cu frații lor, fiindcă suntem un singur trup, iar bucuria trupului va fi mai mare atunci când mădulele își vor toate deodată cununa lor. Dumnezeu este Tatăl iubitor Ce-Si așteaptă fiii cei mulți să se întoarcă acasă. Unii, săvârșindu-și treaba, se întorc degrabă de la țarină; alții încă sunt la lucru. Celor dintâi, Tatăl le dă să guste ceva bucate, rugându-i să aștepte până ce vor veni și ceilalți frați, ca să facă ospăț mare. Iar ei, având cu adevărat iubire frățească unul pentru altul, așteaptă ceasul când vor petrece împreună cu mare bucurie.”⁵²¹

Fericirea ori chinul de care au parte sufletele îndată după moarte sunt vremelnice și pentru că ele au să aștepte Judecata cea mare, ce se va face la a doua venire a Domnului. Atunci abia soarta lor va fi pecetluită pe vecie.

⁵¹⁸ Deși contextul e diferit, a se vedea și acest text din Sf. Simeon Noul Teolog, în care aflăm aceeași idee, a timpului dăruit ca prilej de mântuire: „Sunt azi în lume mulți care nu cred, sau și dintre cei ce cred în Hristos sunt încă mulți păcătoși și risipitori care treuie să se schimbe făcând pocăință, mulți neascultători care vor trebui să se facă ascultători, mulți care vor avea încă să se nască și să placă lui Dumnezeu până la trâmbița din urmă. Trebuie deci să se nască și să fie aduși la existență toți cei mai înainte cunoscuți ca să se plinească lumea mai presus de lume, a Bisericii celor întâi-născuți, Ierusalimul cel ceresc [...]” *Intâia cuvântare morală*, cap.8 în *Filocalia*, 6 (n. tr.).

⁵¹⁹ *Ibidem*, XXII, PG 44, 208B-D.

⁵²⁰ *Omilia la Evrei*, XXVIII, 1.

⁵²¹ *Tâlcuire la Epistola către Evrei*, XI.

Pentru cei drepti, Judecata va însemna statornicirea fericirii lor de acum și desăvârșita desfătare de bunătațile cerești. Iar pentru cei înlăntuiți în iad, e încă nădejde să li se prefacă soarta osândirii lor într-una mai bună, prin rugăciunile Bisericii și ale celor ce s-au rugat pentru ei aici, pe pământ, după cum vom vedea mai departe.

Caracterul vremelnic și nedeplin al acestui răstimp mai ține și de faptul că sufletul e în toată această vreme despărțit de trup (deși, după cum am văzut, tainica legătură dintre ele nu e într-un totu ruptă). Și sufletul, și omul se află acum într-o stare nefirească, pentru că, potrivit firii sale, omul este deopotrivă trup și suflet, și desfacerea legăturii dintre cele ce-l fac să fie om nu poate dura la nesfârșit; în tot acest răstimp, numai sufletul omului se bucură ori se chinuie, potrivit vredniciei lui, iar trupul său zace în pământ, lipsit de simțire. Dar chiar și trupurile puse în groapă se pot deosebi între ele, după cum arată adevărul lucrurilor: cele ale unor sfinți sunt neatinse de stricăciune, iar cele ale păcătoșilor putrezesc și se schimbă în pulbere; însă aceasta nu este o lege⁵²² și neputrezirea sfinților este socotită întotdeauna drept o minune cu rost ziditor, iar nu urmarea firească a stării lor de desăvârșire.

Sfântul Irineu spune că în acest răstimp sufletul se află în stare de așteptare: așteptarea învierii de obște, când se va însoți din nou cu trupul, și a Judecății din urmă, când împreună vor fi supuși cercetării. „De vreme ce Domnul a mers El Insuși mai întâi „în mijlocul morții” (Ps. 22, 4), unde sălășluiau sufletele celor plecați din aici, iar apoi, înviind cu trupul, S-a ridicat la cer, e vădit ca tot așa va fi și cu cei ce-I urmează, căci toate câte a făcut Domnul, pentru noi le-a făcut. Așadar sufletele merg în locul rânduit lor de Dumnezeu, ce nu se vede cu ochii trupești, ca să aștepte acolo învierea de obște, când sufletul iarăși se va însoți cu trupul; și vor învia oamenii cu trupul, după cum a înviat și Domnul, și așa, întregi, vor sta înaintea lui Dumnezeu (ca să fie judecați).”⁵²³ Sfântul Ioan Gură de Aur spune la fel că, „la ieșirea din trup, sufletul, nevăzut de ochii cei trupești, este luat de îngeri și dus ori în sânul lui Avraam, de-a fost credincios, ori în temnița iadului, de e păcătos, până în ziua rânduită sa se unească iar cu trupul sau și să dea seamă de faptele sale înaintea lui Hristos, Judecătorul cel nemitarnic.”⁵²⁴

Văzând cât de felurite sunt învățăturile Părinților și teologilor ortodocși, am putea fi ispitiți să credem că între ei e deosebire sau chiar împotrivire. Căci unii spun că sufletele își primesc plata îndată după moarte - dreptii învrednicindu-se de vederea lui Dumnezeu și de fericirea cerească, iar păcătoșii având să îndure chinurile iadului -, iar alții zic că răsplata se va da la sfârșitul veacurilor⁵²⁵, însă dreptate au și unii, și alții, pentru că și în fericire, și în chin sunt măsuri și măsuri, după cum spun chiar ei adeseori⁵²⁶. Putem așadar primi ca adevărate și potrivite cu judecata sănătoasă deopotrivă dobândirea fericirii pe dată - însă în parte -, ca și așteptarea fericirii - celei veșnice și desăvârșite - sau chinul pe dată - neîntreg și numai pentru o vreme - și răgazul până la chinul cel mare și fără de sfârșit.

⁵²² Se întâmplă ca, dimpotrivă, trupul unor păcătoși să nu putrezească, iar al sfinților să cunoască stricăciunea. De aceea, starea duhovnicească a unei persoane nu poate fi judecată după ceea ce se petrece cu trupul ei după moarte. În lumea ortodoxă, nestricăciunea este, în chip tradițional, socotită ca semn de sfințenie, dar ea are valoarea unei mărturii de netăgăduit numai dacă este însoțită și de alte indicii.

⁵²³ *Impotriva ereziilor*, V, 31, 2.

⁵²⁴ *Despre mângâiere în fața morții*, II,

⁵²⁵ Studiul istoricului catolic M. Jugie ("La doctrine des fins dernieres dans l'Eglise greco-russe", în *Echos d'Orient*, 17, 1914-1915, p. 209-228) este construit pe această idee.

⁵²⁶ De pildă, teologii ortodocși admit că sfinții pot avea parte de o vedere a lui Dumnezeu încă din această lume, care e însă fulgurantă, iar lucrarea ei îndumnezeitoare nu ferește de moartea trupească.

2. O concepție greșită: adormirea sufletului

Ideea că după moarte sufletul intră într-un fel de letargie, într-un somn în care zace inert până la învierea de obște a fost dezvoltată în Răsăritul ortodox de câțiva teologi marginali, mai ales sirieni, aparținând nestorianismului⁵²⁷, iar în Occident au înclinat spre ea o parte dintre protestanți; Luther și-a exprimat preferința pentru această teorie⁵²⁸, iar anumite grupări protestante, printre care anabapțiștii, au și adoptat-o.

E drept că Părinții numesc uneori moartea somn, iar Biserica Ortodoxă spune despre Maica Domnului și despre sfinți ca trecerea lor din această lume este „adormire”, iar nu moarte. Avem de-a face aici cu o exprimare simbolică, prin care „somnului morții” i se opune „trezirea” învierii; sau prin care vrea să se arate că sufletul acum e în stare de repaus, dar nu ca unul mort, ci odihnindu-se dinspre lucrările sale lumești, nu e nelipsit dincolo de o altă lucrare.

Aflăm la Părinți anumite precizări cât privește faptul ca sufletul își păstrează în lumea de dincolo capacitățile și energiile sale. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că „sufletul celui adormit doarme și el, însă sufletul celui mort nu-i mort și el, ci se trezește”⁵²⁹. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, combătând teoria adormirii sufletului, aduce un argument de natură morală, spunând că: „dacă moartea ar duce la nesimțire, ea ar fi un avantaj pentru cei care au făcut rele”⁵³⁰. Iar Sfântul Ioan Casian precizează că: „sufletele celor morți nu numai că nu sunt fără simțire, dar au chiar simțăminte: de nădejde și tristețe, de bucurie și teamă”⁵³¹. Sfântul Nichita Stithatul, la rândul său, vorbește pe larg despre lucrul acesta, spunând: „Puterile părții raționale a sufletului sunt judecata, cunoașterea ființelor, vorbirea lăuntrică [adică gândirea], simțirea intelectuală [capacitatea de intuiție intelectuală a minții (*nous*)], înțelesurile celor inteligibile, virtuțile de căpetenie, [...], chibzuință, alegerea și aducerea-aminte. Cât privește imaginația și simțirile trupesti, acestea țin de partea nerațională. Când sufletul iese din trup și din această viață, păstrează și ia cu sine unele din aceste puteri, părăsindu-le pe celelalte. [...] Și, ducându-se la Dumnezeu, încă are ca ale sale cunoașterea ființelor, vorbirea lăuntrică [sau gândirea], simțirea intelectuală, înțelesurile celor inteligibile și îndeosebi aducerea-aminte; dar celelalte lucrări ale sale încetează, după cum încetează și lucrările trupului”⁵³². Totuși sufletul păstrează amintirea faptelor săvârșite pe când era în trup⁵³³. La marele teolog ortodox contemporan, Arhimandritul Iustin Popovici, aflăm o completare la remarcile de mai sus. Astfel, el spune că „pentru a-și continua cu toată ființa lor

⁵²⁷ A se vedea P. Schantz, „Seelenschlaf, în *Kirchenlexikon*, t. II, col. 57-58.

⁵²⁸ *Scrisoarea către Asdorf din 13 ianuarie 1522*, la Enders, *Luther's Biefwecsel*, n. 477, t. 3, p. 269-270. Calvin însă a fost împotriva acestei concepții (*Psychopannychia*, Strassbourg, 1542, în *Opera omnia*, vol. 5. Brunswick, 1866, col. 165-233).

⁵²⁹ *Omilii la I Tesaloniceni*, PG 48, 1018.

⁵³⁰ *Apologia întâi*, XVIII.

⁵³¹ *Convorbiri duhovnicești*, I, XIV.

⁵³² *Despre suflet*, XIII, 68-70.

⁵³³ A se vedea Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor*, II, 34, 1. Avva Dorotei, *Invățăături de suflet folositoare*, XII, 3.

viața în lumea de dincolo, sufletele dispun de întreaga lor personalitate și conștiință de sine; ele pot să simtă, să cunoască, să conceapă, să discearnă și, în general, își exercită toate activitățile lor psihice. Un bun exemplu aflăm în parabola Mântuitorului despre săracul Lazăr și bogatul nemilosiv, unde vedem că sufletul bogatului poate să vadă și să recunoască persoane, simte chinurile și arsura focului, își amintește de frații rămași în viață și se îngrijorează pentru soarta lor și judecata ce-i așteaptă. [...] Apostolul Petru spune că Hristos «a propovăduit și duhurilor ținute în închisoare» (1 Pt. 3, 19) - adică sufletelor celor morți -, ceea ce arată că ele sunt conștiente, în stare să raționeze, libere și capabile de a primi propovăduirea Lui sau de a o respinge.⁵³⁴

Pe de o parte, pare că sufletul despărțit de trup își pierde capacitățile conferite de unirea cu trupul, sărăcind în lucrare. Pe de altă parte însă, el se înalță acum la o înțelegere mai fină și mai cuprinzătoare, iar dezmărginirea lumii de dincolo îi oferă posibilități infinite mai bogate și nemaivăzute de manifestare. Așa cum spune Părintele Serghie Bulgakov, „căzând cortina trupului”, „simțurile (sufletului) sunt desferecate și experiența lui se îmbogățește.”⁵³⁵

3. O altă concepție greșită: metempsihoza

Unii Sfinți Părinți au înfierat și o altă teorie referitoare la soarta omului după moarte, foarte răspândită în Antichitate⁵³⁶, și anume metempsihoza.⁵³⁷ Recrudescența acestei teorii prin intermediul teosofiei și mai ales a mișcării New Age - sub influența religiilor extrem-orientale (hinduism și budism) - impune să amintim pe scurt aceste critici ale lor și să precizăm poziția creștină în această privință.

Sfântul Irineu de Lugdunum, un aprig apărător al unității ființei umane, scrie: „Domnul a învățat în chip desăvârșit că sufletele (după moarte) nu trec în alte trupuri; mai mult, ele păstrează neștirbită pecetea trupului în care au viețuit și amintirea faptelor săvârșite împreună aici, pe pământ”⁵³⁸. Sfântul Teofil al Antiohiei arată cât de nebunește, primejdios și vătămător este să crezi că „acela care a fost cândva om să ajungă apoi lup, câine, măgar sau alt dobitoc necuvântător”⁵³⁹.

La rândul său, Sfântul Dionisie Areopagitul aduce împotriva metempsihozei un argument spiritual. Văzând că „unii dintre profani [...] atribuie sufletelor legături cu trupuri străine”, îi mustră pentru că în felul acesta „nedreptățesc trupurile care au dus lupta împreună cu sufletele cele dumnezeiești, despuindu-le fără cuviință de răsplata cea sfântă, după ce au ajuns la ținta dumnezeieștilor străduințe”⁵⁴⁰.

Sfântul Grigorie de Nyssa critică în chip amănunțit, dintr-o perspectivă antropologică,

⁵³⁴ *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. 5, Lausanne, 1997, p. 370-371. Autorul ne furnizează și alte referințe scripturistice în acest sens, îndeosebi: Apoc. 6, 9-10; 7, 15; 12, 11-12.

⁵³⁵ *L'echelle de Jacob*, Lausanne, 1987, p. 70.

⁵³⁶ O aflăm, în diverse variante, la orfîști, pitagoricieni, Platon, stoici, neoplatonicieni, gnostici și manihei.

⁵³⁷ Adeseori este desemnată prin cuvântul „reîncarnare” sau prin expresia „transmigrarea sufletului”; în mod riguros însă, ar trebui să se vorbească de „metensomatoză”.

⁵³⁸ *Contra ereziilor*, II, 34, 1.

⁵³⁹ *Către Autolic*, III, 7.

⁵⁴⁰ *Ierarhia bisericească*, VII, I, b.

metempsihoza⁵⁴¹, ca și fratele său, Sfântul Vasile cel Mare⁵⁴², ori Sfântul Grigorie de Nazianz⁵⁴³. Să observăm, mai întâi de toate, că această teorie care afirmă că sufletului omului după moarte îmbracă trup de animal sau chiar de plantă confundă naturile unor fapturi diferite și amestecă caracteristicile lor specifice⁵⁴⁴. Aceasta înseamnă, în chip cu totul absurd, că sufletul își schimbă natura în funcție de trupurile în care se îmbracă, fiind o dată rațional, apoi lipsit de rațiune sau chiar căzut într-o deplină insensibilitate⁵⁴⁵. Aceasta ar însemna „să credem că toate sunt la fel și că în toate câte sunt există o singură fire, topită într-o generalizare confuză și indistinctă, de vreme ce nici o proprietate nu desparte faptele una de alta”⁵⁴⁶. Cei care au o asemenea credință pierd simțul ierarhiei fapturilor și, socotind că animalele, plantele și oamenii au aceeași valoare, vor arăta în chip nesocotit același respect și prețuire animalelor și plantelor sau, lucru cu totul rău, se vor purta cu cruzime față de oameni, nedeosebindu-i de celelalte fapte.⁵⁴⁷

Sfântul Grigorie de Nyssa îi atacă apoi pe cei care văd în metempsihoză o „cădere” a sufletului dintr-un trup în altul, produsă de „rău”. „Dacă această cădere (în trupuri) -răspunde Sfântul Părinte - se face din pricina răului, atunci înseamnă că răul stă la originea existenței fapturilor”⁵⁴⁸, „fără ca vreo Pronie dumnezeiască să guverneze universul”⁵⁴⁹.

Teoriile metempsihozei - mai cu seamă cea care pune răul ca început al viețuirii în trup - implică adesea predestinarea, prin care se știrbește libertatea omului.⁵⁵⁰ O astfel de concepție subminează morala și transformă în curată nebunie viața duhovnicească.⁵⁵¹ Lucrul acesta este evident mai ales în cazul în care sufletul ar trece într-un trup de animal, supus astfel instinctelor și poftelor dobitocești, neavând nicio posibilitate de a alege binele, dat fiind că la animale nu se pune problema alegerii ori a virtuții. Cum ar putea atunci sufletul să se înalțe la o stare mai bună sau cum s-ar putea măcar opri din prăbușirea în mai rău - de la animal, la plantă și, într-un sfârșit, în neființă?⁵⁵²

Acestei concepții, Sfântul Grigorie îi opune învățătura creștină, care pune mare preț pe

⁵⁴¹ A se vedea *Dialogul despre suflet și înviere; Despre facerea omului*, 28-29; J. Danielou, „Metempsychosis” in Gregory of Nyssa”, în *The Heritage of the Early Church. Essays in Honor of the Very Reverend G. V. Florovsky*, Roma, 1973, p. 227-243.

⁵⁴² *Omilii la Hexaemeron*, VIII, 2.

⁵⁴³ *Cuvântări*, XXVIII, 10. Sf. Ioan Gură de Aur va critica și el această doctrină. A se vedea *Omilii la Faptele Apostolilor*, II, 5; *Omilii la Ioan*, LXVL 3; *Omilii la Efeseni*, XII, 3.

⁵⁴⁴ *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, 91.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, 91; cf. 92.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, 92.

⁵⁴⁸ Cf. *Ibidem*, 96.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, 98.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, 99-100.

⁵⁵¹ Cf. *Ibidem*.

⁵⁵² *Despre facerea omului*, 28: „Căci o dată ce sufletul a început să alunece de la starea în care se află, el nu va mai putea pune nicio graniță nelegiurii, ci, ros de patimi, va trece de la o stare de trezvie a minții la una de tocare a ei, de trecere într-o stare ca a copacilor [...]. Și de la această stare de nesimțire nu-i mult până ce simțurile noastre nu mai lucrează deloc și urmează intrarea în nimicnicie, unde, după acești autori, sufletul se va scufunda până la urmă în gol. După cum se vede, întoarcerea sufletului la o stare mai bună nu mai e nimic cu puțință”.

libertatea omului; acesta „își alege, prin facultatea liberului arbitru, orice vrea el, ca aceea să și devină” și, alegând binele, poate spori în virtute.⁵⁵³

Sfântul Grigorie combate și concepția privind preexistența sufletelor, pe care de asemenea o presupune teoria metempsihozei, afirmând cu tărie un principiu fundamental al antropologiei creștine, și anume venirea simultană la existență a sufletului și a trupului.⁵⁵⁴

Mai mult, Sfântul Grigorie subliniază - după cum am arătat deja - legătura indisolubilă dintre suflet și trup, pe care nici moartea n-o poate rupe. Această concepție, alături de conștiința vie a identității și permanenței ipostasului (persoanei) uman, este un alt argument puternic împotriva teoriei metempsihozei. Căci a spune că omul își poate schimba trupul este tot una cu a tăgădui: în primul rând legătura statornică dintre suflet și trup; apoi, dimensiunea ipostatică a trupului - care nu doar aparține unei anume persoane, ci este în sine un element și o dimensiune a acelei persoane⁵⁵⁵; de asemenea, identitatea acelei persoane (de vreme ce ea poate fi succesiv, prin mijlocirea unor trupuri diferite, nu doar una, ci mai multe persoane, sau o dată om, altă dată animal ori plantă...); și, în fine, păstrarea identității personale de-a lungul timpului. Cu alte cuvinte, metempsihoza tăgăduiește deopotrivă persoana și natura umană pe care creștinismul le ține la mare cinste, pentru că-și au temeiul în Dumnezeu, Care l-a zidit pe om după chipul și asemănarea Sa.

Aceste argumente antropologice au fost remarcabil dezvoltate și aprofundate de Sfântul Maxim Mărturisitorul, care insistă în mod deosebit asupra faptului că sufletul și trupul vin deodată la existență, se află într-o strânsă legătură în ipostasul uman căruia îi aparțin în chip inalienabil, iar această legătură nu poate fi desfăcută nici prin moarte. Dat fiind că am expus deja pe larg aceste argumente într-un alt studiu al nostru⁵⁵⁶, nu vom reveni asupra lor.

Menționăm aici doar că teologii ortodocși moderni rămân fideli antropologiei patristice, ca una care pune în valoare unitatea, unicitatea și identitatea ipostasului (sau persoanei); afirmă că trupul și sufletul aparțin în mod inalienabil persoanei și rămân, în persoană și prin persoană, legate indisolubil unul de altul, în pofida separării lor la moarte - separare de altfel vremelnică; arată ca sufletul nu poate avea decât un singur trup, după cum trupul n-are decât un singur suflet; trupul acesta pământesc, acesta și nu altul, va fi trupul înviat, doar felul viețuirii lui schimbându-se atunci cu totul.⁵⁵⁷

⁵⁵³ *Dialogul despre suflet și înviere.*

⁵⁵⁴ *Ibidem. Despre facerea omului*, 28, 29. Am expus concepția Sf. Grigorie de Nyssa cu privire la acest subiect în lucrarea noastră *Potir une éthique de la procreation. Elements d'anthropologie patristique*, Paris. 1998, p. 106-107. (Trad. rom., *Etica procreației*, Ed. Sophia, 2003).

⁵⁵⁵ Pentru alte reflecții și referințe referitoare la acest subiect, a se vedea studiul nostru *Ceci est mon corps. Le sens chrétien du corps selon les Pères de l'Eglise*, Geneva, 1996.

⁵⁵⁶ *Vezi Potir une éthique de la procreation...*, Paris, 1998. p. 110-121.

⁵⁵⁷ Cu privire la concepția ortodoxă despre trup, a se vedea: O. Clement, *Corps de mort et de gloire*, Paris, 1995; J.-C. Larchet, *Ceci est mon corps. Le sens chrétien du corps selon les Pères de l'Eglise*, Geneva, 1996. Despre incompatibilitatea dintre teoria reîncarnării și antropologia creștină a se vedea, de asemenea: Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death*, p. 88-91; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 84-88; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death*, p. 440-444.

VIII

PROBLEMA PURGATORIULUI

După cum s-a putut vedea în capitolul precedent, pentru Biserica Ortodoxă nu există decât două stări ale sufletului aflat în așteptarea învierii și a Judecății din urma: Raiul și Iadul. Biserica Ortodoxă exclude posibilitatea existenței unei a treia stări, intermediare, despre care învață Biserica Romano-Catolică, numită Purgatoriu și văzută ca loc aparte în care sufletul este supus pentru o vreme unui „foc curățător”.

1. Poziția latină

a. *Doctrina latină a Purgatoriului*

Pe la sfârșitul anului 1231, întâlnim urma unei prime controverse între un grec, Gheorghe Vardanes, episcop în Corfu, și un latin, fratele Bartolomeu, legat al Papei, în legătură cu problema Purgatoriului. Episcopul i-a raportat patriarhului Gherman al II-lea poziția teologului latin, care admitea existența unui Purgatoriu, pe care acesta a respins-o într-un tratat⁵⁵⁸, și vestea că grecii neagă Purgatoriul s-a răspândit la latini⁵⁵⁹ care, la rândul lor, au scris atunci și ei tratate pentru a respinge această „eroare” a grecilor. Unul dintre ele a fost publicat în 1252 de dominicanii din Pera sub titlul *Contra errores Graecorum*. El va inspira opusculul pe care Toma de Aquino îl va publica sub același titlu zece ani mai târziu, în care unul dintre capitole (69) se referă la problema Purgatoriului.

Credința în Purgatoriu a fost pentru întâia oară exprimată într-un document oficial al Bisericii Romano-Catolice în 1254. Este vorba de o scrisoare a papei Inocențiu al IV-lea către legatul său din Cipru, Odon, cardinal de Tusculum, unde aflăm această dispoziție: „Văzând că Grecii afirmă că nu găsesc la învățații lor niciun nume potrivit și sigur pentru a desemna locul acestei purificări și că, pe de altă parte, potrivit Tradiției și autorității Sfinților Părinți, acest nume este «Purgatoriu», voim ca pe viitor această expresie să fie primită și de ei. Căci în acest foc temporar sunt curățate păcatele – desigur, nu păcatele de moarte, care n-au fost mai înainte șterse prin pocăința -, ci cele ușoare și foarte mici care, dacă n-au fost șterse în timpul vieții, sunt o povară pentru suflet după moarte”.⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ A se vedea P. Roncaglia, *Georges Bardanes, metropolite de Corfou, et Barthelemy de l'ordre franciscain. Leș discussion sur le Purgatoire (15 octobre-17 novembre 1231). Etude critique avec texte Inedit*, Roma, 1953.

⁵⁵⁹ Tot așa cum, câteva secole mai devreme, s-a răspândit zvonul că răsăritenii ar fi cei care au eliminat *Filioque* din Crez!

⁵⁶⁰ *Mansi*, XXII, 581-582.

La sinodul din Lyon (1274), răsăritenilor le-a fost supusă spre aprobare o Mărturisire de credință, alcătuită de papa Clement al IV-lea în mod special pentru împăratul unionist Mihail Paleologul. Partea privind Purgatoriul din acest text sună astfel: „(Cu privire la soarta celor morți). Dacă, cu adevărat căindu-se, ei au murit aflându-se în iubire (de Dumnezeu), mai înainte însă de a-și plăti prin roade vrednice de pocăință săvârșirea răului ori nelucrarea binelui, sufletele lor se curățesc după moarte prin chinuri ispășitoare și curățitoare (purgatorii), după cum a explicat fratele nostru Ioan (Parastron). Pentru a alina aceste chinuri, le sunt de mult folos mijlocirile celor vii, adică liturghiile, rugăciunile, milosteniile și alte fapte evlavioase pe care credincioșii obișnuiesc să le facă pentru frații lor, potrivit celor statornicite de Biserică. Cât privește sufletele celor care, după Botez, n-au suferit nici cea mai mică întinare a păcatului, ca și cele care, întinate fiind de păcat, s-au curățit fie în vremea viețuirii în trup, fie cum s-a spus mai sus, după despărțirea din trup, prin cele făcute în numele lor, acestea sunt îndată primite în cer. Cât privește sufletele celor care, la trecerea din această viață, se află în păcate de moarte [...], ele merg îndată în iad, unde îndură chinuri, fiecare pe măsura răutății sale⁵⁶¹. Se știe că mărturisirea de credință a sinodului unionist de la Lyon, semnată de reprezentanții împăratului bizantin, a fost foarte curând respinsă de Biserica Ortodoxă. Oricum, să remarcăm faptul că textul citat rămâne prudent, căci nu spune nimic despre Purgatoriu ca loc, nici despre focul curățitor (două puncte foarte controversate), ci vorbește doar de „chinuri ispășitoare și curățitoare (purgatorii)”. Să nu uităm că avem de-a face aici cu un text de compromis, menit să obțină un larg acord în sânul celor două Biserici.

Aceeași prudență, din aceleași motive, caracterizează și mărturisirea de credință a sinodului unionist de la Florența (1439): „Dacă cei care se căiesc cu adevărat mor în iubire de Dumnezeu, mai înainte de a-și fi ispășit prin roade vrednice de pocăință greșelile săvârșite fie prin lucrare, fie prin nelucrare (a binelui), sufletele lor sunt curățite după moarte prin chinuri purgatorii”.⁵⁶² Sinodul din Florența ținându-se în vederea reunirii Bisericii latine cu cea ortodoxă (mărturisirea sa de credință fiind însă în final respinsă de aceasta din urmă), formularea de mai sus este rezultatul unor discuții divergente și prezintă în mod edulcorat poziția latină.

Definiția sinodului din Trento (1563) este mai netă: „Biserica catolică, insuflată de Duhul Sfânt, pornind de la Sfânta Scriptură și de la vechea Tradiție a Părinților, a învățat în sfintele sinoade, iar mai apoi și în acest sinod ecumenic⁵⁶³ că există un Purgatoriu și că sufletele ținute acolo sunt ajutate de iubirea credincioșilor, și mai ales de jertfa de la altar, bineplăcută lui Dumnezeu. De aceea, sfântul sinod dă dispoziție episcopilor să facă tot ce trebuie pentru ca sfânta doctrină despre Purgatoriu, transmisă de Sfinții Părinți și de sfintele sinoade, să fie primită de toți credincioșii și respectată de ei, și pentru ca ea să fie predată și vestită în tot locul”.⁵⁶⁴

Recentul *Catehism al Bisericii catolice* reafirmă doctrina despre Purgatoriu, prezentând-o drept articol de credință al acestei Biserici și referindu-se la aceste definiții.⁵⁶⁵

Deși niciuna dintre aceste definiții nu spune nimic despre natura Purgatoriului, în

⁵⁶¹ Denzinger 856-858.

⁵⁶² Denzinger 1304.

⁵⁶³ Vezi Denzinger, 1580: „De va zice cineva că, odată acordat harul iertării, păcătosului care se căiește i se iartă greșeala și i se ridică osânda la chin veșnic, și că deci nu-i mai rămâne nimic de ispășit prin chin vremelnic, nici în această lume, nici în cea de dincolo, în Purgatoriu, mai înainte de intrarea în împărăția cea cerească, să fie anatema!”

⁵⁶⁴ Denzinger, 1820.

⁵⁶⁵ *Catehismul Bisericii catolice*, Cita del Vaticano și Paris, 1992, nr. 1030-1032.

Biserica Romano-Catolică s-a dezvoltat - atât înainte de apariția lor⁵⁶⁶, cât și după aceasta⁵⁶⁷ - o întreagă teologie foarte precisă referitoare la Purgatoriu, care a marcat conștiința catolică. Mai mult încă, această teologie a fost însoțită de o întreagă imagerie și de o puternică evlavie populară. Cea dintâi - față de care sinodul din Trento, presat de criticile protestante, s-a distanțat în mod explicit⁵⁶⁸ - este pe cale de dispariție, însă cea de-a doua se manifestă încă și astăzi cu pregnanță în sânul Catolicismului.

b. Inovația pe care o reprezintă doctrina latină a Purgatoriului

În pofida afirmațiilor din Mărturisirea de credință de la sinodul din Trento ori ale unor istorici catolici,⁵⁶⁹ doctrina Purgatoriului nu-și află temei probant nici în Sfânta Scriptură, nici în scrierile Părinților din vechime. Numeroasele referințe scripturistice și patristice adunate ulterior de teologii catolici în vederea justificării ei⁵⁷⁰ nu fac decât, pe de o parte, să arate că Scriptura și Părinții socotesc de mare folos rugăciunile făcute de Biserică pentru cei adormiți - lucru admis dintotdeauna de Biserica Ortodoxă și irelevant cât privește existența Purgatoriului -, iar pe de altă parte să profite de ambiguitatea unor texte în care se vorbește de pedeapsa cu focul în lumea de dincolo, dar care, în realitate, se referă la gheena focului în care vor merge păcătoșii după Judecata din urmă și care, iarăși, nu presupun în niciun fel existența vreunui Purgatoriu.

Doctrina Purgatoriului s-a născut de fapt în a doua jumătate a secolului al XII-lea și este o adevărată „născocire”. Acest reproș, făcut de teologii ortodocși celor latini de îndată ce au aflat de ea, a fost taxat drept simplă polemică. E vorba însă de un fapt admis astăzi de majoritatea istoricilor și demonstrat în chip magistral de renumitul istoric catolic Jacques Le Goff, care a alcătuit un vast dosar, intitulat în chip semnificativ: *La Naissance du Purgatoire*. El spune răspicat: „Înainte de sfârșitul secolului al XII-lea, cuvântul *purgatorium*, ca substantiv, nu există! «Un Purgatoriu» pur și simplu nu există!”⁵⁷¹

c. Teoria Purgatoriului este în acord cu principiile teologiei latine

Cu toate că vocabula „Purgatoriu” a fost creată și utilizată pentru prima oară abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea⁵⁷², pentru a numi un „al treilea loc”, pe lângă rai și iad,

⁵⁶⁶ Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, Paris, 1981.

⁵⁶⁷ Vezi mai ales A. Michel, „Purgatoire”, în *Dictionnaire de theologie catholique*, 13-1, 1936, col. 2246-2261.

⁵⁶⁸ Vezi Denzinger 1820.

⁵⁶⁹ Ca, de pildă, A. Michel sau M. Jugie.

⁵⁷⁰ A se vedea mai ales scrierile lui Allatius (*De utiusque Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione*, Roma, 1655). J. Eck (*De purgatorio*, în *Opera*, Roma, 1531), Bellarmin (în *Controversez, De purgatorio*, în *Opera*, t. 3, Paris, 1869), Suarez (*De poenitentia*, XLV-XLVIII, în *Opera*, t. 22, Paris, 1856); iar mai recent: P. Bemard, „Purgatoire”, în *Dictionnaire apologetique de la foi catholique*; A. Michel, „Purgatoire”, col. 1163-1326. Cât privește afirmația noastră, că ele sunt adunate ulterior; vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 64.

⁵⁷¹ *Op. cit.*, -p. 12.

⁵⁷² J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 12.

inovația a fost totuși pregătită de mai înainte, prin anumite afirmații sau expresii ale unor Părinți latini, ca Ambrozie⁵⁷³, Augustin⁵⁷⁴ ori Grigorie cel Mare⁵⁷⁵ (care însă n-au elaborat nicio teorie sistematică și ale căror poziții, în multe privințe, sunt destul de ambigue, lucru recunoscut de istoricii catolici de orice tendință⁵⁷⁶).

Putem considera doctrina Purgatoriului ca fiind în acord cu orientarea post-augustiniană a teologiei latine, cât privește unele presupoziiții teologice fundamentale⁵⁷⁷, cum sunt: teoria augustiniană despre teofanii - intermediari de natură creată între Dumnezeu și om - adoptată de teologia occidentală, care se potrivea cu ideea unui foc curățitor creat și material, în vreme ce concepția răsăriteană despre energiile dumnezeiești necreate nu permitea o astfel de idee. Într-adevăr, pentru teologia ortodoxă energia divină, care poate fi sesizată ca lumină sau foc, este una singură și necreată, însă potrivit efectelor sale, primește calificative diferite; astfel, ea este numită „curățitoare” când îl curățește pe om, „luminoasă” când îl luminează, „îndumnezeitoare” când îl îndumnezeiește. Așadar, nu există o lumină pentru drepti și un foc pentru cei păcătoși, ci una și aceeași energie dumnezeiască necreată care acționează asupra lor în chip diferit - pentru că ei înșiși o percep în chip diferit -, potrivit stării lor duhovnicești⁵⁷⁸. Această concepție, care-și are rădăcinile în gândirea unor Părinți ca Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nyssa, Dionisie Areopagitul, Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Ioan Damaschin și, desigur, Sfântul Grigorie Palama stă la baza poziției Sfântului Marcu Eugenicul, atunci când respinge teoria latină a focului curățitor⁵⁷⁹ la sinodul de la Florența.⁵⁸⁰

Însă factorii care au contribuit cel mai mult la nașterea doctrinei Purgatoriului în Apus au fost, în Evul Mediu târziu: teoria „satisfacției” juridice și cea a ispășirii⁵⁸¹, formarea conceptului de „păcate veniale”⁵⁸² și elaborarea distincției dintre „păcat” și „culpă”.⁵⁸³

⁵⁷³ Vezi A. Michel, „Purgatoire”, col. 1215-1218; J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 88-90.

⁵⁷⁴ Vezi A. Michel, „Purgatoire”, col. 1220-1223; J. Ntedika, *L'Evolution de la doctrine du Purgatoire chez saint Augustin*. Paris, 1966; J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 92-118, 288.

⁵⁷⁵ Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 121-131, 288. Sf. Ciprian a fost și el uneori plasat printre precursorii doctrinei Purgatoriului, însă în mod eronat, după cum afirmă P. Jay, „Saint Cyprien et la doctrine du Purgatoire”, în *Recherches de theologie ancienne et medievale*, 21, 1960, p. 133-136. Aceeași remarcă și în ceea ce-l privește pe Cezar de Arles; vezi P. Jay, „Le Purgatoire dans la predication de saint Cesaire d'Arles”, în *Recherches de theologie ancienne et medievale*, 24, 1957, p. 5-14.

⁵⁷⁶ În ceea ce-l privește pe Fer. Augustin, vezi A. Michel, „Purgatoire”, col. 1222; Y. Congar, „Le Purgatoire”, p. 298; J. Ntedika, *L'Evolution de la doctrine du Purgatoire chez saint Augustin*, Paris, 1966, *passim*. Pentru Grigorie cel Mare, vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 129, 130-131, 300.

⁵⁷⁷ Vezi Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 192-200.

⁵⁷⁸ *Ibidem*.

⁵⁷⁹ Vezi N. Conostas, „Mark of Ephesus”, în C. G. și V. Conticello, *La theologie byzantine*, t. 2. Turnliout, 2001.

⁵⁸⁰ Vezi *Infra*.

⁵⁸¹ Legătura dintre această teorie și cea a Purgatoriului este semnalată de Y. Congar, „Le Purgatoire”, în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956, p. 299-300. Autorul arată că aceste teorii erau străine de Răsăritul creștin (p. 301-302).

⁵⁸² Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 15: „Ideea, rămasă pentru multă vreme vagă, a păcatelor așa-zis «ușoare», «săvârșite zilnic» «din obiceiul cel rău», sesizată de Fer. Augustin și de Sf. Grigorie cel Mare, va conduce după ceva vreme la noțiunea de păcat «venial», apărută puțin înainte de dezvoltarea Purgatoriului, constituind una dintre condițiile apariției lui”. Referitor la istoria acestui concept și la rolul său în formarea teoriei Purgatoriului, vezi J. Le Goff, *op. cit.*, p. 293-298.

⁵⁸³ Legătura dintre această distincție și teoria Purgatoriului este semnalată de Y. Congar, „Le Purgatoire”, p. 299

Noțiunea de păcat venial cerea admiterea unei a treia categorii de credincioși, situată între cei drepti (curățiți de orice păcat) și cei osândiți (vinovați de păcate de moarte), cărora trebuia să li se găsească, după moarte, o stare și un loc de salășluire (Purgatoriul), diferite de celelalte doua. Iar distincția dintre păcat și culpă îndemna la conceperea unui loc de „penitență”, în care trebuiau să-și ispășească pedeapsa și să se curețe cei cărora li se iertaseră păcatele veniale, dar nu li se ștersese „greșeala”.

Dezvoltarea doctrinei Purgatoriului pare totodată legată și de factori care țin de „politica” ecleziastică a Bisericii latine, ce s-au tradus în doctrina și practica „indulgențelor”, apărută puțin după „nașterea Purgatoriului”⁵⁸⁴.

Doctrina și practica aceasta vor să-i încredințeze pe credincioși că Papa are puterea de a ușura și chiar de a izbăvi deplin de chinuri sufletele aflate în Purgatoriu și-și manifestă această putere în schimbul unor „gesturi” ale credincioșilor - ca, de pildă, „rugăciunea lor pentru Suveranul Pontif sau daniile pentru construirea de biserici -, sau, uneori, în chip cu totul gratuit, în ocazii solemne (mari sărbători, jubilee...). Se știe că această practică a trezit mânia lui Luther și că ea fost, fără nicio îndoială, una dintre principalele cauze ale apariției Protestantismului. Departate de a se fi pierdut în zilele noastre, ea rămâne puternic ancorată în pietatea populară catolică și a fost de altfel invocată foarte recent, cu prilejul Jubileului din anul 2000.

Apariția acestei doctrine și a acestei practici este legată din punct de vedere istoric pe de o parte de dorința de a se întări puterea papalității (care, iată, se întinde de acum nu doar asupra sufletelor în timpul vieții, ci și asupra destinului lor *post-mortem*), iar pe de altă parte, de grija mai prozaică de a încuraja daniile într-o epocă în care papalitatea avea planuri ambițioase privind construcția și împodobirea bisericilor și palatelor.

Se știe că aceste practici împreună cu doctrina Purgatoriului au fost respinse nu numai de teologii ortodocși, dar și de teologii Reformei. Mai recent, unii teologi catolici s-au manifestat și ei în mod critic în privința lor, ca de pildă P. Y. Congar⁵⁸⁵, care le propunea fraților săi de credință „să accepte o punere în discuție a pozițiilor care nu sunt cele mai autentice, nici cele mai profunde ale tradiției lor”⁵⁸⁶. Nu credem să se fi ținut prea mult seama de astfel de critici, însă nu putem să nu constatăm că o anumită erodare a pietății populare a pus capăt anumitor excese ale acestei doctrine și practici.

2. Apărarea teoriei Purgatoriului de către latini și respingerea ei de către ortodocși la sinodul de la Florența

Încă de la apariția ei, doctrina Purgatoriului a suscitat o reacție critică din partea Bisericii Ortodoxe. Am pomenit deja de tratatul redactat pe la 1233 de patriarhul Gherman al II-lea.

După sinodul de la Lyon, mai multe scrieri critice au fost redactate de către teologii

și de J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p.289-290. Această distincție a fost criticată de greci la sinodul din Florența, în cadrul discuțiilor referitoare la Purgatoriu (vezi *infra*).

⁵⁸⁴ Pe la anul 1300, se pare, cu ocazia Jubileului care s-a sărbătorit în anul acela. Vezi J. Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, p. 442-443.

⁵⁸⁵ „Le Purgatoire”, p. 279-336.

⁵⁸⁶ *Ibidem*, p. 279.

ortodocși în vederea combaterii acestei doctrine. Am putea menționa în special cea a Sfântului Simeon al Tesalonicului, care, în capitolul XXIII din scrierea sa, *Dialog contra ereziilor*, arată că niciunul dintre Sfinții Părinți nu socotește că este vreo altă pedeapsă pentru sufletele păcătoase afara de închiderea lor ca într-o temniță în loc de întristare și suspin, în așteptarea chinurilor veșnice, în vreme ce sufletele dreptilor se sălășluiesc, dimpotrivă, în loc de lumină și de desfătare, în așteptarea fericirii făgăduite, de care se vor bucura la înviere, când se vor însoți din nou cu trupurile lor. Cei plecați de aici în căință adevărată, însă lipsită de roade, nu sunt lipsiți din mila lui Dumnezeu de oarece mângâiere în întristarea și chinul lor, însă nici vorbă de foc care să-i curățească, după cum spun latinii!⁵⁸⁷

În timpul sinodului unionist de la Ferrara-Florența, problema Purgatoriului a fost discutată împreună cu cea a lui *Filioque*, a azimelor și a primatului papal, ca fiind unul dintre cele patru puncte principale de divergență între Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică. A fost cea mai amplă și profundă dezbatere directă între teologii catolici și cei ortodocși asupra problemei Purgatoriului și de aceea merită a fi expusă pe larg.

a. Expunerea poziției latine de către Cardinalul Cesarini

Atunci când a fost abordată această problemă, poziția latină a fost expusă într-un memoriu remis grecilor de către cardinalul Iuliu Cesarini⁵⁸⁸, în termeni care relatau aproape cuvânt cu cuvânt mărturisirea de credință făcută în numele lui Mihail al VIII-lea Paleologul la al doilea sinod de la Lyon: „Sufletele celor care, căindu-se cu adevărat, mor în iubire (de Dumnezeu), mai înainte de a-și fi plătit prin fapte vrednice de pocăință greșelile cele din păcate ori din nefacerea de bine, sunt curățite după moarte prin chinuri ispășitoare și prin faptele de iubire ale celor rămași în viață, adică liturgiile pentru ei, rugăciunile, milosteniile și alte fapte evlavioase care slujesc la ușurarea chinurilor celor de acest fel; însă sufletele celor care, după ce au primit Sfântul Botez, n-au suferit nici cea mai mica întinare a păcatului, ca și cele care, întinate fiind de păcat, s-au curățit în vremea viețuirii în trup ori prin mijloacele arătate mai sus, ele sunt îndată primite în cer. Dimpotrivă, sufletele celor care la trecerea din această viață se află în păcate de moarte [...], ele sunt aruncate, pentru a îndura felurite chinuri; însă la Judecata din urmă toți oamenii vor sta, cu trupurile lor, înaintea scaunului de judecată al lui Hristos, pentru a da socoteală de faptele lor.” În continuare, memoriul înfățișa șapte dovezi extrase din Sfânta Scriptură și din Sfinții Părinți, care justificau prima parte a declarației referitoare la Purgatoriu și care urmăreau să demonstreze mai ales două puncte anume: faptul că există o stare intermediară (între rai și iad) și că în acest loc sufletele sunt pedepsite prin foc:

1) Textul de la 2 Macabei 12, 46: „...a adus jertfa de curăție pentru cei morți, ca să-i slobozească de păcat.”;

2) Textul de la Matei 12, 32: „Celui ce va zice cuvânt împotriva [...] Duhului Sfânt nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie!”, ceea ce dă de înțeles că alte păcate vor fi iertate în veacul ce va să fie, ceea ce implică existența unui Purgatoriu;

3) Textul de la 1 Cor. 3, 13-15: „Lucrul fiecăruia se va face cunoscut; îl va vădi ziua (Domnului). Pentru că în foc se descoperă, și focul însuși va dovedi ce fel este lucrul fiecăruia. Dacă lucrul cuiva pe care l-a zidit va rămâne, va lua plată. Dacă lucrul cuiva se

⁵⁸⁷ *Dialog contra ereziilor*, 23, PG 155, 116D.

⁵⁸⁸ Capete adresate grecilor de către latini cu privire la focul din Purgatoriu. Documentul I din *Documente privind sinodul de la Florența. 1. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara*. Documentele I-VI. Texte editate și traduse de Mons. L. Petit, *Patrologia Orientalis*, t. XV-1, Paris, 1920, p. 25-38.

va arde, va fi păgubit, iar el se va mântui, dar așa, ca prin foc." Aceste cuvinte nu pot fi înțelese decât ca referindu-se la focul care curățește sufletele în lumea de dincolo;

4) Tradiția celor două Biserici a învățat întotdeauna că rugăciunile pentru morți sunt de folos, ceea ce nu ar avea niciun sens dacă n-ar exista o curățire după moarte;

5) Autoritatea Bisericii latine, care a profesat întotdeauna această doctrină a Purgatoriului;

6) Invățăturile Părinților latini (Augustin, Ambrozie, Grigorie cel Mare) și ale Părinților răsăriteni (Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Dionisie Areopagitul, Epifanie, Ioan Damaschin, Teodoret al Cirului);

7) Însăși dreptatea dumnezeiască cere ca niciun păcat să nu rămână neispășit, însă pedeapsa se dă potrivit mărimii greșelii, după cum citim în Deut. 25, 2; Iez. 33, 14-15. Trebuie așadar să admitem că între cer și iad există un alt loc, unde sufletul păcătos se curățește, ca apoi să se poată alătura sufletelor celor drepti.

b. Primul memoriu al Sfântului Marcu Eugenicul, mitropolitul Efesului

Sfântul Marcu Eugenicul a redactat un memoriu în care răspundea acestor argumente.⁵⁸⁹ Încă de la început, acest memoriu înfățișează limpede poziția ortodoxă și merită, pentru aceasta, citat pe larg:

„Că cei care au adormit în dreapta credință sunt neîndoielnic ajutați de liturgiile ce se săvârșesc pentru ei, de rugăciunile și de milosteniile făcute în numele lor, potrivit unui vechi obicei, mărturisesc adevărul lucrurilor și cuvintele multor Dascălilor latini și greci, din multe locuri și timpuri, însă că sufletele s-ar izbăvi curățindu-se prin chin și foc vremelnic, date spre ajutor în Purgatoriu, despre aceasta nu aflăm nimic nici în Sfintele Scripturi, nici în cuvintele Dascălilor. În schimb, am primit de la ei învățătura că până și sufletele ținute în iad și încă de pe acum chinuite fie cu simțirea suferinței, fie din pricina deznădăjduirii pentru soarta lor, pot fi și ele ajutate și primesc o mică alinare (din cele făcute în numele lor), chiar dacă muncile nu încetează și nici sfârșitul nu și-l știu. Și acestea le-a aflat marele nevoitor Macarie, prin lucrare dumnezeiască, de la o tigvă găsită în pustie⁵⁹⁰. Și tot aceasta arată și rugăciunea lui Vasile cel Mare, rostită cu plecarea genunchilor în ziua Cincizecimii, când spune: „Stăpâne, Atotțiitorule [...] Care și la acest praznic cu totul desăvârșit și mântuitor ai binevoit a primi rugăciuni de mijlocire pentru cei ținuți în iad, dându-ne nouă mari nădejdi că vei trimite ușurare și mângâiere celor cuprinși de întristări apăsătoare...”⁵⁹¹. Cât privește sufletele credincioase și

⁵⁸⁹ *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu. Documentul II din Documente privind sinodul de la Florența. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI, p. 39-60.*

⁵⁹⁰ *Patericul*, Pentru Avva Macarie, 38: „Avva Macarie a zis: Pe când umblam o dată prin pustiu, am găsit o căpățână de mort aruncată pe jos. Am atins-o cu toiagul cel de finic și mi-a grăit căpățâna. Și am zis ei: „Tu cine ești?” Și mi-a răspuns căpățâna: „Eu am fost slujitor al idolilor și al elinilor care au trăit prin locul acesta, iar tu ești Macarie, purtătorul de Duh, și totdeauna când te milostivești spre cei ce sunt în chinuri și te rogi pentru ei, se mângâie puțin.” I-a zis ei bătrânul: „Care este mângâierea și care este chinul?” I-a răspuns lui: „Pe cât este de departe cerul de pământ (Is. 55, 9), atâta este focul de dedesubtul nostru, fiindcă de la picioare până la cap stăm în mijlocul focului și nu este cu puțință să se vadă cineva față către față, ci fața fiecăruia este lipită de spatele celuiilalt. Deci când te rogi pentru noi, din parte vedem fața celuiilalt. Aceasta este mângâierea.” Și, plângând, bătrânul a zis: „Vai de ziua în care s-a născut omul, dacă aceasta este mângâierea muncii!” Apoi i-a zis ei bătrânul: „Este altă muncă mai rea?” I-a răspuns lui căpățâna: „Noi, ca cei ce nu L-am cunoscut pe Dumnezeu, măcar puțin suntem miluiți, iar cei ce au cunoscut pe Dumnezeu și s-au lepădat de El și nu au făcut voia Lui, dedesubtul nostru sunt!” Și luând bătrânul căpățâna, a îngropat-o.”

⁵⁹¹ A se vedea în *Molitfelnic*.

iubitoare de Dumnezeu ce ies din viața aceasta întinate de păcate, ori mici și neștiute, de care nu s-au căit, ori mari și grele, de care s-au căit, dar n-au adus roade vrednice de pocăință, credem că ele vor fi spălate de greșalele lor, dar nu prin foc curățitor și prin osândire în loc osebit, căci, după cum am spus, nu așa am fost învățați. Ci pe unele suflete le spală la ieșirea lor din trup chiar frica morții, după cum spune Grigorie Dialogul⁵⁹². Altele au să se spele pe urmă, fie stând și așteptând în același sălaș pământesc mai înainte de a merge să se închine înaintea lui Dumnezeu și de a fi așezate în ceata celor binecuvântați ai Lui; fie, de-au fost robite multă vreme de păcatele grele, vor fi ținute în iad, ca și într-o temniță, sub pază, dar nu ca cele ce au să rămână pururi în văpaie și chin. Aceștia toți sunt ajutați de rugăciunile și liturgiile ce se fac pentru ei, prin lucrarea dumnezeieștii bunătăți celei iubitoare de oameni. Așa cum spune Dionisie Areopagitul, tâlcuind înțelesul tainic al celor săvârșite pentru cei adormiți în dreapta credință, unele păcate, cele ale slăbiciunii omenești, Dumnezeu pe dată le lasă și le iartă.⁵⁹³ Altele însă, după o vreme, printr-o dreaptă judecată, fie sunt desăvârșit lăsate și iertate, fie vinovăția lor nu se șterge până la Judecata de apoi. Pentru aceasta, socotim că nu este nevoie de vreo altă osândire sau de foc curățitor; căci pe unii-i curăță frica, pe alții îi roade conștiința și-i chinuie mai rău ca focul; pe alții încă îi va curăți înfricoșarea din vremea când vor sta înaintea slavei celei dumnezeiești, neștiind care le va fi soarta, însăși cercarea lucrurilor arată că nu e chin și osândă mai mare. Sfântul Ioan Gură de Aur dă mărturie de aceasta în mai toate cuvintele sale de învățătură. Și tot așa mărturisește și sfântul nevoitor Dorotei în cuvântul său *Despre conștiință*:⁵⁹⁴ Că neștiința celor ce vor fi cu ei muncește mai mult ca orice caznă pe cei osândiți o spun marii noștri Dascăli, precum Grigorie Teologul în cuvântul său *Despre plaga grindinii*:⁵⁹⁵ [...] De aceea ne rugăm la Dumnezeu cu credința că-i va izbăvi pe cei plecați (de chinul cel veșnic), iar nu de alt chin sau foc decât acelea ce s-au numit veșnice. Încă credem că rugăciunile pot să slobozească sufletele zăvorâte în iad ca într-o temniță. Pentru aceasta da mărturie, împreună cu mulți alții, Sfântul Teofan Mărturisitorul cel numit și Graptul (însemnatul) [...], care a scris cântări de rugăciune pentru cei răposați și care se roagă pentru ei, cerând: «De lacrimile și de suspinurile cele din iad slobozește pe robii Tăi, Mântuitorule!» Auziți? Spune «lacrimi și suspin» și nu pomenește de vreo altă osândă ori de foc curățitor. Iar când se amintește de foc în aceste cântări și rugăciuni, nu e vorba de un foc vremelnic, care poate să curățească, ci de focul cel veșnic și de osânda fără sfârșit. Mănați de iubirea de oameni și de mila pentru frați, îndrăznind și nădăjduind cele ce sunt aproape cu neputință, sfinții se roagă pentru mântuirea tuturor celor adormiți în dreapta credință. Așa îl auzim pe Sfântul Teodor Studitul cerând în canonul său pentru morți: «Toți să ne rugăm lui Hristos, făcând astăzi pomenire morților celor din veac, ca să izbăvească de focul cel veșnic pe cei ce au adormit în credință și nădejdea vieții celei veșnice». Iar în alt tropar iarăși zice: «De focul cel pururea arzător și de întunericul cel neluminat și de scrâșnirea dinților și de viermele cel ce chinuiește neîncetat și de toată pedeapsa izbăvește, Mântuitorul nostru, pe toți cei ce în credință au adormit!» Unde e aici focul curățitor? Că de-ar fi cu adevărat, ce loc mai cuvenit decât acesta ar fi găsit sfântul ca să ne vorbească despre el? Nu este al nostru a ști dacă Dumnezeu ascultă aceste rugăciuni ale sfinților. Ei însă o știau, având în ei sălășluit pe Duhul Care toate le știe și Care îi mâna să grăiască și să scrie întru cunoștință. O știe aceasta

⁵⁹² *Dialoguri despre moarte*, IV, 48.

⁵⁹³ *Ierarhia bisericească*, VII, 3, g, PG 3, 561: „Dumnezeiescul ierarh [...] a învățat din Scripturile cele de Dumnezeu inspirate că acelora care au dus o viață sfântă li se va acorda, de către cumpăna dreptății -după cuviință -, viața cea mai strălucită și dumnezeiască drept răsplată, pentru că aceasta depășește metehnele cele firești ale slăbiciunii omenești, potrivit cu bunătatea dumnezeieștii Sale iubiri de oameni. Doar nimeni nu este, cum spune Scriptura, fără prihană”.

⁵⁹⁴ De fapt, tema aceasta este tratată de Avva Dorotei în cuvântul XII („Despre frica de chinurile viitoare”), iar nu în cuvântul III („Despre conștiință”), din ale sale *Invățăături de suflet folositoare*.

⁵⁹⁵ *Cuvântări*, XVI, 9.

Domnul, Care a poruncit să ne rugăm pentru vrăjmașii noștri și El însuși S-a rugat pentru cei ce L-au răstignit pe cruce, și Care l-a luminat pe întâiul mucenic Ștefan să facă tot așa pe când era ucis cu pietre. Chiar dacă nimeni nu poate spune că rugăciunea sa a fost ascultată, se cuvine să facem tot ce ne stă în putință. Vedeți-i pe sfinți, că s-au rugat nu numai pentru credincioși, ci și pentru păgâni, și au fost auziți, izbăvindu-i pe aceia de chinul cel veșnic. Așa cea dintâi muceniță Tecla a mântuit-o pe Falconila, iar dumnezeiescul și marele Grigorie pe împăratul Traian, după cum însuși istorisește în *Dialogurile* sale."⁵⁹⁶

c. Cuvântarea lui Visarion, mitropolitul Niceei

Visarion al Niceei a redactat și el un memoriu.⁵⁹⁷ Însărcinat să prezinte răspunsul oficial al grecilor la memoriul cardinalului Cesarini, el oferă o sinteză în care preambulul și expunerea problemei îi aparțin, iar argumentația este preluată de la Sfântul Marcu Eugenicul.

Visarion prezintă mai întâi de toate ca pe un lucru favorabil faptul că grecii, ca și latinii, admit că rugăciunile Bisericii sunt de folos pentru cei adormiți, dar că la niciunul dintre dascălii lor nu se întâlnește credința într-o ispășire a păcatelor săvârșită după această viață, în chip vremelnic, prin foc.

Controversa, arată el, se reduce la două chestiuni, cea de-a doua având, la rândul ei, două subpuncte:

1. Există o ispășire a păcatelor după această viață?

2. Dacă da, cum anume se săvârșește ea?

a) pur și simplu prin milostivirea dumnezeiască, ca răspuns la rugăciunile Bisericii, sau

b) printr-o pedeapsă; și anume care: temnița, întunericul, lipsirea de vederea lui Dumnezeu sau, așa cum cred latinii, focul, focul materialnic?

Grecii exclud această ultimă părere, pentru că, pe de o parte, n-au întâlnit la niciunul dintre dascălii lor credința într-un foc materialnic și vremelnic, iar, pe de altă parte, această concepție susține doctrina origenistă a apocatastazei, care neagă veșnicia chinurilor.

Cât privește primul punct, grecii admit fără nicio rezervă faptul că există după această viață o ispășire a păcatelor, care nu sunt de moarte, potrivit învățăturii Sfinților Părinți.

Singurul punct care rămâne de dezbătut este așadar cum anume pot fi ispășite unele păcate, dat fiind că amândouă Bisericile, atât cea Ortodoxă, cât și cea Catolică admit posibilitatea ispășirii lor.

Visarion își începe dezbaterea prezentând mai întâi de toate ce anume, din învățătura latinilor referitoare la curățirea prin foc, este inacceptabil pentru greci. Pentru aceasta el reia diferite puncte cuprinse în memoriul cardinalului Cesarini.⁵⁹⁸

(1-2) Pasaje citate din 2 Mac. 12, 46 și Mt. 12, 32 se referă într-adevăr la ispășirea unor păcate, care se face în anumite condiții după moarte, dar nu amintesc de nicio curățire prin foc.

⁵⁹⁶ *Respingerea capetelor prezentate de latini cu privire la purgatoriu — Cel dintâi cuvânt despre focul curățitor*. Documentul II din *Documente privind sinodul de la Florența. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p. 39-43.

⁵⁹⁷ *Răspunsul grecilor la poziția latinilor referitor la focul curățitor*. Documentul III din *Documente privind sinodul de la Florența. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p. 61-79. În rândurile următoare, vom rezuma acest memoriu urmând îndeaproape excelentul expozeu al lui d'Ales, „La question du Purgatoire au concile de Florence”, în *Gregorianum*, 3, 1922, p. 14-21.

⁵⁹⁸ La începutul fiecărui răspuns, între paranteze, indicăm numărul de ordine al acestor puncte preluate de la cardinalul Cesarini.

(3) Cât privește pasajul citat din 1 Cor. 3, 11-15, Visarion trimite la autoritatea incontestabilă a unuia dintre cei mai buni exegeți ai Apostolului Pavel, Sfântul Ioan Gură de Aur. Or, acesta din urmă consideră că focul despre care vorbește Sfântul Pavel este focul cel veșnic, din care nimeni nu mai poate ieși.

El drept că Fericitul Augustin dă o altă tâlcuire acestor rânduri. Din dorința lăudabilă de a respinge eroarea celor care socoteau că acest text se referă la toate greșelile, negând astfel veșnicia chinurilor, el recurge, în lipsă de ceva mai bun, la un termen de mijloc: acela de foc vremelnic.

În expresia Sfântului Pavel: „*El se va mântui, dar așa, ca prin foc*”, verbul *soxestai* nu trebuie luat în sensul lui obișnuit: „*a fi mântuit*”, ci într-un alt sens al său, pe care de asemenea îl întâlnim adesea: „*a fi scăpat*”, altfel spus „*păstrat*” sau „*menținut*”. Apostolul a voit să spună că cei osândiți nu vor fi nimiciți, ci menținuți în focul cel veșnic. Și de altfel nu avem nicio altă indicație că el s-ar fi referit la un foc vremelnic. Aceasta este tâlcuirea dată de Sfântul Ioan Gură de Aur și, împreună cu el, de toți Sfinții Părinți răsăriteni. Sfântul Pavel însuși confirmă o asemenea interpretare (Rom. 13, 12), ca și alte versete din Sfânta Scriptură care vorbesc de focul de la Judecata din urmă (Dn. 7, 10; Ps. 49,4; 96, 3; 2 Pt. 3, 10, 12).

(6) Latinii invocă felurite texte ale Părinților, însă acestea nu au înțelesul pe care latinii li-l atribuie. Astfel, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Epifanie, Sfântul Dionisie, Sfântul Ioan Damaschin spun într-adevăr că pentru curățirea de unele păcate, rugăciunile celor rămași în viață le sunt de folos celor adormiți, fără însă să meargă mai departe. Cât privește textul lui Teodoret, este nevoie de precizări suplimentare, pe care însă nu le aflăm în niciuna dintre numeroasele sale scrieri; el nu are așadar valoare probantă.⁵⁹⁹

Ar mai rămâne Sfântul Grigorie de Nyssa, ale cărui poziții uneori par să se situeze în perspectiva pozițiilor latine. Din păcate însă, aceste poziții par să meargă și în sensul apocatastazei, învățătură dezvoltată de origenism și condamnată de cel de-al cincilea Sinod ecumenic. Faptul că Grigorie de Nyssa este un Sfânt Părinte vrednic de cinstire nu exclude faptul că el, ca și alți Sfinți Părinți (Irineu de Lugdunum, Dionisie Alexandrinul...) s-a putut înșela în unele privințe. O scuză este și faptul că, la vremea sa, dogma Bisericii cu privire la veșnicia chinurilor nu fusese încă stabilită. Grecii considerau cuvenit să se țină de învățătura Bisericii și de dreptarul Sfintei Scripturi, iar nu de păreri personale, fie chiar și ale unor mari dascăli.

Or, afirmațiile Sfântului Ambrozie, ale Fericitului Augustin ori ale Sfântului Grigorie cel Mare referitoare la curățirea de păcate prin foc nu erau altceva decât astfel de opinii personale. Insa nici chiar aceste afirmații nu confirmă doctrina latină a Purgatoriului. Singurul lucru care reiese limpede din textele acestor Părinți este că rugăciunile celor vii sunt de folos pentru cei răposați. Este drept că Sfântul Grigorie cel Mare, în *Dialogurile* sale, citează numeroase exemple de curățire prin foc, însă nu credem ca el să le fi gândit altfel decât ca pe niște alegorii.

(5) Latinii invocă autoritatea Bisericii romane însă, în acest caz, nu se poate vorbi decât de un obicei; iar pe această bază nu se poate discuta, căci unui obicei i se pot întotdeauna opune alte obiceiuri. Trebuie examinat fondul problemei, având ca dreptar Scriptura și pe Sfinții Părinți.

(7) Latinii fac apel la rațiune. Dar nici grecii, în ceea ce-i privește, nu duceau lipsă de raționamente.

Astfel, Visarion prezintă zece argumente, luate din memoriul Sfântului Marcu Eugenicul:⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ După cum remarcă M. Jugie, „nu li se poate reproșa grecilor că au respins mărturia lui Teodoret, „pentru că pasajul citat de latini nu era altceva decât unul dintre faimoasele texte apocrife oferite lui Toma de Aquino la vremea când lucra la scrierea sa, *Contra errores Graecorum*” („La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence”, în *Echos d'Orient*, 21, 1921, p. 273).

⁶⁰⁰ Aflate în Documentul III din *Documente privind sinodul de la Florența. L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p. 76-79 = Documentul II din *Documente privind sinodul de la Florența. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p.57-60.

„I. Nu e propriu bunătății lui Dumnezeu să nu țină seama de o faptă bună cât de mică și să pedepsească cea mai mică greșeală. Or, dacă puținul bine care se află în cei care au păcătuit mult nu primește nicio răsplată, pentru mulțimea răutății lor, urmează că nu se pedepsește nici puțina întinare aflată în sfinți, dată fiind precumpănirea binelui; căci de vreme ce n-au săvârșit păcate de neiertat, lesne li se lasă o greșeală mărunță. Așadar nu se cuvine să primim că este un foc curățitor.

II. În cei buni este și puțin rău, după cum există puțin bine și în cei răi. Însă puținul bine al celor răi nu poate dobândi răsplată, ci doar o osândire mai mică. Tot așa, puținul rău al celor buni nu se osândește, ci au parte de fericire după măsura faptelor. Așadar, iarăși nu este cazul să admitem că este un foc curățitor.

III. Că este dreaptă osânda veșnică se adevărește mai cu seamă pentru cei împietriți în răutate; căci voinței pururea plecate spre rău i se cuvine osândă veșnică; iar dacă voirea statornică a răului e pedepsită cu osândă veșnică, urmează că cel care nu e dat osândeii pe vecie n-are voia statornicită nici în rău, căci atunci ar fi venit chinului veșnic, nici în bine, căci binele nu ia osândă, ci cununi; însă voi înșivă spuneți că cei curățiți în focul acesta au voia nestrămutată; așadar, n-au de ce să fie curățiți prin foc.

IV. Dacă desăvârșita răsplată a curăției inimii și sufletului este vederea lui Dumnezeu, de care fiecare se va împărtăși pe măsura curăției sale, căci nu toți sunt la fel de curăți, înseamnă că nu e nevoie foc curățitor pentru cei în care curăția nu e deplină; căci focul i-ar face pe toți deopotrivă de curăți și vrednici de vederea lui Dumnezeu. Dar (altceva arată) ce s-a petrecut în muntele Legii, ca simbol și preînchipuire; căci atunci nu se vedeau toți stând în același loc și în același rang, ci în ranguri diferite, pe măsura curăției lor, după cum spune Grigorie Teologul.⁶⁰¹

V. Marele Grigorie Teologul în cuvântul său de învățătură *La Sfintele Paști*, tâlcuind cele tainice, vine și spune: „Nimic nu vom lua cu noi, și nimic sa nu lăsăm pentru a doua zi!”⁶⁰², și arată limpede că după această „noapte” nu mai e cu puțință curățirea; iar noapte numește viața noastră de acum.

VI. Același, în cuvântul său *Despre plaga grindinii*, încă spune: „Nu spune că-ți vei ispăși păcatele după moarte, cum spun cei care cugetă trupește; căci e mai bine ca acum, ascultând învățăturile, să te curățești, ca sa nu fii dat la chinuri atunci când va fi vremea osândirii, iar nu a curățirii!”⁶⁰³. Așadar se vede limpede că după moarte nu va mai fi curățire, ci veșnica osândă.

VII. În pilda despre bogatul nemilostiv și săracul Lazăr, punându-ne înainte soarta lor după moarte, Domnul spune că primul a fost pus în groapă și sufletul lui supus la chin, în iad, iar celălalt dus de îngeri în sânul lui Avraam; și sânul lui Avraam închipuie ridicarea la slava hărăzită celor ce s-au făcut prieteni ai lui Dumnezeu; iar iadul și chinurile, osânda veșnică a păcătoșilor; și n-a pus între ele loc osebit de ispășire, ci prăpastie mare, întărită și de netrecut, care arată limpede despărțirea lor.

VIII. E cu neputință ca sufletul, cu totul netrupesc și nematerialnic, să fie pedepsit cu foc, o dată ce-a pierit trupul care putea simți arsura. La învierea de obște însă, când sufletul păcătos se va însoți din nou cu trupul său, de acum și el nepieritor, și toată zidirea se va înnoi, atunci se va da focului veșnic, după cum am fost învățați. Atunci, neîndoios, va îndura osânda cuvenită, dimpreună cu demonii cei întunecați, care vor primi și ei atunci trup îngroșat, văzut, ars în cuptorul iadului, după cum spune Marele Vasile. Mai înainte de aceasta însă, nematerialnic fiind, deși e viu prin sine, cum s-ar putea pedepsi prin foc materialnic?

IX. Sfinții Părinți, care au viețuit aici îngerește, în osebite locuri și de multe ori li s-au

⁶⁰¹ PG 36, 637.

⁶⁰² PG 36, 645.

⁶⁰³ PG 35, 944.

arătat în vise ori vedenii ori în alt chip minunat veșnicul chin și întristarea în care se află necredincioșii și păcătoșii, n-au tănuțit acestea, ci ni le-au arătat ca și cum ar fi de față și acum petrecându-se, întocmai ca în pilda bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr; dar niciodată n-au pomenit de foc curățitor și vremelnice.

X. Invățătura lui Origen despre apocatastază și sfârșitul chinurilor - care în chip necuvios cheamă de martor iubirea dumnezeiască - primită de unii din Biserică, cum sunt Didim și Evagrie și pusă la inimă de sufletele ne iubitoare de ostenele, după cuvântul dumnezeiescului Ioan, cel ce a meșteșugit Scara cea cu bună suire⁶⁰⁴ - a fost anatematizată la al cincilea Sinod a toată lumea, ca pierzătoare de suflet și îndemnând la nelegiuire sufletele mișele care nădăjduiesc că vor scăpa de chinuri potrivit acestui cuvânt înșelător. Din aceleași pricini nu se cuvine primită nici învățătura despre focul curățitor, ca smintitoare, întorcând sufletele de la ostenelele curățirii în această viață prin deșartă făgăduință a unei curățiri în veacul ce va să fie.

d. Al doilea memoriu al Sfântului Marcu Eugenicul

Misiunea de a răspunde argumentelor grecilor, prezentate de Visarion, i-a fost încredințată de către latini lui Ioan de Torquemada⁶⁰⁵.

Precizările cerute grecilor de acesta din urmă au fost date de Sfântul Marcu Eugenicul în alte două memorii.

În primul dintre aceste memorii,⁶⁰⁶ Sfântul Marcu expune din nou poziția ortodoxă:

„Noi spunem că nici dreptii nu-și trăiesc încă deplin fericita lor soartă și starea binecuvântată pentru care s-au gătit aici prin ostenele și nevoițe, nici păcătoșii nu sunt duși îndată după moarte la veșnica osândă în care pururi vor fi chinuiți. Așadar, nici unii, nici alții nu sunt acolo unde neîndoielnic se vor sălășlui după judecata din urmă și învierea de obște, însă și unii, și alții se află acum în locul care li se cuvine. Cei dintâi, la fericita odihnă și slobozenie, în ceruri, dimpreună cu îngerii stau înaintea lui Dumnezeu ca în raiul din care Adam a fost scos, iar tâlharul ce s-a căit, luând-o înainte, a intrat cel dintâi; și adeseori îi cercetează pe cei care-i cinstesc și-i laudă în biserici, ascultând pe cei care-i cheamă în ajutor și rugându-se lui Dumnezeu pentru ei, având de la El acest mare dar; iar prin sfintele lor moaște săvârșesc minuni, bucurându-se de vederea lui Dumnezeu și de Lumina care izvorăște din El, mai deplin și cu mai mare curăție decât în vremea când petreceau în trup. Ceilalți sunt ferecați în iad și puși „în groapa cea mai de jos, întru cele întunecate și în umbra morții”, după cum spune regele David (Ps 87, 7), și împreună cu el dreptul Iov: „...în ținutul întunericii și al umbrelor morții, țara de întuneric și neorânduială, unde lumina e totuna cu bezna.” (Iov 10, 21-22). Cei dintâi au parte de cea mai mare bucurie și desfătare, așteptând în pridvorul împărăției împlinirea făgăduințelor și bunătățile cele de nespuse. Ceilalți, dimpotrivă, rămân în temniță și în întristare, fără mângâiere, ca osândiții ce-și așteaptă judecata, știind mai dinainte

⁶⁰⁴ Scara, V, 29.

⁶⁰⁵ Răspunsul latinilor la memoriul prezentat de greci cu referire la focul curățitor. Documentul IV din Documente privind sinodul de la Florența. *L Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p. 80-107. Un rezumat al acestui răspuns îl aflăm la M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence”, în *Echos d'Orient*, 21, 1921, p. 274-276; A. D'Ales, „La question du Purgatoire au concile de Florence”, p. 22-31. și la A. Michel, „Purgatoire”, col. 1256-1259.

⁶⁰⁶ Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățișează adevărata credință a Bisericii grecilor (— Al doilea cuvânt despre focul curățitor). Documentul V din Documente privind sinodul de la Florența. *I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I- VI*, p. 108-151.

că vor fi dați la chinuri. Dar nici cei dintâi n-au moștenit încă împărăția și bunătățile acelea „pe care ochiul nu le-a văzut, urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit” (1 Cor. 2, 9), nici ceilalți n-au fost încă dați la chinurile cele veșnice și mușcăturii focului celui nestins. Și această învățătură primită de la Părinții din vechime ne este lesne s-o probăm cu mărturia dumnezeieștilor Scripturi. Și așa o predăm și noi altora, văzând limpede cât e de simplă și de dreaptă.”⁶⁰⁷

Sfântul Marcu Eugenicul citează mai multe texte scripturistice și izvoarele patristice pe care se întemeiază acest punct al credinței ortodoxe: Sfântul Atanasie cel Mare⁶⁰⁸, Sfântul Grigorie Teologul⁶⁰⁹, Sfântul Ioan Gură de Aur⁶¹⁰.

În continuarea memoriului, Sfântul Marcu precizează și alte puncte.

Mai întâi, el arată că nu aflăm nici în Sfânta Scriptură și nici la Părinți credința într-o curățire prin foc vremelnic și materialnic. Astfel, vorbind despre cei rătăciți din calea credinței (2 Pt. 2, 4), Apostolul Petru spune că aceștia își așteaptă osânda întemnițați în iad, și nu pomenește de niciun foc. Și împreună cu el, răsăritenii vorbesc și ei despre osânda care a și început, despre rușine, despre musturarea cugetului și despre alte chinuri, însă nu primesc învățătura despre focul materialnic care curăță sufletele cele nematerialnice. Locurile din scrierile Părinților în care este înfățișată osândirea la foc trebuie luate în sens figurat și alegoric.

În al doilea rând, în slujbele sale Biserica nu se roagă numai pentru unele suflete, ci deopotrivă pentru toți cei răposați, așadar și pentru cei din iad, nădăjduind să-i scoată de acolo sau măcar să le aline chinul. Se știe doar că au fost și rugăciuni ascultate, ca, de pildă, a Sfintei Tecla pentru Falconila, sau a Sfântului Grigorie Dialogul pentru împăratul Traian. Însă, îndeobște Biserica nu se roagă pentru sufletele păgânilor; ea se roagă pentru cei morți în credință, oricât de păcătoși ar fi, cerând de la Dumnezeu iertarea lor, cum se vede din rugăciunea Sfântului Vasile rostită în ziua de Rusalii: „Stăpâne Atotțiitorule, Dumnezeule al Părinților [...] Care și la acest praznic cu totul desăvârșit și mântuitor ai binevoitor a primi rugăciuni de mijlocire pentru cei ținuți în iad, dându-ne nouă mari nădejdi că vei trimite ușurare și mângâiere celor cuprinși de întristări apăsătoare, auzi-ne pe noi [...] care ne rugăm Tie [...]”⁶¹¹.

De vreme ce rugăciunile Bisericii au puterea de a alina suferința sufletelor împovărate de păcate grele și de a le îmbărbăta cu nădejdea iertării - căci soarta lor în veșnicie se va hotărî abia la Judecata de apoi -, cu atât mai mult vor putea ele să aducă în ceata sfinților sufletul care are o mică greșală. Și sufletele cele sfinte primesc un oarece folos din rugăciunile acestea, căci, după cum învață Dionisie Areopagitul, n-au intrat încă în bucuria cea desăvârșită⁶¹².

Așadar nu putem socoti că de puterea rugăciunilor și a jertfei celei fără de sânge se folosesc numai sufletele aflate în focul curățitor.

În al treilea rând, latinii aduc drept mărturie cuvântul Sfântului Vasile cel Mare care, în rugăciunea de mai sus, cere de la Dumnezeu să odihnească sufletele celor adormiți la loc de răcoare și odihnă. Nici vorbă aici de foc curățitor! După cum nici proorocul David, spunând: „Trecut-am prin foc și prin apă și ne-ai scos la odihnă...” (Ps. 65, 11), n-a avut în gând un

⁶⁰⁷ *Op. cit.*, 3, p. 109-110.

⁶⁰⁸ *Intrebări către Antiohie*, XX-XXI PG 28, 609.

⁶⁰⁹ *Cuvânt la moartea fratelui său, Cezar—Cuvântări*, VII, 21.

⁶¹⁰ *Omiliile la statui*, VI, 3; *Cuvânt împotriva iudeilor*, VI, 1.

⁶¹¹ A se vedea în *Molitfelnic*.

⁶¹² *Ierarhia bisericească*, VII. 7.

asemenea foc.

În al patrulea rând, pe latini îi scandalizează faptul că răsăritenii socotesc că un sfânt ca Grigorie de Nyssa s-a putut înșela în această privință. Dar aceasta s-a întâmplat și în cazul altor puncte de doctrină chiar unor Părinți de mare autoritate. Și apoi, învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa se deosebește de cea a latinilor; după el nu numai păcatele ușoare, ci toate păcatele trebuie ispășite prin foc; și vorbește de un sfârșit al tuturor chinurilor, tocmai pentru că crede că ele nu au alt rost decât să curățească de păcate nu numai pe oamenii necredincioși și păcătoși, ci chiar și pe demoni, până când, într-un sfârșit, vor fi toți restaurați în binele din care au căzut, însă aici gândirea Sfântului Grigorie se apropie de învățătura lui Origen, condamnată în mod oficial de Biserica.

În al cincilea rând, e de mirare că latinii își prezintă învățătura lor despre curățirea prin foc drept o învățătură veche a Bisericii, prin care ne ferim de căderea în rătăcire, de vreme ce mulți dintre marii Dascăli ai Bisericii uneori au tâlcut în chip alegoric până și focul cel veșnic și chinul fără de sfârșit. Cu adevărat ei spun că focul cel nestins și întunericul cel mai din afară aceasta înseamnă: înstrăinarea de Dumnezeu și nevederea Lui, iar viermele cel neadormit și balaurul cel mare sunt mustrarea conștiinței și amărăciunea rușinii; și nu e altă scrâșnire a dinților decât furia neputincioasă și suferința ce se naște din ea, întristarea și suspinul.

În al șaselea rând, răsăritenii nu află în textele din Macabei și de la Sfântul Matei nici urmă de pedeapsă ori de curățire prin foc; în ele se vorbește doar de jertfa adusă pentru iertarea păcatelor.

În al șaptelea rând, pentru răsăriteni e lucru de mirare că latinii spun că una e iertarea greșelii, și alta iertarea de pedeapsă⁶¹³, și că mai poate fi vorba de osândă după iertare. Căci dacă regii din această lume nu-i lasă în lanțuri pe cei pe care i-au iertat, cu cât mai mult nu va face așa Dumnezeu, Care are bunătatea ca însușirea Sa cea mai proprie și mai vădită. Nenumărate texte ale Sfintei Scripturi arată ca greșită această cugetare a lor, căci vameșului nu numai că i s-au iertat păcatele, dar s-a întors la casa sa îndreptățit (Lc. 18, 14); regele Manase, smerindu-se, a fost scos din lanțuri și așezat din nou pe tronul său (II Paral. 33, 12-13); ninivitenii, pentru că s-au căit, au scăpat de pedeapsa ce sta să se abată asupra lor (Iona 3, 5); iar slăbănogului, o dată cu iertarea păcatelor, i se dăruiește și vindecarea trupului (Mat. 9, 6).

În cele din urmă, cât privește textul de la Sfântul Pavel, pe care se sprijină mai toată învățătura latinilor despre focul curățător, niciunul dintre Părinții greci care l-au tâlcut - între care la loc de cinste stă Sfântul Ioan Gură de Aur - nu s-a gândit vreodată să-i dea acest înțeles. Căci lucrul ce se descoperă în foc, după cuvântul Apostolului, este păcatul de neiertat, iar cel păgubit este lucrătorul nelegiuirii; așadar nu e vorba aici de făgăduința mântuirii prin foc a unora; iar focul despre care vorbește nu e altul decât focul cel veșnic.

e. Al treilea memoriu al Sfântului Marcu Eugenicul

Cel de-al treilea memoriu al lui Marcu Eugenicul⁶¹⁴ aduce câteva lămuriri cerute de latini; în el se subliniază mai ales următoarele lucruri:

- soarta dreptilor rămâne provizorie și nedesăvârșită până la Judecata de apoi

⁶¹³ Această distincție între *reatits poenae* și *reatus culpa*e a fost introdusă în secolul al XII-lea de Petru Lombardul. De ea s-a folosit Ioan de Torquemada în expunerea sa, pentru a arăta că se poate ierta greșeala (*culpa*), fără a se ridica pedeapsa (*poena*).

⁶¹⁴ *Răspuns la întrebările și obiecțiile făcute de cardinalii și învățații latini pe marginea cuvântărilor sale. Documentul VI din Documente privind sinodul de la Florența. I. Problema Purgatoriului, discutată la Ferrara. Documentele I-VI*, p. 152-168.

(paragraful 1);

- sfinții nu-L văd pe Dumnezeu în ființa Sa (paragraful 2)⁶¹⁵, ci prin luminarea Duhului (paragraful 4);

- sufletele celor care mor în păcate de moarte sunt chinuite în iad de așteptarea înfricoșată a hotărârii soartei lor (paragraful 6), în vreme ce sufletele sfinților se veselesc întru nădejdea bunătăților făgăduite (paragraful 7);

- lipsirea de vederea lui Dumnezeu este pentru cei osândiți o suferință care întrece arsura focului veșnic și orice alt chin (paragraful 8);

- chinurile pe care le îndură sufletele în chip obișnuit -întunericul, tristețea, rușinea și celelalte - sunt mai mari sau mai mici, pe măsura păcatelor lor (paragraful 9);

- chin e și neștiința soartei ce-i așteaptă și a vremii când vor sta la Judecată împreună cu ceata celor drepți (paragraful 10);

- până la Judecata din urmă, chiar cei aflați în chinuri primesc o oarecare alinare prin rugăciunile celor vii (paragraful 12);

- nu putem crede că păcatele celor morți în credință sunt șterse în sufletele lor de însăși iubirea ce-au avut-o față de Dumnezeu, pentru că numai pocăința are puterea de a șterge păcatele, iar pocăința izvorăște din frică, și nu din iubire, care nu mai cunoaște frica (paragraful 13);

- e drept că la greci, duhovnicul dă, pe lângă dezlegare, și canon, însă nu ca pedeapsă, ci pentru lecuirea sufletului. Iar dacă e primejdie de moarte, se dă iertarea păcatelor și împărțășania fără canonisire, nădăjduind că Dumnezeu va binevoi să-l primească pe unul ca acesta, ca pe tâlharul cel credincios (paragraful 14).

Dezbaterile s-au oprit aici și, în pofida mărturisirii de credință finale de la sinodul florentin, între latini și greci nu s-a putut stabili niciun acord cu privire la Purgatoriu.⁶¹⁶ Această dezbatere a avut însă meritul de a face auzite criticile grecilor la adresa acestei învățături a lor, fiind totodată și un bun prilej de expunere a poziției ortodoxe referitoare la starea sufletelor până la Judecata din urmă.

Li s-a reproșat grecilor că, în loc să-și prezinte în mod pozitiv propria lor învățătură în legătură cu Purgatoriul, s-au folosit de argumente negative pentru a se împotrivi tezei latinilor.⁶¹⁷ Însă această învinuire este nedreaptă, din două motive. Pe de o parte, era firesc ca mai întâi de toate grecii să înceapă prin a critica o învățătură care aducea o noutate de neacceptat și la care li se propunea să subscrie; pe de altă parte, nu era cazul să-și expună o învățătură proprie cu referire la acest subiect, de vreme ce însăși noțiunea de Purgatoriu le era cu totul străină. Tot ce puteau face era să lămurească felul în care concepeau ei starea sufletelor în vremea așteptării Judecății din urmă și la ce slujesc rugăciunile pentru morți, potrivit credinței lor. Pe de altă parte, istoricii catolici îl acuză pe Marcu Eugenicul că ar fi prezentat poziții ortodoxe noi⁶¹⁸; de fapt, el a explicat și a limpezit un punct de doctrină asupra căruia până atunci nu fusese imperios necesar să se ofere o expunere sistematică din partea

⁶¹⁵ Sf. Marcu Eugenicul se referă aici, implicit, la distincția dintre ființa dumnezeiască și energiile dumnezeiești, explicitată cu finețe de Sf. Grigorie Palama, potrivit căreia Dumnezeu nu este cunoscut ca ceea ce este El prin ființa Sa, ci ca Lumina care izvorăște din El. Vezi M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence”, p. 28, și mai ales N. Constas, „Mark of Ephesus”, în C. G. și V. Conticello, *La Theologie byzantine*, vol. 2, Turnhout, 2001.

⁶¹⁶ Vezi J. Gill, *Le Concile de Florence*, Tournai, 1964, p. 117.

⁶¹⁷ Vezi *Ibidem*, p. 114.

⁶¹⁸ Vezi M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence”, p. 281-282; „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence”, *Dictionnaire de theologie catholique*, 13, 1936, col. 1327; J. Gill, *Le Concile de Florence*, p. 112-113.

răsăritenilor.

3. Invățătura teologilor ortodocși referitor la acest subiect, după sinodul de la Florența

Relativa diversitate a pozițiilor teologilor ortodocși referitoare la starea sufletelor morților mai înainte de Judecata din urmă, care răzbate din tratatele de teologie apărute după sinodul de la Florența⁶¹⁹, se explică în parte prin influențele latine pe care le-au suferit unii dintre clericii și teologii ortodocși, mulți dintre ei formați în școli teologice apusene⁶²⁰. Aceștia consimt adeseori că în starea intermediară sufletele au parte de o ispășire și curățire de păcate; uneori afirmă chiar ca aceasta se săvârșește prin foc; însă cu toții resping ideea că această ispășire s-ar petrece într-un al treilea loc, care ar fi Purgatoriul⁶²¹. În tratatele autentice ortodoxe însă, regăsim concepția generală apărută de Sfântul Marcu Eugenicul la sinodul de la Florența⁶²², care este pe linia gândirii Sfinților Părinți răsăriteni, rămânând și astăzi dominantă printre teologii ortodocși care și-au exprimat opiniile referitor la acest subiect⁶²³.

Printre cele mai marcante scrieri care au tratat problema Purgatoriului după sinodul de la Florența, reluând și precizând pozițiile exprimate acolo de Visarion și Marcu Eugenicul, putem cita *Catehismul ortodox* al lui Meletie Pigas, Patriarhul Alexandriei (Vilnius, 1596), și noua ediție, revăzută, îndreptată și adăugită (1690) a *Mărturisirii de credință* a Patriarhului Dositei al Ierusalimului⁶²⁴.

Patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas, afirmă că Hristos a răscumpărat în chip desăvârșit întregul neam omenesc și de aceea cel căruia i se iartă păcatele săvârșite după Botez nu mai are nimic de plătit. Canonul pe care-l dă duhovnicul nu are un rost pedepsitor, ci de îndreptare și ferire de păcat. Omul căruia i-au fost iertate păcatele mărturisite în Taina Spovedaniei nu mai are de ispășit vreo pedeapsă, nici în această lume, nici în cealaltă. Nici epitimia (canonul de pocăință), nici încercările și necazurile din această viață nu au vreun rost pedepsitor ori ispășitor. Nu trebuie să vedem în roadele pocăinței, despre care vorbește Sfânta Scriptură, plată dată pentru păcatul săvârșit, ci dovadă de adevărată căință. Așadar, dacă cel

⁶¹⁹ Vezi M. Jugie, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence”, col. 1326-1352. Acesta, dintr-o intenție polemică și în legătură cu presuposițiile sale favorabile în privința doctrinei latine a Purgatoriului, exagerează diferențele și tinde să interpreteze textele pe care le citează în lumina concepției latine.

⁶²⁰ Referitor la acest subiect, a se vedea mai ales G. Florovsky, *Les Voies de la theologie russe*, vol. I, Paris, 1991, *passim*.

⁶²¹ Vezi M. Jugie, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence”, col. 1329-1336, *passim*.

⁶²² Un rezumat al acestei concepții poate fi aflat la M. Jugie, „La question du Purgatoire au concile de Ferrare-Florence”. p. 278-282; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 162-192.

⁶²³ A se vedea, între alții: Arhim. Iustin Popovici, *Philosophie orthodoxe de la verite.. Dogmatique de l'Eglise orthodoxe*, vol. 5, Lausanne. 1997, p. 369-383; Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death*, p. 134-135; N. P. Vassiliadis, *The Mystery of Death*, p. 444-447; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 149-192.

⁶²⁴ Vom da mai jos un rezumat al acestei *Mărturisiri*, urmând îndeaproape expunerea lui M. Jugie, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence”. col. 1337-1342.

păcătos moare cu inima frântă și smerită, fără să aibă timp să aducă roade vrednice de pocăință, Dumnezeu îi va ierta lui toate greșelile, pentru jertfa lui Hristos, și el nu are a se teme de dreptatea dumnezeiască; pentru unul ca acesta, cerul este deschis. O dată ajuns la capătul vieții pământești, omul va merge negreșit ori în sânul lui Avraam, împreună cu săracul Lazăr, ori se va coborî la iad, cu bogatul cel nemilostiv. După moarte, nu există alt sălaș ori altă stare a sufletului, decât acestea două. Purgatoriul nu are niciun rost și se trage din învățătura greșită a lui Origen. Nu are niciun rost, pentru că cei care mor în stare de căință sunt deplin curățiți prin sângele lui Hristos și n-au nevoie de nicio altă curățire. Și este origenist, pentru că vorbește de chinuri curățitoare vremelnice, care conduc spre ideea de apocatastază universală. Și n-am greși dacă l-am numi și iudaic; într-adevăr, fariseii, având credința că niciunul dintre fiii lui Israel nu poate pieri, pe cei păcătoși îi sortesc după moarte chinurilor curățitoare. Trecând apoi la textele scripturistice pe care îndeobște se sprijină teologii latini când e vorba de Purgatoriu, patriarhul Meletie le întoarce chiar împotriva acestei învățături. Astfel, în textul de la Matei 5, 26: „*Nu vei ieși de acolo până ce nu vei fi dat cel de pe urmă ban.*”, cuvântul „până ce” și cele următoare nu arată un răstimp care se va încheia, ci textul vrea să spună că „în temniță, adică în iad, vei fi pedepsit pentru toate relele săvârșite, fie ele cât de mici”.

Cât privește textul de la 2 Macabei 12, 43 ș.u. nu doar că nu zidește Purgatoriul, dar îl și ruinează; căci cu adevărat Iuda Macabeul nu aduce jertfă de curăție pentru o vină mică, ci pentru un păcat greu cum era idolatria, săvârșit de oameni care muriseră fără să aibă timp să se căiască. Focul despre care se vorbește la 1 Corinteni 3, 13-15 nu este foc curățitor, ci focul cercării prin care vor trece atât dreptii, cât și păcătoșii, pentru a se descoperi și face vădite faptele lor, fie bune, fie rele. În sfârșit, textul de la Matei 12, 32: „*Celui care va zice cuvânt împotriva Duhului Sfânt, nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie!*”, nu arată nimic altceva decât că păcatul împotriva Duhului Sfânt nu va fi iertat niciodată, după cum reiese și din textele paralele de la Marcu 3, 28-29 și Luca 12, 10.

Care este atunci folosul solirilor celor vii pentru morții lor? Mai întâi de toate, prin orice faptă bună săvârșită pe seama celor morți în credință, se aduce laudă lui Dumnezeu Cel Ce i-a slăvit pe ei. Dacă morții sunt în iad, solirile noastre pot să le ușureze chinul și chiar să-i scape de acolo, dacă viața lor n-a fost cu totul rea și stricată. Pentru aceasta, avem drept pildă pe împăratul Traian și pe Falconila. Nu e nicio îndoială că flăcările iadului sunt veșnice, însă cei de care Dumnezeu Se va milostivi nu le îndură decât puțină vreme. Cu adevărat, Biserica se roagă pentru toți cei morți în credință, și doar cei care au ieșit necăiți din această viață sunt lipsiți de rugăciunile ei.⁶²⁵

Patriarhul Dositei al Ierusalimului, în ediția revăzută și îndreptată a *Mărturisirii sale de credință* (1690), scoate în evidență patru deosebiri între învățătura ortodoxă și cea catolică.

Cea dintâi, spune el, este că noi, ortodocșii, nu admitem existența unui al treilea loc, altul decât iadul și aproape de el, de unde sufletele pot fi izbăvite; noi spunem că mai înainte de Judecata din urmă, când Hristos îi va osândi pe vecie pe cei nelegiuți, este nădejde de izbăvire chiar pentru cei sălășluiți în iad.

A doua deosebire este că noi nu credem să fie vreun foc curățitor în afara lui Dumnezeu, Cel Ce este El Insuși foc curățitor, Cel Ce răscumpără în chip deplin, odihnește, ridică păcatele și dăruiește pace sufletelor. Și numai în chip figurat numim „curățire” plânsul și suspinul celor ținuți în iad.

A treia deosebire, cea mai mare, este că, potrivit învățăturii ortodoxe, păcatele ușoare nu se socotesc după moarte. Dumnezeu nu ține seama de ele, și nu e nicio pedeapsă ori chin pentru sufletele celor care le-au săvârșit. Greșelile mărunte, de care nu e ferit niciun om, sunt iertate în clipa morții din mila lui Dumnezeu, Care ia aminte la binele ce precumpănește în

⁶²⁵ *Mărturisirea de credință ortodoxă*, Iași, 1769, p. 262-273, 275-279, 289-297, 300, 309-310; *Epistolă către locuitorii din Chios*, Constantinopol, 1627, p. 22-23.

sufletele dreptilor. Dacă n-ar fi așa, nimeni n-ar mai ajunge în cer după moarte. Iar sufletele celor vinovați de păcate de moarte sunt ușurate și izbăvite din iad prin rugăciunile Bisericii și solirile celor vii.

A patra deosebire decurge dintr-a treia și desființează cealaltă rațiune de a fi a Purgatoriului, adică pedeapsa pentru o vreme a păcatelor șterse prin pocăință ori prin dezlegarea preotului. Celor care, răpiți de moarte, n-au putut aduce roade vrednice de pocăință, Hristos le șterge deplin tot păcatul și osânda. El îi sfințește, îi slăvește și le dăruiește veselia de care au parte dreptii. A despărți „greșeala” de „pedeapsă” și a spune că păcatele au fost șterse, dar nu și pedeapsa, este un lucru lipsit de rațiune. Noi mărturisim așadar, încheie Dositei, ca cei care s-au căit de păcatele lor nu sunt pedepsiți în iad, de vreme ce credincioșii își au sălașul în Biserica celor întâi-născuți din cer. Și, dimpotrivă, păcatele grele se osândesc în iad, și din iad, nu din altă parte, sunt izbăviți păcătoșii, după cum se vede din istoria Macabeilor. Deși se află în iad, cei pentru care e nădejde să scape de acolo prin rugăciunile Bisericii nu îndură de pe-acum arsura focului, căci focul iadului se va aprinde la Judecata din urmă. Chinurile celor păcătoși nu sunt în vremea de acum decât chinuri ale sufletului: tristețea, părerea de rău, mustrarea conștiinței, închisoarea, întunericul, frica, necunoașterea a ceea ce-i așteaptă⁶²⁶.

4. Un rezumat al pozițiilor catolică și ortodoxă

a. Poziția catolică

După moarte, sufletele au parte de o judecată particulară. Sufletele dreptilor - cei care după Botez nu s-au întinat cu niciun păcat - sunt așezate în cer, în vreme ce sufletele celor care n-au fost botezați și care poarta păcatul strămoșesc, sau ale celor care s-au făcut vinovați de păcate de moarte, se coboară în iad.

Sufletele celor care nu sunt nici desăvârșit buni, nici cu totul răi și care s-au făcut vinovați de păcate „veniale” (mici și ușoare), care n-au primit iertarea pentru aceste păcate mai înainte de moarte, sau care au fost dezlegați de ele, dar n-au avut timp să „satisfacă” dreptatea dumnezeiască făcând act de pocăință, adică, potrivit latinilor, n-au ispășit pedeapsa datorată lui Dumnezeu pentru aceste păcate, sunt așezate într-un loc deosebit de Cer și de Iad, numit Purgatoriu, unde sunt curățite de aceste păcate și izbăvite de ele prin foc; acest foc curățitor, pricină de pedeapsă în același timp curățitoare și ispășitoare, este vremelnic -căci se va stinge la Judecata de apoi - și material. Chinurile acestor suflete pot fi alinate prin rugăciunile celor vii și prin jertfa de la altar, ca și prin bunăvoința papei, care acordă „indulgențe” - indulgențele „plenare” putând să izbăvească deplin și pe dată din chinuri fie un suflet anume, fie o categorie de suflete. Rugăciunile și jertfa de la altar nu le sunt de niciun folos dreptilor care sunt în cer sau celor osândiți în iad, pentru că și unii și alții au atins în sufletul lor încă de acum deplinătatea stării lor de după Judecata de apoi - dreptii dobândind fericirea vederii lui Dumnezeu, iar cei osândiți chinurile în focul ce arde veșnic în iad -, singura deosebire fiind că după Judecată vor trăi în trup această stare a lor de acum. După ce-și vor fi ispăși osânda, curățindu-se prin ea de păcatele lor, sufletele care se află în Purgatoriu

⁶²⁶ *Enchiridion*, București, 1690. p. 81-85.

vor fi puse alături de cei drepti.⁶²⁷

b. Poziția ortodoxă

Nu există decât două locuri sau stări de care au parte sufletele celor morți până la Judecata din urmă: Raiul și Iadul. Sufletele dreptilor se sălășluiesc în Rai; sufletele păcătoșilor, în Iad. Aceste două stări sunt vremelnice și nedepline. Astfel, dreptii se bucură de o fericire încă nedesăvârșită, iar păcătoșii nu îndură întregul chin, și numai la Judecata cea mare soarta lor va fi hotărâtă pentru vecie și doar atunci starea lor se va desăvârși și se va înveșnici.

Nici Scripturile, nici Părinții nu pomenesc de vreun al treilea loc ori de vreo a treia stare, ca aceea numită de latini „Purgatoriu”.

Sufletele celor vinovați de păcate ușoare („veniale”, cum spun latinii), de care s-au căit mai înainte de moarte și care le-au fost iertate, sunt curate și n-au nevoie nici să fie încă mai mult curățite, nici pedepsite în vreun fel. Așadar, ele se vor sălășlui împreună cu dreptii în Rai, unde sunt multe lăcașuri, pe măsura sfințeniei și dreptății fiecăruia. Acolo se vor bucura de mântuire și odihnă și de vederea lui Dumnezeu, potrivit curăției lor. Sufletele întinate de greșeli mici și ușoare, de care nu s-au căit și care n-au fost dezlegate de duhovnic, sunt puse alături de cei păcătoși, în iad. Dar și în iad sunt „multe lăcașuri”; cei cu păcate mari, de care nu s-au căit, stau în cele mai de jos ale iadului; cei cu păcate mici sunt deasupra lor. Chinurile îndurate acolo sunt întemnițarea la loc de întristare și suspin, teama de judecata și de soarta ce-i așteaptă, mustrarea conștiinței; însă și aceste chinuri sunt pe măsura vinovăției lor. Ele nu sunt nici chinuri menite să satisfacă dreptatea dumnezeiască jignită prin păcat - noțiuni străine de Biserica Ortodoxă -, nici chinuri curățitoare. Nu trebuie să pierdem din vedere nici caracterul simbolic al numirilor ce li se dau acestor chinuri: focul nestins, viermele neadormit, scrâșnirea dinților și toate celelalte. Focul e energia necreată a lui Dumnezeu, care e arsură pentru cei care s-au înstrăinat de El prin fărâdelegile lor, lumină și izvor de bucurie pentru drepti, în Rai. Morții nu mai pot face nimic pentru mântuirea lor; nici să se căiască nu pot. Le sunt însă de folos rugăciunile celor vii și mântuitoarea jertfă ce se aduce pentru ei la sfintele altare. Iar acestea se săvârșesc pentru tot sufletul mort în credință, ajuns în iad pentru păcatele nedelegate, fie ele mici ori mari. Încă și ceilalți din iad, măcar că nu pot fi toți izbăviți din munci⁶²⁸, totuși primesc o cât de mică mângâiere și alinare. Cu atât mai mult cei care n-au avut păcate mari primesc ajutor prin mijlocirile fraților lor aflați în viață, dobândind chiar așezarea în cetate dreptilor, căci nu e cu neputință a ieși din iad și a merge în Rai, chiar și înainte de Judecata din urmă. Cât privește sfinții, și ei se folosesc de rugăciunile Bisericii, căci n-au intrat încă în bucuria cea desăvârșită. Intotdeauna însă ajutorul celor din iad vine de la Dumnezeu, a Cărui milostivire și iubire de oameni o cerem neconținut în rugăciunile noastre.

⁶²⁷ Pentru o expunere mai completă, a se vedea (în afara expunerii cardinalului Cesarini, citată mai sus și calificată de M. Jugie drept „o expunere pe cât de concisă, pe atât de lucidă a doctrinei apusene”) sinteza lui A. Michel, „Purgatoire”, col. 2246-2261.

⁶²⁸ Lucru care nu este cu totul imposibil, după cum arată cazul împăratului Traian, mântuit prin rugăciunile Sf. Grigorie cel Mare, sau al păgânei Falconila, salvată de Sf. Tecla.

IX

LEGATURILE DINTRE VII SI MORTI

1. Legăturile dintre vii și morți

a. Biserica condamnă legăturile „oculte” cu morții

Biserica a arătat întotdeauna cât de vane și primejdioase sunt practicile prin care se pretinde că se poate comunica fizic ori psihic cu sufletele celor morți, mai ales pentru faptul că aceste practici (cum ar fi spiritismul, necromanția⁶²⁹...) sunt cel mai adesea legate de halucinații (în cele mai multe cazuri bazate pe autosugestie), de superstiții și mai ales de practici magice, prin care se invocă demonii⁶³⁰, a căror intervenție malefică poate produce rău fizic, psihic⁶³¹ și duhovnicesc⁶³² celor care participă la ele.

b. Datoria rugăciunii pentru cei morți

Biserica a resimțit întotdeauna ca pe o datorie rugăciunea pentru morți. Potrivit Sfântului Ioan Gură de Aur, ea este o tradiție a Bisericii, instituită chiar de Sfinții Apostoli: „Nu degeaba au rânduit Apostolii să se facă la săvârșirea Tainei celei înfricoșate pomenirea celor plecați. Știau că mult le folosește, multă binefacere aduce celor morți. Când stă tot poporul, plinătatea preoțească, cu mâinile ridicate și stă de față jertfa înfricoșată, cum nu vor

⁶²⁹ A se vedea critica făcută de Sf. Iustin Martirul și Filosoful (*Apologia întâi*, 18) și de Tertulian (*Apologeticul*, XXIII, 1).

⁶³⁰ După Sf. Ambrozie de la Optina, cei care participă la ședințe de spiritism se întâlnesc mai curând cu demoni, decât cu spiritele morților. A se vedea Arhim. Serafim Rose, *The Soul after Death*, p. 22.

⁶³¹ Nu sunt rare cazurile când aceste practici au pricinuit grave tulburări mentale.

⁶³² A se vedea, referitor la acest subiect, poziția stareșului Ambrozie, în J. B. Dunlop, *Le starets Ambroise d'Optino*, Bellefontaine, 1982, p. 70.

îndupleca pe Dumnezeu cei adormiți?"⁶³³ În scrierea *Despre cei adormiți în credință*, atribuită Sfântului Ioan Damaschin, se spune același lucru.⁶³⁴ În cea de-a doua epistolă către Timotei, vedem că Sfântul Apostolul Pavel se roagă pentru ucenicul său, Onisifor, trecut la cele veșnice (2 Tim 1, 18).

Unii Părinți chiar îi condamnă pe cei ce zic ca nu se cuvine să ne rugăm pentru morți. Astfel, Sfântul Epifanie spune: „Ce poate fi mai folositor pentru răposați decât să li se facă pomenire? Cât de evlavioasă și minunată e credința creștinilor că morții lor nu pier, ci viețuiesc cu Domnul! Ce predică mai sfântă decât aceasta, prin care primim bună nădejde să ne rugăm pentru frații noștri plecați de aici, ca pentru cei ce-ar călători în țară îndepărtată?"⁶³⁵

c. Mijlocirile ce se fac pentru cei morți

Mijlocirile pentru morți, în mod tradițional, îmbracă trei forme principale: rugăciunea (Bisericii sau personală), sfânta jertfă, milostenia.

Rugăciunea Bisericii pentru cei morți

În capitolele precedente, am văzut deja că din primele veacuri aflăm în Biserica Ortodoxă slujbă pentru morți, săvârșită nu numai în ziua înmormântării, ci și la trei, nouă și patruzeci de zile după aceea; apoi la trei, șase și nouă luni de la deces și în fiecare an, când facem pomenirea morții sale.⁶³⁶

La acestea se adaugă slujba Panihidei, atunci când rudele o cer. De asemenea, sfințirea colivei, care se face cel mai adesea la sfârșitul Liturghiei, la cererea rudelor sau în zilele în care Biserica face pomenirea tuturor morților, după cum vom vedea mai jos. Colivele se fac din grâu fierț⁶³⁷, îndulcit cu miere și aromat cu tot felul de mirodenii; au forma unei mici movilite și se decorează în așa fel încât să se închipuiască Sfânta Cruce. Altădată, colivele se puneau pe morminte, drept hrană pentru săraci și pentru preoții slujitori. Astăzi, se împart la sfârșitul slujbei celor din biserică, ca semn al dorinței de a gusta împreună din această ofrandă, dar și cu o semnificație duhovnicească mai înaltă, a unirii tuturor creștinilor în rugăciunea ce se face pentru morți și a solidarității lor cu cei care își pomenesc rudele trecute la Domnul.⁶³⁸

⁶³³ *Omilii la Filipeni*, III, 4.

⁶³⁴ Pseudo-Damaschin, *Despre cei adormiți în credință*, 3. PG 95, 249BC.

⁶³⁵ *Impotriva tuturor ereziilor*, LXXV, 8.

⁶³⁶ A se vedea *Constituțiile apostolice*, VIII, 43; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, VII, 17; Sf. Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfârșitul nostru și orânduiala îngropării și pomenirea ce se face după obicei*, 371-372, PG 155, 689C, 692A-D.

⁶³⁷ Grâul simbolizează nașterea la o nouă viață (cf. In. 12, 24: „Bobul de grâu, când cade în pământ, de nu va muri, rămâne singur; iar dacă va muri, multă roadă aduce”) și învierea în veacul ce va să fie (cf. I Cor. 15, 36-44: „Tu ce semeni nu dai viață dacă nu va fi murit. Și ceea ce semeni nu este trupul ce va să fie, ci grăunte gol, poate de grâu sau de altceva din celelalte. Iar Dumnezeu îi dă un trup, precum a voit, fiecărei semințe un trup [...]. Așa este și învierea morților: Se seamănă trupul într-o stricăciune, înviază într-o nestricăciune; se seamănă într-o necinste, înviază într-o slavă; se seamănă într-o slăbiciune, înviază într-o putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc”).

⁶³⁸ Despre semnificația colivelor, a se vedea Sf. Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfârșitul nostru și orânduiala îngropării și pomenirea ce se face după obicei*, 371-372, PG 155, 688-692; J. Goar, *Evsologhion sive Rituale*

În fiecare săptămână, sâmbăta este îndeobște închinată pomenirii morților, cu rugăciune și slujbă la biserică⁶³⁹.

Pe de altă parte, găsim mai multe zile din anul liturgic anume consacrate pomenirii morților: sâmbăta lăsăturii sec de carne pentru Postul Mare; sâmbetele din săptămâna a doua, a treia și a patra din Postul Paștelui; luna sau marțea lui Toma, care vine îndată după duminica Tomii; sâmbăta de dinaintea Rusaliilor; sâmbăta de dinaintea Sfântului Dimitrie (26 octombrie). Cea dintâi și penultima se mai numesc și „sâmbete ale (stră)moșilor”.

Un loc important cât privește pomenirea morților îl ocupă însă Liturghia propriu-zisă. Mulți Părinți îndeamnă să se aducă Sfânta Jertfă pentru cei adormiți.⁶⁴⁰

Atât Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, care se săvârșește în mod curent în Biserică, ca și cea a Sfântului Vasile cel Mare, săvârșită în anumite momente ale anului liturgic, după cum arată rânduiala tipicului (mai ales în timpul Postului Mare), cuprind numeroase rugăciuni pentru morți.

La sfârșitul Liturghiei catehumenilor, preotul îi pomeneste pe morții pentru care s-au dat pomelnice ori pentru care el însuși dorește să se roage (frați de slujire, enoriași, fii duhovnicești):

„Încă ne rugăm pentru odihna sufletelor adormiților robilor lui Dumnezeu - urmează numele lor de botez - și pentru ca să li se ierte lor toată greșeala cea de voie și cea fără de voie. Ca Domnul Dumnezeu să așeze sufletele lor acolo unde dreptii se odihnesc. Mila lui Dumnezeu, împărăția cerurilor și iertarea păcatelor lor, de la Hristos, Împăratul Cel fără de moarte și Dumnezeuul nostru, să cerem [...] Dumnezeuul duhurilor și a tot trupul, Cel Ce ai călcat moartea și pe diavol l-ai surpat și ai dăruit viață lumii Tale, Insuți, Doamne, odihnește sufletele adormiților robilor Tăi în loc luminat, în loc cu verdeață, în loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea și suspinarea. Și orice au greșit ei cu cuvântul, cu lucrul, ori cu gândul, ca un bun și iubitor de oameni, Dumnezeule, iartă-i! Că nu este om care să fie viu și să nu greșescă; numai Tu singur ești fără de păcat, dreptatea Ta este dreptate în veac, și cuvântul Tău adevărul [...] Că Tu ești învierea și viața și odihna adormiților robilor Tăi (urmează numele), Hristoase, Dumnezeuul nostru, și Ție slavă înălțăm, împreună și Celui fără de început al Tău Părinte și Prea Sfântului și Bunului și de viață făcătorului Tău Duh, acum și pururea și în vecii vecilor! Amin”⁶⁴¹.

În toiul Liturghiei, după Epicleză, preotul rostește această rugăciune: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească pentru toți cei adormiți întru credință: strămoși, părinți, patriarhi, proroci, apostoli, propovăduitori, evangheliști, mucenici, mărturisitori, pustnici și pentru tot sufletul cel drept care s-a săvârșit întru credință.”⁶⁴².

Graecorum, Paris, 1647, p. 658-661; Sf. Nicodim Aghioritul, *Mărturisirea de credință*, Veneția, 1819, p. 8-50; L. Petit, „La grande controverse des colybes”, în *Echos d'Orient*, 2, 1899, p. 321-331.

⁶³⁹ Textele acestor slujbe pot fi găsite în *Octoiul Mare*.

⁶⁴⁰ A se vedea, între alții: Sf. Ciprian al Cartaginei, *Epistole*, 1, 2; Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, IV, LVII-LX; Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului*, 24; Simeon Metrafrastul, *Viața Sfântului Teodor Chinovitul*, 17, PG 114, 484-485; Sf. Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfârșitul nostru...*, 369 și 373, PG 155,688D și 693A; Mitrop. Gavriil al Novgorodului și Sankt Petersburgului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, Sankt Petersburg, 1799, p. 165; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. 5, p. 383. De observat că în Biserica Ortodoxă se vorbește mai curând de „rugăciuni pentru morți” sau de „pomeniri ale morților” în cadrul Sfintei Liturghii, decât de „a aduce” liturghii pentru morți. Aceasta, în primul rând pentru că, așa cum se spune într-o rugăciune de la Liturghie, Hristos este „Cel Ce aduce și Se aduce”; apoi nu se poate săvârși Liturghie anume pentru morți, de vreme ce aceștia nu sunt niciodată priviți ca despărțiți de cei vii. Și, în cele din urmă, Sfânta Liturghie nu este o unealtă la dispoziția creștinilor.

⁶⁴¹ *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur și Liturghia Sfântului Vasile cel Mare*.

⁶⁴² *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*.

Puțin după aceasta, iarăși se roagă: „Pomenește pe toți cei adormiți întru nădejdea învierii și a vieții celei de veci -rostindu-le numele - și-i odihnește pe dânsii, Dumnezeuul nostru, acolo unde strălucește lumina feței Tale[...]”⁶⁴³. Această rugăciune se află și în Liturghia Sfântului Vasile.⁶⁴⁴

La Proscomidie, în ambele Liturghii, preotul face pomenirea „tuturor fraților celor întru Hristos, care întru nădejdea învierii și a vieții de veci, cu împărtășirea Ta au adormit” și scoate pentru ei, cu ajutorul copiei⁶⁴⁵ pârțicele din prescură.⁶⁴⁶ Scoate, de asemenea, pârțicele și pentru cei pentru care s-au dat „liturghii” sau pomelnice, însoțite de prescuri. După împărtășirea credincioșilor, preotul pune toate aceste pârțicele în sfântul potir, rugându-L pe Dumnezeu să spele păcatele celor pomeniți la Sfântul Altar „cu cinstit Sângele” Său, prin Sfânta Sa Jertfă, pentru rugăciunile Sfinților Săi.

Rugăciunile personale

Pe lângă rugăciunile Bisericii, aflăm și rugăciuni personale ale creștinilor pentru cei adormiți, cum sunt cele de dimineață și de seară, ori cele rostite în alte împrejurări.

Iubirea creștinească nu se revarsă doar asupra rudelor și prietenilor, ci asupra tuturor oamenilor. De aceea, creștinii evlavioși nu adastă să se roage pentru toți frații lor adormiți în credință. Ei merg la marii duhovnici cu lungi pomelnice, iar aceștia se roagă fierbinte și îndelung pentru toți, vădind o mare dăruire și iubire de oameni. Mulți dintre preoți sunt cunoscuți ca mari rugători pentru mulțimea de morți pomeniți la Sfânta Liturghie.⁶⁴⁷

Milosteniile

Mulți Sfinți Părinți, teologi și duhovnici ortodocși sfătuiesc ca, pe lângă rugăciuni, pentru cei morți să se dea de pomană săracilor, lucru care le este de mare folos.⁶⁴⁸ E vorba de un vechi obicei, de care amintesc încă și *Constituțiile apostolice*: „Pentru pomenirea mortului,

⁶⁴³ *Ibidem*.

⁶⁴⁴ *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare*.

⁶⁴⁵ Un mic cuțit în formă de sulică, simbolizând sulica cu care a fost împuns Mântuitorul pe cruce.

⁶⁴⁶ O pâiniță rotundă care are două părți puse una peste alta, simbolizând unirea celor două naturi, omenească și dumnezeiască, ale lui Hristos și având imprimată pe ea o cruce cu inscripția IIS HR NIKA - Iisus Hristos biruitor.

⁶⁴⁷ De pildă, Părintele Nicolae Planas, care a fost de curând declarat sfânt (Marthe la Moniale, *Le saint pretre Nicolas Planas*, Paris, 1987, p. 17). (În ceea ce ne privește, Dumnezeu a dăruit și pământului românesc mulțime nenumărată de adevărați preoți care au ajuns sfinți și mari duhovnici, știuți și neștiuți, la care mii de credincioși vin să ceară rugăciunea lor pentru vii și morți - *n. tr.*).

⁶⁴⁸ A se vedea Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 5; *Omilii la Filipeni*, III, 4; Sf. Nichita Snthatul, *Despre suflet*, XIII, 77; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, PG 123, 880; Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO 15, p. 40; Teofil al Campaniei, *Tezaurul Ortodoxiei*, Tripolița, 1888, ed. a V-a, p. 217; Arhim. Ioan Maximovici, *Life after Death*. Recent, vezi: Arhim. Vasilios Bakogiannis, *After Death*, Katerini, 1995, p. 89.

să dați săracilor din bunurile sale".⁶⁴⁹ Sfântul Ioan Gură de Aur arată limpede că asta înseamnă să săvârșești în numele celui mort o faptă de iubire - virtute specific creștină -, pe care el nu mai are cum s-o facă, și pentru care Dumnezeu, Cel Care răsplătește tot lucrul bun, să-i dăruiască harul Său.

Lumânările și candelile

În Biserica Ortodoxă, mai înainte de Liturghie, creștinii aprind lumânări pentru vii și pentru morți, însoțite de rugăciune pentru ei. Lumânarea care arde în timpul Liturghiei simbolizează rugăciunea lor neîncetată și împletirea ei cu rugăciunea de obște a întregii Biserici.

Aceeași semnificație o au candelile ce ard în cimitire⁶⁵⁰.

Aducerea de ofrande la biserică

Există de asemenea obiceiul de a aduce, în numele repausaților, ofrande pentru biserică. Astfel, fie se fac donații pentru construirea sau întreținerea lăcașului bisericesc, pentru pomenirea lor, fie că se dau pur și simplu prescuri la altar, pentru ca preotul, pomenindu-i pe fiecare pe numele său, să scoată din ele părțițele, după cum am arătat mai sus.

d. Biserica se roagă pentru toți morții

Rugăciunile pentru morți de la Liturghie, potrivit ritualului, vedem că se fac în primul rând pentru „cei adormiți întru dreapta credință”, sau pentru „tot sufletul creștinesc cel adormit”, sau „pentru dreptmăritorii creștini”, „pentru cei adormiți întru nădejdea învierii”, sau „pentru tot sufletul cel drept, care s-a săvârșit întru credință” sau pentru „robii lui Dumnezeu”; cele mai multe dintre rugăciuni fac această precizare.

Unii spun că, în chip convenit, Biserica numai pentru aceștia ar trebui să se roage, iar nelegiuirii și necredincioșii să fie lăsați în grija rugăciunilor și a evlaviei personale a credincioșilor.

Biserica însă, la Liturghie, se roagă în chip netăgăduit pentru „mântuirea tuturor” oamenilor. Săvârșind Sfânta Jertfă a lui Hristos, Care a murit pentru tot neamul omenesc, ar fi lipsit de orice rațiune să se roage doar pentru unii [...].

Dacă luăm aminte la rânduiala rugăciunilor de la Liturghie, vedem că Biserica se roagă mai întâi pentru cei drepti. Astfel, într-una dintre rugăciunile pentru morți de la Liturghie sunt pomeniți „strămoși, părinți, patriarhi, prooroci, apostoli, propovăduitori, evangheliști, mucenici, mărturisitori, pustnici și pentru tot sufletul cel drept, care s-a săvârșit întru credință”. Lucrul acesta poate părea paradoxal. Căci la ce bun să ne rugăm pentru dreptii sălășluiți în Rai? Sfinții Părinți au dat felurite tâlcuiri rostului acestor rugăciuni. Astfel, după Sfântul Chiril al Ierusalimului, ele se fac pentru ca „Dumnezeu, prin rugăciunile și mijlocirile lor, să primească cererile noastre”⁶⁵¹. Potrivit Sfântului Epifanie, „pomenindu-i pe drepti,

⁶⁴⁹ VIII, 42, 5.

⁶⁵⁰ A se vedea Arhim. Vasilios Bakogiannis, *After Death*, p. 89-90.

⁶⁵¹ *Cateheze mistagogice*, V, 9.

arătăm în felul acesta că cea mai înaltă cinstire I Se cade Domnului nostru Iisus Hristos și numai Lui, singurul îndreptățit s-o primească, și care nu se cuvine adusă nici unui muritor, oricât de mare ar fi sfințenia la care a ajuns"⁶⁵². Sfântul Nichita Stithatul socotește că prin asemenea rugăciuni deopotrivă îi cinstim pe drepti și le cerem să mijlocească pentru noi: „Pe cei drepti îi cinstim prin cântări de laudă în fiecare an, în ziua lor de pomenire, după cuvântul sfânt ce zice: «Dreptilor laudă li se cuvine» și «întru pomenire veșnică va fi dreptul». Și așa îi slăvim, aducând dar de tămâie și lumină (lumânări și candelă) lui Dumnezeu și sfinților, ca să-și aducă aminte de noi și să mijlocească pentru lume. Căci ei cu adevărat se află lângă tronul dumnezeiesc, în negrăită veselie și încredințare, primind rugăciunile noastre de mulțumire aduse lui Dumnezeu la praznicul lor și milosteniile făcute săracilor în cinstea lor.”⁶⁵³ Alți Părinți spun însă că dreptii au și ei nevoie de rugăciunile celor vii, ca unii care n-au ajuns încă la desăvârșire, chiar dacă sălășluiesc în Rai, ținând seama de ceea ce se zice la Evrei 11, 40 și potrivit credinței Bisericii Ortodoxe că mai înainte de Judecata din urmă nici cei din Rai, nici cei din iad nu ajung la deplinătatea stării lor.

Biserica însă se roagă și pentru păcătoși. Ectenia pentru morți de la Liturghie vorbește despre ei ca despre unii care au nevoie „să li se ierte greșeala cea de voie și cea fără de voie”, cerând de la Dumnezeu să le ierte „păcatul săvârșit cu vorba, ori cu fapta, ori cu gândul”, pentru că „nu este om care să fie viu și să nu greșească” și numai El singur este „fără de păcat”. Tâlcuind Liturghia, Sfântul Chiril al Ierusalimului spune că: „facem pomenire și de cei mai înainte adormiți, mai întâi de patriarhi, de proroci, de apostoli, de mucenici, pentru ca Dumnezeu, prin rugăciunile și mijlocirile lor, să primească cererea noastră; apoi ne rugăm și pentru cei mai înainte adormiți sfinți părinți și episcopi și, scurt vorbind, *pentru toți cei adormiți înainte de noi*. Și credem că vor dobândi cel mai mare folos sufletele pentru care facem rugăciune la Jertfa sfântă și prea înfricoșătoare ce este pusă înainte”⁶⁵⁴.

Rugăciunea pentru păcătoși îi cuprinde și pe cei care au făcut păcate mari. Astfel, Sfântul Teofilact al Bulgariei spune că cei vii se roagă la Dumnezeu nu numai pentru cei cu păcate mici, ci și pentru cei care au păcătuیت mult.⁶⁵⁵ Aceasta este și practica Bisericii care, în sâmbăta lăsatului sec de carne pentru Postul Paștelui - sâmbăta morților -, se roagă și pentru cei care, după faptele lor, li s-ar cuveni chinurile iadului, cerând: „De focul cel pururea arzător [...] și de întunericul cel neluminat și de scrâșnirea dinților și de viermele cel ce chinuiește fără de sfârșit și de toată munca izbăvește, Mântuitorule, pe toți cei ce în credință au adormit!”⁶⁵⁶ Vorbind despre rugăciunea pentru morți de la Liturghie, Sfântul Ioan Gură de Aur arată că, după cum ne rugăm pentru cei vii care au săvârșit păcate, uneori chiar păcate grele, tot așa se cuvine să ne rugăm pentru cei trecuți dincolo cu astfel de păcate.

Am putea crede că, vorbind astfel, Părinții se referă doar la păcătoșii din sânul Bisericii, însă urmărind ceea ce spune mai departe Sfântul Ioan Gură de Aur, vedem că el are în vedere un cerc mai larg de oameni: „Pentru ce oare ne-a poruncit Dumnezeu să ne rugăm pentru toți oamenii, când vedem că printre aceștia sunt mulți tâlhari, profanatori de morminte, hoți, ucigași și tot felul de stricați, plini de toate fărădelegile? Oare nu pentru că vede îndreptarea lor? Așadar, după cum ne rugăm pentru unii ca aceștia care, deși vii, sunt niște

⁶⁵² *Impotriva tuturor ereziilor*, LXXV, 8.

⁶⁵³ *Despre suflet*, XIII, II.

⁶⁵⁴ *Cateheze mistagogice*, V, 9.

⁶⁵⁵ *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, PG 123, 880. Vezi citatul de mai jos, p. 260.

⁶⁵⁶ *Triod*, Sâmbăta, la Utrenie, Cântarea a V-a.

adevărate hoituri, tot așa se cuvine să ne rugăm și pentru cei morți!"⁶⁵⁷

La rândul său, Marcu Eugenicul constată că atât la Liturghie, cât și în celelalte slujbe ale sale, Biserica nu se roagă doar pentru unele suflete, ci pentru toți cei adormiți, fără deosebire, așadar și pentru păcătoșii din iad⁶⁵⁸. E drept că se cuvine să ne rugăm mai întâi pentru cei adormiți în credință, însă sfinții - spune el - se roagă pentru toți păcătoșii, arătându-ne astfel ce cale trebuie să urmăm. Nu știm cu certitudine dacă toate rugăciunile noastre sunt ascultate și dacă păcatele grele pot fi cu adevărat iertate; știm însă din sfintele istorisiri vrednice de crezare că mari păcătoși au fost izbăviți din iad prin rugăciunea unor sfinți sau a unor oameni credincioși. Nu putem spune că în mod sigur toți se vor mântui - aceasta ar însemna să propovăduim învățătura greșită și condamnată de Biserică, despre apocatastază -, însă se cuvine să nădăjduim lucrul acesta și să-l cerem cu credință de la Dumnezeu: „Sfinții, mânați de iubirea de oameni și de mila pentru frații lor, având îndrăzneală și dorind cele aproape cu neputință de împlinit, se roagă pentru izbăvirea tuturor celor plecați în credință. Despre aceasta dă mărturie rugăciunea Sfântului Teodor Studitul din canonul pentru morți: „Toți să ne rugăm lui Hristos, făcând astăzi pomenire morților celor din veac, ca să izbăvească de focul cel veșnic pe cei ce au adormit în credință și nădejdea vieții celei veșnice.” Iar în alt tropar iarăși zice: „De focul cel pururea arzător și de întunericul cel neluminat și de scrâșnirea dinților și de viermele cel ce chinuiește neîncetat și de toată pedeapsa izbăvește, Mântuitorul nostru, pe toți cei ce în credință au adormit!” [...] Nu este al nostru să cercetăm dacă Dumnezeu ascultă asemenea rugăciuni ale sfinților. Aceasta numai ei o știu, și Duhul Care rămâne în ei și de Care, mișcați fiind, au vorbit și au scris, având această încredințare. Insuși Domnul, dându-ne poruncă să ne rugăm pentru vrăjmașii noștri și El Insuși rugându-Se pentru cei ce-L răstigneau, și de El luminat, Ștefan, cel dintâi mucenic, s-a rugat pentru prigonitorii săi pe când era ucis cu pietre. Chiar dacă nimeni nu ne poate spune că suntem ascultați când ne rugăm pentru vreunul dintre semenii noștri, trebuie, cu toate acestea, să facem tot ce ne stă în putere. Și drept pildă de urmat îi avem pe sfinți, care s-au rugat nu numai pentru credincioși, ci și pentru păgâni, și care au fost ascultați, iar cei pentru care s-au rugat s-au izbăvit de chinul cel veșnic. Așa, prima muceniță, Sfânta Tecla, a mântuit-o pe Falconila, iar dumnezeiescul Grigorie cel Mare, pe împăratul Traian, după cum însuși istorisește în *Dialogurile* sale.”⁶⁵⁹

Ulterior, acest punct de vedere va fi preluat de alți teologi, ca de pildă I. Perov, care precizează că din iad nu pot să iasă numai cei care au hulit împotriva Sfântului Duh și cei care de bună voie și cu înverșunare au respins harul răscumpărător⁶⁶⁰. Unul dintre cele mai vechi texte referitoare la acest subiect, *Constituțiile apostolice*, afirmă că necredincioșii n-au niciun folos din solirile celor vii, însă „necredincioși” aici sunt numiți vrăjmașii lui Dumnezeu: „Indemnăm să se facă aceasta (milosteniile pentru morți) pentru cei credincioși; căci necredincioșilor nu le va fi de niciun folos chiar de li s-ar da săracilor toate bunurile din această lume. Căci de vreme ce a vrăjmășit cele dumnezeiești pe când trăia, e limpede că nu se va schimba după moarte.”⁶⁶¹

⁶⁵⁷ *Omilii la Filipeni*, III, 4.

⁶⁵⁸ *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățișează adevărata credință a Bisericii grecilor* (— *Al doilea cuvânt despre focul curățitor*) 12, PO 15, p. 119.

⁶⁵⁹ *Respingerea capetelor latinilor* — *Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO 15, p. 42-43.

⁶⁶⁰ Perov, *Manual de teologie polemică*, Tuia, 1907, ed. a IV-a, p. 108-109.

⁶⁶¹ VIII, 43.

e. Foloasele rugăciunii și solirilor pentru morți

Părinții vorbesc în repetate rânduri despre marele folos al mijlocirii pentru morți. Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că: „Nu degeaba se aduc daruri la Biserică pentru cei răposați; nu sunt zadarnice nici rugăciunile și nici milosteniile. Duhul Sfânt a poruncit să se facă acestea ca să ne ajutăm unii pe alții.”⁶⁶² Sfântul Marcu Eugenicul spune și el același lucru, arătând că aceasta este o veche tradiție obștească: „Cât privește faptul că cei care au răposat în credință sunt în chip netăgăduit ajutați de Sfintele Liturghii, de rugăciunile și de milosteniile ce se fac pentru ei, potrivit unui obicei care dăinuie din cele mai vechi timpuri, avem nenumărate mărturii de tot felul și multe cuvinte ale Dascălilor greci și latini. Aceste mărturii, transmise prin viu grai ori în scris, au fost înverdate în felurite locuri și timpuri.”⁶⁶³

1) Pe de o parte, răposații pot dobândi de la Dumnezeu iertarea păcatelor lor, ca răspuns la rugăciunile celor vii⁶⁶⁴. Acesta este un adevăr pentru Biserică, care se roagă lui Dumnezeu ca să le ierte celor morți „toată greșeala, cea de voie și cea fără de voie”.

Se pune însă problema dacă orice păcat poate fi în felul acesta iertat.

Pentru Părinții și teologii răsăriteni e limpede că celor care au viețuit în chip cuvios păcatele mici le sunt lesne iertate în clipa morții sau iute după aceasta, pentru mulțimea de fapte bune care întrece puțină lor greșeală.⁶⁶⁵ Astfel, Patriarhul Dositei al Ierusalimului spune că, celor în care stăpânește binele, în lumea de dincolo nu li se socotesc micile păcate, șterse prin mila lui Dumnezeu în ceasul morții; iar dacă n-ar fi așa, n-ar mai intra nimeni în Rai⁶⁶⁶, căci, după cum se spune la Sfânta Liturghie, „*nu este om care să fie viu și să nu greșească.*” (cf. 1 In. 1, 8).

Pe de altă parte, toți Părinții și teologii ortodocși sunt de acord că, potrivit cuvântului Mântuitorului, hula împotriva Duhului Sfânt nu poate fi iertată nici în această lume, nici în cealaltă (Mt. 12, 31).

Cât privește celelalte păcate grele, cu toții cred că ele pot fi iertate de Dumnezeu, ca răspuns la solirile celor vii.⁶⁶⁷ Credința lor se întemeiază mai cu seamă pe acest cuvânt al Mântuitorului: „*Orice păcat și orice hulă se va ierta oamenilor, dar hula împotriva Duhului Sfânt nu se va ierta. Celui ce va zice cuvânt împotriva Fiului Omului, se va ierta lui; dar celui care va zice împotriva Duhului Sfânt, nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie!*” (Mt. 12, 31-32), cuvânt care lasă să se înțeleagă că alte păcate decât hula împotriva Sfântului Duh vor putea fi iertate în cealaltă lume.

Sfântul Teofilact al Bulgariei arată că puterea de a ierta păcatele este a lui Dumnezeu: „Căci vezi că n-a zis: Să vă temeți de cela ce, după ce a omorât, aruncă în gheenă, ci zice:

⁶⁶² Omilii la Fapte. XXI, 5. A se vedea și Omilii la Filipeni, III, 4.

⁶⁶³ Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu, PO 15, p. 40.

⁶⁶⁴ În afara referințelor date mai sus, a se vedea: Sf. Ioan Gură de Aur, Despre preoție, VI, 4; Tălcuiri la Epistola întâi către Corinteni, XLI, 5. Leonțiu de Neapole, Viața Sf. Ioan al Ciprului, 24.

⁶⁶⁵ A se vedea Dionisie Areopagitul, Ierarhia bisericească, VII, III, 7; Sf. Marcu Eugenicul, Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu, PO 15, p. 40; Visarion al Niceei, Răspunsul grecilor la poziția latinilor referitor la focul curațitor, PO 15, p. 76; Meletie Sirigul, Respingerea capetelor lui Calvin și a întrebărilor lui Chiril Lucaris, București, 1690, p. 141 ș.u.

⁶⁶⁶ Sf. Dositei al Ierusalimului, Enchiridion, p. 81-85.

⁶⁶⁷ n afara referințelor date mai sus, a se vedea: I. Perov, Manual de teologie polemică, Tuia, 1905, ediția a VI-a. p. 108-109; A. Temnomierov, învățătura Sfintei Scripturi despre moarte și viața de dincolo de mormânt, Sankt Petersburg, 1899. p. 158.

putere are să arunce în gheenă. Căci nu negreșit toți cei ce mor se aruncă în gheenă, ci în puterea lui Dumnezeu stă aceasta, care însă poate și ierta. Iar aceasta o zic pentru jertfele - Liturghiile - și pentru pomenile care se fac pentru cei adormiți, care nu puțin folosesc chiar celor ce au murit în grele păcate."⁶⁶⁸ Patriarhul Dositei al Ierusalimului, cel care, așa cum am văzut, socotește că păcatele ușoare sunt șterse chiar în ceasul morții, crede că rostul mijlocirilor pentru morți pe care le face Biserica este tocmai acela de a li se ierta păcatele grele; sufletele celor vinovați de păcate grele au parte de alinare și pot fi izbăvite din iad prin rugăciunile ce se fac pentru ei; câtă vreme nu s-a rostit încă sentința definitivă, mai înainte de Judecata obștească, încă se mai poate face ceva pentru sufletele osândite. După aceea însă orice nădejde de mântuire a lor se spulberă cu totul⁶⁶⁹.

Alți Părinți ori teologi sunt însă mai rezervați în această privință, de teama ca nu cumva astfel de afirmații să nu fie luate drept confirmări ale teoriei apocatastazei, decretată eretică. Astfel, Mihail Glikas⁶⁷⁰, întemeindu-se pe autoritatea lui Dionisie Areopagitul, spune că rugăciunile pentru morți se fac într-adevăr pentru toți cei trecuți din această viață, însă păcatele grele nu vor fi iertate: „Nu trebuie să ne îndoim de puterea faptelor bune făcute în numele celor care au răposat în credință, însă nu lipsiți de păcate, întemeiați fiind pe sfinții ucenici și Apostoli a lui Hristos, care au statornicit ca să se facă pomenire morților într-a treia, a noua și a patruzecia zi de la moarte, ca și în fiecare an, la data morții lor [...]. Să nu-mi spuneți însă că de vreme ce pentru toți morții se aduc îndeobște jertfe lui Dumnezeu, cu toții se vor mântui. Ca să resping această obiecție a voastră, iată, vă pun înainte părerea marelui Dionisie care învață desăvârșit care dintre păcătoși poate fi iertat și care nu va dobândi iertarea. Căci iată ce zice: «Harurile implorate de dumnezeiescul ierarh - după regula cea sfântă - vor fi date cu toată siguranța celor care s-au sfârșit într-o viață sfântă [...] el nu se roagă în același chip pentru cei ce au murit în greșeli [...] pentru că n-ar afla ascultare la necuvenita lui rugăciune», căci «rugăciunile celor dreți în această viață și mai ales după moarte sunt cu efect numai pentru cei ce sunt vrednici de rugăciunile cele pioase.»"⁶⁷¹

Sfântul Marcu Eugenicul nuanțează încă și mai mult lucrurile. Astfel, el crede că dacă păcatele ușoare vor fi șterse pe dată în ceasul morții, în ceea ce privește păcatele grele, dintre acestea unele vor fi iertate prin rugăciunile celor rămași în viață sau prin mila lui Dumnezeu, altele însă nu se vor ierta: „păcatele (grele), după o vreme, printr-o dreaptă judecată vor fi ori lăsate și deplin iertate, ori păcătoșilor nu li se va șterge datoria până la Judecata din urmă”.⁶⁷²

În legătură cu aceste considerații, unii Părinți și teologi ortodocși nu se feresc să afirme că sufletele aflate în iad sunt curățite și-și văd schimbată soarta lor în bine prin rugăciunile Bisericii⁶⁷³, însă, totodată, resping atât ideea unei curățiri de la sine, a tuturor, dobândită prin chinurile pe care morții le îndură după moarte - care ne conduce la apocatastază -, cât și ideea, legată de teologia Purgatoriului, potrivit căreia această curățire s-ar săvârși într-un anume loc - în Purgatoriu -, printr-un foc material, creat și vremelnic - așa-numitul foc curățitor, sau prin chinurile iscate de acest foc.⁶⁷⁴

⁶⁶⁸ *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, PG 123, 880. Vezi, de asemenea, *Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă*, îndreptată de Meletie Sirigul (1643), întrebarea LXV.

⁶⁶⁹ *Enchiridion*, București, 1690, p. 82, 85.

⁶⁷⁰ Despre care s-a spus că este „cel mai pătrunzător și original exeget al veacului al XII-lea bizantin”.

⁶⁷¹ *Despre locurile greu de înțeles din dumnezeiasca Scriptură*, Epistola 19. Sf. Dionisie Areopagitul, *Ierarhia bisericească*, VII. 3, g și f.

⁶⁷² *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO 15, p. 40-41.

⁶⁷³ Vezi *ibidem* (text citat mai sus, cap. 8, p. 216-217); Arhiepiscopul Antonie al Genevei, „La vie de l'âme dans l'au-delà”, p. 12-13; Mitrop. Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 28-29.

⁶⁷⁴ Vezi Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO

De asemenea ei spun că sufletele în care nu lipsește dorirea binelui - căci el nu le poate fi impus⁶⁷⁵ -, dobândesc ștergerea păcatelor și prefacerea sortii lor din mila lui Dumnezeu, pentru rugăciunile celor rămași în viață, căci ei înșiși nu mai pot face nimic pentru mântuirea lor.⁶⁷⁶ Ei sunt nelucrători, dar nu nesimțitori. Căci, după cum spune Părintele Serghei Bulgakov: „prin rugăciune, firește, se cere iertarea de păcate de la Ziditorul nostru, dar ea plugește și sufletul, rodind în el puterea de a se împărtăși de harul iertării”.⁶⁷⁷

Părinții și teologii răsăriteni cred că, între solirile pentru cei morți; cea mai puternică ca să dobândească de la Dumnezeu iertarea și ștergerea păcatelor lor este Sfânta Jertfă.⁶⁷⁸ Sfântul Grigorie cel Mare spune lucrul acesta în *Dialogurile* sale, întemeindu-se pe multe sfinte vedenii și descoperiri. Preotul, la Sfânta Jertfă, înmoaie în sfântul potir pârțicelele scoase din prescuri în numele celor ce se pomenesc, cerând de la Dumnezeu să li se spele păcatele prin scump sângele lui Hristos.

2) Pe de altă parte, prin rugăciunile Bisericii cei aflați în iad pot primi, într-o măsură mai mare sau mai mică, mângâiere și ușurare de chinurile lor.⁶⁷⁹ Lucrul acesta îl aflăm dintr-un text foarte vechi și de mare autoritate, în care se istorisește o descoperire ce s-a făcut Sfântului Macarie cel Mare: „In orice ceas te vei milostivi spre cei ce sunt în chinuri și te vei ruga pentru dâșii, se mângâie puțin”.⁶⁸⁰ Sfântul Ioan Gura de Aur vorbește în nenumărate rânduri despre lucrul acesta și spune adeseori cât de mare mângâiere aduc rugăciunile noastre sufletelor osândite: „A-l ajuta trebuie (pe cel adormit), iar nu a-l plânge; a face pentru dânsul rugăciuni și cereri și milostenii și prinoase. Căci nu degeaba s-au pus acestea și nu în zadar facem pomenire la Sfintele Taine pentru cei duși de la noi, și pentru dâșii ne apropiem de sfântul jertfelnic, rugându-ne Mielului Celui ce stă de față, Celui Ce a ridicat păcatul lumii, ci pentru ca prin aceasta să li se aducă lor vreo mângâiere. Și nu în zadar strigă cel ce stă înaintea Jertfelnicului în vreme ce se săvârșesc înfricoșatele Taine: «Pentru toți cei adormiți întru Hristos și pentru cei ce fac pomenire de dâșii». Că cele ale noastre nu sunt doar scenă de teatru, ci toate acestea se săvârșesc după porunca Duhului Sfânt. Deci, iubiților, să îi ajutăm și pomenire să facem pentru dâșii. Căci dacă pe fiii lui Iov îi curăța jertfa tatălui lor, pentru ce să te îndoiești că, făcând noi jertfe pentru cei duși de aici, nu li se va aduce vreo mângâiere?”⁶⁸¹

15, p. 40-41.

⁶⁷⁵ Vezi mai jos.

⁶⁷⁶ Vezi mai jos.

⁶⁷⁷ In *L'Orthodoxie*, p. 204-205.

⁶⁷⁸ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 5; Sf. Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, IV, 57-60; Leonțiu de Neapole, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului*, 24; Sf. Simeon Metafrastul, *Viața Sfântului Teodosie Chinovitul*, 17, PG 114, 484-485; Mitrop. Gavriil al Novgorodului și Sankt Petersburgului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, Sankt Petersburg, 1799, p. 165; Arhiep. Ioan Maximovici, *Life after Death*, p. 14; Arhim. Iustin Popovici, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. 5, p. 382-383.

⁶⁷⁹ In afara referințelor patristice date mai jos, a se vedea, dintre teologii răsăriteni: Mitrofan Critopoulos, *Mărturisirea de credință*, în E.-J. Kimmel-Weissenbom, *Momimenta fidei Ecclesiae orientalis*, vol. I, Iena, 1851. p. 194-195; Episcopul Silvestru, *Schiță de teologie ortodoxă*, vol. 5, Kiev, 1897, p. 143.

⁶⁸⁰ *Patericul*. Pentru Avva Macarie Egipteanul, 36 (citat integral mai sus, cap. 8, nota 33).

⁶⁸¹ *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 5.

În altă parte, același Sfânt Părinte spune iarăși: „Așa să-i plângem pe morții noștri, ajutându-i cu tot ce ne stă în putere. Să le gătim puțină mângâiere, cât de mică, dar adevărată și folositoare. Cum? Prin ce mijloace? Să ne rugăm noi înșine pentru ei, să cerem să se facă rugăciuni pentru ei și neconținut să dăm pentru ei pomeni către săraci. Și așa *nu de puțină mângâiere vor avea întotdeauna parte.*”⁶⁸²

Multe alte texte ale aceluiași Sfânt Părinte insistă asupra faptului că rugăciunile celor vii sunt de mare folos mai cu seamă pentru sufletele care se află în iad: „Iată-1 pe unul păcătos, care și-a risipit în deșertăciuni întreaga sa viață. [...] Nu trebuie oare să-1 plângem pe unul ca acesta? Oare nu ne vom strădui să-1 smulgem din primejdia în care se află? Căci putem, da, de voim, noi putem să-i *alinăm suferința*. Să ne rugăm neconținut pentru el, să facem milostenii. De este el nevrednic, Dumnezeu ne va asculta pe noi. [...] Dacă nu privește la cel ce nu mai este, Dumnezeu însă se va uita la cel ce dă pomană pentru sufletul aceluia. [...] Pe mulți i-au întremat milosteniile făcute pentru ei. Și chiar dacă nu s-au izbăvit deplin de chinuri, o cât de mică mângâiere tot au primit”.⁶⁸³ Sfântul Chiril al Ierusalimului merge și mai departe și spune că prin rugăciunile pentru cei păcătoși, mai cu seamă prin cele ce se rostesc în vremea Sfintei jertfe de la altar, se poate dobândi de la Hristos izbăvirea lor din chinuri⁶⁸⁴: „Cunosc pe mulți care spun așa: Ce-i folosește sufletului care părăsește lumea aceasta, cu păcate sau fără păcate, dacă este pomenit în rugăciune în vremea când se săvârșește jertfa cea fără de sânge? Să ne închipuim că un împărat a surghiunit pe cei care i-au greșit; prietenii celor surghiuniți împletesc o cunună și o aduc împăratului spre a se îndura de cei pedepsiți. Credeți oare că împăratul nu le va ierta greșeala și nu le va ușura pedeapsa? Tot așa și noi: întotdeauna aducem rugăciuni lui Dumnezeu pentru cei adormiți, chiar dacă au fost păcătoși; nu îi aducem cununi, ci-I punem înaintea pe Hristos Cel junghiat pentru păcatele noastre, spre a împlânzi pe iubitorul de oameni Dumnezeu atât față de ei, cât și față de noi”.⁶⁸⁵

În memoriile prezentate de Marcu Eugenicul la sinodul de la Florența, în repetate rânduri se exprimă încredințarea că sufletele din iad primesc mângâiere și alinarea chinurilor de la Dumnezeu, ca răspuns la solirile celor vii.⁶⁸⁶

Cei doi factori - pe de o parte, iertarea păcatelor, pe de alta, ușurarea chinurilor - sunt strâns legați, în viziunea Părinților răsăriteni, care nu deosebesc păcatul de pedeapsă, așa cum fac teologii apuseni, începând cu sfârșitul Evului Mediu; după ei, pedeapsa urmează păcatului.⁶⁸⁷ Astfel, Sfântul Nichita Stithatul spune că: „cerem iertarea și lăsarea greșelilor celor plecați cu păcate, plecându-ne genunchii înaintea lui Dumnezeu, ca să li se dea ușurare de chinuri și să le strălucească și lor o raza din bunătatea ce-o are Dumnezeu pentru oameni, dobândind marea milă a milostivirii Sale. Pentru aceasta, urmând tradiției apostolice, se dau

⁶⁸² *Omilii la Filipeni*, III, 4.

⁶⁸³ *Omilii la Fapte*, XXI, 4.

⁶⁸⁴ Acest text este invocat de teologii catolici în favoarea doctrinei Purgatoriului, însă, pe de o parte, aici nu se face nicio mențiune despre un Purgatoriu ca loc de sălășluire al păcătoșilor; iar pe de altă parte, nu se vorbește de nicio curățire dobândită prin chinuri. Dumnezeu este Cel Care iartă păcatele și ridică osânda, ca răspuns la rugăciunile Bisericii.

⁶⁸⁵ *Cateheze mistagogice*, V, 10.

⁶⁸⁶ *Respingerea capetelor latinilor — Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO 15, p. 40-43; *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățișează adevărata credință a Bisericii grecilor* (= *Al doilea cuvânt despre focul curăților*), 12, PO 15, p. 119; *Răspuns la obiecțiile și întrebările adresate de către cardinali și alți învățați latini cu referire la cuvântările rostite de el*, 12, PO 15, p. 165.

⁶⁸⁷ Vezi Sf. Marcu Eugenicul, *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățișează adevărata credință a Bisericii grecilor* (= *Al doilea cuvânt despre focul curăților*), 19, PO 15, p. 130-131. Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion*, p. 81-85.

pomeni și daruri săracilor, se fac cereri stăruitoare și rugăciuni de toată noaptea și se aduc pentru ei jertfele cele nesângeroase de la altar. Căci suntem încredințați că ei cu adevărat le simt în chip înțelegător și primesc din ele o ușoară odihnă în scârbele ce-i înconjoară, după cum cugetă apostolii Mântuitorului și după cum li s-a descoperit multor Părinți."⁶⁸⁸

Textele pe care le-am citat vorbesc de „mângâiere”, de „ușurarea” chinurilor sau de „încetarea pentru o clipă” a suferinței pe care o îndură păcătoșii în iad. Părinții cred însă că în anumite cazuri rugăciunile celor vii, și mai cu seamă cele ale sfinților, pot dobândi de la Dumnezeu ceva mai mult, adică se poate ca unor păcătoși, a căror viață n-a fost pe deplin rea, să li se șteargă cu totul păcatele și să fie izbăviți de chinuri, astfel ca ori după Judecata din urmă să scape de gheenă, ori încă de acum să iasă din „locul cel de chin” și să meargă în sălașurile dreptilor.⁶⁸⁹ Pentru Părinții și teologii ortodocși, porțile iadului sunt încă deschise; ele vor fi zăvorâte pe vecie numai la Judecata din urmă.⁶⁹⁰ Astfel, Teofil al Campaniei spune că „după ce Hristos, cu atotputernicul Sau suflet, a călcat iadul și i-a sfărâmat porțile, poruncind El, iadul nu s-a mai închis. Pentru aceasta rugăciunile, sfintele slujbe ale Bisericii și milosteniile făcute săracilor pentru cei adormiți rodesc de-acum și multe suflete se izbăvesc din chinurile pe care fiecare le îndură după măsura greutății păcatelor sale”.⁶⁹¹ Adesea acești Părinți și teologi citează cazul păgânei Falconila, izbăvită din iad de rugăciunile Sfintei Tecla, al împăratului Traian, mântuit prin rugăciunile Sfântului Grigorie cel Mare⁶⁹² și cel al împăratului iconoclast Teofil, care a dobândit ștergerea păcatelor sale după ce binecredincioasa lui soție, Sfânta Teodora, a cerut călugărilor, preoților și la tot poporul dreptcredincios să se roage pentru el.⁶⁹³ Acestea însă sunt socotite drept mari minuni. În scrierea *Despre cei adormiți în credință* (despre care multa vreme s-a crezut că aparține Sfântului Ioan Damaschin și care pentru aceasta a avut o puternică înrăurire asupra teologilor care i-au urmat) se afirmă că, îndeobște, cei care au murit fără să se căiască de păcatele lor nu se mântuie prin solirile celor vii.⁶⁹⁴ Un mare număr de teologi spun însă că, chiar dacă cei mai

⁶⁸⁸ *Despre suflet*, XIII, 77.

⁶⁸⁹ Vezi Pseudo-Damaschin, *Despre cei adormiți în credință*, Mihail Glikas, *Epistole*, 20, PG 158, 929; Patriarhul Meletie Pigas, *Orthodoxos didaskalia*, Iași, 1769, p.297. 300, 301, 309; *Epistolă către creștinii din Chios*, p. 23; Grigorie din Chios. *Sfintele și dumnezeieștile învățături ale Bisericii, date pe scurt*, Veneția, 1635; *Epistola dogmatică a Patriarhilor răsăriteni către antiohieni* (1722), în Mansi-Petit, *Concil*, vol. 37, col. 191; Mitrop. Macarie al Moscovei, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Sankt Petersburg, 1883, vol. 2, p. 590-610; S. Bulgakov, *L'Orthodoxie*, p. 204: rugăciunea Bisericii pentru cei morți „poate ușura starea sufletelor păcătoase și le poate elibera din locul unde sunt chinuite și le poate mântui din iad”; cf. *ibidem*, p. 205.

⁶⁹⁰ Vezi între alții: Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion*, București. 1690, p. 82; Arhim. Antonie, *Teologia dogmatică a Bisericii sobornicești ortodoxe*, trad. gr. de Vallianos, Atena, 1858, p. 386.

⁶⁹¹ *Tezaurul Ortodoxiei*, Tripolița, 1888, ediția a cincea, p. 217. Amintim faptul că această carte a avut un mare succes; Sfântul Sinod al Bisericii Grecești l-a aprobat în anul 1860, îndemnându-i pe toți creștinii să-l citească spre folosul lor duhovnicesc.

⁶⁹² A se vedea, printre alții: Marcu Eugenicul, *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO 15. p. 43; *Al doilea răspuns către Latini, în care se înfățișează adevărata credință a Bisericii grecilor (= Al doilea cuvânt despre focul curațitor)*, 12. PO 15, p. 119; Sf. Dositei al Ierusalimului, *Enchiridion*, București, 1690. p. 83; Teofil al Campaniei, *Tezaurul Ortodoxiei*, Tripolița. 1888, ed. a cincea, p. 158-160.

⁶⁹³ Aceste mărturii au fost introduse în secolul al XIV-lea de Nichifor Calist Xanthopol în *Sinaxarele* din 7Horf(vezi *Triodion*, Veneția, 1870, p. 17). Le aflăm și în slujba de ungere cu ulei sfințit a celor adormiți, alcătuită în veacul al XIII-lea de Mitropolitul Nicolae al Atenei (vezi Goar, *Euchologion, sive rituale graecomm*, Veneția, 1780, p. 441). De notat faptul că această slujbă, care a fost îndată contestată (vezi Sf. Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfântul Maslu*, PG 155, 521), a dispărut astăzi din mai toate Molitfelnicele.

⁶⁹⁴ Pseudo-Damaschin, *Despre cei adormiți în credință*.

mulți dintre marii păcătoși nu pot scăpa de gheenă și nu pot fi nici izbăviți de chinurile îndurate acum, ei au totuși parte de o mică mângâiere și ușurare prin rugăciunile creștinilor. Astfel, Sfântul Marcu Eugenicul spune că „așa am primit să credem, că încă și sufletele ținute în iad și care încă de acum s-au dat chinului veșnic, fie prin cercarea lui în fapt, fie prin deznădăjduirea de soarta ce-i așteaptă, aceștia încă pot fi ajutați și pot primi un mic ajutor, chiar dacă în felul acesta nici nu se izbăvesc acum deplin din chinuri și nici nu pot nădăjdui că vor fi mântuiți într-un sfârșit”.⁶⁹⁵ Sfântul Marcu Eugenicul se referă aici la ceea ce i s-a descoperit Sfântului Macarie Egipteanul⁶⁹⁶ și la o rugăciune a Sfântului Vasile ce se rostește de preot în genunchi la Rusalii.⁶⁹⁷ În concluzie, putem spune împreună cu Sfântul Epifanie al Ciprului că, în orice caz, „rugăciunea pentru cei adormiți le este de folos, chiar dacă nu dobândim prin ea tot ce cerem.”⁶⁹⁸

f. Datoriile creștinilor față de morții lor

Când omul moare, după cum am văzut, sufletul își păstrează acele puteri ale sale care n-au legătură cu trupul și viețuirea pământească, iar lucrarea lui nu încetează, însă omul nu mai poate lucra nimic duhovnicesc, nici spre mântuirea sa, nici spre pierzania sa⁶⁹⁹; nu mai poate nici păcătui⁷⁰⁰, dar nu mai poate nici să-și îndrepte greșelile ori să se scuture de păcatele cu care a ieșit din viață și pe care le poartă cu el. După moarte, spun limpede Părinții, este cu neputință căința.⁷⁰¹ Cei care nu s-au căit la bună vreme vor păți ca fecioarele cele nebune, pe care venirea mirelui le-a aflat fără untdelemn în candelă (Mt. 25, 1-13) și fără puțința de a-l mai dobândi.⁷⁰² De aceea bărbații cei duhovnicești îndeamnă pe tot omul credincios să stăruie în căința pentru păcatele sale, ca să nu-l afle moartea negătît. „Atâta vreme cât suntem aici pe pământ, de-am săvârși mii de păcat, putem pe toate să le ștergem dacă ne căim de cele ce am greșit. Dar când vom fi duși acolo, nu vom mai avea niciun câștig, chiar de-am arăta căința cea mai amară!”, spune Sfântul Ioan Gură de Aur.⁷⁰³ De acum, doar cei rămași în viață mai pot lucra pentru răposat, cerând de la Dumnezeu iertarea păcatelor și slobozirea de greșale, și să-i prefacă soarta într-una mai bună. De aici rostul rugăciunilor pentru cei răposati, de aici datoria celor rămași în viață de a se îngriji de soarta în veșnicie a fraților lor adormiți, cerând

⁶⁹⁵ *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*, PO 15. p. 40. A se vedea și Meletie Sirigul (socotit drept unul dintre teologii marcanți ai veacului al XVII-lea), *Respingerea capetelor lui Calvin și a întrebărilor lui Chiril Lucaris*, București, 1690, p. 138-144.

⁶⁹⁶ Citată mai sus, cap. 8, nota 33.

⁶⁹⁷ Citată mai sus, cap. 8, nota 34.

⁶⁹⁸ *Panarion*, 75, PG 42, 513B.

⁶⁹⁹ Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XXII, 13, PG 123, 880.

⁷⁰⁰ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuire la I Corinteni*, XLI, 5.

⁷⁰¹ Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*, XXII, 13, PG 123, 880; *Mărturisirea de credință* a lui Petru Movilă, îndreptată de Meletie Sirigul (1643), partea întâi, întrebările LXIV-LXV; Meletie Sirigul, *Respingerea capetelor lui Calvin și a întrebărilor lui Chiril Lucaris*, București, 1690, p. 141 ș.u.; Jean de Cronstadt, *Mă vie en Christ*, Bellefontaine, 1979, p. 55.

⁷⁰² Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, LXXXVIII, 1.

⁷⁰³ *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut*, 9. Vezi și: *Tâlcuire la Filipeni*, III, 4; *Omiilii la Lazăr*, II, 3; *Omilii la Matei*, XXXVI, 3; *Tâlcuire la Psalmi*. IX. 4.

mila lui Dumnezeu.

Astfel, Sfântul Ioan Gură de Aur întemeiază această datorie pe legătura dintre mădularele unuia și aceluiași trup al lui Hristos, și pe ajutorul pe care, după cuvântul Apostolului Pavel, se cuvine să-l dea mădularele cele tari, celor mai slabe (cf. 1 Cor. 12, 12-26); iar cei tari suntem noi, cei rămași în viață, care ne rugăm pentru cei morți, și sfinții pe care-i avem mijlocitori la Domnul: „Dumnezeu obișnuiește a acorda har și celor pentru care ne rugăm, iar aceasta ne-a arătat-o Pavel spunând: *«ajutorând și voi pentru noi cu rugăciunea, ca pentru darul cel către noi din partea multor fețe, prin mulți să se mulțumească pentru noi»* (2 Cor. 1, 11). Să nu ne îngreuiem ajutând pe cei răposați, aducând pentru dânșii prinoase și cerând a se săvârși rugăciuni pentru dânșii, căci ne stă de față jertfa de curățire obștească a lumii întregi. Pentru aceea tocmai îmbărbătându-ne atunci, ne rugăm pentru întreaga lume și-i chemăm împreună la rugăciune cu noi pe mucenici, pe mărturisitori, pe preoți, fiindcă un trup suntem cu toții, chiar dacă unele mădulare ar fi mai strălucite decât altele; și este cu puțință a le câștiga din toate părțile iertarea lor prin rugăciuni, prin darurile ce le aducem și prin ajutorul celor ce-i chemăm pentru dânșii”.⁷⁰⁴ După cum vedem din Sfânta Scriptură, spune Sfântul Ioan Gură de Aur, mulți păcătoși au scăpat de mânia lui Dumnezeu prin rugăciunile și faptele bune ale celor drepti: „Ascultați-L pe Dumnezeu, că zice: «Voi cruța cetatea aceasta, pentru sfânt numele Meu și pentru David, slujitorul Meu!». Dacă amintirea unui singur drept a avut această putere, cu cât mai mult vor folosi faptele bune săvârșite pentru cei morți?”⁷⁰⁵

g. Solirile Bisericii îi ajută pe cei morți în credință

Nu se pot face rugăciuni și mijlociri pentru cei morți, dacă aceasta nu e după voia lor. În antropologia și teologia ortodoxă, libertatea persoanei stă la loc de cinste. Dumnezeu Insuși nu face nimic împotriva voii omului, nici chiar ceea ce i-ar fi de folos. Morții nu se pot folosi de mijlocirile celor vii - sau mai precis de harul dobândit de la Dumnezeu prin ele - decât în măsura în care ei nu li se împotrivesc, ba mai mult, chiar le doresc în chipul cel mai profund. De aceea rugăciunile nu le sunt de niciun folos celor care au stăruit în păcat, necăindu-se întreaga viață, lepădându-se de Dumnezeu și de mila Lui. Dar cei secerați de moarte mai înainte de a face roade vrednice de cântă, însă cu inima zdrobită, care au voit și dorit bunătățile dumnezeiești și s-au gătit pentru ele în timpul vieții, pe cât le-a stat în puțință, au mare folos din aceste soliri. Astfel, Dionisie Areopagitul vorbește pe larg despre lucrul acesta, atunci când tâlcuiește rostul rugăciunilor de la slujba de înmormântare:

„Apoi dumnezeiescul ierarh, pășind înainte, face o "rugăciune sfântă pentru cel adormit [...]. Rugăciunea imploră bunătatea dumnezeiască să ierte celui adormit toate cele ce el a greșit din pricina slăbiciunilor omenești și să-l învrednicească pe dânsul de lumina cea nestinsă în pământul celor vii, în sanurile lui Avraam și Isaac și Iacov, în locul unde nu este durere, nici întristare, nici suspin [...] De ce dumnezeiescul ierarh se roagă de bunătatea divină și o imploră pentru iertarea greșelilor celui adormit și ca să-l urce pe aceeași treaptă de strălucire cu cei care au trăit după voia lui Dumnezeu? Căci dacă fiecare va primi de la dreptatea divină răsplata pentru ceea ce a făcut el bine sau rău în viața prezentă, iar cel ce a adormit și-a încheiat lucrare sa din această viață, ce rugăciune a ierarhului îl mai poate muta pe dânsul în alt loc de odihnă decât în acela ce formează pentru el și viața sa de aici, de pe pământ, răsplata cea cuvenită? Eu însă, în acord cu Scripturile, știu bine că fiecare va dobândi soarta pe care o merită. Căci, spune Scriptura, Domnul așa a hotărât, *«ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău»* (2 Cor. 5, 10). Că însă rugăciunile celor drepti, în

⁷⁰⁴ *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 5.

⁷⁰⁵ *Omilii la Filipeni*, III, 4.

această viață și mai ales după moarte, le sunt de folos numai celor ce sunt vrednici de rugăciuni pioase, ne învață cu adevărat Scripturile cele sfinte. Ce folos a avut Saul de la Samuel? Ce a câștigat poporul evreiesc din rugăciunile proorocilor? Căci după cum cel ce s-ar orbi singur, de-ar mai dori să se bucure de lumina soarelui, care nu poate fi văzută decât de ochii cei nevătămați, ar fi socotit cu totul nebun, tot așa se agață de nădejdi cu neputință de împlinit și deșarte acela care dorește rugăciunile celor sfinți, dar care, neglijând darurile cele dumnezeiești și abătându-se de la poruncile luminoase și dătătoare de fericire, zădărnicește puterea de înrăurire a sfințeniei celor dreți. Afirm însă, urmând Sfintei Scripturi, că rugăciunile celor sfinți - în această viață - sunt cu totul folositoare, în următorul chip: dacă cineva, plin de râvnă pentru poruncile cele sfinte și cu o sfântă înclinare de a le primi, se îndreaptă - cunoscându-și nevrednicia - către un om sfânt și-l roagă să-i fie de ajutor și împreună rugător, atunci unul ca acesta va dobândi mare folos și câștig din aceasta. El va dobândi harurile cele preadumnezeiești pe care le dorește; iar bunătatea cea dumnezeiască îi va deschide brațele sale, pentru că arată smerită și bună așezare a sufletului său, evlavie față de sfinți, frică de Dumnezeu, râvnă în cererea bunătăților celor dumnezeiești și o viață după voia lui Dumnezeu. Cât privește rugăciunea mai sus pomenită, pe care o face ierarhul pentru cel adormit, ea trebuie tâlcuită potrivit predaniei dumnezeieștilor noștri învățători. Dumnezeiescul ierarh este, după cuvântul Scripturii, talmăcitorul judecăților dumnezeiești; el este solul atotputernicului Dumnezeu. Căci el a învățat din Scripturile cele de Dumnezeu insuflate că acelora care au dus o viață sfântă li se va acorda de către cumpăna dreptății -după cuviință -, viața cea mai strălucită și dumnezeiască, ca răsplată, pentru că aceasta nu ține seama de metehnele cele firești ale slăbiciunii omenești, potrivit cu bunătatea dumnezeieștii Sale iubiri de oameni. Doar nimeni nu este, după cum spun Scripturile, fără prihană. Ierarhul știe că aceste făgăduințe sunt făcute de Scripturile cele adevărate; deci el se roagă ca ele să se îndeplinească și ca să li se dea celor ce au trăit în sfințenie răsplata cea sfântă".⁷⁰⁶

Să adăugăm că cei ce se roagă pentru morți își sunt loruși de folos. Căci, după cum spune Sfântul Epifanie, așa li se întărește credința într-o altă viață și nădejdea învierii.⁷⁰⁷

2. Cei morți au și ei o simțire tainică a legăturii cu cei rămași în viață

a. Uitarea lumii, dar nu și a celor rămași în viață

În orice stare s-ar afla sufletele morților, amintirea lumii li se stinge aproape cu totul; nemaifiind supuse legilor existenței în trup, ele viază într-un fel cu totul nou și după o altă rânduială a timpului și spațiului, înstrăinate de lucrurile și lucrările acestei lumi. Puterea de a le cunoaște însă n-o pierd. Ele dobândesc acum o nouă cunoaștere, „limpede și profundă", a celor vii⁷⁰⁸, sau cel puțin a celor apropiați sau care intră în legătură cu ei prin rugăciune. E vorba de o cunoaștere spirituală, a realității spirituale a celor vii. Morții nu văd cum ne petrecem noi viața pământească de zi cu zi⁷⁰⁹, ci cunosc starea, trăirile și nevoile noastre

⁷⁰⁶ *Ierarhia bisericească*, VII, 3, d, f, g.

⁷⁰⁷ *Impotriva ereziilor*, LXX V, 8.

⁷⁰⁸ Cf. C. Andronikov, „La dormition comme type de mort chretienne", în *La maladie et la mort du chretien. Conférences Saint-Serge, XXF Semaine d'etudes liturgiques, Paris, 1-4 juillet 1974*, Roma, 1975, p. 27-28.

⁷⁰⁹ A se vedea Fer. Augustin, *Despre grija de cei morți*.

spirituale.⁷¹⁰

Această grijă, ca să zicem așa, care stăruie și chiar sporește, este așadar de natură spirituală și legată de faptul că cei morți știu acum bine ce-i așteaptă pe semenii lor rămași în viață.

Așa se întâmplă chiar și cu sufletele aflate în caznele iadului. Hristos Insuși ne-a descoperit aceasta în parabola despre săracul Lazăr și bogatul cel nemilostiv, din care vedem că bogatul se îngrijorează de soarta celor cinci frați ai săi rămași în viață și-l roagă pe Avraam să-l trimită pe Lazăr ca „să le spună acestea, ca să nu vină și ei în acest loc de chin.” (Lc. 16, 27-28).

Dacă pe cei din iad, care petrec în plâns și scârbă și în uitarea a toate⁷¹¹, încă îi chinuie grija de cei vii, ca nu cumva să aibă parte de soarta lor nenorocită, cu cât mai mult dreptii din Rai doresc și se îngrijesc de mântuirea tuturor oamenilor de pe pământ! „Socotesc că sufletele sfinte ale celor adormiți, spune Sfântul Grigorie de Nazianz, iau aminte la sufletele noastre, le înțeleg și le pasă de ele”.⁷¹² În *Pateric* și în *Viețile sfinților* aflăm nenumărate mărturii despre grija sfinților pentru sufletele noastre. La moartea lor, mulți sfinți au lăsat cuvânt celor din preajmă că nu vor fi lipsiți de veghea și ajutorul lor. De asemenea, mai toate arătările sfinților către cei vii arată grija ce le-o poartă.⁷¹³ Origen vorbește astfel despre legătura dintre mădularele trupului lui Hristos și grija sfinților pentru cei din lume: „După cuvântul lui Dumnezeu, cea mai aleasă dintre virtuți este iubirea de aproapele. De aceea trebuie să ne gândim că sfinții care au plecat din această viață le sunt cu mult mai mult de folos celor ce se luptă pe pământ decât cei care ei înșiși încă luptă și care ei înșiși vin în ajutorul celor slabi. Căci nu numai aici pe pământ e adevărat cuvântul privitor la iubirea de frați: «Dacă un mădular suferă, toate mădularele suferă împreună, și dacă un mădular este cinstit, toate mădularele se bucură împreună!» (1 Cor. 12, 26). Și pentru cei ce, săvârșindu-se din această viață, trăiesc în iubire, putem zice: «Ceea ce mă împresoară în toate zilele este grija pentru toate Bisericiile. Cine este slab și eu să nu fiu slab? Cine se smintește și eu să nu ard?» (2 Cor. 11, 28-29). Oare nu spune Insuși Hristos că în fiecare creștin care îndură boală este El Insuși bolnav, că El Insuși este întemnițat, gol, străin, flămând și însetat? (Mt. 25, S5-36)”.⁷¹⁴ Sfântul Ciprian al Cartaginei, la rândul sau, vorbește de dănuirea după moarte a legăturilor de iubire statornicite în timpul vieții pe acest pământ și de rugăciunile de mijlocire: „Să ne gândim unii la alții, unindu-ne sufletele și inimile; să ne rugăm unul pentru altul; în necazuri, să ne ajutorăm cu iubire frățească, iar când pe unul dintre noi îl ia Dumnezeu la El mai degrabă, prietenia noastră să dănuie înaintea Domnului, și neîncetat să cerem în rugăciune de la Tatăl Cel Cerească să se milostivească de frații și surorile noastre!”⁷¹⁵

b. Cei trecuți dincolo mijlocesc și ei, la rândul lor, pentru cei vii

Grija dreptilor plecați de aici pentru cei rămași în viață și mântuirea lor se simte ca

⁷¹⁰ Cunoașterea aceasta o au atât dreptii care se află în Rai, cât și cei din iad; de pildă mortul care i-a vorbit Sf. Macarie, spunându-i pe nume: „Tu ești Macarie, purtătorul de Duh...” (*Pateric*, Pentru Avva Macarie, 36).

⁷¹¹ A se vedea Pseudo-Atanasie, *Răspunsuri către Antiohie*, 32.

⁷¹² *Epistole*, 232.

⁷¹³ A se vedea Arhim. Vasilios Bokagiannis, *After Death*, p. 70-73.

⁷¹⁴ *Despre rugăciune*, XI.

⁷¹⁵ *Epistole*, LX, V, 2.

ajutor duhovnicesc primit fie chiar de la ei, prin insuflare de gânduri și fapte bune, prin călăuzire și ocrotire de rele⁷¹⁶, fie prin rugăciunea și mijlocirea lor pe lângă Domnul nostru Iisus Hristos, pe lângă Maica Sa ori pe lângă sfinții în tovărășia cărora se află⁷¹⁷. Drept vorbind, singur Domnul este și Se cheamă Mijlocitor, „de aceea pe sfinții care au adormit în Domnul - spune Dositei al Ierusalimului - nu-i vom numi mijlocitori”, „ci rugători către Dumnezeu pentru noi, chezași și solitori ai noștri”.⁷¹⁸ De fapt, „petrecerea sfinților după moarte este o neîncetată împreună-rugăciune și o necurmată ajutorare” a lumii.⁷¹⁹

De aceea se roagă creștinii mai cu seamă de sfinții din cer, cerându-le să mijlocească pentru ei la Bunul Dumnezeu. Sfântul Nichita Stilhatul spune că facem pomenirea dreptilor, „ca să-și aducă aminte de noi când mijlocesc pentru lume, ca cei ce stau înaintea tronului lui Dumnezeu cu bucurie și credincioșie de nespus și sunt vrednici să primească recunoștința rugăciunii noastre”.⁷²⁰

Se întâmplă că uneori cei drepti trecuți la Domnul, îndeosebi sfinții, se arată celor vii. Acestea însă sunt lucruri cu totul minunate, pentru că, după cum se vede din pilda despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv, ele sunt economisite cu înțelepciune de Dumnezeu; Sfântul Ioan Gură de Aur spune că în asemenea vedenii e primejdie de înșelare; îndeobște, prezența și lucrarea iubitoare a sfinților în lume rămân tainice și nevăzute. Puterea li se face însă simțită în minunile săvârșite prin moaștele și icoanele lor; căci, fiind vase alese ale harurilor dumnezeiești, le împărtășesc fără pizmuire celor ce le cer cu credință, ca daruri ale lui Dumnezeu.

c. Impreuna-viețuire a celor trecuți la Domnul și a celor vii în sânul Bisericii

După cum scrie Părintele Florovsky, „moartea trupească și despărțirea sufletului de trup nu-l scoate pe om din legătura sa cu Biserica, nu-l înstrăinează de starea sa de credincios și de lăcașul ei pe care l-a iubit și nici de frații săi creștini”.⁷²¹ Biserica este alcătuită deopotrivă din cei vii și din cei trecuți la Domnul, care sunt toți mădulare ale trupului tainic al lui Hristos. Între aceștia există comuniune, după cum există comuniune între cei vii și, iarăși, comuniune între cei aflați în cer. Ea se vădește mai cu seamă prin rugăciunea unora pentru alții, însă Sfântul Nicolae Cabasila ne descoperă natura ei încă și mai profundă, spunând că cei morți în credință se împărtășesc în chip nevăzut și tainic împreună cei vii din Sfânta Jertfă:

„Dumnezeiasca și Sfânta Jertfă sfințește în două feluri: într-un fel prin mijlocire, deoarece Darurile aduse lui Dumnezeu prin însăși aducerea lor sfințesc atât pe cei ce le-au adus, cât și pe cei pentru care s-au adus, atrăgând îndurarea lui Dumnezeu față de ei; în al doilea fel, prin împărtășire, întrucât ele sunt pentru noi adevărată hrană și băutură, potrivit

⁷¹⁶ Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XXIV, 19; Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilie la sfinții patruzeci de mucenici*, PG 46, 788B; Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvântare la Sfinții Mucenici Iuvenin și Maximin*, 3.

⁷¹⁷ A se vedea, între alte mărturii patristice: Origen, *Incurajare în vreme de mucenie*, 38; Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, VI, v, 3 și 7; Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, 360; *Omilie la sfinții patruzeci de mucenici*, 8, PG 31, 521C-524AC; Sf. Grigorie de Nyssa, *Cuvântare la Sfântul Mare Mucenic Teodor*, PG 46, 746D-748C; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XVIII, 4; XLIII, 80.

⁷¹⁸ *Mărturisirea de credință*, 8.

⁷¹⁹ G. Florovsky, *Anatomia problemăton tes pisteos*, Tesalonic, 1977, p. 125.

⁷²⁰ *Despre suflet*, XIII, 77.

⁷²¹ *Anatomia problemăton tes pisteos*, Tesalonic, 1977, p. 122-123.

cuvântului Domnului (In. 6, 53-57). Dintre aceste două chipuri de sfințire, cel dintâi e comun și celor vii și celor morți, căci Jertfa se aduce și pentru unii și pentru alții; celălalt însă este posibil numai pentru cei vii, deoarece morții nu mai pot să mănânce și să bea. Ce urmează de aici? Oare cei morți n-au și ei parte de sfințirea care se dobândește prin împărtășire și oare sunt mai prejos decât cei vii în această privință? Nicidecum! Hristos li Se împărtășește și lor, într-un chip pe care El Insuși îl știe. Și ca să dovedim acest lucru, să vedem care sunt condițiile sfințirii și dacă sufletele morților nu le au ca și cei vii.

Intr-adevăr, care sunt condițiile sfințirii? Oare să ai trup? Să te folosești de picioare ca să mergi la Sfânta Masă? Să primești Sfintele în mâini și să le introduci în gură? Să mănânci sau să bei? Nicidecum! Căci multora dintre cei ce îndeplinesc aceste condiții și care s-au apropiat numai cu trupul de Sfintele Taine, nu le-a fost de niciun folos, ba dimpotrivă, au plecat împovărați și de mai multe păcate. Dar care sunt atunci cauzele sfințirii, la cei ce se sfințesc? Și care sunt condițiile pe care Hristos le cere de la noi? - Curăția sufletului, iubire de Dumnezeu, credință, dorirea Sfintelor Taine, râvna de a se împărtăși cu dânsule, zel fierbinte, alergarea cu sete către Hristos. Iată virtuțile care ne aduc sfințirea! Cu acestea trebuie să se apropie cei ce vor să se facă părtași lui Hristos; căci fără de ele e cu neputință! Dar toate acestea nu sunt însușiri trupesti, ci țin de suflet; prin urmare, nimic nu împiedică sufletele morților să aibă și ele aceste virtuți, ca și viii. Dacă aceste suflete sunt pregătite după cuviință pentru primirea Tainelor și dacă Hristos, Simțitorul și Săvârșitorul Jertfei, voiește totdeauna să sfințească și dorește oricând să Se împartă pe Sine, atunci ce ar putea să împiedice împărtășirea lor? Absolut nimic!

Dar poate se va întreba cineva: dacă vreunul dintre cei vii, care are sufletul împodobit cu virtuțile pomenite, dar nu se apropie de Sfintele Taine, dobândește el astfel aceeași sfințire? Nu oricine! Ci numai acela care se găsește, ca și sufletele morților, în imposibilitatea de a se apropia cu trupul. Așa erau, de pildă, cei ce rătăceau în pustie, prin munți și prin peșteri sau prin văgăunile pământului și care nu aveau la îndemână nici altar, nici preot. Pe unii ca aceștia îi sfințea Hristos Insuși, în chip nevăzut. Și de unde vedem aceasta? Din aceea că aveau viață într-înșii; dacă nu s-ar fi împărtășit cu Sfintele Taine, n-ar fi putut viețui, căci Hristos Insuși a spus: *«De nu veți mânca Trupul Fiului Omului și de nu veți bea Sângele Lui, nu veți avea viață întru voi!»* (In. 6, 53). Tocmai ca să arate aceasta, multora dintre acești sfinți Dumnezeu le-a trimis îngeri care să le aducă Sfintele Daruri.

Dacă însă cineva are puțină de a se apropia de Sfânta Masă, dar nu se apropie, nu va dobândi nicidecum sfințirea Sfintelor Daruri; și aceasta nu pentru că nu s-a apropiat, ci pentru că i-a stat în putință și n-a făcut-o, de unde se vede lămurit că sufletul său e lipsit de virtuțile necesare pentru primirea Sfintelor Taine. Căci ce dorință și râvnă pentru Sfânta Masă are unul care ar putea alerga fără nici o greutate spre ea, dar nu voiește? Sau ce credință în Dumnezeu are cel ce nu se teme de amenințarea din cuvintele Domnului privitoare la cei ce nesocotesc Cina aceasta? Și cum să credem că iubește Sfintele Taine cel care, având puțină să le primească, nu se ostenește să le primească?

De aceea, nu-i nimic de mirare dacă Hristos face parte la Masa Sfântă și sufletelor eliberate de trupuri, căroră El nu are să le pună la socoteală o asemenea vină. Ci mai de mirare și peste fire este când omul, supus stricăciunii, gustă din Trupul cel fără de stricăciune; dar că sufletul, care e substanță nemuritoare, se împărtășește din ceea ce e nemuritor, în chipul care-i este propriu, ce e de mirare? Dacă, deci, prin nespusa-I iubire de oameni și prin negrăita-I înțelepciune, Dumnezeu a găsit cum să se facă acel lucru minunat și peste fire - împărtășirea celor vii -, de ce să nu credem că poate face și ceea ce e firesc și logic? [...]

Sufletele dezlegate de trupuri au ceva mai prielnic pentru sfințire decât cele ce încă trăiesc în trup. Intr-adevăr, prin rugăciunile preoților și prin mijlocirea Sfintelor Daruri, ele se curățesc cu adevărat și primesc iertarea păcatelor ca și cei vii. Dar în afară de aceasta, ele nu mai păcătuiesc cu nimic și n-adaugă nicio vină nouă la cele vechi, după cum se întâmplă cu cei mai mulți dintre cei vii; ele sunt fie curate de orice vină, fie măcar scutite pentru totdeauna de a mai păcătui vreodată. Prin urmare, ele sunt mai pregătite și mai vrednice de părtașia cu

Mântuitorul nu numai față de cei mai mulți dintre cei care trăiesc în trup, ci și față de ele însele, dacă ar fi în trupuri. Și tocmai faptul că sunt eliberate de trup le face cu mult mai destoinice pentru împărtășirea cu Sfintele Taine, decât dacă ar fi împreunate cu trupul.

Căci în cer există locașuri multe și felurite, pentru ca să poată fi cinstită orice treaptă de virtute și să nu rămână nimic nerăsplătit de către Judecătorul Cel drept și de oameni iubitor. Astfel, Sfântul Apostol Pavel și alții ca el, care, ca niște desăvârșiți, s-au învrednicit de cele mai mari cununi și au moștenit fericirea cea mai deplină, după ce au fost dezlegați de trup, se bucură mult mai mult decât în viața aceasta; tot așa și cei rânduiți într-o stare mijlocie în asemenea odihnă, odată plecați de aici era firesc să dobândească și ei ceva mai bun decât pe când trăiau în trup. Am arătat însă că odihna sufletelor și toată răsplata virtuții de orice treaptă nu e nimic altceva decât această Pâine și acest Potir, care se împart cu măsură și unora și altora, adică și viilor și morților. De aceea a și numit Domnul «cină» bucuria sfinților în veacul ce va să fie, ca să arate că acolo nu e nimic altceva mai de preț decât această Masă.

Iată de ce Dumnezeuiasca Jertfă a Euharistiei se aduce și pentru cei morți, ca și pentru cei vii; și după cum cei vii sunt sfințiți în două feluri, precum am spus, se sfințesc și cei răposați, nefiind întru nimic mai prejos decât cei vii, ba dimpotrivă, stând oarecum chiar mai bine decât ei".⁷²²

3. Legăturile dintre cei ce-au plecat de aici

În pilda despre săracul Lazăr și bogatul cel nemilostiv vedem că acesta din urmă, zăcând în iad, îl vede pe Lazăr sălășluit în sânul lui Avraam, și chiar vorbește cu patriarhul (Lc. 16,23). Să fie oare lucrul acesta ceva cu totul neobișnuit, descoperit nouă spre zidire, cum spun unii⁷²³, ori, cum spun alții⁷²⁴, așa stau lucrurile îndeobște în lumea de dincolo?

Fără îndoială legăturile celor plecați de aici se deosebesc după starea și așezarea lor.

Sfântul Macarie a aflat prin descoperire de la un suflet păcătos, închis în cele de mai jos ale iadului, că acolo sufletele sunt ca într-o temniță, neștiind unul de altul și nevăzându-se la față. Și numai rugăciunile ce se fac pentru ei le alină pentru o clipă chinul, și-atunci se vad puțin unul pe altul. „Pe cât e de departe cerul de pământ (Is. 55, 9), atâta este focul de dedesubtul nostru, fiindcă de la picioare până la cap stăm în mijlocul focului. Și nu este cu putință să se vadă cineva față către față, ci fața fiecăruia este lipită de spatele celui alt. Deci când te rogi pentru noi, din parte vede cineva fața celui alt. Aceasta este mângâierea".⁷²⁵

Și de aceea nu se pot vedea, pentru că în viață fiind și-au ferecat inima și-au fost nepăsători față de frați, iubitori de sine, goi de dragostea de aproapele. Și acesta e chinul și suferința: vederea în chip descoperit a răutății lor, că împotrivindu-se iubirii poruncite de Domnul, s-au înstrăinat de voința lui Dumnezeu.

În Rai, dimpotrivă, domnește iubirea întreolaltă, prin care dreptii s-au făcut asemenea lui Dumnezeu și părtași ai harurilor Sale; și-aceasta e izvor al fericirii lor. Iar iubirea e însoțită de cunoașterea adâncă și mai presus de fire întreolaltă, ce-o dă lumina cea dumnezeiască. Sfântul Si-meon Noul Teolog tâlcuiește cu subțirime chipul acestei cunoașteri, întemeiată pe legătura dintre Tatăl și Fiul, vădind ca mincinoși pe cei ce spun ca, odată înălțați la vederea lui

⁷²² *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*, XLII; XLV.

⁷²³ Vezi Arhim. Vassilios Bakogiannis, *After Death*, p. 80.

⁷²⁴ A se vedea, de pildă. C. Andronikov, care spune că între toți cei adormiți „se stabilește o comunicare nehotărnică de spațiu ori de timp” (*La dormition comme type de mort chretienne*, p. 27).

⁷²⁵ *Patericul*, Pentru Avva Macarie. 36.

Dumnezeu și răpiți în extaz, sfinții uită de toate și de toți.

„Adresându-Se celor ce spun că sfinții nu se văd, nici nu se cunosc unii pe alții, ci Il văd numai pe Hristos, fiind uniți întregi cu toate simțurile lor cu El întreg, El Insuși le va spune: « M-ați primit în voi? Ați învățat prin experiență lucrările Duhului Meu Cel Sfânt, sau nu?» Iar aceia, socot, nu vor îndrăzni să spună: «Da, Stăpâne!» Căci dacă vor spune aceasta, El le va răspunde: «Cum, deci, dacă ați făcut experiența acestora, spuneți că cei ce Mă vor avea în ei pe Mine nu se vor cunoaște unii pe alții? Eu sunt Dumnezeu nemincinos, Dumnezeu adevărat, Dumnezeu sfânt, Care locuiesc întru sfinți. Cum anume locuiesc întru ei? Precum am spus că Eu sunt în Tatăl și Tatăl în Mine, așa și sfinții în Mine și Eu în ei (In. 17, 21); și precum Tatăl e în Mine și Eu iarăși în Tatăl Meu, așa voi fi locuind în toți sfinții și toți sfinții vor locui în Mine». Iar pe lângă aceasta va mai zice și aceste lucruri: «Deci dacă Eu sunt în sfinții Mei și sfinții Mei sunt în Mine, dacă Eu sunt în Tatăl Meu și Tatăl în Mine, și precum Mă cunoaște pe Mine Tatăl și Eu Il cunosc pe Tatăl, e vădit că și sfinții Mă cunosc pe Mine și Eu îi cunosc pe sfinți, și la fel sfinții trebuie să se recunoască și să se cunoască unii pe alții» [...] Dacă deci sfinții sunt asemenea lui Dumnezeu și vor cunoaște pe Dumnezeu atât pe cât Dumnezeu i-a cunoscut pe ei, și așa cum cunoaște Tatăl pe Fiul și Fiul pe Tatăl, tot așa trebuie să se vadă și sa se cunoască unii pe alții și sfinții, ba chiar și cei care nu s-au văzut niciodată în această lume unii pe alții după trup, trebuie să se cunoască atunci unii pe alții, cum nu roșiți să vorbiți, să întrebați și să învățați cele pe care nu le știți, ca unii care v-ați fi îmbogățit deja, chipurile, cu cunoștința mai presus de noi [...] Căci așa cum Tatăl nu va fi niciodată lipsit de cunoștința Fiului sau Fiul de a Tatălui, tot așa nici sfinții, făcuți dumnezei prin înfiere, în aceea că au în ei înșiși locuind pe Dumnezeu, nu vor fi lipsiți niciodată de cunoașterea întreolaltă, ci își vor vedea întreolaltă slava lor și fiecare pe a sa, așa cum Fiul o vede pe cea a Tatălui și Tatăl pe cea a Fiului. [...] Așadar, cei ce spun că sfinții care au ajuns la vederea lui Dumnezeu, nu se văd și nu se cunosc unii pe alții, umblă cu adevărat în întuneric și n-au ajuns la împărtășirea sau vederea și cunoașterea lui Dumnezeu și grăiesc și mărturisesc cele pe care nu le știu și nu le-au văzut vreodată".⁷²⁶

⁷²⁶ *Discursuri etice*, I, 12.

X

INVIEREA MORTILOR SI JUDECATA DIN URMA

I. ÎNVIEREA MORTILOR

În Crez mărturisim credința noastră că Hristos va să vină iarăși cu slavă (Mt. 25, 31; cf. 24, 27), la sfârșitul veacurilor, înviind pe cei morți și făcând judecata tuturor oamenilor, întemeind împărăția ce nu va avea sfârșit, în care tot omul va via pe vecie în sălașul de care s-a învrednicit.

Învierea de obște a fost vestită de proroci, ca Isaia (26, 19), Daniel (12, 2-3) și mai cu seamă Iezechiel, a cărui cutremurătoare proorocie (37, 1-14) se citește în bisericile ortodoxe la Utrenia din Sâmbăta mare. Ea a fost vestită chiar de Hristos (Mc. 12, 25-26; In. 5, 25-29; 11, 15) și de Apostolii Lui (Fapte 4, 2; 17, 31-32; 23, 6; 24, 14-16; Rom. 6, 5; 1 Tes. 4, 13, 18; Evr. 6, 2; 11, 35). Hristos este Cel Care a înviat cel dintâi: „*Intâiul născut din morți*” (Col. 1,18; Apoc. 1, 5); „*începătură a învierii celor adormiți*” (1 Cor. 15, 20, 23), făcându-Se astfel izvor, temei și cheazășie a învierii tuturor (vezi 1 Cor. 15, 12-22). Învierile săvârșite de Mântuitorul (Mt. 9, 23-25; Lc. 7, 11-15; In. 11, 17-44), apoi de Apostoli (Fapte 9, 36-42) și de sfinți, în numele și prin harul Său, sunt preînchipuire și arvună a învierii de obște.⁷²⁷ Căci cei înviați în chip minunat, până la urmă au murit din nou, în vreme ce la sfârșitul veacurilor cei ce vor învia nu vor mai muri vreodată. Moartea va fi nimicită de Hristos pe vecie (1 Cor. 15, 26).

1. Când va fi învierea de obște și cum vor învia cei morți

Învierea morților va avea loc la cea de-a doua venire a lui Hristos (la Parusie) (Mt. 24, 29-31; Mc. 13, 24, 27; Lc. 21-25-27), în ziua și ceasul pe care numai Tatăl le știe (Mt. 24, 36) și singur Dumnezeu le hotărăște.

Dumnezeu va reda viața celor morți (Rom. 8,11) prin Hristos (1 Tes. 4, 16), cu Hristos

⁷²⁷ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, XXXVIII.

(I Tes. 4, 14) și în Hristos (I Cor. 15, 22), prin puterea Sfantului Duh (Rom. 8,11).⁷²⁸

Cum vor învia morții, rămâne taina neștiută. „Toate acestea sunt minunate și nu știm cum se vor petrece, dar pentru Creator e limpede că e un lucru ușor și cu totul simplu de făcut”.⁷²⁹ În prorocia lui Iezechiel, faptul învierii e înfățișat în chip metaforic și simbolic, învierea însă nu e deloc simbolică. Răspunzând criticilor făcute de adepții altor religii, apologetii primelor veacuri au arătat că pentru creștinism învierea este o realitate, nu o metaforă; este vorba cu adevărat de o înviere cu trupul, iar nu de o înviere lăuntrică, spirituală, în duh. Mai înainte de ei, Sfântul Apostol Pavel a spus limpede că, fără înviere, credința noastră e deșartă (cf. I Cor. 15, 1-18). Argumentele patristice⁷³⁰ rămân valabile și cât privește înfruntarea curentelor sceptice care au străbătut creștinismul apusean în secolul XX, și mai cu seamă a tentativei unor teologi catolici și protestanți (îndeosebi a lui R. Bultmann) de „demitologizare” a învierii, dat fiind că, în esență, criticile moderne sunt identice cu cele aduse de inamicii creștinismului din primele veacuri.

Celor ce spun că e cu neputință să învieze trupul, care la moarte se desface în cele din care a fost alcătuit, putrezește și se risipește în pulbere ca și când n-ar fi fost niciodată, Sfinții Părinți le răspund că la Dumnezeu Cel Atotputernic toate sunt cu putință: Oare nu va putea Cel Ce-a zidit întreaga lume din nimic să refacă și să prefacă făptura care s-a bucurat cândva de darul vieții?⁷³¹ „Sau Dumnezeu a făcut toate lucrurile din nimic - spune Tertulian -, și atunci va putea tot așa să scoată din nimic trupul întors în țărână; sau El le-a creat dintr-o altă materie, și atunci iarăși are puterea să readucă trupul (la viață), oricare ar fi locul în care a dispărut”.⁷³²

2. Toți oamenii vor învia

Toți oamenii vor învia, fie ei dreپți sau păcătoși.⁷³³ Hristos Insuși ne-o spune: „*Vine ceasul în care toți cei din morminte vor auzi glasul (Fiului Omului); și vor ieși cei care au făcut cele bune spre învierea vieții, iar cei care au făcut cele rele, spre învierea judecății.*” (In. 5, 28-29). Ne-o spune încă și Apostolul Pavel: „*Va să fie învierea morților: și a dreپților, și a nedreپților.*” (Fapte 24, 15). Iar Biserica cântă: „Tot cel ce se duce la maica sa, pământul, iarăși se va alcătui, ca să ia chinuri sau daruri pentru cele ce-a făcut în viață”.⁷³⁴

Cei aflați în viață la Parusie vor sta alături de cei ridicați din morți, trupurile lor preschimbându-se într-o clipită și ele în trupuri înviate. „*Pentru că de credem că Iisus a murit*

⁷²⁸ Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Demonstrația propovăduirii de credință*, 42.

⁷²⁹ Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paști*, I, 10.

⁷³⁰ A se vedea îndeosebi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, Tertulian, *Despre înviere*.

⁷³¹ Vezi Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia întâi*, 19; Sf. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, I, 8; Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, II-IX; Tertulian, *Despre înviere*, XI-XII; LVII; *Constituțiile apostolice*, V, 7, 2; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze...*, IV, 30; Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paști*, I, 5, 7, 10; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții*, II, 2-3; *Omilii la I Tesaloniceni*, VII, 2-3; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XVII; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27; Sf. Atanasie Sinaitul, *Indreptar*, 92.

⁷³² *Despre înviere*, XI.

⁷³³ Vezi Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia întâi*, 52; Tertulian, *Despre înviere*, XLII, 3-4; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze*, IV, 30; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, 8.

⁷³⁴ *Octoihul mare*, Antifoanele glasului 8.

și a înviat, tot așa (creдем) că Dumnezeu pe cei adormiți întru Iisus îi va aduce împreună cu El. Căci aceasta vă spunem, după cuvântul Domnului, că noi cei vii, care vom fi rămas până la venirea Domnului, nu vom lua-o înainte celor adormiți, pentru că Insuși Domnul, întru poruncă, la glasul arhanghelului și la trâmbița lui Dumnezeu, Se va pogori din cer, și cei morți întru Hristos vor învia întâi. După aceea, noi cei vii, care vom fi rămas, vom fi răpiți împreună cu ei în văzduh, și așa pururea vom fi cu Domnul." (1 Tes. 4, 14-17). Iar în altă parte spune: „Nu toți vom muri, dar toți ne vom schimba." (1 Cor. 15, 51).

3. Natura trupurilor înviate

a. Tot omul își va afla propriul trup

La înviere oamenii își vor afla trupurile în care și-au petrecut viața pământească.⁷³⁵ Același trup, și nu altul va învia.⁷³⁶ „E sigur, spune Tertulian, că nu alt trup, ci chiar acela pus în mormânt va reveni la viață".⁷³⁷ Sfântul Ioan Gură de Aur, la rândul său, scrie: „Alt trup cade în pământ, și alt trup înviază? Dar cum ar fi atunci învierea? Căci învierea este a trupului căzut și mort. Și dacă alt trup cade și altul înviază, apoi atunci unde e biruința aceea minunată și preaslăvită împotriva morții? Cum se va vedea atunci că moartea dă înapoi ce-a luat în robie?"⁷³⁸; n-ar fi nedrept și fără sens ca trupul ce se bucură de slava împărăției să fie altul decât cel care s-a nevoit în necazuri și osteneli pe acest pământ?⁷³⁹ Așadar, trupul înviat va avea aceeași natură ori esență - va fi, adică, trup omenesc⁷⁴⁰; pe lângă aceasta, își va păstra identitatea personală⁷⁴¹, va fi cu adevărat trupul unei anumite persoane, care poate fi astfel recunoscută⁷⁴², iar nu al alteia.⁷⁴³ Fiecare va rămâne, trup și suflet, „în propria-i natură și în propriul ipostas. Petru va fi Petru, Pavel va fi Pavel și Filip va fi Filip", spune Sfântul Macarie Egipteanul.⁷⁴⁴ Așadar, nu e vorba nici de metempsihoză, nici de reîncarnare.⁷⁴⁵ Atenagora

⁷³⁵ Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor*, V, 31, 2.

⁷³⁶ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la sfintele Paști*, I, 8; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI.

⁷³⁷ *Despre înviere*, LII.

⁷³⁸ *Tâlcuiri la epistola întâi către Corinteni*, XLI.

⁷³⁹ *Omilie la fericitul Iov*, PG 64, 620D.

⁷⁴⁰ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LII; Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești* (col. II), XV, 10; Metodiu de Olimp, *Despre înviere*; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 1.

⁷⁴¹ Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, XV, 3.

⁷⁴² Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LV.

⁷⁴³ Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, II, 3; XV, 3.

⁷⁴⁴ *Omilii duhovnicești* (col. II), XV, 10.

⁷⁴⁵ Vezi Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor*, V, 2, 3; Tertulian, *Despre înviere*, LII, LIII, LV, LX, LXII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului*, XXVII, XXVIII; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, 1 și XLII, 2.

Atenianul afirmă că învierea probează unicitatea și dănuirea persoanei și a existenței omenești, în pofida sfâșierii și nestatorniciei la care au fost supuse, mai cu seamă prin moarte.⁷⁴⁶ El spune limpede că numai prin înviere trupul și sufletul care au viețuit împreună se regăsesc, redând persoanei identitatea ei, de-acum pentru vecie. „Prețuirea deopotrivă a sufletului și a trupului postulează în mod obligatoriu și învierea trupurilor moarte și descompuse, fără de care o nouă împreunare firească a celor două componente - suflet și trup - nu s-ar putea concepe [...] Cel care a primit minte și rațiune este omul întreg, nu numai sufletul singur. Datorită acestui fapt, omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente, fapt care ar fi de neconceput fără înviere. Căci dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare n-ar putea dăinui [...] Nu poți spune că oamenii se vor înnoi dacă sufletele nu se întorc în aceleași trupuri (ca să putem vorbi de aceiași oameni). Și iarăși, e cu neputință ca trupul și sufletul să fie din nou împreună dacă nu admitem învierea”.⁷⁴⁷

b. Trupul înviat va ființa într-un alt mod decât cel din viața pământească

Trupul înviat va fi cel care a fost, și totuși altul. Sau, altfel spus, își va păstra esența, substanța, natura, dar ființarea lui va fi cu totul alta. Folosind vocabularul Sfântului Maxim Mărturisitorul, vom spune că-și va păstra *logosul* naturii sale, dar un alt mod de a fi. Tertulian explică lucrul acesta astfel: „un lucru poate să se schimbe, iar substanța lui să rămână aceeași; de altfel omul în întregime, în vremea de aici, rămâne același cât privește firea, însă se schimbă din multe puncte de vedere: își schimbă ținuta, greutatea, sănătatea, situația, vârsta, ocupațiile, profesiile, regulile de viață, purtările, fără să se piardă nimic din omul care este, fără să devină alt om; el nu încetează astfel de a fi același om și nu se schimbă într-altul, ci i se schimbă doar felul viețuirii. [...] La înviere tot așa, ne preschimbăm, ne primenim și ne înnoim fără ca firea noastră să se schimbe”.⁷⁴⁸ Învierea ne schimbă starea, iar nu natura, spune în continuare Tertulian.⁷⁴⁹ Iar Isaac Sirul zice că la înviere, Hristos „ne va ridica în altă înfățișare [...] și ne va aduce într-o nouă alcătuire”.⁷⁵⁰

Felul în care va ființa trupul înviat rămâne o taină, abia luminată de cuvântul Scripturii atunci când ni-l înfățișează pe Hristos după învierea Sa, căci El înviind cu trupul nostru omenesc, înseamnă că trupul nostru înviat va fi asemenea cu trupul Lui.⁷⁵¹ Vedem astfel că trupul lui Hristos după înviere transcende legile materiei, trecând prin „*porțile încuiate, unde erau adunați ucenicii*” (In. 20, 19, 26) sau făcându-se dintr-o dată nevăzut (Lc. 24, 31). Hristos mănâncă, e drept, cu ucenicii (Lc. 24-41-43), însă nu silit de foame, ci din iconomie, ca să-i încredințeze că nu e o nălucă (cf. Mc. 6, 49; Lc. 24, 37), după cum se spune într-o stihiră de la Utrenia din duminici: „Infricoșați i-ai arătat pe ucenici, părăndu-li-se că văd duh [...] și necrezând ei [...], prin părtășie la mâncare [...] le-ai deschis lor mintea să creadă că Tu ești”.⁷⁵² Dar toate acestea încă se petrec în această lume, în care Hristos înviat rămâne până la

⁷⁴⁶ Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, XVI, 6.

⁷⁴⁷ Vezi *ibidem*, XXV, 3.

⁷⁴⁸ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LV.

⁷⁴⁹ *Ibidem*, LVII.

⁷⁵⁰ *Cuvinte despre sfintele nevointe*, LXXXV.

⁷⁵¹ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Filipeni*, XIII. 2.

⁷⁵² *Octoiul mare*, Stihira Evangheliei a șasea, glasul al șaselea. Despre trupul lui Hristos înviat, a se vedea: Sf.

înălțarea Sa la cer; pe când lumea ce va să fie e neasemănată, și altul va fi traiul nostru în trup înnoit; a o cunoaște nu-i cu puțință cât ne aflăm încă în trupul de lut.⁷⁵³

Din vorbele Apostolului Pavel putem doar întrezări cum va fi trupul acela, cu totul aparte de cel de-acum: „Nu toate trupurile sunt același trup, ci unul este trupul oamenilor, și altul este trupul dobitoacelor, și altul este trupul păsărilor, și altul este trupul peștilor. Sunt și trupuri cerești, și trupuri pământesti; dar alta este slava celor cerești și alta a acelor pământesti. Alta este strălucirea soarelui, și alta strălucirea lunii, și alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebește în strălucire. Așa este și învierea morților: se seamănă trupul întru stricăciune, înviază întru nestricăciune; se seamănă întru necinste, înviază întru slavă; se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc. Dacă este trup firesc, este și trup duhovnicesc [...] Omul cel dintâi este din pământ, pământesc; omul cel de-al doilea este din cer [...] toți ne vom schimba, deodată, într-o clipeală de ochi, la trâmbița cea de apoi. Căci trâmbița va suna și morții vor învia nestrăcicioși, iar noi ne vom schimba. Căci trebuie ca acest trup stricăcios să se îmbrace în nestricăciune și acest trup muritor să se îmbrace în nemurire.” (1 Cor. 15, 39-53).

Din toate cele de mai sus se înțelege că trupul înviat este trup duhovnicesc, nesupus legilor care guvernează acum materia: spațiul și timpul, plin de putere, nestrăcicios, nemuritor.

Sfinții Părinți, întemeindu-se pe aceste cuvinte ale Scripturii, înfățișează învierea drept „restaurare a omului întreg”⁷⁵⁴, când sufletul se va însoți din nou cu trupul, de astă dată trup înnoit.⁷⁵⁵ Sfântul Grigorie de Nyssa spune că restaurarea aceasta înseamnă reșezarea omului în starea lui din vremea când petrecea în Rai: „Învierea nu este nimic altceva decât restaurarea firii noastre în starea ei de la început”⁷⁵⁶; „Dumnezeu, prin înviere, va readuce firea omenească la starea ei dintâi”. Trupul înviat, izbăvit de neputințele și beteșugurile sale⁷⁵⁷ moștenite prin cădere, își va afla desăvârșirea inițială⁷⁵⁸; iar „desăvârșirea restatornică nu mai poate fi în niciun fel știrbită o dată ce i se dă înapoi tot ceea ce pierduse”.⁷⁵⁹ Viețuirea lui nu va mai fi atunci pământească, supusă îngustărilor, strâmtorărilor și mărginirilor acestei lumi.⁷⁶⁰ Va deveni „eterat și fin, și nu se va mai vedea ca trup material”⁷⁶¹; atunci „se va face

Epifanie al Ciprului, *Contra ereziilor*, III, PG 42, 817AB; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eorlodromion*, Veneția, 1836, p. 484 și 594.

⁷⁵³ Putem doar să ne minunăm și să spunem odată cu innograful: „Oare cum ne vei preschimba în veacul învierii ce va să fie? Cum vor lumina trupurile noastre, iar sufletele cum vor străluci?” (*Acatistul de mulțumire*: „Slavă lui Dumnezeu pentru toate”) — n. tr.

⁷⁵⁴ Tertulian, *Despre înviere*, LVII. Cf. Sf. Grig. de Nyssa, *La cuvântul*: „Atunci și Fiul Insuși Se va supune Celui Ce I-a supus Lui toate”, 3.

⁷⁵⁵ A se vedea Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești* (col.II), XI, 1; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoia*, 85; Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice*, I, 4.

⁷⁵⁶ *Dialogul despre suflet și înviere*; cf. *Omilie la Sfânta Pulcheria*, PG 46, 877A. Cf. Tertulian, *Despre înviere*, LVII.

⁷⁵⁷ Vezi *ibidem*.

⁷⁵⁸ Vezi *ibidem*, LVII; cf. XXXIV.

⁷⁵⁹ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LVII.

⁷⁶⁰ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre morți*, PG 46, 532, 536; *Dialogul despre suflet și înviere*; Sf. Grigorie Palama, *Triade*, I, 3, 36.

⁷⁶¹ Sf. Grigorie Palama, *Cele dintâi trei tratate în apărarea celor ce viețuiesc cu sfințenie în isihie*, I, 3, 36; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI: „va fi mai sprinten și mai ușor ca acum, încât să se poată purta prin văzduh”. Lucrul acesta nu are nicio legătură cu teoriile necreștine despre trupul eteric sau

asemenea sufletului"⁷⁶², dar nu va fi sufletesc, ci duhovnicesc.⁷⁶³ Nemaipurtând chipul celui pământesc, ci chipul Celui ceresc (cf. I Cor. 15, 49), el va fi nepătimitor și nestricăcios, nu va duce lipsă de hrană ori de somn, nu va ști de boală, de durere ori de neputință, și nimic nu-l va putea vătăma.⁷⁶⁴ Și pentru că Hristos a nimicit definitiv moartea, trupul va fi de-acum și el nemuritor.⁷⁶⁵ Nestricăciunea și nemurirea nu le primește omul ca simplă cinstire ori răsplată, ci pentru ca să-și poată duce viața lui cea nouă, ce nu cunoaște schimbare ori sfârșit⁷⁶⁶, fie că-i fericită, fie că-i vrednică de plâns.⁷⁶⁷

La înviere, trupul se va uni desăvârșit cu sufletul⁷⁶⁸, scăldându-se împreună în lumina dumnezeieștilor haruri.⁷⁶⁹

4. Cum va fi viețuirea aceea de după înviere?

Învierea nu înseamnă doar înnoirea și preschimbarea trupului; ea îl mută pe om în viața cea nouă și neasemănată în care, eliberat din strânsoarea materiei, nu mai are nevoie de aer, de hrană, sau de împreunare trupească, ca să nu se stingă. De aceea, pe drept cuvânt Sfinții Părinți s-au întrebat dacă trupul va învia cu toate ale sale - din care multe nu-i vor mai fi de nici un folos -, dacă așadar va fi cu adevărat restaurat în întregimea sa, în deplinătatea firii sale.⁷⁷⁰ Părinții spun că trupul își va păstra toate organele sale.⁷⁷¹ Însă, adaugă Tertulian, lucrarea lor va înceta⁷⁷²; de altfel, arată el, și în viața aceasta „e cu puțință să nu te folosești de

trupul astral.

⁷⁶² Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, VII.

⁷⁶³ Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice*, I, 4-5.

⁷⁶⁴ Vezi Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia întâi*, 19; Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, X, 5-6; XVI, 2-3; Tertulian, *Despre înviere*, LVI, LVII, LVIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*; *Despre morți*, PG 46, 532, 536; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, 8; *Despre mângâierea în fața morții*, I, 6; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI, XLII, 2; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, X; *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut*, 1. 11; Sf. Varsanufie și Ioan, *Epistole*, 607; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință*, 85; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27; Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice*, I, 3-4, 5; Avva Ammonas, *Epistole*, I, 2.

⁷⁶⁵ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LVII, 5; LV; LVI; LVII; Sf. Antonie, *Epistole*, IV, 1; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei ce au să se lumineze*, IV, 31; Sf. Grigorie de Nyssa, *La cuvântul: „Atunci si Fiul Insuși Se va supune Celui Care I-a supus Lui toate”*, 3; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, 8; *Despre mângâierea în fața morții*, I, 6; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLII, 2; Sf. Varsanufie și Ioan, *Epistole*, 607; Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice*, 1,4.

⁷⁶⁶ Cf. Tertulian, *Despre înviere*, L.

⁷⁶⁷ Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, 8.

⁷⁶⁸ Vezi Pseudo-Maxim Mărturisitorul, *Scolii la Numele dumnezeiești*, I, 4, PG 4, 197.

⁷⁶⁹ Vezi Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești* (col. II), XV, 10; Sf. Grigorie Palama, *Cele dintâi trei tratate în apărarea celor ce viețuiesc cu sfințenie în isihie*, I, 3, 36.

⁷⁷⁰ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LX; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁷⁷¹ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, LX; Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești* (col. II), XV, 10; Sf. Varsanufie și Ioan, *Epistole*, 607.

⁷⁷² *Despre înviere*, LX.

stomac sau de părțile trupului ce slujesc împreunării dintre bărbat și femeie" în vreme de post și înfrânare, fără ca deplinătatea omului să fie în vreun fel vătămată.⁷⁷³ Folosindu-se de un vocabular mai precis, Părinții capadocieni, Sfinții Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschin și cei care le-au urmat afirmă că trupul își va păstra puterile (sau facultățile), dar că ele nu vor fi active. Dar chiar Tertulian vine și spune că s-ar putea ca puterile trupului să nu rămână „nelucrătoare, căci nimic nu-i lipsit de folos înaintea lui Dumnezeu”⁷⁷⁴. Cu judecată ar fi să spunem că organele trupului devenit duhovnicesc și ceresc sunt și ele transfigurate, și tot așa vor fi și lucrările lor (cf. Filip. 3, 21)⁷⁷⁵, după cum ne lasă să întrezărim Sfânta Scriptură și experiența mistică atunci când vorbesc de simțiri duhovnicești⁷⁷⁶ sau de folosirea în chip duhovnicesc a mădurelor trupului.⁷⁷⁷

Viața cea nouă înseamnă și schimbare a legăturilor dintre oameni: cele trupești, dintre bărbat și femeie, și cele de rudenie vor pieri, fără să piară însă unirea, apropierea și iubirea, cu totul spiritualizate. „*Când vor învia din morți, nici nu se mai însoară, nici nu se mai mărită, ci sunt ca îngerii din ceruri*”, spune Mântuitorul Hristos (Mc. 12, 25; cf. Mt. 22, 30; Lc. 20, 35-36).

5. Înțelesul și rostul duhovnicesc al învierii

Mai întâi de toate, prin înviere omul ajunge iar întreg cum a fost, cu trup și suflet, potrivit firii sale; despărțirea sufletului de trup în tot acest răstimp dintre moarte și învierea de obște nu doar e nefirească, ci e împotriva firii. Dacă omul e hărăzit veșniciei, spune Atenagora, atunci el are nevoie și de trup, nu doar de suflet, ca unul care e alcătuit din acestea două: „omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente”; or, fără înviere, „o nouă împreunare firească a celor două componente - suflet și trup - nu s-ar putea concepe”. Așadar, „dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare nu ar putea dăinui”.⁷⁷⁸

Apoi învierea se face spre judecată: „Prin urmare, vom învia. Sufletele se vor uni cu trupurile [...]. Și așa ne vom apropia de înfricoșatul scaun de judecată al lui Hristos”.⁷⁷⁹ Căci sufletul și trupul care au viețuit înjugate, împreună vor da seama de cele ce-au lucrat, bine ori rău.⁷⁸⁰ Astfel Tertulian spune ca „omul întreg este alcătuit prin punerea laolaltă a celor două elemente, și de aceea înaintea Judecății vor sta și unul și celălalt, căci făptura trebuie judecată în întregimea ei, pentru că neîndoielnic nu poate trăi altfel decât întreagă. Așadar, așa cum a trăit omul, așa va fi judecat, pentru că se judecă felul viețuirii sale. Și pentru că însăși viața

⁷⁷³ *Ibidem*, LXI.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, LX.

⁷⁷⁵ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*; Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mângâierea în fața morții*, I, 6.

⁷⁷⁶ Vezi H. Rahner, „Leş debuts d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origene”, în *Revue d'ascetique et de mystique*, 1932, p. 113 ș. u.; A. Stolz, *Theologie de la mystique*, Chevetogne. 1939, p. 231; J. Danielou, *Origene*, Paris, 1948. p. 299-301; *Platonisme et theologie mystique. Doctrine spirituelle de saint Gregoire de Nysse*, Paris, 1944, p. 235-252.

⁷⁷⁷ Vezi studiul nostru *Therapeutique des maladie spirituelles*. Paris, 1997, ediția a III-a, p. 123-125.

⁷⁷⁸ Vezi Atenagora, *Despre învierea morților*, XV, 7.

⁷⁷⁹ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV. 27.

⁷⁸⁰ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, XIV-XVII; XXIII; XLIII; Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Sfintele Paști*, I. 8-9.

este adusă înaintea judecății, ea trebuie cercetată cât privește ambele elemente datorită cărora s-a depănat ca viață."⁷⁸¹ Trebuie să fie înviere, scrie Atenagora, pentru ca „odată adunate cele despărțite, fiecare om să-și poată primi răsplata dreaptă pentru ceea ce a săvârșit, bun ori rău, prin mijlocirea trupului”⁷⁸², căci „pentru fiecare dintre faptele săvârșite în timpul vieții, cercetate la Judecată, omul este răspunzător, iar nu sufletul singur”.⁷⁸³

În cele din urmă, omul va învia cu trupul, ca așa, întregit, să intre în latura în care îl va pune Domnul Hristos. Căci până atunci, numai cu sufletul se bucură omul de odihna, slobozenia și veselia Raiului; și numai cu sufletul se îndură chin, întemnițare și osândă în iad. După aceea însă vor simți și-n trup desfătarea ori suferința.⁷⁸⁴ Căci, după cum spune Apostolul Pavel: „Noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea judecății lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău.” (II Cor 5, 10). Iar „când e vorba de fapte trupești, scrie Tertulian, trupul trebuie să plătească, căci el le-a săvârșit”.⁷⁸⁵

Sufletul singur, după cum spune Sfantul Ioan Gura de Aur, nu poate gusta desăvârșit bunătățile cele veșnice ale împărăției; și nici osânda din iad n-ar fi deplină: „Că de-ar rămâne sufletul de mii de ori nemuritor — după cum chiar și este -, totuși fără de trup nu se va putea învrednici de acele bunătăți negrăite”; „dacă trupul nu înviază, atunci sufletul rămâne neîncununat și în afară de fericirea cea din ceruri”; și tot așa, fără trup „nici nu va putea fi pedepsit”.⁷⁸⁶

⁷⁸¹ *Despre înviere*, XIV. Aceasta nu-l împiedică pe Tertulian să spună că în răstimpul dintre moarte și Judecata obștească, sufletul plătește de unul singur pentru faptele din timpul vieții: „Că sufletele sunt încă de acum în chin sau mângâiere în lumea de dincolo, chiar dacă sunt dezbrăcate de trup și departe de el - ne-o arată pilda săracului Lazar (Lc. 16, 29). [...] Pricina pentru care Judecata se va face la sfârșitul veacurilor este ca, stând și trupul de față, hotărârea dumnezeiască să fie desăvârșit dată.” (*Ibidem*, XVII).

⁷⁸² Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, XVIII, 4-5. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27: „Dacă sufletul ar fi purtat singur lupta pentru virtuți, numai el ar fi încunat; iar dacă numai el s-ar fi tăvălit în plăceri, pe bună dreptate numai el ar fi pedepsit. Dar pentru că nici virtutea, nici viciul nu le-a săvârșit sufletul fără trup, în chip drept amândouă vor avea parte de răsplată”.

⁷⁸³ *Ibidem*, XX, 3.

⁷⁸⁴ Vezi Atenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, XXV, 1; Tertulian, *Despre înviere*, XXIII; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Ioan*, LXVI, 3.

⁷⁸⁵ Vezi Tertulian, *Despre înviere*, XLIII.

⁷⁸⁶ *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XXXIX, 3.

II. JUDECATA DIN URMĂ, JUDECATA OBȘTEASCĂ

1. Cine este Cel Ce judecă?

Odată înviați, oamenii vor fi judecați. Și judecata va fi săvârșită de Hristos Insuși, Care va veni întru slava Sa (Mt. 25, 31)⁷⁸⁷, după cum mărturisim în Crez: „Și iarăși va să vină cu slavă și mărire, să judece vii și morți”. Cu adevărat, după cum spune Sfântul Apostol Petru, „*El este Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii și al celor morți*” (Fapte 10, 42). Va judeca în numele Tatălui⁷⁸⁸, căci „*Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata a dat-o Fiului*” (In. 5, 22), stând pe tron (Ps. 9, 7-8; Mt. 25, 31; Rom. 14, 10; 2 Cor. 5, 10; Apoc. 20, 11-12), ca simbol al slavei Sale (cf. Mt. 25, 31) și al desăvârșitei Lui domnii și atotputernicii, înconjurat de toți sfinții îngeri (Mt. 16,27; 25, 31)⁷⁸⁹, de Apostoli (cf. Mt. 12, 27; 19,28) și de toți sfinții (cf. 1 Cor. 6, 2).⁷⁹⁰

2. Toți oamenii vor fi judecați

Atunci vor fi judecați de Hristos toți oamenii, din toate timpurile. „*Se vor aduna înaintea Lui toate neamurile*” (Mt. 25, 32), simbolizate prin cele douăsprezece seminții ale lui Israel (cf. Mt. 19, 28). Și nimeni nu va scăpa de judecată, căci „*noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea judecății lui Hristos*”, după cum spune Sfântul Apostol Pavel (2 Cor. 5, 10). Hristos „va judeca tot neamul omenesc”, arată Sfântul Iustin Martirul și Filosoful.⁷⁹¹ Iar Sfântul Clement Romanul spune, la rândul său: „Cine dintre noi poate scăpa de mâna Lui cea atotputernică? Care lume va primi pe vreunul din cei care fug de El? [...] Unde poți, dar, fugi sau unde poți scăpa de Cel Ce le cuprinde pe toate?”⁷⁹²

⁷⁸⁷ Vezi Pseudo-Barnaba, *Epistolă*, VII, 2; Clement Romanul, *Epistola către Corinteni*, I, 1; Sf. Policarp al Smirnei, *Epistola către Filipeni*, II, 1; Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, 118; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omiliile la Ioan*, XXXIX, 3; *Omiliile la Romani*, XXV, 3-4; Sf. Chiril al Alexandriei, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, 11, 7.

⁷⁸⁸ Vezi Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze*, XV, 25.

⁷⁸⁹ Vezi *ibidem*, 24.

⁷⁹⁰ Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, V, 637-654.

⁷⁹¹ *Apologia întâi*, 53. Cf. *Dialogul cu iudeul Tryfon*, 124.

⁷⁹² *Epistola către Corinteni* (I), XXVIII, 2, 4. Cf. Atenagora Atenianul, *Solie în favoarea creștinilor*, XII, 2.

3. Se va judeca întreaga viață a omului

Omul va fi judecat pentru întreaga sa viață pământească, de la naștere și până la cea din urmă suflare, pentru tot ce-a făcut în timpul vieții.⁷⁹³ „*Fiul Omului va să vină întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi, și atunci va răsplăti fiecăruia după faptele sale.*” (Mt. 16, 27).

Hristos va răsplăti fiecăruia după faptele sale⁷⁹⁴, după cum spune Apostolul Pavel (Rom. 2, 6) și după el Sfântul Vasile cel Mare, într-o rugăciune din ceasul al treilea, care îndeamnă să ne aducem aminte „pururea de preaslăvita a doua venire, când vor fi cercetate faptele oamenilor”.⁷⁹⁵

Și nu numai toate faptele, ci și fiecare gând și oricare cuvânt, fie el bun ori rău, cât de mic și neînsemnat, toate vor fi cercetate și cântărite⁷⁹⁶, după cuvântul rostit de Mântuitorul: „*Va spun că pentru orice cuvânt deșert pe care-l vor rosti, oamenii vor da socoteală în ziua judecății!*” (Mt. 12, 36). Chiar ceea ce a fost tănuț se va arăta atunci. Căci în ziua aceea „*Dumnezeu va judeca, prin Iisus Hristos [...], cele ascunse ale oamenilor*” (Rom. 2, 16). Sfântul Ioan Gură de Aur arată că atunci „toate vor fi goale și descoperite [...] chiar și gândurile cele mai dosite”⁷⁹⁷. Atunci se va arăta ca adevărata proorocie a lui Osea, care spune: „*Acum își au în preajmă chiar sfaturile lor; venit-au înaintea feței Mele.*” (Osea 7, 2).⁷⁹⁸

Că toată această nemăsurată mulțime de fapte, cugete și cuvinte este adunată și păstrată ca să se cerceteze atunci, ni se arată prin „cărțile” ce se vor deschide înaintea Domnului⁷⁹⁹: „*Am văzut apoi un tron mare și alb și pe Cel Care ședea pe tron, iar dinaintea feței Lui pământul și cerul au fugit și loc nu s-a mai găsit pentru ele. Și am văzut pe morți, pe cei mari și pe cei mici, stând înaintea tronului și cărțile au fost deschise și altă carte a fost deschisă, care este cartea vieții, și morții au fost judecați din cele scrise în cărți, potrivit cu faptele lor.*” (Apoc. 20, 11-12; cf. Dan. 7, 9-10).

Dar, așa cum am văzut, în ziua aceea se va ține seama și de solirile pe care cei rămași în viață le-au făcut pentru morții lor, ca să li se ierte și să li se șteargă păcatele.

⁷⁹³ Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, XXVIII, 164-175.

⁷⁹⁴ Vezi Pseudo-Barnaba, *Epistolă*, IV, 12; Sf. Clement Romanul, *Epistola către Corinteni* (II), XI, 6.

⁷⁹⁵ *Ceaslov*, Mijlocasul al treilea.

⁷⁹⁶ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuire la Psalmul 48*, 4; *Apologia vieții monahale*, III, 1; Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, XLVI, 5; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze*, XV, 25.

⁷⁹⁷ *Apologia vieții monahale*, III, 1. Vezi și această rugăciune de după catisma a șaptea din *Psaltire*: „Când va ședea Judecătorul pe scaunul Său și îngerii vor sta de față, când trâmbița va răsună și văpaia va arde, ce vei face, suflete al meu, ducându-te la judecată? Căci atunci răutățile tale vor sta de față și greșalele tale cele ascunse se vor vădi[...]”.

⁷⁹⁸ *Tâlcuire la proorocul Isaia*, I, 43.

⁷⁹⁹ *Ibidem*. Vezi și această rugăciune după catisma a treia din *Psaltire*: „La înfricoșătoarea judecată, fără de parași voi fi vădit și fără de martori voi fi osândit, că se vor deschide cărțile conștiinței și lucrurile cele ascunse se vor descoperi [...] în priveliștea aceea a toată lumea [...]”.

4. Cum se va face judecata?

După cum spun Părinții, toate câte au făcut oamenii de-a lungul vieții, de când au văzut lumina și până au intrat în mormânt, se vor descoperi în chip minunat înaintea lui Hristos.

Hristos vedește starea fiecăruia mai întâi ca Cel Ce este Cuvântul lui Dumnezeu, descoperitorul voci Lui și izvorul poruncilor Sale. Căci, după cum spune Apostolul Pavel: „Cuvântul lui Dumnezeu este viu și lucrător și mai ascutit decât orice sabie cu două tășuri, și pătrunde până la despărțitura dintre suflet și duh, dintre încheieturi și măduvă și este judecător al simțirilor și cugetelor inimii. Și nu este nici o făptură ascunsă înaintea Lui, ci toate sunt goale și descoperite pentru ochii Celui în fața Căruia noi vom da socoteală.” (Evr. 4, 12-13). La rândul său, Sfântul Simeon Noul Teolog spune și el: „Atunci nici slava, nici demnitățile, nici bogățiile lumii, nici cunoașterea profană, nici discursurile cele frumoase, nimic altceva din lucrurile sau averile de pe pământ nu vă vor fi de vreun folos când Dumnezeu meu va judeca toate și pe toți. Ci Cuvântul Stăpânului care a fost trecut cu vederea de noi va sta atunci în fața fiecăruia dintre noi și va judeca pe oricine nu L-a păzit [...] venind în întâmpinarea noastră - vai mie! -, porunca va arăta pe cel ce e necredincios sau credincios, ascultător sau neascultător față de cuvintele Stăpânului, pe cel grijuliu sau fără grijă, și așa vor fi despărțiți cei nedrepti de cei drepti, cei neascultători de cei ce au ascultat în toate de Hristos, cei ce iubesc lumea de cei ce iubesc pe Dumnezeu”.⁸⁰⁰

Apoi, vom fi judecați de Hristos, pentru că El este și lumină (In. 1, 4-5; 8, 12; 12, 46). Iar în ziua Judecății, după cuvântul Scripturii, El Se va arăta în slavă, adică în lumina necreată. Și strălucind lumina aceea peste toți, se vor descoperi până în străfunduri, înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, făptura și făptuirea fiecăruia. Atunci oamenii se vor arăta cu totul goi, spun Părinții urmând cuvântul Apostolului (Evr. 4, 13).⁸⁰¹ „Toate faptele noastre vor fi dezvăluite și se vor da pe față în văzul tuturor. Căci se vor judeca atunci și cele ascunse ale sufletului”.⁸⁰² „Fericit cel care, în ziua dreptei judecăți a lui Dumnezeu, când Domnul va veni ca să se lumineze cele ascunse și să se dea pe față voile inimii, nu se va rușina să stea în lumina aceea care vedește de păcat, fără să aibă a roși din pricina unei conștiințe întinate de patimi!”⁸⁰³ „Atunci, la Venirea Domnului - scrie Sfântul Simeon Noul Teolog -, lumina cea ascunsă acum se va descoperi celor ce n-au voit să vină acum la lumină, ci au urât-o, și toate cele ascunse ale lor se vor face arătate. Și așa cum fiecare dintre noi, oamenii, acum ne ascundem pe noi înșine, nevrând să arătăm prin pocăință cele ascunse ale noastre, tot așa atunci ne va face lumina vădiți și arătați atât lui Dumnezeu, cât și tuturor oamenilor. [...] și toată fapta fiecăruia, bună și rea, și tot cuvântul și tot gândul și cugetul cel născut în fiecare din noi, de la naștere și până la cea din urmă suflare a noastră, se va arăta atunci adunat acolo sus, în fiecare om”.⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ *Imne*, 31.

⁸⁰¹ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la I Tesaloniceni*, VIII, 2; Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, XXVIII, 169; *Imne*, 17.

⁸⁰² Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, X, 3.

⁸⁰³ *Omilie la psalmul 33*, 4.

⁸⁰⁴ *Cateheze*, XXVIII, 164-175. Vezi și multe rugăciuni din *Psaltire*, ca de pildă, cea după catisma a treia: „La înfricoșătoarea judecată, fără de parași voi fi vădit și fără de martori voi fi osândit, că se vor deschide cărțile conștiinței și lucrurile cele ascunse se vor descoperi. De aceea, mai înainte de a se cerceta cele lucrate de mine, în priveliștea aceea a toată lumea, Dumnezeule, curățește-mă și mă miluiește!"; sau cea după catisma a șaptea: „Când va șede Judecătorul pe scaunul Său și îngerii vor sta de față; când trâmbița va răsună și văpaia va arde, ce vei face atunci, suflete al meu, ducându-te la judecată? Căci atunci răutățile tale vor sta de față și greșalele tale cele ascunse se vor vădi [...]"; sau cea după catisma a șaisprezecea: „Altă lume te așteaptă, suflete, și Judecă-

Așadar, oamenii vor fi judecați de Hristos, căci vor fi judecați în lumina slavei Sale, dar și ei înșiși se vor judeca, că fiecare din faptele lor sau se va slăvi, sau se va rușina. Sfântul Grigorie de Nyssa spune că despărțirea „oilor” de „capre” se va face lesne, pentru că fiecare om „poartă semnele” faptelor sale, ale virtuților și ale păcatelor.⁸⁰⁵ Tot așa spune și Sfântul Chiril al Ierusalimului, că nu va fi nevoie de multă cercetare: „Cum desparte păstorul oile de capre? Cercetează oare după carte care este capră și care este oaie? Nu le desparte, oare, după înfățișarea lor? Nu se cunoaște oaia după lână, și capra după părul ei aspru și tare?”⁸⁰⁶

Și văzându-se omul pe sine cum este, singur se va osândi. Hristos Insuși spune că nu El judecă și osândește, căci nu aceasta este bună voia Lui: „*Dacă cineva aude cuvintele Mele și nu le păzește, Eu nu-l judec; căci n-am venit să judec lumea, ci ca să mântuiesc lumea.*” (In. 12, 47). Însă, așa cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, să nu uităm că „Cel Care acum ne iartă păcatele” este „Cel Care ne va fi judecător”, iar „Cel Ce a murit pentru noi” este „Cel Ce va veni să judece tot neamul omenesc”; iar atunci, după cuvântul Apostolului, „*Se va arăta nu ca să ridice păcatele, ci spre mântuirea celor ce-L așteaptă*” (Evr. 9, 28).⁸⁰⁷

Din Sfânta Scriptură vedem că Hristos, stând în scaunul de judecată, prin însăși prezența Sa vădește păcatul ori dreptatea celor ce-I stau înaintea. Căci, așa cum spune Apostolul Pavel, „*noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea judecății lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău.*” (2 Cor. 5, 10).

Așa se face că oamenii vor putea fi judecați toți deodată, într-o clipită.

Și Sfinții Părinți spun că, stând înaintea lui Hristos, pe om îl judecă chiar starea lui și propria-i conștiință. Sfântul Vasile cel Mare scrie că „niciun alt acuzator nu va sta atunci lângă tine; înseși faptele, fiecare în chipul în care a fost săvârșită [...], pe scurt, fiecare păcat cu însușirea lui proprie îți va pune în față vădit amintirea lui”.⁸⁰⁸ Iar Sfântul Chiril al Ierusalimului scrie, la rândul său: „De conștiința ta vei fi judecat, «deoarece gândurile între ele se părăsc sau se apără în ziua când Dumnezeu va judeca cele ascunse ale oamenilor» (cf. Rom. 2, 15-16). Fața înfricoșătoare a Judecătorului te silește să spui adevărul; dar, mai bine spus, vădește adevărul chiar dacă nu-l spui. În adevăr, vei învia îmbrăcat fie cu păcatele tale, fie cu faptele tale drepte”.⁸⁰⁹

Lumina dumnezeiască care descoperă faptele oamenilor este deopotrivă și foc, și cercare prin foc. „*Lucrul fiecăruia - spune Apostolul Pavel - se va face cunoscut; îl va vădi ziua (Domnului). Pentru că în foc se descoperă, și focul însuși va dovedi ce fel este lucrul fiecăruia. Dacă lucrul cuiva pe care l-a zidit va rămâne, va lua plată. Dacă lucrul cuiva se va arde, va fi păgubit, iar el se va mântui, dar așa, ca prin foc.*” (1 Cor. 3, 13-15). Sfântul Nichita Stithatul tâlcuiește astfel aceste versete: „Fapta fiecăruia, zice Pavel, va fi descoperită în ziua cea de apoi și va fi cercată prin foc. Deci dacă lucrul cuiva e din substanță nestricăcioasă, ceea ce și-a așezat în sine spre zidire va rămâne nestricat în mijlocul focului. Și nu numai că nu va arde, ci va căpăta și strălucire, curățindu-se cu totul de puțină tină. Dar dacă lucrul cuiva este din substanță stricăcioasă, ceea ce și-a legat de sine ca povară va arde, mistuindu-se, și el va rămâne golit în mijlocul focului”.⁸¹⁰

torul, Care va să vădească cele ascunse și rele ale tale!” - n. tr.

⁸⁰⁵ *Că nu trebuie să plângem pe cei ce au adormit în credință.* PG 46, 532-536.

⁸⁰⁶ *Cateheze către cei ce au să se lumineze.* XXVIII, 164-175.

⁸⁰⁷ *Omilii la Ioan, XXXIX, 1.*

⁸⁰⁸ *Omilie la psalmul XLVIII, 2. Cf. Sf. Grigorie de Nazianz, Poeme morale, XXXIV, 254-256.*

⁸⁰⁹ *Cateheze către cei care au să se lumineze, XV, 25.*

⁸¹⁰ *Cele trei sute de capete despre făptuire, despre fire și despre cunoștință, III, 79.*

5. Măsura Judecății

Din cele patru pilde ale Mântuitorului în care ni se arată cum se vor cerne oamenii la Judecată, despărțindu-se în oi și capre (Mt. 25, 32-46), ori în grâu și neghină (Mt. 13, 24-30), ori în fecioare bune și fecioare înțelepte (Mt. 25, 1-13), în cei ce poartă haină de nuntă și cei ce n-au veșmânt de nuntă (Mt. 22, 1-14), vedem că măsura judecății este purtarea omului față de Dumnezeu și față de aproapele, și silința cu care s-a silit să dobândească împărăția cerurilor. La întrebarea: „Pentru ce unii sunt numiți oi, iar alții capre?”, Sfântul Ioan Gură de Aur răspunde: „Pentru ca să afli că-s numiți așa nu din pricina deosebirii de fire, ci din pricina deosebirii de voință”.⁸¹¹ Adică, de-au iubit sau nu curăția minții și a inimii, de-au stăruit ori nu în virtuți; într-un cuvânt dacă s-au supus ori nu neconținut voii lui Dumnezeu, împlinind desăvârșit poruncile și asemănându-se Lui pe cât se poate în cuget și-n faptă, având prin împărțășire cele ce sunt ale lui Dumnezeu după ființă. Astfel, oile închipuie curăția - prin blana lor cea albă -, bogăția virtuților - prin darul mare de lână -, smerenia - că sunt blânde și supuse - și ascultarea poruncilor - că nu pregetă să-l urmeze pe păstor.⁸¹²

Fiecare va da atunci socoteală de cum a lucrat virtuțile în locul și la rostul său, în vremea vieții. Și cei care le-au împlinit desăvârșit vor fi atunci măsura judecății celorlalți, după cum arată în chip minunat Sfântul Simeon Noul Teolog:

„Patriarhilor, (Judecătorul) le va pune înaintea pe sfinții patriarhi Ioan Gură de Aur, Ioan cel Milostiv, Grigorie Teologul, Ignatie, Tarasie, Metodie și pe ceilalți care nu numai cu cuvântul, dar și cu fapta s-au făcut icoană a adevăratului Dumnezeu; mitropoliților le va pune înaintea pe sfinții mitropoliți Vasile, Grigorie, fratele lui, și pe făcătorul de minuni cu același nume, pe Ambrozie și pe Nicolae. Și, simplu spus, pe fiecare patriarh și pe fiecare mitropolit și pe fiecare episcop Dumnezeu îi va judeca împreună cu apostolii și cu sfinții părinți care au strălucit mai înainte în fiecare mitropolie și episcopie și, punându-i pe toți unii în fața altora - precum îl auzi zicând: «Oile de-a dreapta, iar caprele de-a stânga» -, va zice: «Oare nu acolo unde mi-au slujit aceștia ați trăit și voi și ați șezut pe scaunele lor? Pentru ce n-ați imitat viața și viețuirea lor? [...] Duceți-vă de la Mine, lucrătorii fărădelegii, duceți-vă!». Așadar, în ziua cea înfricoșată a Judecății tot omul păcătos va vedea în fața lui, în viața veșnică și în acea lumină negrăită, pe cel asemenea lui și va fi judecat de el: părinții de părinți, prietenii și rudele de prieteni și rude, frații de către frați, robii și cei liberi de robi și de liberi, bogații și săracii, de bogați și săraci, cei căsătoriți de cei ce au strălucit în căsătorie, cei în libertate de cei ce au trăit în libertate. Deci ce vreau să spun? Privind spre cineva asemenea lui, împăratul la împărat, nobilul la nobil, desfrânatul cel nepocăit spre desfrânatul pocăit, săracul spre sărac și robul spre rob și aducându-și aminte că și acela a fost om, a avut același suflet, aceleași mâini, aceiași ochi și, simplu spus, a avut toate deopotrivă și a trăit împreună cu el în această viață și i-a fost asemănător în demnitate, meșteșug, avere, dar nu a vrut să-l imite, fiecărui păcătos i se va astupa numaidecât gura și va rămâne fără cuvânt de apărare, nemaiaivând nimic ce să mai spună. Deci când mireni vor vedea pe mireni, împărații păcătoși vor vedea pe împărații sfinți, bogații și cei aflați sub jugul vieții vor vedea pe cei care s-au arătat sfinți printre bogați și printre cei aflați sub jugul vieții, și toți cei aflați în chinuri vor vedea pe cei asemenea lor în împărăția cerurilor, atunci se vor rușina și se vor afla fără cuvânt de apărare, ca bogatul acela care-l vedea pe Lazăr în sânul lui Avraam, iar el se perpelea în foc”.⁸¹³

Iar dintre virtuți, ca roade ale împlinirii poruncilor, cea mai de preț este iubirea:

⁸¹¹ *Despre mărginita putere a diavolului*, III, 3.

⁸¹² Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Că nu trebuie să plângem pe cei ce au adormit în credință*, PG 46, 532-536; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze*, XV, 25; Sf. Grig. Palama, *Omilii*, 4.

⁸¹³ *Cateheze*, V, 637-689.

iubirea lui Dumnezeu, înfățișată de Mântuitorul drept cea dintâi poruncă, și iubirea de aproapele, a doua mare poruncă (Mt. 22, 34-40). Indeobște, Părinții socotesc iubirea drept înmănunchere și culme a tuturor virtuților. De aceea, mai întâi de toate, după faptele de iubire vădite prin milă vor fi judecați oamenii.⁸¹⁴ „Oricine va fi găsit cu adevărat dezbrăcat și gol de slava dumnezeiască [...] va fi scos numaidecât afară și din rai și din împărăție și din camera de nuntă cerească”, spune Sfântul Simeon Noul Teolog, pentru că e „dezbrăcat și gol” de virtuți, și mai cu seamă de iubire. „Chiar dacă nu are păcat, dacă e lipsit de virtuți, el stă gol. Iar prima dintre toate virtuțile, împărăteasa și doamna lor, e într-adevăr iubirea. Ea este cap, haină și slavă a tuturor. Trupul fără cap e mort și fără suflare, iar fără haină, cum nu va fi gol? Virtuțile fără iubire sunt veștede și nefolositoare, iar cine n-are iubirea e gol de slava dumnezeiască, chiar dacă are toate virtuțile; stă gol și, neîndurând goliciunea, ar vrea să se ascundă (Fac. 3, 8). Căci având rușinea, are și osânda și aude de la Judecătorul a toate: «*Nu te cunosc pe tine!*» (Mt. 25, 12)”.⁸¹⁵

Că mai presus de toate iubirea e măsura judecății, ne-o arată Insuși Hristos, spunând:

„Când va veni Fiul Omului întru slava Sa și toți sfinții îngeri cu El, atunci va ședea pe tronul slavei Sale. Și se vor aduna Lui toate neamurile și-i va despărți pe unii de alții, cum desparte păstorul oile de capre. Și va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele, de-a stânga. Atunci împăratul va zice celor de-a dreapta Sa: „Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii. Căci flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și Mi-ați dat să beau; străin am fost și M-ați primit; gol am fost și M-ați îmbrăcat; bolnav am fost și M-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine!” Atunci dreptii li vor răspunde, zicând: „Doamne, când Te-am văzut flămând și Te-am hrănit? Sau însetat și Ți-am dat să bei? Sau când Te-am văzut străin și Te-am primit, sau gol și Te-am îmbrăcat? Sau când Te-am văzut bolnav sau în temniță și am venit la Tine?” Iar împăratul, răspunzând, le va zice: „Adevărat zic vouă, întrucât ați făcut unuia dintr-acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut!” Atunci va zice și celor de-a stânga: „Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui. Căci flămând am fost și nu Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și nu Mi-ați dat să beau; străin am fost și nu M-ați primit; gol, și nu M-ați îmbrăcat; bolnav și în temniță și nu M-ați cercetat!” Atunci vor răspunde și ei, zicând: „Doamne, când Te-am văzut flămând, sau însetat, sau străin, sau gol, sau bolnav, sau în temniță, și nu Ți-am slujit?” Atunci le va răspunde, zicând: „Adevărat zic vouă: întrucât nu ați făcut unuia dintre acești prea mici, nici Mie nu Mi-ați făcut!” Și vor merge aceștia la osânda veșnică, iar dreptii, la viața veșnică.” (Mt. 25, 31-46).

6.,,Infricoșătoarea Judecată a lui Hristos”

Părinții și Biserica numesc Judecata lui Hristos grozavă și infricoșătoare⁸¹⁶ și o zugrăvesc în cele mai întunecate culori.⁸¹⁷ Și fac aceasta spre zidirea noastră, după cum sin-

⁸¹⁴ Vezi Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 4, 13-16.

⁸¹⁵ *Imne*, 17,462-494.

⁸¹⁶ Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Tâlcuire la Psalmul 6*, PG 44, 612; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27. Acest calificativ apare în multe slujbe bisericești, și chiar în Liturghie, când, într-una dintre ecteniile, se cere de la Dumnezeu „răspuns bun la infricoșătoarea Judecată a lui Hristos”.

⁸¹⁷ Vezi, între alții, Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, XLVI, 5; Sf. Ioan Gură de Aur, *Apologia vieții monahale*, III, 2; *Omilii la parabola despre săracul Lazar și bogatul nemilostiv*, VI, 2; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, I.

guri spun⁸¹⁸, ca sa ne îndemne să lucrăm în această viață „cu frică și cutremur” pentru mântuirea noastră și să scăpăm dincolo de chinul cel veșnic și de neîncetata suferință.

Dar și după adevăr și pe sfântă dreptate Judecata lui Hristos e înfricoșătoare.

Mai întâi, pentru rușinea din ceasul acela, când vom sta cu totul dezgoliți în lumina ce răzbate până în străfundul sufletului, dând la iveală tot răul săvârșit; când viața noastră se va face priveliște pentru îngeri și sfinți și toată mulțimea de oameni care-au trăit din veac, acolo, înaintea lui Hristos.⁸¹⁹

Apoi, pentru că atunci vom fi cu totul lipsiți de orice apărare; nu-i mai avem pe îngeri ajutători, ca la judecata din ceasul morții. După cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, în ziua aceea va avea omul înaintea sa „înfricoșătorul scaun de judecată și pe Judecătorul Cel nemitarnic, faptele sale puse de față, și nimeni care să-l ajute: nu tu vecin, ori apărător, ori ruda, ori frate, ori tată, ori mamă, ori gazdă să-l ascundă; nimeni și nimic!”⁸²⁰

În vreme ce, la judecata ce se face fiecăruia în parte, soarta omului nu e pecetluită și mai e nădejde de scăpare, la Judecata de apoi însă, doar dreptii n-au a se teme, căci păcătoșii vor merge atunci pentru vecie în iad. „Ziua aceea - scrie Sfântul Ioan Gură de Aur - este dorită de cei ce trăiesc făcând fapte bune, după cum este înfricoșătoare celor ce trăiesc în păcate, pentru că le aduce osândă”.⁸²¹

7. Judecata va fi dreaptă, adevărată și nestrămutată

Judecata lui Hristos se numește „Judecata din urmă” mai întâi pentru că se face după judecata cu care este judecat fiecare la ieșirea din această viață, apoi pentru că se petrece la sfârșitul veacurilor, iar alta nu va mai fi, și pentru că este nestrămutată.⁸²²

De altfel, cine ar putea tăgădui hotărârea ce se va da atunci, văzându-se pe sine în lumina dumnezeiască așa cum este și înțelegând limpede că judecata s-a făcut după sfânta dreptate? „Cei osândiți atunci - scrie Sfântul Vasile cel Mare - vor socoti judecata ce li s-a făcut cu totul dreaptă”.⁸²³

Urmând Sfintei Scripturi (In. 5, 30; Rom. 2, 5; 2 Tim. 4, 8; Apoc. 19, 2, 11), Părinții spun că judecățile Celui Ce este însuși adevărul (In. 14, 6), ale Celui Ce este drept (Fapte 3, 14; 22, 14; Iac. 5, 6; 1 In. 2, 1) nu pot fi altfel decât cu totul drepte și adevărate.⁸²⁴ Apoi judecățile lui Dumnezeu nu sunt ca cele omenești⁸²⁵; Dumnezeu nu caută la fața omului și nu-i părtinitor (cf. Fapte 10, 34; Rom. 2, 11; Gal. 2, 6; Efes. 6, 9), ci toți sunt de-o seamă

⁸¹⁸ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Apologia vieții monahale*, III, 2.

⁸¹⁹ Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, XXVIII, 150-189; *Imne*, 17,482.

⁸²⁰ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la parabola despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv*, VI, 2; cf. *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, IX, 4; *Omilie la Psalmul 48*, 4; *Omilie la acest cuvânt*: „Nu te teme când se va îmbogăți omul [...]” și *despre primirea de străini*, 6; Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XVI, 9.

⁸²¹ *Omilii la Matei*, XC, 2.

⁸²² Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la I Tesaloniceni*, VIII, 2; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eortodromion*, Veneția, 1836, p. 304.

⁸²³ *Comentariu la profetul Isaia*, III, 119-120, PG 30, 312B-D; *Omilie la Psalmul VII*, 4: „păcătoșii [...] auzind sentința dumnezeiască, vor primi de bunăvoie pedeapsa ce li se dă”.

⁸²⁴ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre mărginita putere a diavolului*, I, 8; *Omilii la Cruce și la tâlhar*, I, 3.

⁸²⁵ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la cruce și la tâlhar*, I, 3.

înaintea feței Sale.⁸²⁶ Iar hotărârea Sa e cu totul dreaptă, căci știe adâncurile inimii, felurimea, mulțimea și mărirea greșelilor noastre⁸²⁷, cântărind cu o nemăsluită măsură faptele fiecăruia.⁸²⁸

8.Încheierea Judecății

Judecata de apoi va despărți tot neamul omenesc în două - și numai două cete: cei vrednici de împărăție și cei osândiți pe vecie la chinurile iadului. Hristos Insuși spune că „îi va despărți pe unii de alți, precum desparte păstorul oile de capre. Și va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stânga. Atunci împăratul va zice celor de-a dreapta Sa: „*Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii!*” [...] *Va zice și celor de-a stânga: „Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui, [...] Și vor merge aceștia la osândă veșnică, iar dreptii, la viață veșnică.”* (Mt. 25, 32-46). Și iarăși, că așa se va încheia Judecata o spune zicând: „*Și vor ieși cei care au făcut cele bune spre învierea vieții, iar cei care au făcut cele rele, spre învierea judecății.*” (In. 5, 29).

Tot despre despărțirea în două cete în urma Judecății se vorbește și în pilda despre grâu și neghină (Mt. 13, 24-30); sămânța bună sunt dreptii care au rodit virtuți, iar neghina, păcătoșii întinați cu păcate; secerișul închipuie Judecata; stăpânul casei e Hristos, iar secerătorii sunt îngerii care-I vor sta alături la Judecată, după cum Insuși tâlcuiește: „*Secerișul este sfârșitul lumii, iar secerătorii sunt îngerii. Așadar, după cum se adună neghina și se arde în foc, așa va fi la sfârșitul veacului: Trimite-va Fiul Omului pe îngerii Săi, și vor culege din împărăția Lui toate smintelile și pe cei care fac fărădelegea și-i vor arunca pe ei în văpaia focului; acolo va fi plângerea și scrâșnirea dinților. Atunci cei drepti vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor.*” (Mt. 13, 39-43).

Despărțirea în două cete o închipuie și parabola despre fecioarele înțelepte și cele nebune (Mt. 25, 1-12); cele dintâi sunt vrednice să intre în camera de nuntă - împărăția lui Dumnezeu -, pentru că și-au agonisit virtuți - uleiul din candelile lor aprinse; celelalte se alungă și se osândesc la întunericul cel mai din afară.

Același lucru îl înfățișează și pilda nunții fiului de împărat, unde împăratul - Hristos - îi primește ca oaspeți ai Săi pe cei ce poartă haină de nuntă - adică virtuți -, dar îl alungă de la ospăț - din împărăție, adică - pe cel lipsit de acest veșmânt, spunând slugilor sale - îngerilor: „*Legându-i mâinile și picioarele, luați-l și aruncați-l în întunericul cel mai din afară! Acolo va fi plângerea și scrâșnirea dinților.*” (Mt. 22, 1-14).⁸²⁹

⁸²⁶ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XIX, 15.

⁸²⁷ Sf. Isidor Pelusiotul, *Epistole*, II, 172.

⁸²⁸ Vezi Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la Psalmul VII*, 5.

⁸²⁹ Pentru tâlcuirea acestei parabole drept simbol al Judecății din urmă, vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii*, XLI.

XI

VIATA CEA VESNICA. IMPARATIA CERURILOR SI IADUL.

Nici împărăția cerurilor, nici iadul - după cum am mai spus-o - nu sunt simple locuri, ținuturi situate undeva anume, ci realități duhovnicești, ce nu se văd cu ochii trupești.⁸³⁰ După cum spune Sfântul Marcu Eugenicul, ele sunt „locuri ce se cugetă cu mintea”⁸³¹, fiind potrivite unor stări⁸³², trepte și feluri de viețuire.

În textele scripturistice ele sunt înfățișate adesea sub o formă materială: iadul, ca foc (Mt. 25, 41; Mc. 9, 45), vierme neadormit (Mc. 9, 45), plâns și scrâșnire a dinților (Mt. 13, 42). Tot așa le întâlnim și în tâlcuirile Părinților⁸³³, care se folosesc de imagini materiale când zugrăvesc chinurile iadului și desfătărilor din împărăție; aceasta din urmă, de pildă, apare ca o grădină plină de verdeată sau ca un ospăț cu multe și felurite bunătăți⁸³⁴ - simbolul ospățului fiind de altfel folosit chiar de Hristos (Mt. 22, 1-14; Lc. 14, 16, 24) [...]. Ei fac aceasta spre zidirea oamenilor, ca să iste frica de iad și râvna pentru împărăție prin cele ce se pot vedea și pipăi, ca niște chipuri ale realităților duhovnicești din cealaltă lume, de neajuns și de neînțeles pentru ei.

Altfel spus, avem de-a face cu o exprimare simbolică⁸³⁵, care nu trebuie înțeleasă după literă. De altfel, chiar Părinții care folosesc în chip obișnuit astfel de imagini concrete⁸³⁶ atrag atenția asupra acestui lucru, spunând: „Când auzi despre (unele realități spirituale) [...] trebuie

⁸³⁰ Vezi Sf. Teofilact al Bulgariei, *Talcuire la Evanghelia de la Luca*, XVI; Sf. Nicodim Aghioritul, *Eortodromion*, Veneția, 1836, p. 400. Cel din urmă face o apropiere între cuvintele „Hades” și *aeides*, fără formă, nevăzut.

⁸³¹ PO 15, p. 153.

⁸³² Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁸³³ Vezi, de pildă, Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I, 10-12; *Omilii la Matei*, XLIII, 4; *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*. X, 4; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, I, 24.

⁸³⁴ Vezi, de pildă, Sf. Eusebiu de Cezareea, *Talcuire la Luca*.

⁸³⁵ Principiul simbolismului fiind tocmai acela de a reprezenta realități abstracte sau spirituale, greu de conceput, prin mijlocirea realităților materiale analoge.

⁸³⁶ Vezi Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I. 10-12.

să înțelegi de la început și să cunoști nu în chip simplu, ci în înțelesuri gândite ce înseamnă (ele)".⁸³⁷ Sfântul Grigorie de Nyssa, de pildă, ne face atenți la faptul că „bunătățile făgăduite celor ce vor vieții cum se cuvine nu sunt de natură să poată fi exprimate prin cuvinte. Căci cum s-ar putea descrie ceea ce ochiul n-a văzut, urechea n-a auzit și la inima omului nu s-a suit (cf. I Cor. 2, 9)? Tot așa, nici viața cea plină de chinuri a păcătoșilor nu se poate asemăna cu nici una din caznele ori suferințele ce le rabdă omul pe pământ. De le-ai da orice nume și de le-ai compara cu cele mai grele torturi din lume, deosebirea dintre ele este enormă. Când auzi că și acolo va fi un foc, să știi că acela are o însușire pe care n-o găsești deloc la focul cel obișnuit; acela nu se stinge, pe când pentru focul acesta de aici oamenii au descoperit tot felul de mijloace de a-l stinge; și între ceea ce se poate stinge și ceea ce nu poate fi în niciun chip stins este o mare deosebire. Cu alte cuvinte, acela e cu totul altceva decât focul de aici. Și, iarăși, când vei auzi de viermele care nu moare, să nu ți se ducă gândul, prin asemănarea numelor, la vietatea aceasta mică care trăiește în pământ, căci adaosul „care nu moare” ne face să ne gândim la ceva de o cu totul altă natură decât cea pe care o cunoaștem noi din realitatea pământească”⁸³⁸.

1. Împărăția cerurilor

Împărăția cerurilor, pe care o moștenesc dreptii pe vecie, este numită și „împărăția lui Dumnezeu”, și „Rai” în înțeles înalt, și fericita „viață veșnică”.⁸³⁹ După cum zic Părinții⁸⁴⁰ și însuși Apostolul Pavel, viața împărăției nu poate fi povestită, căci: „*Cele ce ochiul n-a văzut și urechea n-a auzit și la inima omului nu s-au suit, pe acestea le-a gătit Dumnezeu celor care îl iubesc pe El.*” (I Cor. 2, 9).

Sfinților li s-a dat arvuna și pregustarea ei în vedenii și răpiri duhovnicești, dar adevărul ei rămâne mai presus de cuvânt. Sfântul Pavel, răpit „până la al treilea cer”, „în rai, a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască.” (2 Cor. 12, 4). „O, Rai preafrumos, e cu puțință a ne veseli de tine, dar cu neputință este a cugeta cum ești!”, exclamă Sfântul Nicodim Aghioritul.⁸⁴¹

Din învățătura Domnului Hristos și a Sfinților Apostoli și din cele cunoscute în duh de sfinți putem afla însă câtuși de puțin ce înseamnă această împărăție.

Știm astfel că ea este mulțimea bunătăților gătite de Dumnezeu dintru început celor vrednici să le primească: „Atunci împăratul va zice celor de-a dreapta Sa: „*Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii...*” (Mt. 25, 34).

Binele din împărăție e uneori înfățișat de Părinți prin negație, ca sfârșit al tuturor relelor de care are parte omul în această lume; alteori, simplu, ca dobândire a tuturor bu-

⁸³⁷ Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoiță*, 30; Sf. Marcu Eugenicul, *Al doilea cuvânt despre focul curățitor*, 18, PO 15, p. 130.

⁸³⁸ Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, XL, 7-8.

⁸³⁹ Pentru că de viață veșnică vor avea parte și cei din iad, însă de-o viață chinuită.

⁸⁴⁰ De pildă, Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani*, V, 7; Sf. Teodoret al Cirului, *Tratamentul bolilor elinești*, XI, 52.

⁸⁴¹ *Exomologhitar (Sfătuire către duhovnic)*, Veneția, 1855, p. 219. Vezi și aceste cuvinte ale Sf. Maxim Mărturisitorul: „Viața dumnezeiască și neînțeleasă, deși dă bucuria de ea celor ce se împărtășesc de ea prin har, dar nu dă și înțelegerea. Căci rămâne pururea neînțeleasă chiar și în împărtășirea celor ce se bucură de ea; căci are după fire, ca una ce e nefăcută, necuprinderea.” (*Răspunsuri către Talasie*, 61. Scolia 18)

nătăților de care-am fost lipsiți în lume din pricina răutăților.⁸⁴² În împărăție, scrie Sfântul Ioan Gură de Aur, „am scăpat în sfârșit de dureri, de chinuri, de gemete; [...] nu mai e suferință, întristare ori plâns; [...] nu mai sunt împotriviri și piedici; tulburarea și neliniștea au pierit. [...] Acolo sus e viața cea adevărată, fără de moarte și plină de bunătați neamestecate cu rău [...] Nu mai e nimic care să ne supere, nici griji, nici ispite, numai bucurie, iubire, veselie; toate sunt desăvârșite, toate nepieritoare”.⁸⁴³

Toate acestea sunt palide imagini, căci binele împărăției este neasemănat și mai presus de tot binele acestei lumi. „Impărăția cerurilor, spune Sfântul Grigorie de Nazianz, aceasta este: aflarea celei mai înalte curății și desăvârșiri”.⁸⁴⁴

Impărăția cerurilor înseamnă mai întâi de toate a fi împreună cu Dumnezeu; intrând în împărăție, dreptii îl vor întâlni pe Hristos Cel iubit de ei și îl vor vedea în lumina slavei Sale (cf. In. 17, 24), în toată mărirea (Rom. 8, 18).⁸⁴⁵ Și va fi văzut de ei atunci nu *ca prin oglindă, în parte și în ghicitorie*, ci „față către față” (1 Cor. 13, 12).⁸⁴⁶ Atunci, spune în același loc Apostolul Pavel, „voi cunoaște deplin, precum am fost cunoscut și eu”.

Si se vor salaslui și vor petrece cu Dumnezeu (cf. In. 14, 2-3; 2 Cor. 5, 8) și El va fi atunci „totul în toate” (1 Cor. 15, 28), și ei desăvârșiți vor fi întru El; și-L vor avea în launtru lor pe Duhul Cel Sfânt,⁸⁴⁷ iar prin Duhul, în Hristos, vor fi uniți cu Tatăl, deopotrivă fiind întru El și avându-L pe El în launtru lor. Vor fi cu El, uniți cu El pe vecie (cf. 1 Tes. 4, 17), viețuind pururea cu El „viață dumnezeiască și netrecătoare”.⁸⁴⁸ Hristos, Domnul nostru, El Insuși ne-a descoperit că aceasta este plinirea vieții creștinești: unirea desăvârșită cu El, iar în El, cu Tatăl, unire care se săvârșește în slava sau lumina ce se vede prin Duhul: „după cum Tu, Părinte, în Mine și Eu în Tine, așa și aceștia în Noi să fie una [...] Și slava pe care Tu Mi-ai dat-o le-am dat-o lor, ca ei să fie una, precum Noi una suntem; Eu în ei și Tu în Mine...” (In. 17, 21-23). Această unire deplină cu Dumnezeu în veacul ce va să fie o înfățișează rugăciunea de la Liturghie în care se cere: „Dă-ne nouă, Doamne, să ne împărtășim cu Tine mai adevărat în ziua cea neînserată a împărăției Tale!”

Dreptii și ei vor străluci de aceea lumină pe care o văd și-n care-L văd pe Dumnezeu Cel în Treime⁸⁴⁹ (cf. Mt. 5, 8), unindu-se cu El. „Atunci cei drepti vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor.” (Mt. 13, 43). Împărtășindu-se de lumina dumnezeiască⁸⁵⁰ și preamărindu-se împreună cu Hristos (Rom. 8, 17), vor fi părtași ai slavei lui Dumnezeu (1 Pt. 5, 1).

Iar părtășia de slava dumnezeiască dăruiește adevărata și deplina libertate, cea a fiilor lui Dumnezeu. (Rom. 8, 21).

⁸⁴² Vezi, de pildă, Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I, 11;

⁸⁴³ *Omilie la psalmul 114*, 3; Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 104*, 5. *Omilie la psalmul 114*, 3.

⁸⁴⁴ *Cuvântări*, XX, 12.

⁸⁴⁵ Vezi Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 8.

⁸⁴⁶ Despre vederea lui Dumnezeu, potrivit Sfinților Părinți ai Răsăritului, vezi V. Lossky, „Le probleme de la «vision face à face» et la tradition patristique à Byzance”, în *Studia Patristica*, 2, *Texte und Untersuchungen*, 64, Berlin, 1957, p. 512-537; *Vision de Dieu*, Neuchâtel, 1962.

⁸⁴⁷ Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, 6, 112-113: „Impărăția cerurilor e împărtășirea Duhului Sfânt”.

⁸⁴⁸ Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 15.

⁸⁴⁹ Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XLV9; XX, 12; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, 24; Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 8.

⁸⁵⁰ Vezi Sf. Grigorie Palama, *Contra lui Gregoras*, III, 27.

Și vor avea parte sfinții de toate bunătățile cele dumnezeiești. Căci împărăția lui Dumnezeu este „împărtășirea prin har de bunătățile pe care le are El prin fire”.⁸⁵¹ Iar aceasta naște în cei drepti bucurie de nespus; și spune Apostolul că așa, cu bucurie și veselie, vor intra acolo „unde Iisus a intrat pentru noi ca înainte-mergător” (Evr. 6, 20). Unirea cu Hristos în legătura iubirii aduce bucurie care întrece nemăsurat toată bucuria lumească, bucuria „deplină” de care vorbește Sfântul Evanghelist Ioan (16, 24), numită de Sfânta Tradiție „fericirea dumnezeiască”.⁸⁵² Sfântul Ioan Gură de Aur spune că mai mult decât frumusețea Raiului și decât viețuirea lipsită de orice neajuns ori întristare lumească, adevărata pricină a fericirii sfinților este „bucuria de a vedea fața lui Hristos și de a se veseli pururea de El împreună cu îngerii, arhanghelii și puterile cerești”.⁸⁵³ Iar fericirea cerească e neștirbită, nesfârșită și nestrămutată, căci, după cuvântul evanghelistului: „bucuria voastră nimeni nu o va lua de la voi.” (In. 16, 22).

Dimpreună cu corurile îngerești și ale tuturor sfinților, dreptii vor lăuda pururea pe Dumnezeu.⁸⁵⁴ Căci văzând neacoperită și-n toată măreția puterea și slava Lui, întreaga lor ființă se face izvor de laudă⁸⁵⁵, cinstire și închinare.

Intr-un cuvânt, după cum spune Sfântul Ioan Damaschin, în chip apoteotic: „cei care au făcut fapte bune, împreună cu îngerii vor străluci ca soarele spre viața veșnică, împreună cu Domnul nostru Iisus Hristos. Și Il vor vedea pururea și vor fi văzuți de El și vor culege bucuria nesfârșită care vine de la El, lăudându-L împreună cu Tatăl și cu Sfântul Duh, în vecii nesfârșiți ai vecilor”.⁸⁵⁶

Vederea lui Dumnezeu în lumina slavei Sale negrăite nu doar că-i unește deplin pe cei drepti cu Dumnezeu, ci-i și preschimbă în chip minunat și-i face asemenea Lui.⁸⁵⁷ „Ce vom fi, nu s-a arătat până acum. Ci știm că atunci când El Se va arăta, vom fi asemenea Lui, fiindcă Il vom vedea cum este.” (1 In. 3, 2).

Atunci se va săvârși deplin asemănarea cu Dumnezeu lucrată de cei drepti⁸⁵⁸, care-i va face prin har ceea ce este Dumnezeu prin fire, ajungând astfel, în Dumnezeu și prin El, la plinătatea vieții dumnezeiești, potrivit celor rânduite dintru început pentru om de Pronia dumnezeiască.⁸⁵⁹ „Căci spre aceasta ne-a și făcut, ca «să ne facem părtași dumnezeieștii firi» (2 Pt. 1, 4) și ai veșniciei Lui și să ne arătăm asemenea Lui prin îndumnezeirea cea din har, pentru care este toată existența și durată celor ce sunt și aducerea la ființă și nașterea celor ce nu sunt”.⁸⁶⁰

⁸⁵¹ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Cele două sute de capete despre cunoștința lui Dumnezeu și despre economia Fiului*.... II, 90.

⁸⁵² Cf. Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, 8, 12; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁸⁵³ Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I, 11.

⁸⁵⁴ Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, I, PG 91, 388B.

⁸⁵⁵ Vezi Fer. Augustin, *Cetatea lui Dumnezeu*, XXII, 30.

⁸⁵⁶ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27.

⁸⁵⁷ Vezi Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numele divine*. I. 4

⁸⁵⁸ Vezi Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*. XXI. 2

⁸⁵⁹ Nu vom spune aici mai multe despre îndumnezeirea omului, dat fiind că am scris pe larg despre ea în studiul nostru *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1997. Pe această temă, vezi și: J. Gross, *La Divinisation du chretien selon les Peres grecs*, Paris, 1938; B. Sartorius, *La Doctrine de la divinisation de l'homme d'apres les Peres grecs en general et Gregoire Palamas en particulier*, Geneva, 1965.

⁸⁶⁰ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, 24.

În împărăție, dreptii vor gusta fericirea potrivit măsurii lor duhovnicești.⁸⁶¹ Hristos Insuși o arată, spunând: „*In casa Tatălui Meu multe locașuri sunt.*” (In. 14, 2); iar Apostolul Pavel scrie: „*Fiecare își va lua plata după osteneala sa.*” (1 Cor. 3, 8); sau, în altă parte: „*Alta este strălucirea soarelui și alta strălucirea lunii și alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebește în strălucire.*” (1 Cor. 15, 41). Tâlcuind acest ultim verset, Sfântul Ioan Gură de Aur spune: „Și ce voiește el să arate prin aceste vorbe? Din ce pricină de la vorba învierii trupurilor a ajuns la slava soarelui și a stelelor? [...] Fiindcă el a adus vorba de înviere, apoi arată că mare va fi atunci deosebirea de slavă, deși învierea este una și aceeași. [...] Căci deși stelele sunt toate în cer, totuși nu au toate aceeași strălucire. Deci ce învățăm noi de aici? Că deși toți dreptii vor fi întru împărăția lui Dumnezeu, nu toți însă se vor bucura de aceleași bunătăți”.⁸⁶² Tot așa zice și Sfântul Grigorie de Nazianz: „Nu toți se vor învrednici de același rang, nici de aceeași treaptă, ci unul de una, altul de alta, fiecare, socotesc, după curăția sa”.⁸⁶³ Sfântul Grigorie Sinaitul spune și el ca felurită este „răsplătirea bunătăților”⁸⁶⁴; „mărima și felul răsplătii (dreptilor) vor fi pe potriva deprinderii și lucrării virtuților”.⁸⁶⁵ Sfântul Nicolae Cabasila, la rândul său, scrie că „în cer există locașuri multe și felurite, pentru ca să poată fi cinstită orice treaptă de virtute”.⁸⁶⁶ Iar Sfântul Isaac Sirul spune și el: „Precum fiecare se bucură de soarele văzut după curăția puterii văzătoare și primitoare, și precum un sfeșnic ce luminează într-o casă răspândește multe raze, fără ca lumina lui să scadă, așa și în veacul viitor” dreptii vor fi luminați „de unicul Soare înțelegător [...] fiecare pe măsura lui [...] și fiecare se va veseli înlăuntrul său după harul dat lui, după măsura sa”; însă harul este unul și același, căci toți se bucură de una și aceeași vedere (a lui Dumnezeu) „și una le este bucuria”.⁸⁶⁷

Starea duhovnicească a dreptilor în împărăția cerurilor este și se numește desăvârșită față de viața aceasta pământească, iar nu în sine. Ajunși asemenea lui Dumnezeu, uniți cu El și îndumnezeiți cu adevărat, ei încă au să sporească neconținut în asemănare, și-n unire și-n îndumnezeire. Căci Dumnezeu, nemărginit fiind, rămâne pururi neajuns și necuprins în ființa Sa, iar omul nu-L va putea cunoaște și iubi deplin vreodată; și, neputând sorbi întreg izvorul nesecat al harurilor Sale, neîncetat va înseta, dorind saturarea de ceea ce nu are capăt ori sfârșit.

Despre această tindere neostenită a omului spre Dumnezeu vorbește mai cu seamă Sfântul Grigorie de Nyssa⁸⁶⁸, arătând cum „dragostea sufletului simțitor față de Cel prin fire bun [...] îl atrage pururea de la binele atins, la binele văzut mai sus, aprinzându-i, prin ceea ce a dobândit, dorința spre ceea ce e ascuns [...] marea dărnicie a lui Dumnezeu a binevoit să împlinească dorința lui, dar nu i-a făgăduit vreo încetare și saturare a dorinței. [...] Căci a

⁸⁶¹ Vezi Sf. Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, XVI; Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 59.

⁸⁶² Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI.

⁸⁶³ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XLI, 11.

⁸⁶⁴ Sf. Grigorie Sinaitul. *Cuvinte felurite despre porunci, dogme...*, 33.

⁸⁶⁵ *Ibidem*, 36. Vezi și Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 11.

⁸⁶⁶ Sf. Nicolae Cabasila, *Talcuirea dumnezeieștii Liturghii*. XLV.

⁸⁶⁷ Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoie*, LVI.

⁸⁶⁸ Vezi J. Danielou. „Mystique et Tenebre chez Gregoire de Nysse”, art. „Contemplation”, în *Dictionnaire de spiritualite*. 2, 1953, col. 1882-1885; *Platonisme et theologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de Gregoire de Nysse*, Paris, 1954, p. 291-307.

vedea pe Dumnezeu cu adevărat stă în aceea că acela care privește spre El nu ajunge niciodată la sfârșitul dorinței de a-L vedea"; „dorința către Bine, atrasă de urcușul spre ea, se întinde pururea împreună cu drumul ce duce spre ea. Și în aceasta stă a vedea cu adevărat pe Dumnezeu: în a nu afla niciodată o saturare a dorinței de a-L afla. Totdeauna văzătorul, prin cele ce le poate vedea, arde de dorința de a vedea și mai mult. Astfel niciun hotar nu ar putea să oprească înaintarea în urcușul spre Dumnezeu, prin faptul că, pe de o parte, nu se află o margine a Binelui, și pe de alta, prin nicio saturare nu se taie sporirea dorinței spre Bine”.⁸⁶⁹

Despre aceasta vorbesc încă și alți Părinți. Astfel, Sfântul Ioan Scărarul spune și el ca: „dacă dragostea nu ajunge niciodată la sfârșit (cf. 1 Cor. 13, 8) [...], atunci marginea acesteia este cu adevărat fără margini. Înaintând în ea, niciodată nu ajungem la sfârșit nici în veacul acesta, nici în cel viitor, adăugând lumină la lumină”.⁸⁷⁰ Vorbind îndelung despre osteneala sfinților răsplătită cu vederea slavei dumnezeiești, Simeon Noul Teolog spune că: „alergarea le este neîncetată [...] începutul alergării e sfârșit, iar sfârșitul e început. Desăvârșirea e fără sfârșit”.⁸⁷¹ Iar în altă parte iarăși arată că „nu va fi sfârșit al înaintării în veci, fiindcă oprirea adăugirii sfârșitului nesfârșit ar însemna cuprinderea Celui cu totul necuprins și Cel de Care e cu neputință pentru toți să se sature S-ar face un lucru de care te sature; ci plinătatea Lui și slava luminii va fi adânc al înaintării și început fără de sfârșit. Și așa cum, având pe Hristos Care a luat chip înăuntrul lor, stau înaintea Celui Ce le strălucește lumina neapropiată, tot așa sfârșitul se face în ei început al slavei și în sfârșit își au începutul, iar în început sfârșitul”.⁸⁷² În împărăția cerurilor, spune Sfântul Fotie „bucuria nu încetează, necunoscând vreodată saturare. Și prisosul bucuriei se face pricină de tot mai multă și mai mare dragoste de Dumnezeu. Iar covârșirea cunoașterii dumnezeiești sporește dorința noastră sfântă de cunoaștere, care nici nu sfârșeste, nici nu slăbește vreodată”.⁸⁷³ La rândul său, Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbește de: „odihnirea pururea mobilă a celor plini de dorința în jurul Celui dorit”⁸⁷⁴, care este în fapt „bucuria veșnică și neîncetată de Cel dorit”.⁸⁷⁵ Cele spuse de acești doi Sfinți Părinți din urmă arată că lipsa saturării nu știrbește nicicum bucuria. Nesațul din împărăție nu știe de nemulțumirile, neliniștea și suferința iscate în suflet de neîmplinirea dorințelor pământești. Ci bucuria dreptilor merge din desăvârșire în desăvârșire, și ei se minunează văzând că fericirea desăvârșit gustată izvorăște iar și iar o nouă și tot mai mare fericire.

Așadar, viețuirea în împărăția cerurilor nu înseamnă odihna de orice lucrare; încetează lucrările cele din puterile firești ale omului, covârșite desăvârșit de energiile dumnezeiești necreate, revărsate în cei ce s-au făcut vase alese prin curăția lor; iar pe aceștia nu-i mai însuflețesc de-acum simplele lor puteri, prea plâpânde pentru petrecerea cerească, ci dumnezeiescul har, care le cucerește voia.⁸⁷⁶ Viața omului în veșnicie nu e biata viață

⁸⁶⁹ *Viata lui Moise*. II. 238-239.

⁸⁷⁰ *Scara*, XXVI, partea a II-a, 38.

⁸⁷¹ *Imne*, 23.

⁸⁷² *Imne*, 1.

⁸⁷³ *Scrisoare de mângâiere către patriciul Talasie*.

⁸⁷⁴ *Răspunsuri către Talasie*, 59.

⁸⁷⁵ *Ibidem*. Vezi comentariul nostru la aceste expresii, ca și la altele de același gen. In *Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, p. 665-673.

⁸⁷⁶ Această temă a fost în mod deosebit dezvoltată de Sf. Maxim Mărturisitorul. A se vedea studiul nostru, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, p. 527-640; 665-674.

omenească mutată în cer, ci viață dumnezeiesc-omenească, în care puterile lui sunt mișcate de energia dumnezeiască; atunci el va putea să spună după adevăr: „*Nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine!*” (Gal. 2, 20). Animat de suflul dumnezeiesc, omul săvârșește fără osteneală lucrarea sa, ca revărsare a preaplinului de iubire.

Și care va fi lucrarea acelor preafericiți, dacă nu vederea/cunoașterea și slăvirea lui Dumnezeu, iubirea Lui, a îngerilor și a celorlalți oameni? Sfântul Grigorie de Nyssa spune că, vestind Apostolul „încetarea și întreruperea tuturor faptelor noastre de acum, chiar și a celor mai bune, numai iubirii nu i-a aflat sfârșit (cf. 1 Cor. 13, 8); când nădejdea s-a împlinit, rămâne numai lucrarea iubirii, care nu poate fi înlocuită chiar dacă toate celelalte încetează. De aceea și este iubirea cea dintâi dintre virtuți și dintre poruncile Legii. Suflul, o dată ajuns la această stare, nu mai are nevoie de celelalte simțiri, căci a atins plinătatea existenței [...]. Căci viața cerească este iubirea, deoarece Binele este vrednic de iubirea celor ce-L cunosc [...], iar cunoașterea dă nașterii iubirii, fiindcă ceea ce se cunoaște este prin excelență bun. Iar de adevăratul Bine nu te sature niciodată. Și pentru că nu e saturare care să facă să înceteze dorirea ce ne mână să iubim Binele, urmează că în viața dumnezeiască nu conținește lucrarea iubirii”.⁸⁷⁷

2. Iadul

Iadul (ori gheena) este înfățișat de Sfânta Scriptură și de Părinți drept loc de osândă⁸⁷⁸, sau starea celor păcătoși⁸⁷⁹, care îndură pe vecie chin și suferință, fără putință de scăpare.

Cea dintâi pricină de suferință este, potrivit Părinților, focul cel nestins și veșnic⁸⁸⁰, după cuvântul Domnului care zice: „*Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui...*” (Mt. 25, 41). Pe lângă „*focul care nu se stinge*” (Mc. 9, 47-48; cf. Is. 66, 24), Hristos vorbește în același loc și de „*viermele care nu moare*” și de locuirea pe vecie cu diavolul și îngerii lui (vezi Mt. 25, 41)⁸⁸¹, în vreme ce dreptii au parte de tovărășia lui Dumnezeu, a îngerilor și a mulțimii de sfinți.

Grozăvia suferinței acolo se arată în „*plângerea și scrâșnirea dinților*”, de care vorbește Hristos (Mt. 13, 42; 25, 30).

Iadul este încă și loc al tenebrelor, întunecat și neguros, „*ținutul întunericului și al umbrelor morții, țară de întuneric și neorânduială, unde lumina e tot una cu bezna*”, după cum spune Iov (10, 21, 22). Insuși Hristos îl numește „*întunericul cel mai din afară*” (Mt. 25, 30).

⁸⁷⁷ *Dialogul despre suflet și înviere.*

⁸⁷⁸ Vezi, între alții, Sf. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, I, 14; *Patericul*, seria anonimilor, N 490 (Antonie); Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, II, 34.

⁸⁷⁹ Vezi Sf. Nichita Stithatul, *Cele trei sute de capete ...*, III, 79.

⁸⁸⁰ Vezi, între alții, *Martiriul Sfântului Policarp*, XI; Sf. Ignatie al Antiohiei, *Epistola către Efeseni*, XVI. 2; Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia întâi*, 8, 17. 18; *Apologia a doua*, I, 8; *Dialogul cu iudeul Tryfon*, 45, 81, 120, 131, 133, 140, 141; Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor*, IV, XL; V, XXVI, 2; Sf. Vasile cel Mare, *Regulile mici*, 267; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze către cei care au să se lumineze*, XV, 26; XVIII, 19; Sf. Chiril al Alexandriei, *Omilie la psalmul 10*, 6; Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, VII. 12, 24; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, 4; *Questiones et dubia*, 99; Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 22; Sf. Nicodim Aghioritul, *Noua scară*, Constantinopol, 1844, p. 188-191.

⁸⁸¹ Vezi și Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 33*, 8; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, I, PG 91, 389; Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, 4.

Zugrăvind iadul, Părinții nu fac decât să reia cuvintele Scripturii⁸⁸², îngroșând uneori, înmulțind amănuntele și materializând suferințele, pentru ca omul să se înfioare și să se teamă văzând la ce cazne vor fi dați păcătoșii.⁸⁸³

Să nu uităm însă că avem de-a face aici cu o exprimare simbolică. Astfel, mulți Părinți spun apăsător că focul iadului nu este acest foc cunoscut de noi, ci unul „cum numai Dumnezeu îl știe”.⁸⁸⁴ El este pururi arzător și nestins, dar nu pârjolește și nu mistuie ca focul de pe pământ, pentru că, după înviere, trupurile păcătoșilor sunt și ele, ca și ale dreptilor, nestricăcioase.⁸⁸⁵ El nu iscă suferință trupească ori sufletească, pentru că, după înviere, toți oamenii ajung nepătimitori și cu trupul, și cu sufletul. Așadar, chinurile iadului, pe care le îndură atât sufletul, cât și trupul - căci omul întreg va suferi atunci - sunt de natură spirituală.

Părinții spun că o mare suferință va fi lipsirea de viața cea slobodă.⁸⁸⁶ Vorbesc apoi de „rușinea și necurmata părere de rău și mustrarea conștiinței”.⁸⁸⁷ Aceeași rușine vor îndura atunci păcătoși în priveliștea dreptilor și a sfințelor puteri cerești, ca și Adam când, păcătuiind, s-a aflat gol înaintea lui Dumnezeu (cf. Fac. 3, 10), adică lipsit de darurile dumnezeiești și de slava lui Dumnezeu de care se împărțase în Rai. Veșnica părere de rău, închipuită în parte de „viermele cel neadormit”, se naște din vederea păcatelor și a relei lor viețuiri pe pământ, a cărei amintire de-acum nu se mai stinge și care nu mai poate fi nicicum îndreptată. „Să ne gândim la amara durere din iad, ce se va sălăslui în suflet prin conștiință, de amintirea celor rău făcute de el prin trup!”, scrie Sfântul Maxim Mărturisitorul.⁸⁸⁸ „Cine - se întreabă el - va suporta rușinea fără margini a conștiinței, care se va ivi la arătarea celor ascunse ale lui? Cine va putea măsura plânsul netăcut, și acele lacrimi amare și fără folos, și scrâșnirea dinților, și durerile celor copleșiți de chinul părerii de rău statornicită în inima lor și sfâșiind cu dreptate adâncul sufletului? Cine e în stare să descrie strâmtorarea pricinuită lor de neputința de a nădăjdui vreodată schimbarea acestei stări și vreun sfârșit al chinului ce-i apasă sau revenirea într-un sfârșit la o mai bună viețuire?”⁸⁸⁹

Toți Părinții spun însă, într-un glas, că în iad chinul cel mare vine din alungarea și îndepărtarea de la fața lui Dumnezeu (cf. 2 Tes. 1, 9), lipsirea de prezența Lui și de bunătațile ce izvorăsc din ea și tăierea comuniunii cu El. Infățișând suferințele iadului prin asemănare cu cele ce pot fi îndurate aici pe pământ, Sfântul Ioan Gură de Aur încheie spunând: „Dar sunt chinuri mai mari decât acestea. Pierderea bunurilor cerești îi va aduce celui ce-o îndură o asemenea durere, o atât de cumplită strâmtorare a sufletului și o așa de mare întristare, încât de n-am avea parte de niciun alt chin, acesta doar ar fi de-ajuns ca să ne sfâșie sufletele cu înțepătura și amăreala lui și să ne muncească mai rău decât toate chinurile iadului.”⁸⁹⁰ Și adaugă: „E o caznă mai grea decât toate chinurile gheenei, să fii lipsit de slava cerească! Cel

⁸⁸² Vezi, de pildă, Avva Isaia, *Douăzeci și nouă de cuvinte*, XXVII, 5. XXIX, 8. Sf. Grigorie Smaitul, *Capete foarte folositoare...*, 33-34; Sf. Nichita Stimatul, *Cele trei sute de capete...*, III, 79; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*. 11.

⁸⁸³ Vezi, între alții, Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 33*, PG 29, 372; Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I, 10; Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, VII, 12; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, I, 24.

⁸⁸⁴ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27.

⁸⁸⁵ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie despre învierea morților*, 8. Vezi și Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, IV, 27.

⁸⁸⁶ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 61.

⁸⁸⁷ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistole*, 24, PG 91, 612C; cf. I, PG 91.381D.

⁸⁸⁸ *Epistole*, 24, PG91.612B.

⁸⁸⁹ *Epistole*, I, PG 91, 381D-384A.

⁸⁹⁰ Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I, 10.

dezmoștenit de ea, nu are a se mai tângui de suferințele iadului, ci numai pentru ea să verse lacrimi".⁸⁹¹ La rândul său, Sfântul Maxim Mărturisitorul spune și el că sufletul împătimit „va fi aruncat în viitor, după cuviință, din slava dumnezeiască, luând ca osândă înfricoșată pentru veacuri nesfârșita înstrăinare de Dumnezeu”.⁸⁹² Iar Sfântul Vasile cel Mare arată că „aruncarea în iad înseamnă lepădarea de la fața lui Dumnezeu”⁸⁹³, și încă: „înstrăinarea și ura de Dumnezeu îmi pare mai grea decât pedepsele cele din gheena!”⁸⁹⁴ De aceea, un mare duhovnic al zilelor noastre, Părintele Iustin Popovici spune, ca și Dostoievski: „Nimic nu e mai groaznic de închipuit, decât o veșnicie fără Hristos! Mai bine iadul cu Hristos -iertat să-mi fie cuvântul acesta nebunesc -, decât un rai lipsit de El!”⁸⁹⁵

Păcătoșii au parte de veșnicie în iad, dar nu și de viață, de Viața cea adevărată, de viața în Dumnezeu; ei îndură astfel pe veci o „a doua moarte”⁸⁹⁶ (Apoc. 20, 14; 21, 8), cea duhovnicească. Căci „aceasta este propriu-zis moartea, lipsirea sufletului de harul dumnezeiesc”.⁸⁹⁷

Lipsirea de viață înseamnă și lipsirea de energiile dumnezeiești, adică de „slava lui Dumnezeu”, cum spun Părinții. Aceste energii sunt puterile Sale lucrătoare, ce se arată și se împărtășesc ca har al Său celor vrednici și pe care păcătoșii nu pot să le primească.

Sfântul Nicodim Aghioritul arată în chip cutremurător mărimea și profunzimea acestei pierderi: „Ah, oare puțină pagubă este și puțină durere să pierzi, biet păcătos, pe Dumnezeu, Care este în întregime dulceță, veselie, dorire și în întregime îndestulare fără margini; Care este în întregime lumină și început al luminii; înțelepciune și început al înțelepciunii? Puțină durere este să pierzi pe Dumnezeu a Căruia frumusețe întrece orice frumusețe, înțelepciunea Sa întrece orice înțelepciune, iar dulcețaa Lui întrece orice dulceță? De la Care, dacă o singură rază a slavei Sale ar străluci în iad, îndată iadul s-ar preschimba în rai? [...] Intr-un cuvânt, puțină durere este să pierzi, nenorocitul, pe Dumnezeul tău, Care este bunul cel mai înalt, începutul, mijlocul și sfârșitul ființării tale? [...] Cum să nu suspini tu, sărmane, din adâncul inimii, fiindcă ai pierdut atâtea binecuvântări și daruri de la cerescul tău Părinte și-n schimb ai moștenit sumedenie de răutăți și chinuri; pe scurt, cum să nu te jelești, păcătosule, că pierzând pe Dumnezeul tău, o dată cu El ai pierdut toate, toate laolaltă? O, pierdere nemărginită! O, pierdere nemăsurată! Sunt încredințat, frate, că dacă ai vedea această mare pierdere pe care ai suferit-o prin păcatele tale, ai striga ca împăratul acela care, la vremea morții sale, spunea că a pierdut tot, fiindcă, pierzându-L pe Dumnezeu, și-a pierdut și trupul, și sufletul, și pământul, și cerul, și pe cele trecătoare, și pe cele veșnice și pe toate, toate!”⁸⁹⁸

Mulțimea acestor energii se înmănunchează și se arată ca Lumină dumnezeiască, de care cei osândiți la iad n-au parte. De aceea și este și se numește iadul loc de întuneric și tărâm al umbrelor.

Dar nu e cu puțință să se zăgăzuiască energiile dumnezeiești ce izvorăsc din Tatăl, prin Fiul, în Duhul Sfânt, și să nu se reverse în tot locul, încât putem spune fără teamă că până și în

⁸⁹¹ Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, I, 12; cf. *Cuvânt despre judecata viitoare*, PG 63, 751; *Omilii la 2 Corinteni*, X, 3.

⁸⁹² *Ambigua*, 83 b, PG 91, 1252B.

⁸⁹³ *Omilii la Isaia*, 5, PG 30, 392.

⁸⁹⁴ *Regulile mari*, 2.

⁸⁹⁵ *Omul și Dumnezeu-Omul*, Lausanne, 1989, p. 41.

⁸⁹⁶ Cf. Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor*, V, XXXV, 2; Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 11.

⁸⁹⁷ Sf. Grigorie Palama, *Către maica Xenia*, 11-12.

⁸⁹⁸ *Exomologhitar*, Veneția, 1855, p. 187-188.

iad Dumnezeu este unit cu toți, fiind „totul în toate!”⁸⁹⁹ Lumina dumnezeiască strălucește pretutindenea și luminează tot; răzbate până la iad și la cei închiși acolo. Iubirea lui Dumnezeu, ca energie dumnezeiască, îi învăluie pe toți deopotrivă, și pe cei din iad, și pe fiii împărăției. Nu e neputincioasă slava lui Dumnezeu, ca să se împiedice de porțile iadului; neputincioși sunt cei din iad s-o primească, că și-au ferecat ființa la raza harului prin voia lor statornic rea. Sfântul Maxim Mărturisitorul, la care aflăm o viziune de mare profunzime asupra acestor lucruri, spune că, la sfârșitul veacurilor, Dumnezeu Se va uni cu toți, deopotrivă; și unirea cu El, celor vrednici, iubitori și râvnitori ai harului Său, le este spre desfătare și fericire; dimpotrivă, pentru cei nevrednici, care au respins harul, înseamnă durere și suferință, căci ei sunt, așa-zicând, siliți s-o „îndure”: „Mai presus de fire numim plăcerea dumnezeiască și înțeleasa, pe care Dumnezeu o procură firii, unindu-Se după har cu cei vrednici. Iar contrară firii este durerea negrăită, ce se naște din lipsa acelei plăceri pe care Dumnezeu o procură firii, unindu-Se în lipsa harului cu cei nevrednici. Căci Dumnezeu, unindu-Se cu toți, după calitatea dispoziției aflătoare în fiecare, da fiecăruia, precum Insuși știe, simțirea potrivă, după cum s-a pregătit fiecare prin sine însuși spre primirea Celui Ce Se va uni cu toți la sfârșitul veacurilor”.⁹⁰⁰

Cei osândiți la iad îl văd și ei pe Dumnezeu, văd iubirea și mulțimea bunătăților hărăzite oamenilor, pe care dreptii le primesc cu mulțumire și cântări de laudă, răspunzând iubirii cu iubire, în vreme ce ei suferă că s-au lipsit de toate acestea pe vecie, din vina lor. Și chinul lor sporește văzându-le și înțelegând ce-au irosit și cât de mult s-au păgubit. Astfel, după Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul, chinul celor din iad este lipsirea de Binele pe care, în sfârșit, ajung să-L cunoască.⁹⁰¹ Binele pierdut - spune Sfântul Grigorie - se face pentru ei atunci „văpaie care le pârlă sufletul”.⁹⁰² Sau, cum zice Sfântul Grigorie Teologul, „atunci vor vedea ca foc pe Acela pe Care [...] nu L-au cunoscut și nu L-au crezut ca lumină. Dar focul acela este întunecat; mai bine zis, e unul și același lucru cu întunericul prezis ca pedeapsă”.⁹⁰³

Mai limpede încă o spune Sfântul Isaac Sirul, arătând că pentru cei din iad iubirea însăși se face izvor de suferință - căci văd iubirea mare ce-o are Dumnezeu pentru ei, dar nu se pot bucura de ea și nu se pot întoarce spre El cu iubire, din pricina păcătoșeniei lor. Și nu e chin mai mare ca acesta:

„Eu zic că cei chinuiți în gheenă vor fi biciuiți de biciul iubirii. Și ce chin mai mare și mai cumplit este decât chinul dragostei! Cei ce simt că au greșit față de dragoste, suferă acolo un chin mai mare decât orice chin, fie el cât de înfricoșător. Căci tristețea, întipărită în inimă de păcatul față de dragoste, e mai ascuțită decât orice chin. E nebunie să socotească cineva că păcătoșii se lipsesc în gheenă de dragostea lui Dumnezeu! Dragostea este odrasla cunoștinței adevărului, care, după mărturia de obște, s-a dat tuturor. Dar dragostea lucrează prin puterea ei în două feluri: pe păcătoși îi chinuie, cum se întâmplă și aici pe pământ, că prieten face pe prieten să sufere; iar pe cei care au păzit cele convenite, îi veselește. Aceasta este, după judecata mea, părerea de rău sau chinul din gheenă.”⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ Cum citim în Cartea Psalmilor: „Unde mă voi duce de la Duhul Tău și de la fața Ta unde voi fugi? De mă voi sui la cer, Tu acolo ești. De mă voi pogon în iad, de față ești [...] întunericul nu este întuneric la Tine și noaptea ca ziua va lumina!” (Ps. 137, 7-8, 12).

⁹⁰⁰ Răspunsuri către Talasie, 59. Vezi și Ambigua, 157, unde Sf. Maxim spune că cei osândiți nu se pot împărtăși de „Buna-existență”, pentru că i s-au împotrivit.

⁹⁰¹ Sf. Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Questiones et dubia*. 19, 99.

⁹⁰² *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁹⁰³ *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama*.

⁹⁰⁴ *Cuvinte despre nevoie, 84*.

Intr-una din epistolele sale, Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbește cu durere despre împotrivirea la har de-a lungul vieții, pentru care și zac în iad păcătoșii, și în care - după cum arată timpul prezent folosit de Sfântul Părinte - încă și acolo stăruie, deși îi văd acum întreaga strălucire: „Dreaptă e judecata Ta, Dumnezeu! Ne chemi și nu Te ascultăm! Ne vorbești și noi nu luăm aminte! Lipsim de putere sfaturile Tale, fiindcă nu primim cuvintele Tale. De aceea, pe drept au venit asupra noastră pieirea și nimicirea, frica și necazul [...] Căci cei ce urâm înțelepciunea și lepădăm frica de Tine, nici nu voim să ținem seama de sfaturile Tale, secerăm roadele cuvenite din cele ce am semănat, și cu nebunia noastră ne hrănim”.⁹⁰⁵

Despărțirea pe vecie de Dumnezeu este așadar cuvenita urmare a alegerii libere pe care omul n-o face doar o dată, ci necurmat și statornic. Sfântul Irineu de Lugdunum spune că omul e de vină pentru chinul ce-l îndură; nu Dumnezeu pedepsește, ci el însuși se osândește, respingând darul lui Dumnezeu și lipsindu-se de unirea și părtășia cu El: „Celor ce stăruie în dragostea Lui, Dumnezeu le dă comuniunea cu El. Or, comuniunea cu Dumnezeu este viața, lumina și desfătarea de bunătățile ce vin de la El. Dimpotrivă, cei care aleg de bunăvoie să se despartă de El, primesc ca pedeapsă despărțirea pe care ei înșiși au ales-o. Iar despărțirea de Dumnezeu este moartea; despărțirea de lumină, întunericul; despărțirea de Dumnezeu înseamnă pierderea tuturor bunătăților ce vin de la El. Așadar, cei care, prin apostazia lor, au pierdut toate acestea, lipsindu-se de tot binele, se aruncă în cazne; nu le-o ia Dumnezeu înainte cu pedeapsa, ci pedeapsa le vine din lipsirea de tot binele. Și pentru că binele de la Dumnezeu e veșnic și necurmat, lipsirea de el nu poate fi altfel decât veșnică”.⁹⁰⁶ La Sfântul Maxim, îi auzim pe cei sălășluiți în iad mărturisind: „Primim cele ale faptelor noastre. Mai bine zis, îndurăm cele corespunzătoare simțirii voite de noi!”⁹⁰⁷

În esență, cugetarea despre iad a Sfinților Maxim, Grigorie de Nyssa, Isaac Sirul și Irineu este una și aceeași. Totuși, Vladimir Lossky, în *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, îl socotește pe Sfântul Maxim Mărturisitorul reprezentativ pentru gândirea ortodoxă atunci când, citându-l pe acesta, spune că „făpturile vor învia într-o nestricăciune, pentru a fi unite cu Dumnezeu devenit «totul în toate». Dar unii vor fi uniți prin har, alții, în afară de har, după Sfântul Maxim”.⁹⁰⁸ Unii vor fi îndumnezeiți prin energiile dumnezeiești pe care le-au dobândit înlăuntrul ființei lor; alții vor rămâne în afară, și pentru ei focul îndumnezeitor al Duhului Sfânt va fi o flacără din afară, insuportabilă pentru cei a căror voință se împotrivesc lui Dumnezeu.”⁹⁰⁹

Așadar, potrivit Părinților, deosebirea dintre împărăția cerurilor și iad „se cugetă omenește; la Dumnezeu nu există rai și iad. Ele sunt, e drept, două feluri de viațuire, dar nu Dumnezeu a făcut să fie așa. În tradiția patristică e limpede că nu e îndoită cale, ci Dumnezeu însuși este rai pentru sfinți și iad pentru cei păcătoși”.⁹¹⁰

Aceeași putere dumnezeiască, după cum e simțită și primită, face să răsară împărăția ori aprinde focul iadului. Căci lumina cea dumnezeiască, asemenea luminii soarelui, se simte ca strălucire ori arsură. Dreptii primesc luminarea și veselie din minunățiile ce li se arată; păcătoșii, ca niște orbi care nu pot să vadă, vor îndura arsura; vederea și iubirea lui Dumnezeu

⁹⁰⁵ *Epistole*, 1, PG91,384BC.

⁹⁰⁶ Sf. Irineu de Lugdunum, *Contra ereziilor*, V, 27, 2; cf. 28, 1.

⁹⁰⁷ *Epistole*, 1, PG91,385D.

⁹⁰⁸ *Răspunsuri către Talasie*, 59, 609BC.

⁹⁰⁹ *Theologie mystique de l'Eglise d'Orient*, p. 175-176.

⁹¹⁰ Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Life after Death*, p. 254.

n-o vor simți ca lumină ce luminează și veselește, ci ca foc arzător și mistuitor. Sfântul Vasile cel Mare spune că focul din iad „e un foc care nu dă lumină; arde în întuneric, fără de strălucire”.⁹¹¹

Același Părinte, arătând cum cei trei tineri aruncați în cuptorul de foc se răcoreau în văpaia ce mistuia totul în jur (cf. Dan. 3, 21-27), spune: „glasul Domnului a tăiat în două para focului”. Căci, tâlcuiește Sfântul Părinte, în foc sunt două puteri: una care arde și alta care luminează, iar „puterea usturătoare și pedepsitoare a focului rămâne celor vrednici de ardere, iar puterea luminoasă, prin strălucirea ei, este sortită celor fericiți. Glasul Domnului, deci, taie para focului și o împarte așa, ca focul pedepsei să fie neluminos, iar lumina odihnei să rămână nearzătoare”.⁹¹² Scurt vorbind, cum arată Sfântul Grigorie de Nazianz, păcătosul „e osândit la întuneric, unde-L va vedea ca foc pe Cel pe Care nu L-a cunoscut ca lumină”.⁹¹³ Iar într-o rugăciune, exclamă: „O, Prea Sfântă Treime, va fi o zi când toți Te vor cunoaște, unii ca lumină, alții ca osândă!”⁹¹⁴ În altă parte scrie că Insuși Cuvântul Se face „înfricoșat celor nevrednici și văzut de cei care s-au gătit” prin curăție să-L primească⁹¹⁵, îndemnând: „Primește ca dreaptă răsplata dată de dreapta cumpănă a lui Dumnezeu: lumină celor ce și-au luminat cugetul, adică Insuși Dumnezeu Ce Se vede și Se cunoaște după măsura curăției, și-aceasta este împărăția cerească; și dimpotrivă, întuneric celor cu mintea întunecată, adică depărtarea de la fața lui Dumnezeu pe măsura orbirii lor de aici, de pe pământ”.⁹¹⁶

Sfântul Ioan Scărarul spune și el la fel: pe păcătoși, „cum zice unul din cei ce s-au împărtășit de numele de teolog, venind focul cel sfânt și mai presus de ceruri, îi arde pentru nedeplinătatea curăției; pe ceilalți (pe drepti) îi luminează pe măsura desăvârșirii la care au ajuns. Căci Același se numește foc mistuitor și lumină luminătoare”.⁹¹⁷

După cum se vede din textele citate, chinurile iadului și fericirea din împărăție sunt mai mari ori mai mici, potrivit stării și aplecării fiecăruia. „Chinurile sunt felurite, precum și răsplătirile cu bunătați”; „mărimea și felul răsplății, de care vor avea parte, va fi după deprinderea și lucrarea patimilor sau a virtuților” spune Sfântul Grigorie Sinaitul.⁹¹⁸ „Toți păcătoșii merg în gheena, dar nu toți vor îndura același chin!”, spune Sfântul Ioan Gură de Aur.⁹¹⁹ Iar Sfântul Grigorie de Nyssa zice că, „pe cât de multă răutate e în fiecare, pe atât este de mare și durerea”.⁹²⁰ La rândul său, iarăși, Grigorie Sinaitul scrie: „mărimea și felul răsplății de care se vor bucura va fi după deprinderea și lucrarea patimilor sau a virtuții”.⁹²¹

Dar pentru că spusele acestea pot naște întrebarea: „Dacă unul se va bate mult, iar altul puțin (Lc. 12, 47), cum spun unii că nu are sfârșit munca celor pedepsiți?”, Sfântul Vasile cel Mare răspunde pe larg, cu următoarele argumente:

⁹¹¹ *Omilie la psalmul 33*, PG 29, 372.

⁹¹² Sf. Vasile cel Mare, *Omilie la psalmul 28*, PG 29, 297 A.

⁹¹³ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XXI, 2.

⁹¹⁴ *Ibidem*, XXIII, 12.

⁹¹⁵ *Ibidem*, XXXIX, 10.

⁹¹⁶ *Ibidem*, XL, 45.

⁹¹⁷ Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, XXVIII, 52.

⁹¹⁸ *Capete foarte folositoare în acrostih*, 33; cf. 36.

⁹¹⁹ *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, XLI.

⁹²⁰ *Dialogul despre suflet și înviere*.

⁹²¹ *Capete foarte folositoare în acrostih*, 36.

„Cele ce par a fi spuse neclar și acoperit în unele locuri ale Scripturii de Dumnezeu insuflate, se lămuresc din cele mărturisite în alte locuri. Domnul spune uneori hotărât că: *«aceștia vor merge la osânda veșnică»* (Mt. 25, 46), iar alteori trimite pe unii *«în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui»* (Mt. 25, 41), iar alteori vorbește de *«gheena focului»* și adaugă: *«unde viermele [...] nu moare și focul nu se stinge»* (Mc. 9, 45); și încă mai de mult a spus pentru unii, prin proorocul, că viermele lor nu va muri și focul lor nu se va stinge (Is. 66, 24). Unele ca acestea se găsesc în multe locuri ale Scripturii de Dumnezeu insuflate, însă e o meșteșugire a diavolului, că adică mulți oameni uită de atâtea și atâtea cuvinte și hotărâri ale Domnului, ca să îndrăznească mai mult la păcat; își nălucesc înaintea ochilor un sfârșit al muncii, însă, dacă munca veșnică va avea cândva sfârșit, în mod sigur va avea sfârșit și viața veșnică. Căci, dacă în privința vieții veșnice nu primim să cugetăm aceasta, ce motiv ar fi ca să dăm un sfârșit muncii veșnice? Căci adaosul de *veșnic* se referă în mod egal la amândouă. Căci zice: *«și vor merge aceștia la osândă veșnică, iar dreptii la viață veșnică»* (Mc. 25, 46). Așadar, mărturisindu-se acestea astfel, se cuvine să se știe că și «se va bate mult» și «se va bate puțin» nu arată sfârșit, ci deosebire a muncii. Căci dacă Dumnezeu este judecător drept nu numai al celor buni, ci și al celor răi, dând fiecăruia după fapta sa, se poate ca unul să fie vrednic de focul cel nestins, și acesta să-l ardă mai domol sau mai tare, iar altul, vrednic de viermele care nu moare, și acesta, de asemenea, îl va roade mai blând sau cu cruzime, după răutatea lui; și altul poate să fie vrednic de gheena, care are munci diferite: unul merită întunericul cel mai din afară, altul este numai în plângere, iar altul și în scrâșnirea dinților, pentru adaosul de chin ce-l îndură. Căci «întunericul cel mai din afară» arată că există și un oarecare întuneric mai dinăuntru. Și ceea ce se spune în Pilde (9, 18): *«în fundul iadului»*, arată că unii sunt fără îndoială în iad, dar nu în fundul iadului, pentru că îndură o pedeapsă mai ușoară. Aceasta s-ar putea spune acum și în privința bolilor trupului. Căci unul care suferă de friguri mai are și semne ale altor boli; iar altul suferă numai de friguri, dar și acesta nu la fel ca altul; iar altul nu suferă de friguri, ci se chinuiește de durere din pricina unui mădular al trupului, și acesta, la fel, suferă mai mult sau mai puțin decât altul. Dar aceasta, adică «mult» și «puțin», s-a spus de Domnul după întrebuițarea obișnuită a cuvintelor, cum și altele oarecare ca acestea. Căci știm că de multe ori spunem despre cei care îndură o simplă neputință, friguri ori o boală de ochi: „Vai, cât a suferit!” ori: „Cum a răbdât atâtea chinuri?” (deși nu sunt cu adevărat mari chinuri și suferințe), încât, repet, se va bate «mult» ori «puțin» nu se referă la întinderea sau împlinirea timpului, ci la deosebirea pedepsei.”⁹²²

3. Apocatastaza

Întrebarea de mai sus, pe care nu vrea s-o lase nelămurită Sfântul Părinte, ne trimite la o problemă îndelung și mult dezbătută în Biserică, anume la apocatastază.

Teoria apocatastazei - adică a restaurării universale a stării paradisiace - a fost susținută cu tărie mai ales de Origen⁹²³ și de curentul origenist. Mai moderat și cu oarecare ambiguitate vorbește despre ea și Sfântul Grigorie de Nyssa⁹²⁴, ceea ce a permis ca ea să poată

⁹²² *Regulile mici*, întrebarea 267.

⁹²³ A se vedea îndeosebi: *Despre principii*, I, VII; II, III, 3, 4, 7; X, 5, 6; III, V, 4, 8; VI, 3, 6; IV, 23.

⁹²⁴ Vezi J. Danielou, „L'apocatastase chez Gregoire de Nysse”, în *Recherches de science religieuse*, 30, 1940, p. 328-347; J. Gaith, *La Conception de la liberte chez Gregoire de Nysse*, Paris, 1953, p. 187-195. Sfântului Maxim Mărturisitorul această teorie i-a fost atribuită în mod eronat, după cum demonstrează: P. Sherwood, *The Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor*, Roma, 1955, p. 205-221; B. E. Daley, „Apokatastasis and «Honorable Silence» in „The Eschatology of Maximus the Confessor”, în C. von Schonbom și F. Heinzer (editori), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Suisse, 1982, p. 309-339; J.-C1. Larchet,

fi interpretată în sens ortodox de unii autori din vechime⁹²⁵, dar și de unii autori moderni.⁹²⁶ În diferite epoci și sub diferite forme, ea apare și la unii gânditori creștini⁹²⁷, pentru care ideea unui iad veșnic apare ca incompatibilă cu bunătatea lui Dumnezeu.

Potrivit acestei teorii, iadul nu va dăinui veșnic; cei ferecați acolo, până și Satana cu demonii lui, vor fi până la urmă eliberați și mântuiți.

Această teorie însă rămâne marginală. Ea a iscat criticile multor Părinți⁹²⁸, mai înainte chiar de a fi oficial condamnată de Biserică, împreună cu alte erori origeniste⁹²⁹, la al cincilea sinod ecumenic, ținut la Constantinopol, în 553.

Cu excepția lui Origen și a discipolilor săi, la toți ceilalți Părinți aflăm învățătura despre veșnicia chinurilor din iad și a soartei celor ce au să le îndure.⁹³⁰

Impotriva veșniciei iadului s-a adus cuvântul despre bunătatea și milostivirea lui Dumnezeu. Dar, după cum spun Părinții, iadul nu-i după voia lui Dumnezeu, ci după voia rea a lui Satan și a îngerilor lui, și a oamenilor care s-au însoțit cu ei. Iadul, ca și răul, nu există decât ca neajuns și lipsă a binelui; iadul este lipsirea păcătoșilor de bunurile împărăției, pentru că s-au lepădat de Dumnezeu. De aici se vede că n-a fost făcut de Dumnezeu. Iar veșnicia lui e dată de voia statornic rea a lui Satan, a diavolilor și a omului care a ales să se împotrivească până la capăt harului veșnic și necreat al lui Dumnezeu. Visarion de Niceea spune că: „Dreptatea osândeii veșnice se vede mai cu seamă din faptul că păcătoșii stăruie cu neclintire în voința lor întoarsă spre rău, iar unei voințe veșnic rele i se cuvine o pedeapsă veșnică”⁹³¹.

Mulți Părinți⁹³², între care și Sfântul Maxim Mărturisitorul⁹³³, se folosesc de acest argument, al voii libere a făpturii, pe care Dumnezeu n-o silește în nici un chip, respectându-i până la capăt alegerea și cele ce urmează din ea, chiar de sunt rele.⁹³⁴

La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur, Paris, 1996. p. 653-662; Introducere la Maxime le Confesseur, *Questiones et difficultes*, Paris, 1999, p. 18-21.

⁹²⁵ Ca Sf. Maxim Mărturisitorul, de pildă, care a socotit totuși de cuviință să-i aducă unele rectificări. Vezi introducerea noastră la Maxim le Confesseur, *Questiones et difficultes*, Paris, 1999, p. 18-21.

Ca Sf. Maxim Mărturisitorul, de pildă, care a socotit totuși de cuviință să-i aducă unele rectificări. Vezi introducerea noastră la Maxim le Confesseur, *Questiones et difficultes*, Paris, 1999, p. 18-21.

⁹²⁶ Ca Mitropolitul Hierotheos Vlachos, de pildă, în *Life after Death*, p. 279-312.

⁹²⁷ Ca, recent, Părintele Serghie Bulgakov, în *L'Orthodoxie*, p. 207-208.

⁹²⁸ Intre alții, vezi: Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani*, XXV, 4-6; XXXI, 4-5; *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, IX, 1-3; Sf. Chiril al Alexandriei, *Tâlcuire la psalmul 10*, 6; *Tâlcuire la psalmul 35*, 13; *Tâlcuire la psalmul 62*, 10, 6; *Omilie la Isaia*, LV, 11; Anonim, *De sectis*, X, 6; Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, V, 29; Sf. Atanasie Sinaitul, *Călăuză*, V; XXII; *Despre Hexaemeron*, PG 89, 971 C; Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, I, 42; *Questiones et dubia*, 19; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la evanghelia de la Luca*, XVI.

⁹²⁹ Origenismul întrece cu mult învățătura lui Origen. Să nu uităm însă că aceasta fusese deja condamnată de sinoadele din Alexandria din 231 și 232. Despre origenism, vezi mai ales: A. Guillaumont, *Leş „Kephalaia gnostica” d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'origenisme chez les Grecs et les Syriens*, Paris, 1962.

⁹³⁰ Vezi mărturiile patristice pe această temă adunate de M. Richard, în „Enfer d'apres les Peres”, în *Dictionnaire de theologie catholique*, 5, 1913, col. 47-83.

⁹³¹ *Răspunsul grecilor față de poziția latinilor în privința focului curățitor*, 19, III, *Patrologia Orientalis*, 15, p. 76-77.

⁹³² Vezi mai ales Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie la Filimon*, III, 2; Sf. Ioan Damaschin, *Dialogul împotriva maniheilor*, 75; Sf. Teofilact al Bulgariei, *Tâlcuire la evanghelia de la Luca*, XVI.

⁹³³ Vezi studiul nostru: *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1966, p. 658-662.

⁹³⁴ Ceea ce explică existența și perpetuarea relelor aici, pe pământ, cu deosebirea că lumea aceasta nu e veșnică.

Stăruie totuși două obiecții: mai întâi, cine poate spune că cei din iad merg neîndoielnic în gheenă, de vreme ce, înainte de Judecata din urmă, soarta nu le e pecetluită? Apoi, cum se poate ști dinainte că cei aflați în întunericul cel mai din afară, care e gheena, rămân statornici în alegerea lor cea rea și n-ar voi să se schimbe?

Cât privește ultima întrebare, să ne aducem aminte că îndată ce-a trecut pragul morții, omul nu se mai poate nicicum pocăi ori face altă alegere; până la Judecata din urmă însă, prin rugăciunile Bisericii, ale sfinților și ale semenilor săi rămași în viață, mai este nădejde de schimbare a soartei sale. (însă, așa cum am văzut, solirile rodesc numai dacă a existat în ei un fir de bine, mai înainte de a fi secerați de moarte). E drept că neputința de a lucra ceva după moarte apare ca o îngrădire a libertății. Dar omul știe bine că i s-a pus acest hotar și nu-i rămâne decât să chibzuiască bine înainte de a-și face alegerea. La aceasta îndeamnă pilda despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv și cuvântul Părinților, care nu ostenesc să spună: „acum este vremea bine primită, acum este ziua mântuirii; acesta este veacul pocăinței!”

Prima obiecție se respinge lesne prin cuvântul nemincinos al lui Hristos, Care a spus că osânda va fi veșnică; și Insuși Dumnezeu fiind, știe de mai înainte și cele din urmă, și pe cele de demult (Ps. 138, 5).

Invățătura despre apocatastază n-a fost primită de Biserică, dar neîncetat Biserica și credincioșii se roagă pentru mântuirea tuturor oamenilor. Pentru că una e să afirmi ca pe un adevăr de credință mântuirea de obște, alta este s-o dorești și s-o ceri cu nădejde de la Dumnezeu. Iar cât va fi veacul acesta, soarta celor din iad nu e pecetluită, și de aceea sunt deplin îndreptățite și nădejile, și rugăciunile noastre.⁹³⁵

Vezi studiul nostru: *Dieit ne veutpas la souffrance des hommes*, Paris, 1999. Vezi și recenzia noastră la cartea lui A. Glucksmann, *La troisieme mort de Dieu*, apărută în *Contacts*, în care am subliniat ideea că libertatea este inalienabilă, și dacă Dumnezeu n-ar îngădui ca omul să facă rău și să îndure răul, i-ar răpi totodată puterea de a face binele și a se bucura de el.

⁹³⁵ Despre preștiința lui Dumnezeu, care nu înseamnă determinare, vezi Sf. Ioan Damaschin, *Contra maniheilor*, 79.

XII

GATIREA DE MOARTE SI DE VIATA VESNICA

1. Rostul cunoașterii celor ce vor fi în lumea de dincolo

Toate cele spuse până aici arată ca neadevărată părerea larg răspândită că, spre deosebire de mai toate celelalte religii, creștinismul rămâne tăcut când e vorba de viața de după moarte.

Cercetarea Sfintelor Scripturi și a Tradiției patristice ne conduce la o reprezentare cuprinzătoare și clară despre moarte și cele ce se petrec după ea, și despre destinul omului în veșnicie.

Însă nici în Scriptură, nici la Părinți nu vom afla o descriere amănunțită a vieții din lumea de dincolo, ci doar una simbolică. E limpede că Dumnezeu n-a îngăduit ca morții să le descopere celor vii petrecerea lor în cealaltă lume. În pilda despre săracul Lazăr și bogatul cel nemilostiv, rugămintea bogatului nemilostiv către Avraam: „*Rogu-te, dar, părinte, să-l trimiți în casa tatălui meu, căci am cinci frați, să le spună acestea, ca să nu vină și ei în acest loc de chin*”, nu este ascultată, dându-i-se acest răspuns: „*Au pe Moise și pe prooroci; să asculte de ei!*”; și stăruind el și spunând: „*Nu, părinte Avraame, ci dacă cineva dintre morți se va duce la ei, se vor pocăii!*”, i se spune răspicat: „*Dacă nu ascultă de Moise și de prooroci, nu vor crede nici dacă ar învia cineva dintre morți.*” (Lc. 16, 27-31). Tot așa, Sfântul Ioan Gură de Aur, care adesea zugrăvește foarte viu chinul din iad și desfătarea din împărăție, atunci când este întrebat: „In care loc se află, deci, gheena?”, răspunde sec: „Ce-ți pasă? [...] Nu-i treaba noastră să cercetăm unde este, ci cum să facem să scăpăm de ea”.⁹³⁶

Ambele spuse, a Scripturii și a Sfântului Părinte, învață unul și același lucru: cunoașterea celor ce se întâmplă după moarte sau cum și ce fel este viața în lumea de dincolo nu-i este de mare folos omului; bine este pentru el să se gâtească de acum pentru cele ce au să fie. În ceasul morții, toată știința noastră e netrebnică, și numai de vom fi făcut roade vrednice de pocăință, de vom fi cu suflet curat și plin de toată virtutea, iubitori de Dumnezeu și de aproapele, bine călătorind cu rugăciunile Bisericii, ale sfinților și ale semenilor săi, vom avea parte de „sfârșit creștinesc [...]”, fără durere, neînfruntat, în pace”, iar la sfârșitul veacurilor, de „răspuns bun la înfricoșătoarea judecată a lui Hristos”, după cum se cere la Sfânta Liturghie.

Dar și atunci când Părinții ies din tăcerea lor, tot spre zidirea noastră o fac, arătându-ne

⁹³⁶ Omilii la Romani, XXXI, 4-5.

ca vom fi cercetați pe cale până vom intra în veșnicie, că vom da seamă de tot ce-am făcut, că soarta noastră atârna de cum vom fi aflați în ceasul morții și că după aceea e cu neputință s-o mai schimbăm cumva. Acesta este rostul spuselor lor, să ne facă să ne gătim de pe acum de moarte, ca să fim vrednici de starea de-a dreapta și de așezarea la stânga să scăpăm. Cuvântul lor vrea să trezească în noi râvna raiului și groaza de iad. Avva Isaia, de pildă, ne îndeamnă: „Adu-ți aminte de împărăția cerurilor, ca dorirea ei să te atragă pe încetul spre ea. Gândește-te la gheena, ca sa urăști faptele ce te duc la ea”.⁹³⁷ Sau, iarăși: „Înainte de a face ori de a împlini vreun lucru, în fiecare zi adu-ți aminte și cugetă totdeauna unde ești și unde ai să mergi când vei pleca din trup, și nu te vei lenevi în sufletul tău în nicio zi. Cugetă la cinstea ce-au primit-o toți sfinții și râvna lor să te atragă puțin câte puțin. Dar cugetă și la osândirile ce le-au luat păcătoșii, și păzește-te pe tine pururea de cele rele!”⁹³⁸

Cel mai adesea Părinții îndeamnă să ne ferim de iad, știind că omul firesc e îmboldit mai ușor de teama de suferință, decât de dorul împărăției, care i se pare greu de închipuit și foarte îndepărtată. Astfel, Sfântul Grigorie Palama scrie: „de această (a doua) moarte, de osânda veșnică zic, să fugim din toate puterile. Să tăiem, să lepădăm și să nu primim nicio tovărășie, lucrare ori voie rea, cele care ne mână în jos, ne depărtează de Dumnezeu și aduc o astfel de moarte. Căci cel care se înspăimântă și se ferește de ea, nu se va teme de venirea morții celei trupești!”⁹³⁹ Avva Isaia sfătuiește astfel: „Ia aminte la tine, amintindu-ți și având înaintea ochilor focul cel veșnic și chinurile veșnice și pe cei osândiți și chinuiți de acolo și socotește-te pe tine mai degrabă ca unul din cei de acolo, decât dintre cei vii!”⁹⁴⁰

Sfântul Ioan Gură de Aur știe bine că oamenii nu primesc cu bucurie aceste îndemnuri și de aceea își îndreptățește cuvântul, spunând: „Știu că vă supăr și vă întristez cu aceste cuvinte. Dar ce să fac? N-aș vrea să grăiesc așa! Aș vrea ca și eu, și voi toți să îndrăgiți virtutea. Dar pentru că cei mai mulți dintre noi trăim în păcate, aș vrea să-mi dea cineva atâta putere cât să vă întristez cu adevărat și să ating sufletul ascultătorilor mei. Atunci aș înceta să vă mai grăiesc despre iad. [...] Nimic n-ar trebui să fie mai plăcut, decât a vorbi de iad, pentru că nimic nu-i mai amar decât chinurile din iad [...] Pentru că aceste cuvinte supărătoare în aparență îndepărtează iadul de la noi, căci, intrând în suflete, ni le schimbă, ne fac mai evlavioși, ne înalță mintea, ne înaripează gândul, alungă atacul cel rău al poftelor, fiind cu adevărat doctorie”⁹⁴¹; înfățișând înfricoșatele încercări prin care are să treacă sufletul păcătos, Avva Teofil arată că este de folos pentru om să le cunoască mai dinainte, spre îndreptarea vieții sale: „Dacă așa stau lucrurile, ce fel trebuie să fim noi în petreceri bune și cu dreaptă credință? Ce fel de dragoste suntem datori să ne agonisim? Ce fel de viețuire? Ce fel de petrecere? Ce fel de drum? Ce fel de luare-aminte? Ce fel de rugăciune? Ce fel de grijire? «Așteptând acestea -zice -, sârguiți-vă să fiți aflați de El în pace, fără prihană și fără vină» (2 Pt. 3, 14), ca să ne învrednicim a-L auzi pe Dânsul zicând: «Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, de moșteniți împărăția cea gătită vouă de la întemeierea lumii!» (Mt. 25, 14) în vecii vecilor»”⁹⁴².

La rândul său, Sfântul Ioan Gură de Aur arată că e de folos să li vorbească oamenilor despre viața de dincolo, pentru că e lucru primejdios să rămâi în neștiință: „Cel care nu nădăjduiește că va învia și nu se teme că va da socoteală de faptele sale, ci socotește că totul

⁹³⁷ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, XVI.

⁹³⁸ *Ibidem*, 6.

⁹³⁹ *Către maica Xenia*, 12.

⁹⁴⁰ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, XXVII, 5.

⁹⁴¹ *Omiliile la Matei*, XLIII, 5.

⁹⁴² *Patericul*, Pentru Teofil, arhiepiscopul Alexandriei, 4.

se încheie cu viața aceasta, nu se va îngriji nici de virtute; și pentru ce să se îngrijească, de vreme ce nu așteaptă răsplată pentru ostenele sale? Nu fuge nici de păcat, pentru că nu crede că se va osândi pentru răutățile sale, ci se lasă în voia poftelor lui nebune și săvârșește tot felul de păcate. Dimpotrivă, cel care crede că va fi o judecată, cel care are înaintea ochilor tribunalul acela înfricoșător și pedepsele de neînălțurat și hotărârea aceea de neocolit, duce cu orice preț o viață virtuoasă și fuge de desfrânare, de mândrie și de orice alt păcat".⁹⁴³ Iar în altă parte, iarăși spune: «*Înainte Mea tot genunchiul se va pleca!*», zice prorocul (Is. 45, 23). Așadar, fiecare dintre noi va trebui să dea socoteală de sine înaintea lui Dumnezeu. Și nu e vorba aici doar de închinarea cu care fiecare este dator înaintea Domnului, ci arată că va da fiecare seama de faptele sale. De aceea, vegheați și fiți gata de luptă; iuțiți-vă și gătiți-vă de războiul cel duhovnicesc, căci iată-L pe Domnul a toate stând în scaunul de judecată!"⁹⁴⁴

2. Aducerea-aminte de moarte

De aceea Părinții îndeamnă întotdeauna la neconținută aducere-aminte de moarte⁹⁴⁵ - bine știind că negreșit vom muri -, ca dobândind buna așezare a sufletului nostru, să trecem nevătămați prin marea încercare și să fim aflați vrednici de intrarea în împărăția cerurilor.⁹⁴⁶

Pentru a rodi, nevoița aceasta trebuie să fie neconținută. Sfântul Grigorie de Nazianz îl învață pe un ucenic al său: „Trebuie să trăiești pentru veacul ce va să fie și să faci din viața aceasta cugetare la moarte!”⁹⁴⁷ La rândul său, Sfântul Atanasie îndeamnă: „Adu-ți aminte în tot ceasul de plecarea ta și ține-ți în toate zilele moartea înaintea ochilor!”⁹⁴⁸ Iar Sfântul Ioan Scararul: „Aducerea-aminte de moarte să se culce cu tine și să se scoale cu tine!”⁹⁴⁹

Sfântul Isihie Sinaitul numește pomenirea morții „pedagog bun al sufletului și al trupului”.⁹⁵⁰ Prin ea, omul poate cu adevărat să se lepede de lume și de poftele cărnii și să-și

⁹⁴³ *Cuvânt despre învierea morților*, I.

⁹⁴⁴ *Omilie la a doua venire a lui Hristos*, I. PG 59, 619-620.

⁹⁴⁵ Vezi *Patericul*, Cuvânt pentru Evagrie, 4; Teofil, 5; Sf. Macarie Egipteanul, *Epistole către fiii săi duhovnicești*, 17. Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, 46; Avva Isaia, *Douăzeci și nouă de cuvinte*, I, 5; Avva Ammonas, *Învățăături duhovnicești*, IV, 45; Ioan Moshu, *Livada duhovnicească*, 156; Sf. Varsanufie și Ioan, *Epistole*, 232, 242, 256, 639, 789, 790; Sf. Dorotei, *Învățăături de suflet folositoare*, IV, 6; Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, I, 9; IV, 16; V, 5; VI, VII, 20; XI, 3; XXVIII, 48; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoiță*, 18, 39, 68; Isihie Sinaitul, *Cuvânt despre trezvie și virtute*, 155; Pilotei Sinaitul, *Capete despre trezvie*, 6, 13, 21, 38; Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete teologice, gnostice și practice*, I, 13. 39; III. 5. 17; Ilie Ecdicul, *Culegere din sentințele înțelepților*, II, 11, 12.

⁹⁴⁶ În viața ascetică, aducerea-aminte de moarte are multe alte forme și laturi asupra cărora însă nu ne putem opri aici. Ne putem însă face o idee despre ele, citind cel de-al treizeci și nouălea cuvânt despre nevoița al Sfântului Isaac Sirul, care, în chip sugestiv, începe astfel: „Primul gând care vine în om din iubirea de oameni a lui Dumnezeu și care călăuzește sufletul spre viață, e cel ce se ivește în inimă despre ieșirea noastră din lumea aceasta”.

⁹⁴⁷ *Epistole*, 31.

⁹⁴⁸ *Despre feciorie*, 23.

⁹⁴⁹ *Scara*, XV, 50. Vezi și Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoița*, 18; Sf. Pilotei Sinaitul, *Capete despre trezvie*, 6, 13.

⁹⁵⁰ *Cuvânt despre trezvie*, 94.

facă astfel ușoară ieșirea sufletului din trup.⁹⁵¹ Ea ferește de păcat (cf. Inț. Sir. 7, 38) și de patimi⁹⁵² și-l alipește pe om de Dumnezeu și de voia Lui prin împlinirea poruncilor.⁹⁵³ După Avva Isaia, pomenirea morții dimpreună cu pocăința duce la „păzirea a toată virtutea”.⁹⁵⁴ De altfel, pomenirea morții naște ea însăși pocăința⁹⁵⁵, iar cel ce-a dobândit-o pe aceasta va trece nevătămat prin porțile morții.

În aducerea-aminte de ieșirea din trup e și frică de moarte, dar frica cea bună a celui ce se teme de judecata lui Dumnezeu și de hotărârea Lui cea dreaptă.⁹⁵⁶ Avva Isaia spune că omul „trebuie să aibă frica de a se întâlni cu Dumnezeu, ca răsuflarea”⁹⁵⁷, adică neconținut. Iar Sf. Vasile cel Mare scrie: „Fericit sufletul care zi și noapte n-are în gândurile sale altă grijă, decât de a ști cum va putea să răspundă fără frică de viața lui în marea zi, când toate faptele vor sta înaintea Judecătorului ca să dea socoteală de faptele lor!”⁹⁵⁸

Tot așa, Părinții spun că fiecare zi trebuie trăită ca și cum ar fi cea din urmă.⁹⁵⁹ Astfel, Sfântul Ioan Casian scrie: „Fără îndoială, moartea tuturor patimilor este să se gândească (omul) în fiecare zi că are să plece din lumea aceasta”⁹⁶⁰. Iar Avva Isaia zice scurt: „Cugetă în fiecare zi că doar azi am să trăiesc pe lume, și nu vei păcătui față de Dumnezeu!”⁹⁶¹; căci, tâlcuieste el puțin mai departe: „cel ce are moartea aproape în așteptarea lui, nu păcătuiește mult (cf. Is. Sir. 7, 36). Dar cel ce o așteaptă să vină după multă vreme, se va încurca în multe păcate. Dumnezeu Se îngrijește să curățească de păcate drumul celui ce se pregătește să dea răspuns de faptele lui, dar cel ce disprețuiește aceasta și zice: «Mai am până-oi ajunge la sfârșit!», trăiește în păcate”⁹⁶²

În sfârșit, Sfântul Antonie înjugă cele două îndemnuri, spunând: „Ca să nu cădem în

⁹⁵¹ Cf. Sf. Antonie cel Mare, *Invățăături despre viața virtuoașă a oamenilor și despre buna purtare*, 91: „Ci adu-ți îndată moartea înaintea ochilor și niciodată nu vei pofti vreun rău sau vreun lucru lumesesc!"; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoința*, 39; Sf. Simeon Noul Teolog, *Cele 225 de capete teologice și practice*, I, 13; Ilie Ecdicul, *Culegere din sentințele înțelepților*, II, 11.

⁹⁵² Cf. Avva Ammonas, *Invățăături duhovnicești*, IV, 43; Sf. Vasile cel Mare, *Omilii despre facerea omului*, II, 13; *Epistole*, 174; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani*, X, 3; Sf. Varsanufie și Ioan, *Epistole*, 789; Isihie Sinaitul, *Cuvânt despre trezvie*, II, 53; Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie*, 38.

⁹⁵³ Cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Romani*, X, 3; Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete teologice, gnostice și practice*, I, 13.

⁹⁵⁴ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, VII, 12; Isihie Sinaitul, *Cuvânt despre trezvie*, II, 53; Sf. Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie*, 38.

⁹⁵⁵ Cf. Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, 46, 6; Sf. Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie*, 38. (Vezi în *Psaltire*, rugăciunea după catisma a paisprezecea: „De ce nu-ți aduci aminte de moarte, suflete al meu? De ce nu te întorci acum la îndreptare, mai înainte până ce nu sună trâmbița de judecată? Căci atunci nu va mai fi vreme de pocăință” - *n. tr.*)

⁹⁵⁶ Cf. *Patericul*, Pentru Avva Evagrie, 4; Avva Isaia, *Douăzeci și nouă de cuvinte*, I, 5; Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, IV, 16; V, 5; Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete teologice, gnostice și practice*, I, 13.

⁹⁵⁷ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, XXVI, 1.

⁹⁵⁸ *Epistole*, 174.

⁹⁵⁹ Vezi, în afară de textele citate mai sus: Evagrie, *Tratatul practic*, 29: Omul „trebuie să se țină tot timpul gata, ca și cum ar muri a doua zi”; Sf. Ioan Casian, *Așezămintele mănăstirești*, V, 41; Sf. Varsanufie și Ioan, *Epistole*, 94, 346, 637; Sf. Isaac Sirul, *Cuvinte despre nevoință*, 34.

⁹⁶⁰ *Convorbiri duhovnicești*, XVI, 6.

⁹⁶¹ *Douăzeci și nouă de cuvinte*, IX, 2.

⁹⁶² *Ibidem*, XVI, 6.

nepăsare, e bine să cugetăm la spusa Apostolului: «*Mor în fiecare zi!*» (I Cor. 15, 31). Căci dacă am trăi și noi ca cei ce așteaptă să moară în fiecare zi, n-am păcătui. Iar ceea ce se spune prin acesta trebuie s-o înțelegem așa: sculându-ne, în fiecare zi să socotim că nu vom rămâne în viață până seara; și când ne culcăm să socotim că nu ne vom mai scula. Căci viața noastră e prin fire nesigură și ne e măsurată de pronia lui Dumnezeu.⁹⁶³

3. Aducerea-aminte de lucrurile cele de pe urmă

Sfântul Maxim Mărturisitorul îndeamnă să adăstăm în cugetarea la moarte și la sfârșitul lumii:

„Să potolim, prin frica de Dumnezeu și prin gândul la amenințarea celor viitoare, simțirile ce se mișcă și lucrează în chip neînfrânat; în toate și înainte de toate să ne amintim de moarte și de ieșirea înfricoșată a sufletului din trup. Să ne gândim cum îl vor întâmpina în văzduhul acesta începătoriile, stăpâniile și puterile întunericului, toate trăgându-l spre ele, rupând din el și sfâșiindu-l pe măsura relei familiarități pe care și-a câștigat-o prin legăturile cu ele, prin mijlocirea cine știe cărei patimi. Să ne gândim la amara durere din iad, ce se va sălăslui în suflet prin conștiința și amintirea celor rău făcute de el prin trup. Să ne gândim la sfârșitul cel mai de pe urmă al întregii lumi, când prin focul cel nemăsurat de mare va arde tot universul acesta, stihiiile se vor năruși în văpaia ce le topește, cerul înfășurându-se cu înfricoșare și fugind de la fața focului, care va curăți zidirea pentru arătarea Celui preacurat, marea va dispărea, pământul se va cutremura și va scoate din sânul lui la arătare, până la unul, nesfârșitele miliarde de trupuri omenești. Să ne gândim la ceasul cumplit al răspunsului ce se va da în fața înfricoșatului și temutului scaun al lui Hristos, când toată puterea cerurilor și toată mulțimea oamenilor, începând de la întemeierea veacului, va privi toate ale fiecăruia, până la simplul gând; când pe unii îi va primi pentru strălucirea faptelor în lumina negrăită a Sfintei și strălucitoare Treimi, Care va străluci limpede celor ce O pot privi și primi pentru curăția sufletului; iar pe alții, pentru faptele lor rele, îi va primi întunericul cel mai din afară și viermele neadormit și focul nestins al gheenei și, lucrul cel mai greu, rușinea fără sfârșit a conștiinței. Să ne amintim de toate acestea, ca de unele să ne facem vrednici, iar pe celelalte să nu fim osândiți să le îndurăm. Și să ne facem de-ai lor (ai celor drepti) și ai lui Dumnezeu, mai bine zis toți ai lui Dumnezeu și cu El întreg în întregime, nepurtând nimic pământesc în noi, ca să ne apropiem de El și să ne facem dumnezei după har, luând de la Dumnezeu harul de a fi dumnezei! Căci așa se cinstesc darurile lui Dumnezeu și se primește cu bucurie venirea Bucuriei dumnezeiești.⁹⁶⁴

În prima dintre scrisorile sale, Sfântul Părinte stăruie el însuși în asemenea cugete, stând ca unul care se căiește de păcatele sale și făcându-ne și pe noi părtași, ca să ne miște spre lepădarea răutății cât mai e timp; căci atunci nu va mai fi cale de întoarcere:

„Dreaptă e judecata lui Dumnezeu! Nu vom înceta s-o spunem. Am fost chemați și n-am ascultat. Am fost sfătuiți și n-am luat aminte. Eram învățați în fiecare zi despre aceleași pedepse ce ne așteaptă și disprețuim cele spuse. Nu ne-au întristat câtuși de puțin cuvintele rostite. Căci altfel nu ne-ar întrista acum aceste lucruri atât de tare. Ni se păreau aiureli cele ce acum ne strâmtorează viața, iar atunci ni se spuneau des. O, nepăsare! O, amăgire! O, sfaturi

⁹⁶³ Sf. Atanasie cel Mare, *Viața cuviosului părintelui nostru Antonie*, XIX.

⁹⁶⁴ *Epistole*, 24, PG 91, 609-612D. Aflăm un cuvânt asemănător, încă și mai dezvoltat, la Sf. Vasile cel Mare, *Epistole*, 46, 5, care arată și rostul cugetării la cele ce vor să fie: frica de chinuri, pocăința și curățirea, ca să fim primiți de Hristos în împărăția Sa (*ibidem*. 6).

rele! O, negustori vicleni! O, minunea dreptei hotărâri a lui Dumnezeu despre acestea cu privire la noi! Cum ne-a răsplătit cu chinul potrivit fiecărui fel de păcate! Pentru ticăloasa și vrednica de osândă plăcere a trupului am fost judecați cu dreptate să avem parte de gheena înfricoșătoare. Am fost osândiți să locuim în această negură și în acest întuneric înspăimântător, fiindcă am iubit toate vederile și vorbele urâte și am prețuit cele ale lumii mai mult decât toate bunătățile dumnezeiești [...]. De aceea, cu dreptate ne-am lipsit acum de lumină, fiindcă n-am văzut în viața noastră vremelnică de acum zidirea spre slava lui Dumnezeu care a făcut-o, ci ne-am întinat ochii noștri, și urechile, și limba. Mai bine zis, prin acelea am stricat toate vederile și cuvintele lui Dumnezeu și, cu pizmele unora împotriva altora, ne-am urâțit sufletul făcut după chipul Lui. Și așa am fost aruncați în tartar și pironiți cu totul în prăpastia lui, fiindcă în locul smeritei cugetări celei înalte și pricinuitoare a celor înalte și dumnezeiești am ales mândria, și am respins tăria și puterea virtuții pentru desfătarea și împrăștierea în poftele trupesti.

Unde este acum mândria noastră, și îngâmfața purtare față de toți, și moleșeala trupului, și desfătarea cea multă? O, suflet lipsit de sfat! În locul răsului nestăpânit și al vorbirii fără rost, avem acum această grea scrâșnire a dinților. Noi, cei ce n-am primit să ne nevoim în învățătura cuvintelor dumnezeiești și mântuitoare, ci am prețuit mai mult decât lauda lui Dumnezeu prin cuvânt, necumpătarea beției, suntem chinuiți acum în chip cumplit de o sete dureroasă. Vom secera ca rod vrednic al urii față de frații noștri, al pizmei, al vicleniei și fățarniciei, din care vine și în care stă ascunsă uciderea, clewetirea, ținerea de minte a răului, minciuna și batjocura, acest vierme neadormit care roade fără să se sature adâncul sufletului nostru. Căci, strâmbând simțirea dreaptă a iubirii și întipărint în inima noastră o mișcare sucită, i-am stricat nepătimirea ei într-un adevăr, pervertind-o după voile noastre. Și așa noi singuri ne-am făcut din răul cu voia viermele acesta, săpând prin minciună o simțire încă și mai strâmbă, care ne taie de la unirea cu Dumnezeu Cel drept și adevărat. Fiindcă El Insuși a zis prin proorocul David: «*Nu s-a lipit de Mine inima strâmbă!*» (Ps. 100,5).

Deci, primim cele ale faptelor noastre. Mai bine zis, purtăm cele corespunzătoare simțirii voite de noi: focul gheenei pentru focul plăcerii; întunericul veșnic pentru întunericul neștiinței și al amăgirii; viermele chinuitor și neadormit pentru viermele urii și al minciunii, care ne-a învăluit și strâmbat inima; urâtenia feței și scrâșnirea dinților pentru înfierbântarea trupului și cuvintele fără de rușine; adâncul fără fund și groaza aruncării în el pentru înălțarea mândriei deșarte și a trufiei. Și, simplu vorbind, luăm cu dreptate osânda fără voie, cuvenită fiecăruia dintre păcatele noastre săvârșite cu voia. O, ce stare vrednică de plâns ne așteaptă! Pentru ce noi, ticăloșii, n-am stins focul trupului prin post și priveghere și prin pătrunderea cuvintelor dumnezeiești celor bune și în stare să stingă focul, ca să nu ajungem în acest foc de acum? Pentru ce nu ne-am obișnuit ochii și urechile și limba să vadă, să audă și să grăiască după fire, ca să nu ajungem în această negură și tăcere prea grea și să ne bucurăm și noi cu sfinții de lumina și de cuvântul și de înțelepciunea lui Dumnezeu, făcându-ne văzători ai slavei dumnezeiești și auzitori și cântăreți ai ei? Iar dacă prin iubire am zdrobit viermele urii de bunăvoie și am alungat minciuna, ne-am făcut liberi de viermele acela arzător și de celelalte osânde câte apasă viața noastră.

Dreaptă e judecata lui Dumnezeu! Nu aflăm ce n-am căutat. Nu ni se deschide ușa împărăției cerurilor, fiindcă n-am bătut la ușa virtuților cu fapta. Nu dobândim bucuria bunătăților veșnice, fiindcă n-am cerut prin rugăciune harul cunoștinței. Nu avem nicio dragoste de cele dumnezeiești, de vreme ce ne-am lipit mintea de cele pământești. Ba ne-am stricat cu ele însăși viața noastră. Căci acelea toate au pierit ca un fum, iar cuvântul despre osândirea lor nu va trece niciodată.

Acestea aflându-le unii despre puterea dreptății dumnezeiești din cele ce le pătimesc - ca să scurtez cuvântul -, se vor înțelege, poate, între ei. Dar ce voi ajunge eu, nenorocitul?! Pe ce fapte sprijinindu-mă, voi nădăjdui să scap de osândă, eu, cel pustiu de toată virtutea și cunoștința? Mă tem ca nu cumva, legat de mâini și de picioare, să fiu aruncat în pământul

neguros și întunecat al întunericului veșnic, unde nu este și nu se poate vedea nicio lumină și viață de oameni, ca unul ce mi-am legat de bunăvoie prin patimi puterile lucrătoare ale sufletului și mi-am împiedicat pașii pe drumul viețuirii evanghelice. Mă tem de rușinea înfricoșată, care nu va avea sfârșit, de nu mă voi schimba lepădând multele mele răutăți. Mă tem de plânsul și lacrimile amare și de scrâșnirea dinților; de nu mă voi trezi, fie măcar și mai târziu, și de nu mă voi scutura de somnul nepăsării și al leneviei și nu voi dezbrăca haina murdară a păcatului, în loc de lumină mă va aștepta întunericul sigur, în loc de bucurie, întristarea, în loc de ușurare, chin și strâmtorare. Și ceea ce e mai jalnic și, ca să spun drept, mai rău decât toate, lucrul care mă doare chiar și numai să-l spun, cu cât mai mult să-l pătimesc - ai milă, Hristoase, și mă mântuiește de această durere! - e despărțirea de Dumnezeu și de sfintele Lui puteri, și împreuna-locuire cu diavolul și cu duhurile răutății, care rămâne pururea, fără nadejde să scăpăm de asemenea cumplite rele. Căci cei cu care am ales prin obișnuințele noastre cele rele să fim în veacul acesta, de bunăvoie, cu ei vom fi osândiți să fim, precum se cuvine, în mod necesar, fără să voim, în veacul viitor. Și ce e mai chinuitor și mai greu decât orice chin, să fim pururea cu cei ce ne urăsc și pe care-i urâm și să nu fim fără aceste chinuri, ci numai cu ele; și să fim despărțiți de Cel Care ne iubește și pe Care-L iubim. Căci Dumnezeu nici nu e urât de cei judecați de El, o dată ce-i judecă drept, fiind și numindu-Se prin fire iubire; nici nu urăște pe cei judecați, căci e liber de orice patimă.

Crezând cu adevărat, iubitele, că vor fi acestea în chip nemincinos, să nu fim fără grijă de noi înșine, ci să fugim cu toată străduința, cu toată puterea, cât avem vreme, de lumea înșelătoare și de stăpânitorul lumii! Căci trece și toate cele din ea se veștejesc. Va veni, cu adevărat, timpul când va suna o trâmbiță înfricoșătoare, scoțând sunet străin; și tot ce vedem se va desface, căzând din rânduiala ce se vede acum. Și lumea văzută va trece, primindu-și sfârșitul. Și se va arăta lumea celor cugetate, ascunse acum, descoperind tainele cele cu totul străine ochilor și urechilor și înțelegerii. Și trâmbița care va suna la porunca dumnezeiască va scula din moarte nenumărate milioane de trupuri omenești, deodată, ca dintr-un somn, aducându-le la cercetare. Iar Dumnezeu va da fiecăruia răsplătirile drepte ale celor făcute în trup, fie bune, fie rele, dând tuturor marea și înfricoșătoarea și cea din urmă încheiere. Deci, fie ca noi toți să avem neîncetat înaintea ochilor frica mântuitoare de gheenă și cinstita dorire a împărăției cerurilor - căci, propriu-zis, prin amândouă se spune același lucru, Dumnezeu fiind și numindu-Se totul în toate, după cum fiecare are însușirea virtuții sau a păcatului; frica, pentru că ea ne face să ne înfrânăm și să ne oprim de la rele; dorirea, pentru că ea ne îndeamnă cu veselie la prisosința în faptele bune".⁹⁶⁵

Cugetând la sfârșitul lumii, să nu ne deznădăduim pentru mântuirea noastră, ci frica de judecată și de iad s-o cumpănim cu nădejdea în mila lui Dumnezeu, cu dorirea bunătăților celor dumnezeiești și cu așteptarea încrezătoare a împărăției ce va sa fie! Să ne aducem aminte de acest cuvânt al Domnului către Sfântul Siluan: „Ține-ți mintea în iad și nu deznădăjdui!"⁹⁶⁶

4. Noutatea deplină și minunată a creștinismului

Atitudinea creștinismului se deosebește de cea a înțelepților din Antichitate, epicurei ori stoici, pentru care moartea în sine era subiect de filosofare și de speculații folosite drept antidot al fricii. Ea se deosebește și de atitudinea generală a civilizației noastre, pentru care moartea este aproape un subiect tabu.

Creștinismul învață că n-avem a ne teme de moarte; ea e doar prag și trecere la o altă

⁹⁶⁵ *Epistole*, I, PG 91, 384D-392A.

⁹⁶⁶ Cât privește înțelesul acestui cuvânt, vezi lucrarea noastră: *Saint Siloitan de l'Athos*, Paris, 2001, cap. I.

viață, și ochii credinței o văd ca binecuvântare, ca una ce ne izbăvește de strâmtorarea și răutatea astei vieți, urcându-ne la viața cea bună.

Trecerea însă e grea și plină de trudă; despărțirea de trup și de lume se face cu mare chin, mai cu seamă pentru cel alipit de ele. La capătul caili, nu știm ce ne-așteaptă: fericire ori chin. Și totul atârână de cum vom fi aflați în ceasul morții. De aceea spune Sfântul Ioan Gură de Aur: „Nu-i rău să mori; rău este să mori rău!”⁹⁶⁷

Viața omului pe acest pământ este scurtă și se împuținează pe zi ce trece. Viața de dincolo însă, nu are sfârșit. Așa cum trece pragul morții, așa intră omul în veșnicie, la capătul veacurilor.⁹⁶⁸ De aceea el trebuie să se gâtească de veșnicia care-i stă înaintea, neprecupețind osteneală și timp. „În vremea de acum - spune Sfântul Grigorie de Nazianz - de un singur lucru să ne îngrijim: de ieșirea noastră din această lume; doar la ea să ne gândim și pentru ea să ne pregătim!”, în ceasul morții nu-i vreme de gândire și gătire; pregătirea este lucrarea unei vieți întregi, clipă de clipă. Și așa cum candela nu poate da lumină fără untdelemn, creștinul nu poate intra în împărăție fără „untdelemnul faptelor bune”. De aceea, trebuie să vegheze ca întotdeauna să aibă acest untdelemn, ca să nu se asemene cândva fecioarelor celor nebune, care n-au fost primite în camera de nuntă (Mt. 25, 1-13). „De aceea trebuie să ne agonisim aici pe pământ untdelemn, ca să ne fie de folos dincolo, când ne va veni vremea. Nu-i acela timpul strănerii, ci acesta! Dincolo, ai nevoie de mult untdelemn!”, spune Sfântul Ioan Gură de Aur. De aceea Mântuitorul, tâlcuind El Insuși pilda, ne îndeamnă: „*Privegheați, dar, că nu știți ziua, nici ceasul!*” (Mt. 25, 13).

Pregătirea pentru viața cea veșnică nu se face așadar într-o clipită și nu-i de ajuns tânguirea din ceasul morții - deși căința și întoarcerea omului la Dumnezeu în ceasul din urmă își au și ele prețul lor. Ea este lucrare de fiecare clipă, de-a lungul întregii noastre vieți, întemeiată pe credință, nădejde și iubire. Este curățire de răutate, de păcate și de patimi, adică de tot ce ne ține alipiți de trup și de această lume; este osteneală pentru dobândirea virtuților, prin care ne alipim de Dumnezeu, împlinindu-I poruncile. Și numai așa vom fi aflați fără de vină la Judecată și vrednici de a ne sălășlui alături de Dumnezeu, împreună cu sfinții și puterile cele cerești.

Pentru ca să fie unit în veșnicie cu Hristos în Duhul Sfânt, iar prin El cu Tatăl, viind viață dumnezeiască, împărtășindu-se de bunătățile cele dumnezeiești și de dumnezeiasca fericire, omul trebuie încă din această lume să se unească cu Hristos și să se asemene Lui, pe cât îi stă în putință. Căci viață veșnică la Dumnezeu nu putem afla, decât în Hristos și prin Hristos, după cum stă scris: „*Dumnezeu ne-a dat viață veșnică și această viață este întru Fiul Său. Cel ce are pe Fiul, are viața: cel ce nu are pe Fiul lui Dumnezeu, nu are viață!*” (I In. 5, 11-12).

Iar această viață hărăzită nouă nu e doar o biată viață omenească, pe care am putea singuri să ne-o croim; ci e dumnezeiesc-omenească și n-o putem trăi așa cum se cuvine, decât prin împreuna-lucrare a slabelor noastre puteri omenești cu harul dumnezeiesc, primit în Biserică, prin Sfintele Taine.

Viața veșnică, propovăduită de creștinism, reprezintă biruirea în toate chipurile a naturii căzute - călcarea peste despărțirea dintre duh și trup, izbăvirea cărnii de putreziciune, ieșirea din îngustările materiei, covârșirea timpului -, care se săvârșește prin înviere.

Numai creștinismul pune înaintea omului o astfel de biruință. Toate celelalte credințe învață că, murind, el își pierde pentru totdeauna trupul cu care a viețuit pe pământ și că doar sufletul său viețuiește veșnic; sau că, prin repetate reîncarnări, se întoarce în alte și alte

⁹⁶⁷ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXXV, 1.

⁹⁶⁸ Așa cum și stă în scris în Sfânta Scriptură: „*Intru ce te voi afla, întru aceea te voi și judeca!*”.

trupuri, având să îndure iară și iară aceleași rele și mărginiri în toată această înșiruire de vieți. Aceste religii *lezează* în același timp natura omului, care, dacă-și pierde trupul, își pierde integritatea, cât și persoana lui - negată prin reîncarnare. Pe de altă parte, pentru religiile extrem-orientale, viața de după moarte nu este propriu-zis o viață veșnică, ci o suită de existențe succesive supuse ciclului reîncarnărilor, omul reintrând la nesfârșit în noi și noi lumi din care nu poate nicicând să iasă.

Viziunea creștină asupra vieții de după moarte se întemeiază pe acest lucru cu totul unic, nou și minunat, pe care nu-l aflăm în nicio altă religie, anume învierea lui Hristos, Domnul nostru, Care, Insuși Dumnezeu fiind și firea noastră omenească întreagă asupra Sa luând-o și cu firea dumnezeiască unind-o, a dăruit tuturor oamenilor puterea de a învia și de a se uni pururea cu Dumnezeu, cu întreaga lor făptură. De aceea, cei ce se unesc cu El și viețuiesc în El, în trupul Său tainic, care este Biserica, se vor bucura veșnic, cu sufletul lor curat și trupul înnoit, de preafericita viață dumnezeiască și harurile Sale.

Drept încheiere, socotim că nu poate fi nimic mai potrivit decât să-l lăsăm pe Sfantul cel cu Gura de Aur să rostească imnul de laudă al minunatei biruințe a lui Hristos asupra morții, prin care li s-a dat tuturor oamenilor nădejdea vieții veșnice și fericite în Dumnezeu, imn care răsună în bisericile ortodoxe în luminoasa noapte a Paștilor:

„De este cineva credincios și iubitor de Dumnezeu, să se bucure de acest praznic frumos și luminat! De este cineva slugă înțeleaptă, să intre, bucurându-se, întru bucuria Domnului său! De s-a ostenit cineva postind, să-și ia acum răsplata! De a lucrat cineva din ceasul cel dintâi, să-și primească astăzi plata cea dreaptă! De a venit cineva după ceasul al treilea, mulțumind, să prăznuiască! De a ajuns cineva după ceasul al șaselea, să nu se îndoiască nicidecum, căci de nimic nu se va păgubi! De a întârziat cineva până în ceasul al nouălea, să se apropie, nicidecum îndoindu-se! De a ajuns cineva abia în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă din pricina întârzierii, căci darnic fiind Stăpânul, primește pe cel din urmă ca și pe cel dintâi, odihnește pe "cel din al unsprezecelea ceas, ca și pe cel ce a lucrat din ceasul dintâi; și pe cel de pe urmă miluiește, și pe cel dintâi mângâie; și aceleia plătește, și acestuia dăruiește; și faptele le primește, și gândul îl ține în seamă; și lucrul îl prețuiește, și voința o laudă!

Pentru aceasta, intrați toți întru bucuria Domnului nostru: și cei dintâi, și cei de-al doilea, luați plata! Bogații și săracii, împreună bucurați-vă! Cei ce v-ați înfrânat și cei leneși, cinstiți ziua! Cei ce ați postit și cei ce n-ați postit, veseliți-vă astăzi! Masa e plină; ospați-vă toți! Vițelul este mult; nimeni să nu iasă flămând! Gustați toți din ospățul credinței; împărtășiți-vă toți din bogăția bunătății! Să nu se plângă nimeni de lipsă, că s-a arătat împărăția cea de obște! Nimeni să nu se tânguiască pentru păcate, că din mormânt iertare a răsărit! Nimeni să nu se teamă de moarte, că ne-a izbăvit pe noi moartea Mântuitorului; a stins-o pe ea Cel Ce a fost ținut de ea! Prădat-a iadul Cel Ce S-a pogorât la iad; umplutu-l-a de amărăciune, fiindcă a gustat din trupul Lui! Și aceasta mai înainte înțelegând-o Isaia, a strigat: «Iadul, zice, s-a amărât», întâmpinându-Te pe Tine jos; amărātu-s-a, că s-a stricat! S-a amărât, ca a fost batjocorit; s-a amărât, că a fost omorât; s-a amărât, că s-a surpat; s-a amărât, că a fost legat. A primit un trup, și de Dumnezeu a fost lovit. A primit pământ și s-a întâlnit cu cerul. A primit ceea ce vedea și a căzut prin ceea ce nu vedea. Unde-ți este, moarte, boldul? Unde-ți este, iadule, biruința? Inviat-a Hristos și tu ai fost nimicit! Sculatu-S-a Hristos și au căzut diavolii, înviat-a Hristos și se bucură îngerii, înviat-a Hristos și viața stăpânește, înviat-a Hristos și nici un mort nu mai este în groapă: că Hristos, sculându-Se din morți, începătură celor adormiți S-a făcut! Lui se cuvine slava și stăpânirea în vecii vecilor! Amin!"

BIBLIOGRAFIE

I. Surse

1. Slujbe și rugăciuni (Izvoare liturgice)

E'U%OĂdyiOl' sive Rituale Graecorum (Molitfelnicul), ed. de J.Goar, Paris, ediția întâi, 1647; Veneția, ediția a doua, 1780.

[*Grand euchologe*] *JBi^oĂâyior^ 16 Meyoc*, Veneția, ediția a doua, 1862; Atena, ediția întâi 1986; trad. fr. de D. Guillaume, *Grand euchologe sacerdotal*, Parma, 1992.

La Priere des Eglises de rite byzantin. Texte trad. în fr. de E. Mercenier, vol. 1, Chevetogne, 1937.

Lapriere des heures (Ceaslov), Chevetogne, 1975.

Liturgie de saint Basile le Grand, Paris, 1986.

Liturgie de saint Jean Chrysostome, Nice, 1965.

Livre de prieres de l 'Eglise orthodoxe à l 'usage des fideles de langue francaise, supliment al nr. 82 al rev. *Contacts*, 1973.

Paraclitique ou Grand octoeque (Octoihul), trad. fr. de D. Guillaume, Parma, 1995.

[*Petit euchologe*] *MIKpOV E{%oXdTLOU>*, Atena, 1992.

Triode de careme (Triodul), vol. 1, Roma, 1978.

Triodion, Veneția, 1870.

2. Concilii

Denzinger = H. DENZINGER, *Symboles et defmitions de la foi catholique*, Paris, 1996.

Mansi = J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florența, 1764.

3. Canoane

MANUEL MALAXOS, *Nomocanon*, Canonul 162. Text din J. Papp-Szilagyi, *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae*, ediția a doua, 1880.

4. Părinți și autori din vechime (Izvoare patristice)

ADAMNAN, *Vita S. Columbae*. Text ed. de A. O. și M. O. Anderson, *Life of Columba*, Oxford, 1991.

AMBROZIE AL MILANULUI, *De bono mortis*. PL 14, 567-596. Trad. fr. de P. Cras în CIPRIAN și AMBROZIE, *Le Chretien devant ta mort*, Paris, 1980.

AMMONAS, *Invățăături duhovnicești*. Text în lb. greacă și trad. fr. de F. Nau din *Patrologia Orientalis*, XI, 4.

Idem, *Epistole*. Text grec stabilit de F. Nau, *Patrologia Orientalis*, XI, 4. Trad. din limbile

siriană, georgiană și greacă de Dom B. Outtier și Dom L. Regnault în *Lettres des Peres du desert*, „Spiritualite orientale”, nr. 42, Bellefontaine, 1985.

ANDREI AL CEZAREEI, *Tâlcuire la Apocalipsă*. PG 106, 216457.

ANDREI CRITEANUL, *Omilii*. Omilia 12, *La adormirea Maicii Domnului*. PG 97, 1045-1072.

ANONIM, *Epistolă către Diognet*. Text grec și trad. fr. de H.-I. Marrou, „Sources chretiennes”, nr. 33, Paris, 1951.

Idem, *Constituțiile apostolice*. Cartea VIII. Text și trad. fr. de M. Metzger, „Sources chretiennes”, nr. 336, Paris, 1987.

Idem, *Desectis*. PG 86, 1193-1268.

Idem, *Istoria monahilor din Egipt*. Text grec de A.-J. Festugiere, *Subsidium Hagiographica*, 34, 1961. Trad. fr. de A.-J. Festugiere în *Leş Moines d'Orient*, vol. IV/1, Paris, 1964.

Idem, *Martiriul Sfântului Policarp*. Text și trad. fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes”, nr. 10, Paris, 1969.

Idem, *Viața Sfântului Daniil Stalpnicul*. Text stabilit de P. Delehay în *Leş Saints stylites*, Bruxelles, 1923. Trad. fr. de A.-J. Festugiere în *Leş Moines d'Orient*, vol. II, Paris, 1961.

Idem, *Viața Sfântului Macarie din Sketis*. Trad. din coptă de E. Amelineau în *Leş Annales du Musee Guimet*, 24, 1894, p. 203-234, reluată în *Leş Homelies spirituelles de saint Macaire*, „Spiritualite orientale”, nr. 40, Bellefontaine, 1984, p. 57-85.

Idem, *Viața Sfintei Sinclitichia*. PG 65, 1487-1558. Trad. fr. de J. Bouvet, în „Spiritualite orientale”, nr. 9, Bellefontaine, 1972.

Idem, *Vie du saint appariteur*. Text ed. de F. Combefis, *Bibliothecae Graecorum Patrum Auctarium Novissimum*, Paris, 1672, vol. 1, p. 324-326.

ANTONE (CEL MARE), *Epistole*. Versiunea latină: PG 40, 977-1000; versiunea georgiană stabilită de G. Garitte, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientahum*, 148 (textul) și 149 (trad. lat); versiunea siriană (Epistola întâi): ed. F. Nau, *Revue de l'Orient chretien*, 14, p. 282-297. Trad. fr. de monahii de la Mont des Cats, „Spiritualite orientale”, nr. 19, Bellefontaine, 1976.

Idem, *Invățături despre viața virtuoasă a omului și despre buna purtare*. Text din *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 1, Atena, 1976, p. 4-27. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 1, Paris, 1995, p. 44-64.

APOFTEGMELE PĂRINȚILOR (PATERICUL), Colecție alfabetică: PG 65, 71-440, completată de J.-Cl. Guy, „Recherche sur la tradition grecque des Apophthegma Patrum”, *Subsidia Hagiographica*, 36, Bruxelles, 1962, p. 19-36. Trad. fr. de: a) J.-Cl. Guy, *Leş Apophthegmes des Peres du desert, Serie alphabetique*, „Spiritualite orientale”, nr. 1, Bellefontaine, 1966, p. 17-317; b) Dom L. Regnault, *Leş Sentences des Peres du desert, Collection alphabetique*, Solesmes, 1981. Numerotarea este cea a lui J.-Cl. Guy.

Idem, Colecție anonimă. Text grec stabilit de F. Nau, *Revue de l'Orient Chretien*, 12-14; 17-18 (1907-1913). Trad. fr. de Dom L. Regnault, *Leş Sentences des Peres du desert, Serie des anonymes*, Solesmes, 1985 (apoftegme numerotate de la N 133 la N 339). Tabel de corespondență cu numerotarea lui J.-Cl. Guy în *Leş Sentences des Peres du desert*, Troisieme recueil, Solesmes, 1976, p. 254-266.

Idem, Colecții diverse: a) Apoftegme inedite sau puțin cunoscute, culese și prezentate de Dom. L. Regnault. Trad. fr. din limbile greacă (Ms. Coislin 126 = N; Paul Evergetinos = PE), latină (R, Pa, M), siriană (Bu), armeană (Arm), coptă (Eth. Coli.), etiopiana (Eth. Coli., Eth. Pat.) făcută de monahii de la Solesmes, *Leş Sentences des Peres du desert, Nouveau recueil*, Solesmes, 1970; b) Completări la colecția alfabetică-anonimă, completări la colecția sistematică greacă (I-XXI, H, QRT), apoftegme traduse din latină (PA, CSP), apoftegme traduse în fr. din coptă (Am), de Dom L. Regnault, *Leş Sentences des Peres du desert*. Troisieme recueil, Solesmes, 1976. Această ultimă lucrare cuprinde lista tuturor colecțiilor.

ARETA DE PATRAS (DE CEZAREEA), *Tâlcuire la Apocalipsă*. PG 106, 493-785.

ATANASIE AL ALEXANDRIEI (CEL MARE), *Cuvânt împotriva elinilor*. Text și trad.

- fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes”, nr. 18 bis, Paris, 1983.
- Idem, *Despre întruparea Cuvântului*. Text și trad. fr. de C. Kannengiesser, „Sources chretiennes”, nr. 199, Paris, 1973.
- Idem, *Despre feciorie*. PG 28, 252-281.
- Idem, *Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie*. Text în lb.greacă și trad. fr. de G. J. M. Bartelink, „Sources chretiennes”, nr. 400, Paris, 1994.
- ATANASIE SINAITUL, *Călăuză (Hodegos)* Text ed. de K.-H. Uthemann, „Corpus Christianorum Series Graeca”, nr. 8, Turnhout, 1981.
- Idem, *Omilii despre cei răposați*. PG 89, 1192-1201.
- Idem, *Despre Hexaameron*. PG 89, 851-1077.
- ATANASIE (PSEUDO-), *Intrebări către Antiohie*. PG 28, 597-708. ATENAGORA, *Solie în favoarea creștinilor*. Text și trad. fr. De B. Pouderon, „Sources chretiennes”, nr. 379, Paris, 1992.
- Idem, *Despre învierea morților*. Text și trad. fr. de B. Pouderon, „Sources chretiennes”, nr. 379, Paris, 1992.
- AUGUSTIN, FERICITUL, *Cetatea lui Dumnezeu*. Textul celei de-a 4-a ediții de B. Dombart și A. Kalb. Trad. fr. de J.-Y. Boriaud, J.-L. Dumas, L. Jerphagnon, C. Salles, Paris, 2000.
- Idem, *Despre grija de cei morți*. PL40, 591-610.
- BARNABA (PSEUDO-), *Epistolă*. Text și trad. fr. de A. Laurent și G. Oger, „Hemmer-Lejay”, Paris, ediția a doua, 1926.
- BEDA VENERABILUL, *Istoria bisericească a poporului englez*. Text ed. de C. Plummer, *Baedae Venerabilis Opera Historica*, Oxford, 1896. Trad. fr. de O. Szerwiniack, F. Bourgne, J. Elfassi, M. Lescuyer și A. Molinier, 2 vol., Paris, 1999.
- Idem, *Viața Sfântului Cuthbert*. Text ed. de B. Colgrave, *Two Lives of Saint Cuthbert: A Life by an Anonymous Monk of Lindisfarne and Bede's Prose Life*, Londra, 1985.
- CALINIC, *Viața Sfântului Ipatie*. Text și trad. fr. de G. J. M. Bartelink, „Sources chretiennes”, nr. 177, Paris, 1971.
- CALIST și IGNATIE XANTHOPOL, *Cele 100 de capete*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p.197-295. Trad. fr. de J. Touraille, în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 546-643.
- CESARINI (IULIU CARDINALUL), *Capete adresate grecilor de către latini cu privire la focul din Purgatoriu*. Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis*, vol. XV-1, Paris, 1920, p. 25-38.
- CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Tâlcuire la Romani*. PG 74, 775-856.
- Idem, *Tâlcuire la Psalmi*. PG 69, 717-1276.
- Idem, *Omilii la Ioan*. PG 73; 74, 9-756.
- Idem, *Omilii la Luca*. Editarea textului sirian de R. P. Smith, University Press, 1983. Trad. engl. de R. P. Smith, Studion Publishers, 1983.
- Idem, *Omilia XIV, Despre ieșirea sufletului*. PG 77, 1073C-1076D.
- CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheze baptismale*. PG 33, 332-1057. Trad. fr. de J. Bouvet, „Leŝ ecrits des saints”, Namur, 1962.
- Idem, *Cateheze mistagogice*. Text stabilit de A. Piedagnel, trad. fr. de P. Paris, „Sources chretiennes”, nr. 126 bis, Paris, 1988.
- CIPRIAN AL CARTAGINEI, *Despre unitatea Bisericii (De catholicae Ecclesiae unitate)*. Text ed. de von Hartei, „Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum”, nr. 3, Viena, 1869. Trad. fr. de V. Saxer, „Leŝ Peres dans la foi”, 1979.
- Idem, *Epistole*. Text și trad. fr. de canonicul Bayard, 2 vol., „Collection des Universites de France”, Paris, 1961-1962.
- Idem, *Despre supunerea noastră la moarte (De mortalitate)*. PL 4, 583-602. Trad. fr. de M. H. Stebe în CYPRIEN-AMBROISE, *Le chretien devant la mort*, „Leŝ Peres dans la foi”, Paris, 1980.

- CLEMENT ALEXANDRINUL, *Stromate VII: Text și trad. fr.* De A. Le Boulluec, „Sources chretiennes”, nr. 428, Paris, 1997.
- CLEMENT ROMANUL, *Epistola către Corinteni*. Text și trad. fr. de H. Hemmer, „Hemmer-Lejay”, Paris, ediția a doua 1926.
- DIADOH AL FOTICEII, *Cuvânt ascetic în 100 de capete*. Text și trad. fr. de E. des Places, „Sources chretiennes”, nr. 5 ter, Paris, 1966.
- DIONISIE AREOPAGITUL (PSEUDO-), *Ierarhia cerească*. Text stabilit de G. Heil, trad. fr. de M. de Gandillac, „Sources chretiennes”, nr. 58 bis, Paris, 1970.
- Idem, *Ierarhia bisericească*. PG 3, 396-569. Trad. fr. de M. de Gandillac, (*Euvres completes du Pseudo-Denys*, Paris, 1980).
- Idem, *Despre numele divine*. Text editat de B. R. Suchla, *Corpus Dionysiacum*, I, *De divinis nominibus*, „Patristische Texte und Studien”, nr. 33, Berlin și New York, 1990. Trad. fr. de M. de Gandillac (a textului editat în PG 3, 585-984) în (*Euvres completes du Pseudo-Denys*, Paris, 1980).
- DOROTEI DE GAZA, *Invățăături de suflet folositoare*. Text și trad. fr. de Dom L. Regnault și J. de Preville, „Sources chretiennes”, nr. 92, Paris, 1963.
- Idem, *Epistole*. Text și trad. fr. de L. Regnault și J. de Preville, „Sources chretiennes”, nr. 92, Paris, 1963.
- DOSITEI AL IERUSALIMULUI, *Mărturisire de credință*, Ierusalim, 1672.
- Idem, *Enchiridion*, București, 1690.
- EFREM SIRUL (DIN NISIBE), *Omilie la a doua venire a lui Hristos*. Textul în limbile siriană, greacă și latină editat de J.-S. Assemani, (*Euvres completes*, vol. 3, p. 275-276).
- EPIFANIE AL CIPRULUI (DE SALAMINA), *Panarion [= Contra ereziilor]*. PG 41, 173-200; 42, 9-773.
- EUSEBIU DE CEZAREEA, *Tâlcuire la Luca*. PG 24, 529-605.
- Idem, *Istoria bisericească*. Text și trad. fr. de G. Bardy, „Sources chretiennes”, nr. 31, 41, 55, Paris, 1986, 1994, 1993.
- EVAGRIE PONTICUL, *Tratatul practic*. Text, trad. fr. și note de A. și C. Guillaumont, „Sources chretiennes”, nr. 171, Paris, 1971.
- EVGHENIE VULGARIS, *Adoleschia Philotheos*, 2 vol., Moscova, 1801.
- FILARET AL MOSCOVEI, *Catehismul explicat*, Moscova, ediția a XVII-a, 1900 (în rusă).
- FILIP PUSTNICUL, *Oglinda duhovnicească*. PG 127, 709-878.
- FILOTEI SINAITUL, *40 de Capete despre trezvie*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 2, Atena, 1976, p. 274-286. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. I, Paris, 1995, p. 637-650.
- FOTIE, *Către Amfilohie*. PG 101,45-1190, 1277-1296.
- Idem, *Scrisoare de mângâiere către patriciul Tarasie, la moartea unei fiice*. PG 102, 969-981.
- GAVRIIL AL SANKT PETERSBURGULUI ȘI AL NOVGORODULUI (MITROPOLIT), *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, Sankt Petersburg, 1799.
- GABRIEL SEVEROS (AL FILADELFIEI), *Folosul colivelor* în R. SIMON, *Fides Ecclesiae orientalis*, Paris, 1671, p. 23-30.
- GRIGORIE CEL MARE, *Dialoguri*. Text ed. de A. de Vogue. Trad. fr. de P. Antin. Cărțile I-III, „Sources chretiennes”, nr. 260, Paris, 1979; Cartea IV, „Sources chretiennes”, nr. 265, Paris, 1980.
- Idem, *Omilii la Evanghelii*. PL 76, 1075-1314.
- GRIGORIE DIN CHIOS, *Infățișare pe scurt a sfintelor și dumnezeieștilor învățăături ale Bisericii*, Veneția, 1635.
- GRIGORIE DE NAZIANZ (TEOLOGUL), *Cuvântări, I*. Text și trad. fir. de M.-A. Calvet, „Sources chretiennes”, nr. 405, Paris, 1995.

- Idem, *Cuvântări*, 16. PG 35, 933-964.
- Idem, *Cuvântări*, 18. PG 35, 985-1044.
- Idem, *Cuvântări*, 21. Text și trad. fr. de J. Mossay și G. Lafontaine, „Sources chretiennes”, nr. 270, Paris, 1980.
- Idem, *Cuvântări*, 23. Text și trad. fr. de J. Mossay și G. Lafontaine, „Sources chretiennes”, nr. 270, Paris, 1980.
- Idem, *Cuvântări*, 24. Text și trad. fr. de J. Mossay, „Sources chretiennes”, nr. 284, Paris, 1981.
- Idem, *Cuvântări*, 27. Text și trad. fr. de P. Gallay, „Sources chretiennes”, nr. 250, Paris, 1978.
- Idem, *Cuvântări*, 38-40. Text stabilit de C. Moreschini. Trad. fr. de P. Gallay, „Sources chretiennes”, nr. 358, Paris, 1989.
- Idem, *Cuvântarea* 43. Text și trad. fr. de J. Bernardi, „Sources chretiennes”, nr. 384, Paris, 1992.
- Idem, *Cuvântări*, 45. PG 36, 624-661. Trad. fr. de E. Devolder, „Leş ecrits des saints”, Namur, 1961.
- Idem, *Poeme morale*. PG 37, 522-968.
- GRIGORIE DE NYSSA, *Contra lui Apollinarie*. PG 45, 1124-1269 și *Gregarii Nysseni Opera*, III, 1, p. 131-233.
- Idem, *Marele cuvânt catehetic*. Text și trad. fr. de L. Meridier, „Hemmer et Lejay”, Paris, 1908.
- Idem, *Omilie la Sfânta Pulheria*. PG 46, 864-877.
- Idem, *Omilii la Sfintele Paști*. PG 46, 581-589, 600-628, 652-681 și *Gregarii Nysseni Opera*, IX, 1, p. 245-270, 600-628, 309-311. Trad. fr. de C. Bouchet în GRIGORIE DE NYSSA, *Le Christ pascal*, „Leş Peres dans la foi”, nr. 55, Paris, 1994.
- Idem, *Cuvânt la Sfântul Mare Mucenic Teodor*, PG 46, 736-748.
- Idem, *Omilii la Fericiri*. PG 44, 1193-1303. Trad. fr. de J.-Y. Guillaumin și G. Parent, „Leş Peres dans la foi”, Paris, 1979.
- Idem, *Despre facerea omului*. PG 44, 128-256. Trad. fr. de J. Laplace, „Sources chretiennes”, nr. 6, Paris, 1943.
- Idem, *Dialogul despre suflet și înviere*. PG 46, 12-160. Trad. fr. de J. Terrieux, Paris, 1995.
- Idem, *Despre moarte*. PG 46, 497-537.
- Idem, *La titlurile Psalmilor*. PG 44, 432-616.
- Idem, *La cuvântul: Atunci și Fiul Insuși Se va supune Celui Ce I-a supus Lui toate*. PG 44, 1304-1325. Trad. fr. de M. Canevet în GRIGORIE DE NYSSA, *Le Christ pascal*, „Leş Peres dans la foi”, nr. 55, Paris, 1994.
- Idem, *Omilii la sfinții patruzeci de mucenici*. PG 46, 749-788.
- Idem, *Despre feciorie*. Text și trad. fr. de M. Aubineau, „Sources chretiennes”, nr. 119, Paris, 1966.
- Idem, *Viața lui Moise*. Text și trad. fr. de J. Danielou, „Sources chretiennes”, nr. 1 ter, Paris, 1987.
- Idem, *Viața Sfintei Macrina*. Text și trad. fr. de P. Maraval, „Sources chretiennes”, nr. 178, 1971.
- GRIGORIE PALAMA, *Către maica Xenia*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p. 91-115 și PG 150, 1044-1088. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 439-462.
- Idem, *150 de capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*. Text ed. de R. E. Sinkewicz, *The One Hundred and Fifty Chapters*, Toronto, 1988. Trad. fr. de J. Touraille (a textului editat în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p. 134-187) în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 482-535.

Idem, *Contra lui Gregoras*. Discours III. Text ed. de P. Chrestou, *Gregoriou ton Palama Suggrammala*, vol. 4, Tesalonic, 1988, p. 321-340.

Idem, *Omilii*. PG 151, 9-549 și ediția S. Oikonomos, *Gregoriou tou Palama omiliai*, Atena, 1861. Trad. fr. a omiliilor 11, 14, 16, 18, 21, 24, 34, 35, 56, 58, 59, 60 de J. Cler în GREGOIRE PALAMAS, *Douze homilies pour les fetes*, Paris, 1987.

Idem, *Dialogul lui Teofanes cu Teotimos*. PG 150, 909-960.

Idem, *Tratatele în apărarea celor ce viețuiesc cu sfințenie în isihie*. Text și trad. fr. de J. Meyendorff, Louvain, 1973.

GRIGORIE SINAITUL, *Capete (foarte folositoare)*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 4, Atena, 1976, p. 31-62 și PG 150, 1240-1300. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 378-408.

GRIGORIE DE TOURS, *Istoria francilor (Historia Francorum)*. PL 71, 159-575. Trad. fr. de R. Latouche, Paris, 1983.

GRIGORIE TRACUL, *Viața Sfântului Vasile cel Nou*. Istorisită de Sfânta Teodora. Textul grec în manuscrisul Sf. Sinod. 249, filele 66v-113v. Trad. slavonă de MITROPOLITUL MACARIE în *Cheti Meneya*, 26 martie.

IGNATIE AL ANTIOHIEI, *Epistole*. Text și trad. fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes”, nr. 10, Paris, 1969.

IGNATIE BRIANCANINOV (EPISCOP), *Ofrandă monahilor contemporani*, în *Opere complete*, vol. 5, *Experiențe ascetice*, Sankt Petersburg, 1886 (în rusă); trad. de Hieromoine Symeon sub titlul: *Introduction à la tradition ascétique de l'Orient chretien*, Sisteron, 1978.

Idem, *Slovo o smerti [Cuvânt despre moarte]*, în *Opere complete*, vol. 3, *Experiențe ascetice*, Sankt Petersburg, 1886, p. 69-183 (în rusă).

Idem, *Pribavlenie k slovy o smerti [Supliment la „Cuvânt despre moarte”]*, în *Opere complete*, vol. 3, *Experiențe ascetice*, Sankt Petersburg, 1886, p. 183-312 (în rusă).

ILARIE DE POITIERS, *Comentariu la Psalmi*. PL 9, 231-908.

ILIE ECDICUL, *Culegere din sentințele înțelepților*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 2, Atena, 1976, p. 289-314 și PG 127, 1129-1176. Trad. fr. de J. Touraille, în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 1, Paris, 1995, p. 654-680.

IOAN CARPATIUL, *O sută de capete de mângâiere*. Textul grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 1, Atena, 1971, p. 276-296 și PG 85, 1837-1856. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 1, Paris, 1995, p. 313-333.

IOAN CASIAN, *Convorbiri duhovnicești*. Text și trad. fr. de E. Pichery, „Sources chretiennes”, nr. 42, 54, 64, Paris, 1955, 1958, 1959.

IOAN DAMASCHIN, *Contra maniheilor*. Text ed. de B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, IV, „Patristischen Texte und Studien”, nr. 22.

Idem, *Dogmatica (Expunere amănunțită a credinței ortodoxe)*. PG 94, 789-1228 și în ediția critică a lui B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, II, „Patristischen Texte und Studien”, nr. 12. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris-Suresnes, 1992.

Idem, *Sfintele paralele*. PG 95, 1040-96, 441.

IOAN DAMASCHIN (PSEUDO-), *Despre cei adormiți în credință*, PG 95, 248-277.

IOAN DE GAZA, *Scrisori*. Text ed. de Nicodim Aghioritul, Veneția, 1816; reed. Tesalonic, 1984. Trad. fr. de Dom L. Regnault, P. Lemaire și B. Outtier în BARSANUPHE și JEAN DE GAZA, *Correspondance*, Solesmes, 1972. Numerotarea aparține trad. fr.

IOAN HRISOSTOM, *Apologia vieții monahale*. PG 47, 319-386.

Idem, *Omilii la Ioan*. PG 59, 23-482.

Idem, *Omilii la Matei*. PG 57 și 58.

Idem, *Tâlcuire la Psalmi*. PG 55.

Idem, *Cuvânt împotriva iudeilor*. PG 48, 843-942.

Idem, *Cuvânt de sfătuire către Teodor cel căzut*. PG 47, 277-316.

Idem, *Omilie la toți sfinții din toată lumea care au suferit mucenicie*. PG 50, 705-712.

- Idem, *Omilii la Eleazar și cei șapte tineri*. PG 63, 523-530.
- Idem, *Omilie la acest cuvânt: „Nu te teme când se va îmbogăți omul [...]” și Despre primirea de străini*. PG 55, 499-518.
- Idem, *Omilie la Înălțarea Domnului*. PG 50, 441-452.
- Idem, *Omilie la Filimon*. PG 62, 701-720.
- Idem, *Omilii la Coloseni*. PG 62, 299-392.
- Idem, *Omilii la Evrei*. PG 63, 9-236.
- Idem, *Omilii la Filipeni*. PG 62, 177-298.
- Idem, *Omilii la Romani*. PG 60, 391-682.
- Idem, *Despre mângâierea în fața morții*. PG 56, 293-306.
- Idem, *Omilii la Cruce și la tâlhar*. PG 49, 399-418.
- Idem, *Tâlcuire la Epistola a doua către Corinteni*. PG 61, 381 -610.
- Idem, *Omilii la Facere*. PG 53, 23-385 și 54, 383-580.
- Idem, *Omilii despre răbdare*. PG 60, 723-730.
- Idem, *Tâlcuire la epistola întâi către Corinteni*. PG 61, 9-380.
- Idem, *Tâlcuire la I Tesaloniceni*. PG 62 391-500.
- Idem, *Despre învierea morților*. PG 50, 417-432.
- Idem, *Omilii la Lazăr*. PG 48, 963-1051.
- Idem, *Omilie la fericitul Iov*. PG 64, 505-656.
- Idem, *Cuvânt despre judecata viitoare*. PG 63, 743-754.
- Idem, *Omilie despre ce înseamnă cuvântul „ cimitir ” și despre Crucea Domnului*. PG 49, 393-398.
- Idem, *Omilii la Faptele Apostolilor*. PG 60, 13-384.
- Idem, *Despre mărginita putere a diavolului*. PG 49, 241-276.
- Idem, *Omilii la sfintele mucenice Vernica, Prosdoca și Domnina, mama lor*. PG 50, 629-640.
- Idem, *Omilii la statui*. PG 49, 15-222.
- Idem, *Scrisori către Olimpiada*. Text și trad. fr. de A.-M. Malingrey, „Sources chretiennes”, nr. 13 bis, Paris, 1968.
- Idem, *Despre preoție*. PG 48, 623-692.
- IOAN MOSHU, *Livada duhovnicească*. PG 87, 2851-3116. Trad. fr. de M.-J. Roue't de Journal, „Sources chretiennes”, nr. 12, Paris, 1946.
- IOAN SCĂRARUL, *Scara dumnezeiescului urcuș*. Text ed. de Pustnicul Sofronie, Constantinopol, 1883, reedit. Atena, 1979. Trad. fr. de Părintele P. Placide Deseille, „Spiritualite orientale”, nr. 24, Bellefontaine, 1978.
- IOSIF VRIENNIOS, *Opere complete*, 3 vol., ed. E. Vulgaris, Leipzig, 1768-1784.
- IPLIT AL ROMEI, *Tradiția apostolică*. Text, trad. fr. de B. Borte, „Sources chretiennes”, nr. 11 bis, Paris, 1984.
- Idem, *Mărturisire despre Hristos și Antihrist*. PG 10, 725-788.
- IRINEU DE LUGDUNUM (LYON), *Contra ereziilor (Adversus haereses)*. Text stabilit de A. Rousseau și C. Doutreleau, „Sources chretiennes”, nr. 264, 294, 211, 100, 153. Trad. fr. de A. Rousseau, Paris, 1984.
- Idem, *Demonstrația propovăduirii apostolice*. Text și trad. fr. de A. Rousseau, „Sources chretiennes”, nr. 406, Paris, 1995.
- ISAAC DE NINIVE (SIRUL), *Cuvinte despre nevoiță*. Textul versiunii grecești, editată de N. Theotoki, Leipzig, 1770, reeditată de J. Spetsieris, Atena, 1895. Trad. fr. de J. Touraille, Paris, 1981. NB: Versiunea greacă a fost preferată textului original sirian, întrucât textul ei a fost primit de toți monahii greci, începând cu sec. al IX-lea.
- ISAIA DE LA SKETIS (PUSTNICUL), *Culegere ascetică*. Text ed. de Augustinos, Ierusalim, 1911, preluat de S. N. Schoinas, Voios, 1962. Trad. fr. făcută de monahii de la Solesmes, „Spiritualite orientale”, nr. 7, Bellefontaine, 1970.
- ISIDOR PELUSIOTUL, *Epistole*. PG 78.

ISIHIE DE VATOS (SINAITUL), *Capete despre trezvie și virtute*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. I, Atena, 1976, p. 141-173 și PG 93, 1480-1544. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. I, Paris, 1995, p. 192-224.

IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL, *Apologia întâi (în favoarea creștinilor)*. Text și trad. fr. de L. Pautigny, „Hemmer et Lejay”, Paris, 1904. Trad. fr. revizuită de A. Hamman, Paris, 1958.

Idem, *Apologia a doua*. Idem.

Idem, *Dialogul cu iudeul Tryfon*. Text și trad. fr. de G. Archambault, „Hemmer et Lejay”, Paris, 1909. Trad. fr. revizuită de A. Hamman, Paris, 1958.

Idem, *Despre înviere*. Text stabilit de K. Holl, *Texte und Untersuchungen*, N. F., V, 2, Leipzig, 1899.

IUSTIN (PSEUDO-), *Intrebări și răspunsuri către cei dreptcredincioși*. PG 6, 1249-1400.

LEONȚIU DE NEAPOLE, *Viața Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos*. Text și trad. fr. de A.-J. Festugiere, Paris, 1974.

Idem, *Viața Sfântului Ioan al Ciprului*. Text și trad. fr. de A.-J. Festugiere, Paris, 1974.

MACARIE ALEXANDRINUL, *Cuvânt despre ieșirea sufletului ... și cum se desparte de trup*. Text și trad. fr. de A. Van Lantschoot, „Revelations de Macaire et de Marc de Tarmaqa sur le sort de l'âme apres la mort”, *Le Museon*, 63, 1950, p. 176-181.

MACARIE EGIPTEANUL (CEL MARE, PSEUDO-), *Omiliile duhovnicești*. Col. II (1-50). Text stabilit de H. Dorries, E. Klostermann, M. Kroeger, *Die 50 geistlichen Homilien des Makarios*, „Patristische Texte und Studien”, nr. 4, Berlin, 1964. Trad. fr. de P. Placide Deseille, „Spiritualite orientale”, nr. 40, Bellefontaine, 1984.

Idem, *Omiliile 51-57* (Supliment la Col. II). Text stabilit de G. L. Marriott, *Macarii Anecdota, Seven Unpublished Homilies of Macarius*, „Harvard Theological Studies”, nr. 5, Cambridge, Mass., 1918. Trad. fr. de P. Placide Deseille, „Spiritualite orientale”, nr. 40, Bellefontaine, 1984.

Idem, *Omiliile duhovnicești*, Col. III (1-28). Text și trad. fr. de V. Desprez, „Sources chretiennes”, nr. 275, Paris, 1980.

MACARIE AL MOSCOVEI (MITROPOLIT), *Teologia dogmatică a Bisericii Ortodoxe*, 2 vol., Sankt Petersburg, ediția a doua, 1883 (în rusă); trad. fr., 2 vol. Paris, 1860.

MARCU AL EFESULUI (EUGENICUL), *Respingerea capetelor latinilor - Cel dintâi cuvânt despre focul din Purgatoriu*. Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis*, vol. XV-1, Paris, 1920, p. 39-60.

Idem, *Al doilea răspuns către Latini, în care este expusă adevărata credință a Bisericii grecești [=Al doilea cuvânt despre focul curățitor]*. Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis*, vol. XV-1, Paris, 1920, p. 108-151.

Idem, *Răspuns la obiecțiile și întrebările adresate de către cardinali și alți învățați latini cu referire la cuvântările rostite de el*. Text ed. de L. Petit în *Patrologia Orientalis*, vol. XV-1, Paris, 1920, p. 152-168.

MARCU MONAHUL (ASCETUL), *Despre Botez*. Text și trad. fr. de G.-M. de Durând în MARC LE MOINE, *Traites*, vol. I, „Sources chretiennes”, nr. 445, Paris, 1999.

Idem, *Despre unirea ipostatică*. Text stabilit de J. Kunze, *Markus Eremita*, Leipzig, 1895. Trad. fr. de C.-A. Zirnheld în MARC LE MOINE, *Traites spirituels et theologiques*, „Spiritualite orientale”, nr. 41, Bellefontaine, 1985.

MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua*. PG 91, 1061 A-1417C. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris-Suresnes, 1994.

Idem, *Capete despre dragoste*. PG 90, 960-1080; ediție critică alcătuită de A. Ceresa-Gastaldo, Roma, 1963. Trad. fr. de J. Pegon, „Sources chretiennes”, nr. 9, Paris, 1945 și de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. I, Paris, 1995, p. 373-420.

Idem, *Cele două sute de capete despre cunoștința de Dumnezeu și iconomia întrupării*

- (I-II). PG 90, 1084-1173 și în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 2, Atena, 1976, p. 52-90. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 421-459.
- Idem, *Scurtă tâlcuire la Tatăl nostru*. Text ed. de P. van Deun, „Corpus Christianorum Series Graeca”, nr. 23. Trad. fr. (a textului din PG 90, 872-909) de A. Riou în A. RIOU, *Le Monde et l'Eglise selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, p. 214-239.
- Idem, *Epistole*. PG 91, 364-649. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris, 1997.
- Idem, *Mystagogia*. PG 91, 657-718; ed. critică alcătuită de C. G. Sotiropoulos, Atena, 1978. Trad. fr. de M. Lot-Borodine, *Irenikon*, 13, 1936; 14, 1937; 15, 1938, reluată în *L'Initiation chretienne*, „Lettres chretiennes”, Paris, 1963, p. 251-291.
- Idem, *Opuscul teologice și polemice*. PG 91, 9-285. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris, 1997.
- Idem, *Quaestiones et dubia*. „Corpus Christianorum Series Graeca”, nr. 10. Trad. fr. de E. Ponsoye, Paris, 1999.
- Idem, *Răspunsuri către Talasie*. Text ed. de C. Laga și C. Steel, „Corpus Christianorum Series Graeca”, nr. 7 și 22. Trad. fr. (a textului din PG 90, 244-785) de E. Ponsoye, Paris-Suresnes, 1992.
- MAXIM MĂRTURISITORUL (PSEUDO-), *Scolii la operele Sfântului Dionisie Areopagitul*. PG 4, 29-576.
- MELETIE PIGAS, *Catehismul ortodox*, Vilna, ediția întâi, 1596; Jassy, ediția a doua, 1769.
- Idem, *Epistolă către creștinii din Chios*, Constantinopol, 1627.
- MELETIE SIRIGUL, *Respingerea capetelor lui Calvin și a întrebărilor lui Chiril Lucaris*, București, 1690.
- Idem, Versiunea corectată a *Mărturisirii de credință* a lui PETRU MOVILĂ, 1643.
- METODIE III (PATRIARH), Texte citate în J.-P. MIGNE, *Credința neschimbată (a Bisericii) cât privește Euharistia*, vol. 2, Paris, 1841.
- METODIU DE OLIMP, *Despre înviere (=Aglaofon)*. Text stabilit de G. N. Bonwetsch, *Methodius von Olympos*, Erlangen, 1891.
- Idem, *Banchetul (sau despre castitate)*. Text stabilit de H. Musurillo, trad. fr. de V.-H. Debidour, „Sources chretiennes”, nr. 95, Paris, 1963.
- MIHAIL GLIKAS, *Epistole*. PG 158, 643-957.
- Idem, *Despre locurile greu de înțeles din Sfânta Scriptură*. Text ed. de S. Eustratiades, 2 vol, 1902.
- MITROFAN CRITOPOULOS, *Mărturisirea de credință*. Text în E.-J. KIMMEL-WEISSENBORN, *Monumenta fidel Ecclesiae orientalis*, vol. 2, Iena, 1851.
- NICHITA STITHATUL, *Cele 300 de capete despre făptuire, despre fire și despre cunoștință*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 3, Atena, 1976, p. 273-355 și PG 120, 852-1009. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 2, Paris, 1995, p. 269-344.
- Idem, *Despre suflet*. Text și trad. fr. de J. Darrouzes, „Sources chretiennes”, nr. 81, Paris, 1961.
- NICODIM AGHIORITUL, *Mărturisire de credință*, Veneția, 1819.
- Idem, *Eortodromion*, Veneția, 1836.
- Idem, *Exomologitarion*, Veneția, 1855.
- Idem, *Noua Scară*, Constantinopol, 1844.
- NICOLAE CABASILĂ, *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*. Text și trad. fr. de S. Salaville, R. Bornert, J. Gouillard, P. Perichon, „Sources chretiennes”, nr. 4 bis, Paris, 1967.
- ORIGEN, *Indemn la martiriu*. PG 11, 564-637.
- Idem, *Omilii la Levitic*. Text și trad. fr. de M. Borret, „Sources chretiennes”, nr. 286, 287, Paris, 1981.
- Idem, *Omilii la Evanghelia după Luca și Fragmente*. Text și trad. fr. de H. Crouzel, F. Fournier, P. Perichon, „Sources chretiennes”, nr. 87, Paris, 1962.

- Idem, *Despre rugăciune*. PG 11, 416-561. Trad. fr. de A. G Haman, „Leș Peres dans la foi”, Paris, 1977.
- Idem, *Despre principii*. Text și trad. fr. de H. Clouzel și M. Simonetti, „Sources chretiennes”, nr. 252, 253, 268, 269, Paris, 1978, 1980, 1984.
- PALADIE, *Istoria lausiacă*. Text și trad. fr. de A. Lucot, „Hemmer et Lejay”, Paris, 1912. Trad. fr. de Surorile Carmelite de la Mazilie, „Leș Peres dans la foi”, Paris, 1981.
- POLICARP AL SMIRNEI, *Epistola către Filipeni*. Text și trad. fr. de P. Th. Camelot, „Sources chretiennes”, nr. 10, Paris, 1969.
- SIMEON METAFRASTUL, *Viața Sfântului Teodosie, începătorul vieții de obște*. PG 114, 469-553.
- SIMEON NOUL TEOLOG, *Rugăciune de mulțumire*. Text critic și note de Arhiep. Basile Krivocheine, trad. fr. de J. Paramelle, „Sources chretiennes”, nr. 113, Paris, 1965.
- Idem, *Cateheze*. Text critic și note de Arhiep. Basile Krivocheine, trad. fr. de J. Paramelle, „Sources chretiennes”, nr. 96, 104, 113, Paris, 1963, 1964, 1965.
- Idem, *Cele 225 de capete teologice și practice*. Text și trad. fr. de J. Darrouzes, „Sources chretiennes”, nr. 51, Paris, 1980.
- Idem, *Tratatele etice*. Text și trad. fr. de J. Darrouzes, „Sources chretiennes”, nr. 122, 129, Paris, 1966, 1967.
- Idem, *Imne*. 1-15: Text stabilit de J. Koder, trad. fr. și note de J. Paramelle, „Sources chretiennes”, nr. 156, Paris, 1969; 16-40: Text stabilit de J. Koder, trad. fr. de L. Neyrand, „Sources chretiennes”, nr. 174, Paris, 1971; 41-58: Text stabilit de J. Koder, trad. fr. de J. Paramelle și L. Neyrand, „Sources chretiennes”, nr. 196, Paris, 1973.
- SIMEON AL TESALONICULUI, *Pentru sfârșitul nostru și orânduiala îngropării și pomenirea ce se face după obicei*. PG 155, 669-696.
- Idem, *Dialog împotriva ereziilor*. PG 155, 33-176.
- Idem, *Al patrulea răspuns către Gavriil din Pentapole*. PG 155, 829-952.
- Idem, *Despre Sfântul Maslu*. PG 155, 516-536.
- TEODOR DE PETRA, *Viata Sfântului Teodosie*. Text stabilit de H. Usener, *Der heilige Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos*, Leipzig, 1890. Trad. fr. de A.-J. Festugiere, *Leș Moines d'Orient*, HI/3, Paris, 1961.
- TEODORET AL CIRULUI, *Tâlcuire la Romani*. PG 82, 43-225. Idem, *Viețile sfinților pustnici din Siria*. Text și trad. fr. de P. Canivet și A. Leroy-Molinghen, „Sources chretiennes”, nr. 234, 257, Paris, 1977, 1979.
- Idem, *Tratamentul bolilor elinești*. Text și trad. fr. de P. Canivet, „Sources chretiennes”, nr. 57, Paris, 1958.
- TEOFAN ZĂVORĂTUL, *Despre moarte*, Sankt Petersburg, 1886 (în rusă).
- Idem, *Tâlcuire la Psalmul 118*, Moscova, 1891 (în rusă).
- Idem, *Sufletul și îngerii nu sunt realități trupești, ci duhovnicești*, Moscova, 1891 (în rusă).
- Idem, *Cetire spre folosul sufletului*, Moscova, 1894 (în rusă).
- TEOFIL AL ANTIOHIEI, *Trei cărți către Autolic*. Text stabilit de Otto, „Corpus Apologetarum”, nr. 7, Iena, 1871. Trad. fr. de J. Sender, „Sources chretiennes”, nr. 20, Paris, 1948.
- TEOFIL AL CAMPANIEI, *Tezaurul Ortodoxiei*, Tripolița, ediția a cincea, 1888.
- TEOFILACT AL BULGARIEI (AL OHRIDEI), *Tâlcuire la Epistola către Evrei*. PG 125, 185-404.
- Idem, *Tâlcuire la Evanghelia de la Luca*. PG 123, 684-1125.
- TEOGNOST, *Tezaur*. Text ed. de J. A. Munitiz, „Corpus Christianorum Series Graeca”, nr. 5, Turnhout, 1979.
- Idem, *Capete despre făptuire, contemplație și preoție*. Text grec în *Philokalia ton ieron neptikon*, vol. 2, Atena, 1976, p. 255-271. Trad. fr. de J. Touraille în *Philocalie des Peres neptiques*, vol. 1, Paris, 1995, p. 618-633.

TERTULIAN, *Apologeticul*. Text și trad. fr. de J.-P. Waltzing, „Collection des Universites de France”, Paris, 1971.

Idem, *Despre învierea trupurilor (De resurrectione carnis)*. Text stabilit de J. G. Borleffs, *Tertulliani Opera*, „Corpus Christianorum Series Latina”, nr. 2, Turnhout, 1954, p. 921-1012. Trad. fr. de M. Moreau, „Leș Peres dans la foi”, Paris, 1980.

VARSANUFIE, *Epistole*. Text grec stabilit de Nicodim Aghioritul, Veneția, 1816; Tesalonic, ediția revizuită, 1984. Trad. tr. de Dom L. Regnault, P. Lemaire și B. Outtier în BARSANUPHE și JEAN DE GAZA, *Correspondance*, Solesmes, 1972. Numerotarea adoptată este a traducerii.

VASILE AL CEZAREEI (CEL MARE), *Tâlcuire la proorocul Isaia. PGIQ*, 117-668.

Idem, *Regulile mari*. PG 31, 889-1052. Trad. fr. de L. Lebe, în SF. VASILE, *Leș Regles e s monastiques*, Maredsous, 1969.

Idem, *Omilia: Dumnezeu nu este autorul relelor*. PG 31, 329A-353A. Trad. fr. de M.-C. Rosset în *Dieu et le mal*, „Leș Peres dans la foi”, nr. 69, Paris, 1997.

Idem, *Omilii la Hexaameron*. Text și trad. fr. de S. Giet, „Sources chretiennes”, nr. 26 bis, Paris, 1968.

Idem, *Omilii despre facerea omului*. Text și trad. fr. de A. Smets și M. Van Esbroeck, „Sources chretiennes”, nr. 160, Paris, 1970.

Idem, *Cuvânt despre Botez*. PG 31, 424-444.

Idem, *Omilie la Mucenicul Varlaam*. PG 31, 484-489.

Idem, *Omilii la Psalmi*. PG 29, 209-493.

Idem, *Epistole*. Text și trad. fr. de Y. Courtonne, „Collection des Universites de France”, Paris, 1957 (vol. I), 1961 (vol. II), 1966 (vol. III).

Idem, *Regulile mici*. PG 31, 1080-1305. Trad. fr. de L. Lebe, în SAINT BASILE, *Leș Regles monastiques*, Maredsous, 1969.

Idem, *Omilie la sfinții patruzeci de mucenici*. PG 31, 508-525.

VISARION, *Răspunsul grecilor la poziția latinilor referitor la focul curățitor*. Text ed. de L. Petit, *Patrologie Orientalis*, vol. XV-I, Paris, 1920, p. 61-79.

II. Studii

ANDRONIKOV (C.), „La dormition comme type de mort chretienne”, în *La maladie et la mort du chretien, Conferences Saint-Serge, XXe Semaine d'etudes liturgiques, Paris, l^{re} - 4 juillet 1974*, Roma, 1975, p. 13-29.

ANDRONIKOV (M.), *Transplantation d'organes et ethique chretienne*, Paris, 1993.

Idem, „La bioethique devant un regard orthodoxe”, *Cahiers de l'Association desphilosophes chretiens*, 6, 1993, p. 3-7.

Idem, „Le medecin face au patient de religion orthodoxe”, în H. DURANT, P. BICLET și C. HERVE (ed.), *Ethique etpratique medicale*, Paris, 1995, p. 22-25.

ANDRUȚOS (HR.), *Dogmatica Bisericii Ortodoxe de Răsărit*, Atena, 1907.

ANTONIE (ARHIMANDRIT), *Teologia dogmatică a Bisericii sobornicești ortodoxe*. Trad. gr. de Vallanios, Atena, 1858.

ANTONIE AL GENEVEI (ARHIEPISCOP), „Ce que nous pouvons savoir sur la vie de l'âme dans l'au-delà”, *La Lumiere du Thabor*, 3, 1984, p. 62-78, reluat într-o broșură sub titlul „La vie de l'âme dans l'au-delà”, Mănăstirea Saint-Antoine-le-Grand, Saint-Laurent-en-Royans, 1994 (17 p.).

BAKOGIANNIS (ARHIMANDRIT VASILIOS), *After Death*, Katerini, 1995.

BEAUDUIN (L.), „Ciel et resurrection”, în *Le Mystere de la mort et sa celebration*,

Paris, 1956, p. 253-272.

BOTTE (B.), „Leş plus anciennes formules de priere pour les morts", în *La maladie et la mort du chretien*, Roma, 1975, p.83-99.

BRECK (J.), *The Sacred Gift of Life. Orthodox Christianity and Bioethics*, Crestwood, 1998.

BULGAKOV (S.), *L 'Orthodoxie*, Lausanne, 1980.

Idem, *L 'Epouse de l 'Agneau. L 'homme, la creation, l 'Eglise et la fin*, Lausanne, 1984.

Idem, *L 'Echelle de Jacob*, Lausanne, 1987.

CAVARNOS (C.), *The Future Life According to Orthodox Teaching. Etna*, 1985.

CLEMENT (O.), *Corps de mort et de gloire*, Paris, 1995.

COLECTIV, *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956.

CONGAR (J.-Y.), „Le Purgatoire", în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956, p. 278-336.

CONSTAS (N.), „Mark of Ephesus", în C. G. şi V. CONTICELLO (ed.), *La Theologie byzantine*, vol 2, Turnhout, 2001.

CUMONT (F.), „Leş vents et ls anges psychopompes", *Pisciculi. Studien zur Religion und Kultur des Altertums (Antike und Christentum, Ergänzungsband, 1)*, Miinster, 1939.

D'ALES (A.), „La question du Purgatoire au concile de Florence en 1438", *Gregorianum*, 3, 1922, p. 9-50.

DAGRON (G.), „Troisieme, neuvieme et quarantieme jours dans la tradition byzantine: temps chretien et anthropologie", în *Le Temps chretien de la fin de l'Antiquite au Moyen Âge, II-XII siecle*, Paris, 1984, p. 419-430.

DALEY (B. E.), „Apokatastasis and «Honorable Silence» in the Eschatology of Maximus the Confessor", în C. VON SCHONBORN şi F. HEINZER (ed.), *Maximus Confessor, Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveţia, 1982, p. 309-339.

DANIELOU (J.), „L'apocatastase chez saint Gregoire de Nysse", *Recherches de science religieuse*, 30, 1940, p. 328-347.

Idem, „La doctrine de la mort chez les Peres de l'Eglise", în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956, p. 134-156.

Idem, „Le Traite «Sur les enfants morts prematurement» de Gregoire de Nysse", *Vigiliae christianae*, 20, 1966, p. 159-182.

Idem, „«Metempsychosis» in Gregory of Nyssa", în *The Herilage of the Early Church, Essays in Honor of the Very Reverend G. V. Florovsky*, Roma, 1973, p. 227-243.

FERET (H.-M.), „La mort dans la tradition biblique", în *Le Mystere de la mort et sa celebration*, Paris, 1956, p. 15-133.

FLOROVSKY (G.), *Anatomia problematon tes pisteos*, Tesalonic, 1977.

Idem, „Eschatology in the Patristic Age: an Introduction", *Studia Patristica*, 2, 1957, p. 235-250.

FREISTEDT, (E.) *Altchristliche Totengedâchtnisstage und ihre Beziehung zum Jenseitsglauben und Totenkult der Antike*, Munster, 1928.

GILL (J.), *Le Concile de Florence*, Tournai, 1964.

HABRA (G.), *La Mort et l'au-dela*, Fontainebleau, 1977.

HARAKAS (S. S.), *Health and Medicine in the Eastern Orthodox Tradition*, New York, 1990.

HIEROTHEOS VLACHOS (MITROPOLIT), *Life after Death*, Leviaia, 1995. JAY (P.), „Le Purgatoire dans la predication de saint Cesaire d'Arles", *Recherches de theologie ancienne et medievale*, 24, 1957, p. 5-14.

Idem, „Saint Cyprien et la doctrine du Purgatoire", *Recherches de theologie ancienne et medievale*, 27, 1960, p. 133-136.

IOAN MAXIMOVICI (ARHIEPISCOP), *Sermon sur la vie apres la mort*.

- IUSTIN POPOVICI (ARHIMANDRIT), *Philosophie orthodoxe de la verile. Dogmatique de l'Eglise orthodoxe*, vol. V, Paris, 1997.
- JUGIE (M.), „La doctrine des fins demieres dans l'Eglise greco-russe", *Echos d'Orient*, 17, 1914-1915, p. 5-22, 209-228, 402-421.
- Idem, „La question du purgatoire au concile de Ferrare-Florence", *Echos d'Orient*, 24, 1921, p. 269-282.
- Idem, „Purgatoire dans l'Eglise greco-russe apres le concile de Florence", *Dictionnaire de theologie catholique*, 13, 1936, col. 1326-1352.
- KO'DAKIS (C. G.), *Catechisme orthodoxe*, Atena, 1906.
- KRUMBACHER (K.), „Studien zu den Legenden des hi. Theodosios", *Sitz.-Ber. der k. bayr. Akad. d. Wiss.*, Munich, 1892, p. 341-355.
- KYRIAKAKIS (J.), „Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased from Death to the Prothesis", *The Greek Orthodox Theological Review*, 19, 1974, p. 45-49.
- LARCHET (J.-C1.), *Ceci est mon corps. Le sens chretien du corps selon les Peres de l'Eglise*, Geneva, 1996.
- Idem, *Dieu ne veut pas la souffrance des hommes*, Paris, 1999.
- Idem, Introduction à MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultes*, Paris, 1999.
- Idem, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*. Paris, 1996.
- Idem, *Pour une ethique de la procreation. Elements d'anthropologie patristique*, Paris, 1998.
- Idem, *Therapeutique des maladies spirituelles*, Paris, ediția a IV-a, 2000.
- LEGOFF (J.), *La Naissance du Purgatoire*, Paris, ediția a III-a, 1998 (ediția întâi, 1981).
- LOSSKY (V.), „Domination et regne", *Messenger de l'Exarchat du patriarche russe en Europe occidentale*, 17, 1954, p. 43-55, reluat în ID., *A l'image et a la ressemblance de Dieu*, Paris, 1967, p. 209-225.
- Idem, *Theologie niyistique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944.
- MACARIE DE LA SIMONOS-PETRAS (MONAH), *Le Synaxaire. Vie des saints de l'Eglise orthodoxe*, 6 vol., Tesalonic, 1987-1996.
- MALINOVSKJ (Archipretre Nicolas), *Essai de theologie dogmatique orthodoxe*, Sergiev Possad, 1908.
- MICHEL (A.), „Purgatoire", *Dictionnaire de theologie catholique*, 13-1, 1936, col. 1163-1326.
- Idem, „Resurrection", *Dictionnaire de theologie catholique*, 13-2, 1937, col. 2501-2571.
- MOHRMANN (C.), „Locus refrigerii, lucis et pacis", *Questions liturgiques et parpissiales*, 39, 1958, p. 196-214.
- NTEDIKA (J.), *L'Evolution de la doctrine du Purgatoire chez saint Augustin*, Paris, 1966.
- PECKSTADT (L.), „Quelques reflexions orthodoxes concernant la cremation", *Contacts*, 49, 1997, p. 264-274.
- PEROV (I.), *Manuel de theologie polemique*, Toula, ediția a VI-a, 1905.
- PETIT (L.), „La grande controverse des colybes", *Echos d'Orient*, 2, 1899, p. 321-331.
- PRESTIGE (G. L.), „Hades in trie Greek Fathers", *Journal of Theological Studies*, 24, 1923, p. 476-485.
- RECHEIS (A.), *Engel, Tod und Seelen reise. Das Wirken der Geister beim Heimgang der Menschen in der Lehre der alexandrinischen und kappadokischen Väter*, „Temi e Testi", nr. 4, Roma, 1958.
- RICHARD (M.), „Enfer", *Dictionnaire de theologie catholique*, 5, 1913, col. 28-120.
- RIVIERE (J.), „Jugement", *Dictionnaire de theologie catholique*, 8, 1924, col. 1721-1828.

Idem, „Le role du demon au jugement particulier chez les Peres", *Revue des sciences religieuses*, 4, 1924, p. 43-64.

RONCAGLIA (P.), *Georges Bardanes, metropolite de Corfou, et Barthelemy, de l'ordre franciscain. Les discussions sur le Purgatoire (15 octobre-17 novembre 1231). Etude critique avec texte inedit*. Roma, 1953.

SCHANZ (P.), „Seelenschlaf", *Kirchenlexikon*, 11, col. 57-58.

SERAFIM ROSE (ARHIMANDRIT), *The Soul after Death*, Platina, ediția a II-a, 1995 (ediția întâi, 1980). Trad. fr., *L'Âme apres la mort*, Lavardac, 1988.

SILVESTRU (EPISCOP), *Essai de theologie orthodoxe*, vol. 5, Kiev, 1897.

TMENOMIEROV (A.), *L'Enseignement de l'Ecriture sainte sur la mort et la vie d'outre-tombe*, Sankt Petersburg, 1899.

UESKUELL (A.), „Unbelievable for Many but Actually a True Occurrence", *Orthodox Life*, vol. 26, nr.4, 1976.

VAN LANTSCHOOT (A.), „Revelations de Macaire et de Marc de Tarmaqa sur le sort de l'âme apres la mort", *Le Museon*, 63, 1950, p. 159-189.

VASSILIADIS (N. P.), *The Mystery of Death*, Atena, 1997.

VOGEL (C.), „L'environnement culturel du defunt durant la periode paleochretienne", în *La maladie et la mort du chretien*, Roma, 1975, p. 381-413.

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	5
1. Originea și înțelesul duhovnicesc al morții.....	13
1. Pricina dintâi a morții: păcatul strămoșesc.....	13
2. Cele două fețe ale morții.....	22
3. Biruința lui Hristos asupra morții.....	29
2. Ceasul morții.....	39
I. Incercările din vremea morții.....	39
1. Natura încercării.....	39
2. Ajutorul cu care sunt datori semenii și Biserica.....	41
II. Fenomenele și experiențele care preced moartea.....	44
1. Retrospectiva întregii vieți.....	44
2. Apariții, vedenii și graiuri străine și mai presus de fire.....	45
3. Primejdia înșelării.....	58
4. Mărturiile aduse de experiențele limită.....	59
3. Răstimpul dintre prima și a treia zi după moarte: despărțirea sufletului de trup.....	67
1. Moartea este despărțirea sufletului de trup.....	67
2. După moarte, vreme de trei zile sufletul rătăcește pe pământ.....	69
3. Moartea e un proces în desfășurare.....	73
4. Implicațiile morale ale unei asemenea credințe.....	74
5. Despărțirea sufletului de trup, o mare încercare.....	75
6. Sprijinirea duhovnicească a omului aflat pe patul morții.....	76
7. Starea sufletului după moarte.....	77
8. Legătura sufletului cu trupul stăruie și după moarte.....	80
9. Statutul trupului după moarte.....	84
4. Răstimpul dintre a treia și a noua zi: călătoria prin văzduhul de sub cer. Vămile.....	89
1. Înălțarea sufletului la ceruri.....	89
2. Diavoli se luptă ca să pună stăpânire pe suflet.....	92
3. Vămile văzduhului.....	98
5. Răstimpul dintre a noua și a patruzecia zi: intrarea sufletului în cealaltă lume.....	147
6. Cea de-a patruzecia zi: judecata particulară.....	153
1. Judecata particulară.....	153
2. Cine judecă sufletul la judecata particulară.....	158
3. Judecata particulară se întemeiază pe alegerea liberă a omului.....	160
4. Judecata particulară, judecarea omului de către propria lui conștiință.....	163
7. Răstimpul dintre cea de-a patruzecia zi și Judecata din urmă: starea provizorie și nedeplină a sufletului.....	167
1. Caracterul vremelnic și nedeplin al acestui răstimp.....	179
2. O concepție greșită: adormirea sufletului.....	195

3. O altă concepție greșită: metempsihoza.....	197
8. Problema Purgatoriului.....	203
1. Poziția latină.....	203
2. Apărarea teoriei Purgatoriului de către latini și respingerea ei de ortodocși la sinodul de la Florența.....	212
3. Invățătura teologilor ortodocși referitor la acest subiect, după sinodul de la Florența.....	235
4. Un rezumat al pozițiilor catolică și ortodoxă.....	240
9. Legăturile dintre vii și morți.....	245
1. Legăturile dintre vii și morți.....	245
2. Cei morți au și ei o simțire tainică a legăturii cu cei rămași în viață.....	275
3. Legăturile dintre cei ce-au plecat de aici.....	283
10. Învierea morților și Judecata din urmă.....	287
I. Învierea morților.....	287
1. Când va fi învierea de obște și cum vor învia cei morți.....	288
2. Toți oamenii vor învia.....	289
3. Natura trupurilor înviate.....	290
4. Cum va fi viețuirea aceea de după înviere.....	297
5. Înțelesul și rostul duhovnicesc al învierii.....	299
II. Judecata din urmă, judecata obștească.....	302
1. Cine este Cel Ce judecă.....	302
2. Toți oamenii vor fi judecați.....	302
3. Se va judeca întreaga viață a omului.....	303
4. Cum se va face judecata.....	305
5. Măsura Judecății.....	309
6. „Infricoșătoarea Judecată a lui Hristos”.....	314
7. Judecata va fi dreaptă, adevărată și nestrămutată	315
8. Încheierea Judecății.....	316
11. Viața cea veșnică, împărăția cerurilor și iadul.....	319
1. Împărăția cerurilor.....	321
2. Iadul.....	331
3. Apocatastaza.....	345
12. Gătirea de moarte și de viața veșnică.....	351
1. Rostul cunoașterii celor ce vor fi în lumea de dincolo.....	351
2. Aducerea-aminte de moarte.....	355
3. Aducerea-aminte de lucrurile cele de pe urmă.....	359
4. Noutatea deplină și minunată a creștinismului.....	365
Bibliografie.....	371

